

МВС України
Харківський національний університет внутрішніх справ

ОСОБИСТІСТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ЗАКОН

Тези доповідей учасників
міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої пам'яті професора С. П. Бочарової

(25 квітня 2019 р., м. Харків, Україна)

Харків 2019

*Друкується за рішенням оргкомітету
згідно з дорученням ХНУВС від 31.01.2019 № 14*

- Особистість, суспільство, закон** : тези доп. учасників
О-72 міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бо-
чарової (25 квіт. 2019 р., м. Харків, Україна) / МВС України,
Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків. — Харків, 2019. —
316 с.

У матеріалах конференції окреслено найбільш актуальні проблеми взаємодії психологічної науки та різних галузей права; представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних та зарубіжних дослідників з питань упровадження психологічних знань в юридичну сферу. Роботи провідних науковців з Азербайджану, Білорусі, Йорданії, Норвегії, США, Туреччини, України, Швеції розв'язують сучасні проблеми юридичної, соціальної, педагогічної, вікової психології, права, кримінології, соціології тощо.

УДК 316.3:159.9

Матеріали викладено в авторській редакції з незначними коректорськими правками. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори та їх наукові керівники.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Харківського національного університету внутрішніх справ (<http://www.univd.edu.ua>) у розділі «Видавнича діяльність. Матеріали науково-практичних конференцій, семінарів тощо»), а також у репозитарії ХНУВС (<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/>).

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1 ОСОБИСТІСТЬ

АЛЕКСАНДРОВ Ю. В. Проблема копінг-стратегії в ситуації неспіху	11
АЛЕКСЕЄНКО Н. В., ЗАРОВНЯДНА Д. С. Емоційний інтелект як специфічна особистісна характеристика студентів – майбутніх психологів	15
АФАНАСЬЄВА Н. Є. Особливості професійної мотивації рятувальників у кризовий період професіогенезу	18
БАТЮК А. В., САППА М. М. Студенти-психологи: мотивації до навчання і життєві плани	21
БОЙКО-БУЗИЛЬ Ю. Ю. Іпостасі професійного становлення особистості	24
БОЛОТНІКОВА І. В. Основні складові професійної компетентності профспілкового працівника	27
ВОРОНА С. В. Формування психологічного механізму регуляції поведінки неповнолітніх	30
ГОНЧАРОВА Я. І. Специфіка психологічної ресурсності медичних працівників з різним стажем професійної діяльності	34
ГРЕСА Н. В., ВІДЕГРЕН О. Специфіка копінг-поведінки людей похилого віку	38
ДЗВОНИК Г. П. Загальні чинники професійного самоздійснення менеджерів комерційних організацій	43
ДОБРИВЕЧІР Д. О. Гендерні особливості «Я-концепції» в юнацькому віці	47
ЄВДОКІМОВА О. О., ТАВАЛЬБЕХ С. А. Інтернет-залежність особистості та її вплив на процеси смислоутворення	49

ЗАВАДСЬКА Т. В.	
Дослідження показників психоемоційного стану вихователів дошкільних закладів	53
ІВАНЧИХІНА К. О., МИЛОСЛАВСЬКА О. В.	
Феномен невизначеності у психології.....	56
КЕРДИВАР В. В.	
Вивчена безпорадність як психологічна складова особистості деяких внутрішньо переміщених осіб	60
КНИШ С. В.	
Особистість лікаря крізь призму реформування сфери охорони здоров'я.....	62
КОКУН О. М., ПІШКО І. О.	
Зміни у психофізіологічному стані військовослужбовців упродовж тривалого часу виконання завдань у районі АТО....	66
КОЛЧИГІНА А. В., ЗАЙЦЕВА О. О.	
Специфіка та взаємозв'язок мотиваційно-регулятивної сфери студентів.....	69
КОРНІЯКА О. М.	
Провідні чинники професійного самоздійснення викладача вищої школи	72
КУЗНЕЦОВ М. А., ДИАБ Н.	
Компоненты чувства ценности собственной жизни у студентов	75
ЛОЗІНСЬКА Н. С.	
Теоретичні аспекти профілактики психологічної травматизації військовослужбовців.....	79
МАЗУР К. В.	
Духовна криза особистості як психологічний феномен.....	82
МАЙСТРЕНКО М. О.	
Переживання стану самотності у дівчат та хлопців підліткового віку.....	86
МАННАПОВА К. Р.	
Особливості гендерної ідентичності та життєстійкості студентів.....	88
МЕТЛИЦКИЙ И. Е.	
Особенности личности девушек-делинквенток: автобиографический нарратив	91

ПАВЛИК О. М.	
Характеристика стратегій подолання стресових ситуацій спортсменами-тхеквондистами	94
ПАНАСЕНКО Н. М., ГОМОНЮК В. О.	
Дослідження чинників професійного самоздійснення фахівців у галузі інформаційних технологій (програмістів та системних адміністраторів)	98
ПЕЛИПЕНКО О. С.	
Специфіка креативності у чоловіків та жінок	101
ПІНСЬКА О. Л.	
Професійна відповідальність як соціально-психологічна якість особистості	104
ПОНОМАРЕНКО Я. С., ПЕТРЕНКО О. І.	
Психологічна характеристика соціального інтелекту в юнаків і дівчат студентського віку	107
ПОНОМАРЕНКО Я. С., ПОТУПАЛО Д. Р.	
Психологічний аналіз проблеми брехливості та її взаємозв'язку з емоційним інтелектом у юнаків і дівчат підліткового віку	112
ПОНОМАРЕНКО Я. С., СУПРУН В. Г.	
Психологічний зміст проблеми долаючої поведінки: гендерний аспект	115
ПРОЦИК Л. С., СИДОРЕНКО О. Ю.	
Особливості прояву учительського та батьківського булінгу в учнівському середовищі	118
ПУЗАНОВА В. В.	
Основні ознаки копінг-поведінки	122
МУЗАФФАРОВ Р. Р.	
Особенности самооценки подростка	125
САВЧЕНКО Т. Л.	
Основні психологічні чинники професійного самоздійснення вчителів	130
САП'ЯН Є. О., МИЛОСЛАВСЬКА О. В.	
Відповідальність як особистісна характеристика	133
СОЛОХІНА Л. О.	
Дослідження особливостей самоактуалізації жінок середнього віку з різним рівнем тривоги	136

ТЄВЯШОВА Н. І.	
Специфіка інтуїції: гендерний аспект.....	140
ФІЛОНЕНКО В. М., ШИДИЧ О. Ю.	
Суб'єктивна оцінка міжособистісних взаємовідносин у підлітків з різним соціометричним статусом.....	143
ЦИГІЧКО К. Д.	
Творчість як складова обдарованості особистості.....	146
ЧЕКУРОВ П. О.	
Специфіка рефлексивності юнаків та дівчат – студентів різних спеціальностей	150
ЧЕПУР К. С.	
Вікові особливості мотивації до здорового способу життя	153
ШЕВЧЕНКО В. В.	
Зміст і психологічна структура професійно- психологічної компетентності майбутніх офіцерів Національної гвардії України	156
ШИЛІНА А. А., КОРЕПАНОВ В. В.	
Взаємозв'язки суб'єктивного відчуження та негативних особистісних рис осіб різного віку	159

СЕКЦІЯ 2

СУСПІЛЬСТВО

БОГДАНОВСЬКИЙ С. О., МИЛОСЛАВСЬКА О. В.	
Загальна характеристика девіантної поведінки	164
ГАРЬКАВЕЦЬ С. О.	
Прояви конкурентної вітимності в умовах соціального конфлікту.....	167
ГУМЕНЮК Г. В.	
Цінність особистісного ресурсу вченого в умовах трансформації суспільства.....	170
ГУЦАЛ Н. С., САППА М. М.	
Поведінка на ринку праці бакалаврів-гуманітаріїв після закінчення ЗВО	173
ЖДАНОВА І. В.	
Психосоматичні аспекти розвитку тілесного потенціалу здоров'я	177

ЗЕМЛЯНСЬКА О. В., СПЕРОС Д. Н. Ділове спілкування як важливий компонент процесу комунікації поліцейських.....	180
ЛИТВИНОВ О. М., ГЛАДКОВА Є. О. Особистість у фокусі кримінології постмодерна	183
ЛИТВЯКОВА В. Ю., МИЛОСЛАВСЬКА О. В. Особливості суб'єктивного сприйняття справедливості.....	187
ЛОГАЧЕВ М. Г., БУЛАНІКЛІ Х. Булінг як психологічний феномен сучасного суспільства	191
РИЖКОВА С. А. Участь громадян в охороні громадського порядку: трансформація правової свідомості.....	194
САППА М. М. Марширування як соціальна дія: психологічний аспект	197
ТІМЧЕНКО О. В., ХРИСТЕНКО В. Є. Закордонні традиції церемонії поховання військовослужбовців	201
ТЮРІНА В. О., ДАНЧЕНКО І. О. Соціальні відхилення у студентської молоді та їх профілактика.....	204
ФЕДОРЕНКО О. І. Вандалізм як прояв девіантної поведінки дітей і підлітків.....	207
ЧОРНА І. В. Девіантна поведінка підлітків.....	211
ШЕПЕЛЕНКО Т. Л. Соціально-психологічний аспект соціалізації студентів в освітньому процесі вищої школи.....	214

СЕКЦІЯ 3

ЗАКОН

АГУРЕЄВА А. О. Здатність до прогнозування та фактори прийняття рішень як необхідні умови якісної підготовки поліцейських.....	218
--	-----

БАБЕНКО О. О.	
Характерологічні особливості особи слідчого та їх вплив на сприймання навчального матеріалу	221
БАНДУРКА О. М.	
Етика поліцейського у спілкуванні з населенням.....	224
БАРКО В. І., БАРКО В. В., ОСТАПОВИЧ В. П.	
Психологічні умови підвищення ефективності управління персоналом підрозділів Національної поліції України.....	228
ВАЛЄЄВ Р. Г., ГЕРАСИМЧУК Ю. В.	
Особливості підготовки майбутніх поліцейських до тактичної комунікації з урахуванням зарубіжного досвіду	232
ВІДЕНЄЄВ І. О.	
Індивідуально-психологічні особливості особистості як чинник професійної адаптації працівників правоохоронних органів	235
ВОЛОШИНА О. В.	
Організаційно-управлінська компетентність слідчого та її компоненти.....	238
ГЕРАСИМЕНКО О. А.	
Проблеми адаптації жінок, засуджених до позбавлення волі.....	241
ГЛАДКИЙ В. В.	
Морально-психологічні риси злочинця	244
ГРИЩЕНКО М. В.	
Проблеми професійної самореалізації працівників у сфері виконання кримінальних покарань.....	247
ДОЦЕНКО В. В., МІЛЮРАДОВА Н. Е.	
Гендерні особливості уявлень про сімейне життя майбутніх правоохоронців.....	251
КЛИМЕНКО І. В.	
Прогностична компетентність як елемент професійної компетентності працівника поліції.....	256
КОГУТ О. О.	
Сучасний підхід в організації психологічного супроводу у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських.....	259

КОЛЕСНІЧЕНКО О. С.	
Структурно-функціональна модель бойової психологічної травматизації правоохоронців (на прикладі військовослужбовців Національної гвардії України).....	263
ЛУПАНЕЦЬ О. М.	
До проблеми суб'єктивної віри особистості до правових інститутів	266
МОСКОВЧЕНКО В. В.	
Класифікації неповнолітніх правопорушників	269
МУСТАФАЄВА С. Е.	
Психологічна готовність до інноваційної діяльності у взаємозв'язках з факторами прийняття рішень у ситуації невизначеності в поліцейських.....	273
НАЙДА В. О.	
До питання виховного впливу поліції в системі шкільної освіти.....	277
ПАДАЛКА А. М.	
Стан дослідження криміналістичної характеристики організованої злочинності у сфері оподаткування	280
СКЛЯРОВ О. М.	
Особливості віри в паранормальне у засуджених чоловіків	284
СОКУРЕНКО В. В.	
Національна поліція України: соціальні та психологічні проблеми становлення.....	286
ХАРЧЕНКО С. В.	
Негативні соціальні чинники, які впливають на рівень розвитку здібностей соціального інтелекту поліцейських, та можлива профілактика їх виникнення	290
ЧЕПІГА Л. П.	
Взаємозв'язок ставлення до роботи і мотиваційних джерел в інспекторів патрульної поліції.....	293
ШВЕЦЬ Д. В.	
Проблема формування конструктивних копінг-стратегій у контексті професійної підготовки поліцейських.....	295
ШЕВЧЕНКО Л. О.	
Особливості рефлексії жінок-злочинниць.....	299

ШЕЛКОШВЕЄВ І. В., ДАМКАС Т.

Можливість застосування компетентнісного підходу
при рекрутинзі кандидатів на службу
в поліцію превентивної діяльності302

ШЛОМІН О. Ю.

Особливості професійного самоздійснення
працівників підрозділів превентивної діяльності
Національної поліції.....306

ЮРЧЕНКО-ШЕХОВЦОВА Т. І.

Роль наставництва у формуванні професійної
правосвідомості поліцейських зі стажем служби
до трьох років.....309

ЯТЧУК М. С.

Зміни рівня емоційного вигорання працівників
Державної кримінально-виконавчої служби України
в результаті психологічного супроводження
формування психологічної компетентності.....313

СЕКЦІЯ 1

ОСОБИСТІСТЬ

УДК 159.9

Юрій Васильович АЛЕКСАНДРОВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5871-8344>

ПРОБЛЕМА КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ В СИТУАЦІЇ НЕУСПІХУ

Розкриваються поняття емоційного стресу, виникнення поняття «копінг» та копінг-стратегія, проблеми копінг-стратегії в ситуації неспіху на прикладі досліджень серед студентів-психологів та студентів-юристів.

Ключові слова: стрес, копінг, копінг-стратегія, ситуація неспіху.

Копінг – одне з центральних понять у сфері психології стресу і адаптації. Цей термін допомагає зрозуміти суть адаптивності і дезадаптивності людської поведінки, оскільки не лише стрес є істотним чинником зниження продуктивності людини, дисфункціональності його стану, але і те, як людина справляється із стресом і труднощами.

Життя людини в сучасному суспільстві передбачає його існування і розвиток в умовах крайньої невизначеності. Нестабільність економічних, політичних і соціальних умов призводить до проблем орієнтування людини в навколишньому його соціальної дійсності, а також неможливості здійснення точного прогнозу свого майбутнього. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають питання, пов'язані з функціонуванням, адаптацією і виробленням особистістю ефективних стратегій подолання ситуацій, пов'язаних з невизначеністю, в ситуаціях неспіху та різними стресовими ситуаціями.

Першим, хто ввів поняття «coping» був видатний американський психолог, засновник гуманістичної психології Абрахам Маслоу. Абрахам Маслоу, в 1951 році ввів поняття копінг поведінки, яке позначає можливість справлятися з труднощами.

Копінг поведінка в стресових ситуаціях означає здатність людини справлятися з проблемами, рівень яких перевищує звичні завдання. Це сумарна поведінка, яка включає деяку нерозсудливість, бажання долати і віра в те, що це можна подолати. Також, цими

питаннями займалися такі вчені, як Р. Лазарус і С. Фолкмен, П. Коста і Р. Маккрей, У. Лер та інші. У вітчизняній психології поведінка особи в стресовій ситуації вивчалася в основному в контексті подолання екстремальних ситуацій. Дослідження в даній проблемі вітчизняних учених, таких як, М. Тишкова, Е. Н. Сидорова, С. А. Хазова і Т. Л. Крюкова, показали, що активне становлення копінг-стратегій доводиться на підлітковий вік.

Важливим для формування впевненості в собі, особистісного та професійного розвитку є поведінкові реакції людини в ситуаціях неупіху. Тобто людина прагне в стресових ситуаціях уникати неупіху.

Копінг-стратегія «уникнення» – це поведінкова стратегія, при якій людина прагне уникнути контакту з дійсністю, відійти від вирішення проблем (відхід в хворобу, вживання психоактивних речовин, суїцидальна поведінка). Ця стратегія дозволяє особам значно зменшити емоційну напругу. Копінг-стратегії уникнення можна розглядати як переважання в поведінці мотивації уникнення невдачі над мотивацією досягнення успіху, а також як сигнал про можливі внутрішньо особистісні конфлікти. Вона є однією з провідних поведінкових стратегій при формуванні дезадаптивної поведінки.

Необхідно зрозуміти поняття «стрес». Стрес – це неспецифічна реакція організму у відповідь на дуже сильну дію (подразник) зовні, яка перевищує норму, а також відповідна реакція нервової системи.

Спочатку поняття стресу виникло у фізіології для позначення неспецифічної реакції організму («загального адаптаційного синдрому») у відповідь на будь-який несприятливий вплив (Г. Сельє). Пізніше стало використовуватися для опису станів індивіда в екстремальних умовах на фізіологічному, біохімічному, психологічному, поведінковому рівнях [1, с. 3].

Емоційний стрес – стан яскраво вираженого психоемоційного переживання людиною конфліктних життєвих ситуацій, які гостро або довгостроково обмежують задоволення його соціальних або біологічних потреб [2, с. 53].

Термін «coping» вперше був використаний в 1962 р. Л. Мерфі у контексті прагнення індивіда вирішити певну проблему, яка, з одного боку, є вродженою манерою поведінки (рефлекс, інстинкт), а з іншого – придбаною, диференційованою формою поведінки (володіння собою, стриманість, схильність до чогось). Фактично він вже на початковому етапі вивчення копінгу звернув увагу на його зв'язок з індивідуально-типологічними особливостями особистості і попереднім досвідом подолання стресових ситуацій, а також виділили дві складові копінг-механізму – когнітивну і поведінкову [3, с. 28].

Основні положення концепції копінг-процесів були розроблені Р. Лазарусом в книзі «Психологічний стрес і копінг-процеси» [4, с. 85]. Процеси подолання людиною важких життєвих подій в психологічній науці прийнято позначати як адаптивну поведінку або копінг-поведінку. Л. Мерфі застосував термін «копінг» для вивчення того, яким чином діти долають кризи розвитку. Копінг-поведінка регулюється за допомогою реалізації копінг-стратегій на основі особистісних і оточуючих копінг-ресурсів. Копінг-стратегії розглядаються як актуальні відповіді особистості на видиму загрозу, як спосіб управління стресором. Основна функція копіngu, на думку багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених полягає в адаптації людини до вимог ситуації. Копінг може сприяти оволодінню ситуацією, послаблювати або пом'якшувати її вплив, при цьому копінг не є автоматизованою адаптивною поведінкою, як, наприклад, психологічні захисти. Закордонні дослідники Сінгер і Девідсон відзначають, що люди по-різному реагують на стресову ситуацію. Вони можуть оцінювати її як загрозу або як вимогу. Стресові наслідки, на думку вчених, можливі тільки в тому випадку, якщо подія сприймається індивідом як загроза, якщо ж подія сприймається як вимога, то це викличе інший спосіб відповіді на нього. На їх думку, оцінка тієї чи іншої стресової події залежить від оцінки особистості своїх ресурсів боротьби зі стресором. Копінг-поведінка – це стратегії дій, що вживаються людиною в ситуаціях психологічної загрози фізичного, особистісного і соціального благополуччя, здійснювані у когнітивній, емоційній сферах функціонування особистості і ведуть до успішної або менш успішної адаптації. Копінг та копінгові стратегії – це те, що робить людина, щоб впоратися зі стресом. Копінг-стратегія в ситуації неуспіху – це поведінкова стратегія, при якій людина прагне уникнути контакту з дійсністю, що оточує її, піти від вирішення проблем (відхід в хворобу, уникнення відповідальності). Ця стратегія дозволяє особам зменшити емоційну напругу. Копінг-стратегії уникнення можна розглядати як переважання в поведінці мотивації уникнення невдачі над мотивацією досягнення успіху, а також як сигнал про можливі внутрішньо особистісні конфлікти. Вона є однією з провідних поведінкових стратегій при формуванні дезадаптивної поведінки.

Дослідження, які були проведені серед студентів психологів та студентів юристів визначили такі результати.

Студенти-психологи більш мотивовані на уникнення невдач, вони намагаються не потрапляти в такі ситуації, ніж студенти-юристи. Студенти-психологи та студенти-юристи керуються у вирішенні своїх проблем однаковими копінг-стратегіями, проте копінг-стратегія

вирішення проблем у студентів-юристів на високому рівні, а у студентів – психологів на середньому. Тобто студенти-юристи намагаються як найшвидше вирішити свої проблеми, а це пояснюється специфікою їхньої професії. Щодо студентів-психологів, то вони прагнуть будувати свої плани та дії, по мірі виникнення проблем вирішувати їх. Для студентів-психологів копінг-стратегія по уникненню проблем являється не прийнятною. Вони намагаються вирішувати проблеми іншими ефективними способами. Щодо студентів-юристів, то вони прибігають до уникання своїх проблем. Також студенти-психологи та студенти-юристи не потребують соціального оцінювання, підтримки з боку оточуючих, а намагаються самостійно подолати складну ситуацію. Студенти-психологи керуються у вирішенні конфліктів такими стратегіями, як самозвинувачення та самозмінення. Студенти-юристи вирішують свої конфлікти або відходом від проблеми, або здержуються у виниклому конфлікті. Це можна пояснити специфікою професії студентів. Психологи керуються інтропунтивною стратегією захисту свого «Я». Студенти-психологи намагаються вдосконалювати себе, контролювати прояви гніву, були спокійними. Студенти-юристи навпаки намагаються шукати винних, але не аналізують свою поведінку. У студентів-юристів переважають такі копінг-стратегії подолання труднощів, як пошук соціальної підтримки та уникнення вирішення. Вони вирішують проблеми за рахунок залучення зовнішніх (соціальних) ресурсів, пошуку інформаційної, емоційної та дієвої підтримки та уникають негативних переживань за рахунок заперечення проблеми, фантазування, невинуватих очікувань, відволікання і т.п. Студенти-психологи користуються у стресових ситуаціях копінг-стратегією – позитивна переоцінка. Вони долають негативні переживання, що з'явилися у зв'язку з проблемою, за рахунок її позитивного переосмислення, розгляду її як стимулу для особистісного зростання. Студенти, в незалежності від спеціальності, з низьким рівнем мотивації до уникнення невдач керуються копінг-стратегією «Уникнення», що свідчить про їх не рішучість та низьку стресостійкість. Також при підвищенні мотивації до уникнення невдач студенти стають більш безвідповідальні, що може відобразитися на їх подальшому навчанні.

Список бібліографічних посилань

1. Бодров В. А. Информационный стресс : учеб. пособие. М. : Персэ, 2000. 352 с.
2. Судаков К. В. Системные механизмы эмоционального стресса. Механизмы развития стресса. Кишинев, 1987. С. 52–79.
3. Копинг-поведение (механизмы совладания) как сознательные стратегии преодоления стрессовых ситуаций и методы их определения:

пособие для врачей и психологов / Б. Д. Карвасарский, В. А. Абабков, А. В. Васильева, Г. Л. Исурина и др.СПБ. : Изд-во НИПНИ им. В. М. Бехтерева, 2007. 45 с.

4. Лазарус Р. Стресс, оценка и копинг. М. : Медицина, 1984. 218 с.

Одержано 10.03.2019

Раскрываются понятия эмоционального стресса, возникновения понятия «копинг» и копинг-стратегий, проблемы копинг-стратегий в ситуации неуспеха на примере исследований среди студентов-психологов и студентов-юристов.

Ключевые слова: стресс, копинг, копинг-стратегия, ситуация неуспеха.

УДК 159.9

Наталія Володимирівна АЛЕКСЕЄНКО,

викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;

Даяна Сергіївна ЗАРОВНЯДНА,

студентка факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК СПЕЦИФІЧНА ОСОБИСТІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Представлений теоретичний аналіз та узагальнення інформації емоційного інтелекту за останнє десятиліття та важливість розвитку емоційного інтелекту у студентів-майбутніх психологів.

Ключові слова: емоції, емоційний інтелект, студент-психолог, розвиток, професійна освіта.

В умовах соціально-економічних трансформацій ринкових відносин зростають вимоги до особистості та діяльності професіонала, актуалізують проблему розвитку індивідуально-професійних якостей. З цього витікає потреба у кваліфікованих фахівцях у сфері психології та вирішенні актуальних психологічних проблем, актуалізують проблему розвитку індивідуально-професійних якостей студентів-психологів і, у тому числі, їх емоційного інтелекту.

У психології, проблема емоційного інтелекту досліджувалася ще з часів Платона, Аристотеля, далі одним з перших вітчизняних дослідників емоційного інтелекту став Д. Люсін, що представив двокомпонентну

теорію даного феномена, потім Л. С. Виготський, З. Фрейд, С. Рубінштейн, А. Леонтьєв, Э. Торндайк, Д. Векслер, Г. Гарднер, Стивен Дж. Стейн, Д. Гоулман (теорія емоційної компетентності), Р. Бар-Он (не когнітивна теорія емоційного інтелекту), Х. Вайсбах і У. Дакс (емоційний інтелект як уміння «інтелектуально» керувати своїм емоційним життям), Дж. Майєр, П. Селовей, Д. Карузо (теорія емоційно-інтелектуальних здібностей) та інші. У працях цих авторів розглядалися різні аспекти проблеми емоційного інтелекту. Вітчизняними та зарубіжними психологами проводилися дослідження взаємозв'язку емоційної і когнітивної сфер психіки, але по-справжньому активну увагу до цієї проблеми з'явилося в останнє десятиліття. Інтерес до емоційної складової регуляції виник у зв'язку з неспроможністю традиційних тестів на інтелект у якості предикторів успішності діяльності, а в більш загальному контексті, адаптації. Іншою причиною вибуху «емоційної революції» стало формування управління нематеріальними активами компаній, в результаті виникли методи управління емоціями як частини інтелектуального капіталу [1, с. 49–53].

Також ідею єдності афективних та інтелектуальних процесів, що належала Л. Виготському, розвивали С. Рубінштейн (інтелектуальний процес неможливий без участі емоцій) і А. Леонтьєв (мислення має емоційну (афективну) регуляцію). І. Андрєєвою розглянуті передумови розвитку емоційного інтелекту, гендерні відмінності у виразності компонентів емоційного інтелекту, а також можливості розвитку емоційного інтелекту в процесі психологічного тренінгу. Т. Березовська довела можливість розвитку емоційного інтелекту шляхом спеціально організованого навчання. А. Панкратовою був проведений аналіз різних підходів до формування емоційного інтелекту й здібностей, що входять до його складу. С. Дерев'янка встановила ефективність використання психологічного тренінгу в розвитку емоційного інтелекту.

Також С. Дж. Стейна і Говарда Бука додає, що емоційний інтелект, на відміну від звичного всім поняття інтелекту, є здатністю правильно тлумачити обстановку і надавати на неї вплив, інтуїтивно вловлювати те, чого хочуть і чого потребують інші люди, знати їх сильні і слабкі сторони, не піддаватися стресу і бути привабливим [2, с. 78–86].

Отже, згідно з вищевикладеним матеріалом, можна сказати, що вміння володіти своїми емоціями для студентів-психологів дуже важливі, бо, як стверджує американський психолог, визнаний експерт в області емоційного інтелекту Деніел Гоулман, «наші емоції грають в досягненні успіху в родині і на роботі набагато більшу роль, ніж це прийнято вважати». Пол Екман писав: «Емоції визначають якість

нашого життя. Ми виявляємо свої емоції на роботі, при спілкуванні з друзями, в наших контактах з родичами і в наших прихованих від сторонніх очей відносинах з собою і близькими нам людьми – тобто емоції можуть врятувати нам життя, але вони можуть і завдати нам серйозної шкоди. Під їх впливом ми можемо виконувати дії, які будуть здаватися нам обґрунтованими і доречними, але під їх впливом ми можемо здійснювати і такі вчинки, про які будемо згодом гірко шкодувати» [3, с. 1]. Таким чином, Пол Екман підтвердив твердження Деніела Гоулмана про велике значення емоцій і емоційного інтелекту в життєдіяльності професіоналів та фахівців.

Представники популярної концепції (Д. Гоулман та інші) емоційний інтелект визначають як абсолютний ключ до успіху у всіх сферах життя. Емоційний інтелект сприяє більш високому рівню спілкування і як наслідок кращої адаптації до нових умов, досягнення своїх цілей, вибудовування власної кар'єри, успіху в особистому житті.

Отже, актуальність проблеми розвитку емоційного інтелекту студентів-психологів в умовах вищої професійної освіти обумовлена необхідністю виявлення психолого-педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту. Це дозволить, з одного боку, студентам-психологам задовольнити потреби у високому рівні розвитку емоційного інтелекту, а з другого – потребу суспільства у кваліфікованих фахівцях у сфері психології.

Список бібліографічних посилань

1. Оськин В. На пороге эмоциональной революции. *Управление персоналом*. 2004. № 16. С. 49–53.
2. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена. *Вопросы психологии*. 2006. № 3. С. 78–86.
3. Экман П. Психология эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь / под ред. Е. Ильина. СПб. : Питер, 2010. 334 с.

Одержано 01.04.2019

Представлен теоретический анализ и обобщение информации эмоционального интеллекта за последнее десятилетие и важность развития эмоционального интеллекта у студентов-будущих психологов.

Ключевые слова: *эмоции, эмоциональный интеллект, студент-психолог, развитие, профессиональное образование.*

УДК 331.101.3

Наталя Євгенівна АФАНАСЬЄВА,

доктор психологічних наук, доцент

кафедри психології діяльності в особливих умовах

Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3341-184>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ РЯТУВАЛЬНИКІВ У КРИЗОВИЙ ПЕРІОД ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ

Проаналізовано особливості професійної мотивації рятувальників, які знаходяться у кризовому періоді професійного розвитку. Доведено, що для них більш характерною є зовнішня мотивація діяльності, ніж внутрішня. Це негативно позначається на ефективності професійної діяльності, відношенні до виконання професійних обов'язків, загальному емоційному відношенні до своєї праці і її результатів та потребує використання психокорекційних заходів.

Ключові слова: професійна мотивація, рятувальники, професіогенез, криза.

При створенні програми дослідження був врахований опис криз професійного становлення Е. Ф. Зеєра [1]. Виходячи з нього виділені дві групи досліджуваних: до 1 групи увійшли досліджувані у віці від 26 до 29 років, від 34 до 39 років кількістю 27 осіб; у 2 групу – досліджувані у віці 30–33 років, 40–42 років кількістю 31 особи. До другої групи увійшли досліджувані, що знаходяться в різних критичних періодах професійного розвитку. Це криза професійної кар'єри (30–33 роки), яка характеризується тим, що подальший професійний розвиток фахівця призводить до вторинної професіоналізації, особливістю якої є високоякісне і високопродуктивне виконання професійної діяльності; способи її реалізації мають виразно виражений індивідуальний характер; фахівець стає професіоналом, якому властиві: соціально-професійна позиція, стійка професійна самооцінка. У цей час кардинально перебудовуються соціально-професійні цінності й взаємини, змінюються способи виконання діяльності, що свідчить про перехід фахівця на нову стадію професійного розвитку, оскільки ці зміни призводять до істотного перетворення соціальної ситуації і провідної діяльності, яка характеризується індивідуальним стилем і елементами творчості.

У багатьох випадках якісне і високопродуктивне виконання діяльності призводить до того, що особистість переростає свою професію. Посилюється незадоволеність собою, своїм професійним положенням.

Професійна самосвідомість, що сформувалася до цього часу, пропонує альтернативні сценарії подальшої кар'єри, і не обов'язково в межах цієї професії. Особистість відчуває потребу в самовизначенні і самоорганізації. Суперечності між бажаною кар'єрою і її реальними перспективами призводять до розвитку кризи професійної кар'єри. Одним з продуктивних варіантів зняття кризи є перехід на наступну стадію професійного становлення – стадію майстерності.

У віці 40–42 років настає так звана стадія майстерності, яка характеризується творчим й інноваційним рівнем виконання професійної діяльності. Рушійним чинником подальшого професійного розвитку особистості стає потреба в самореалізації, самоздійсненні. Професійна самоактуалізація особистості призводить до незадоволеності собою, оточуючими людьми. Криза нереалізованих можливостей, або, точніше, криза соціально-професійної самоактуалізації, – це внутрішній конфлікт, продуктивним виходом з якого є: використання інноваційних підходів до виконання діяльності, винахідництво, розвиток кар'єри, соціальна і професійна понаднормативна активність. Деструктивними варіантами розв'язання кризи є: звільнення, міжособистісні конфлікти, професійна відчуженість, вживання психоактивних речовин, втрата сім'ї тощо.

Метою роботи є визначити, як професійна криза відбивається на професійній мотивації особистості і чи можна говорити про мотиваційну кризу, яка супроводжує професійну кризу рятувальників.

Для дослідження загальної професійної мотивації працівників ДСНС використовувалася методика «Мотивація професійної діяльності» (К. Замфір в модифікації А. Реана). Отримані результати відображені в таблиці 1.

Таблиця 1

Ступінь вираженості складових мотиваційного комплексу у працівників ДСНС (%)

Мотиваційний комплекс					1 група	2 група	φ	р
ВМ	>	ЗПМ	>	ЗНМ	32,5	11,9	1,64	0,05
ВМ	=	ЗПМ	>	ЗНМ	22,7	10,3	1,17	–
ВМ	<	ЗПМ	>	ЗНМ	21,4	9,8	1,21	–
ВМ	<	ЗПМ	<	ЗНМ	16,3	22,5	0,76	–
ВМ	>	ЗНМ	>	ЗПМ	5,7	3,8	0,34	–
ВМ	=	ЗПМ	<	ЗНМ	–	10,3	1,64	0,05
ЗНМ	>	ВМ	>	ЗПМ	1,4	15,7	1,43	–
ЗНМ	>	ЗПМ	>	ВМ	–	15,7	1,64	0,05

Примітки: ВМ – внутрішня мотивація; ЗПМ – зовнішня позитивна мотивація; ЗНМ – зовнішня негативна мотивація.

У досліджуваних 1 групи (працівники ДСНС, які знаходяться в некритичній фазі професійного розвитку) найбільш вираженим є оптимальний мотиваційний комплекс: $ВМ > ЗПМ > ЗНМ$ – 32,5 % і $ВМ = ЗПМ > ЗНМ$ – 22,7 %. Тобто 55,2 % досліджуваних даної групи внутрішньо позитивно мотивовані до виконання професійної діяльності. Їх діяльність сама по собі є метою, а не засобом для досягнення якихось інших цілей. Найгірший мотиваційний комплекс у них взагалі не представлений.

У досліджуваних 2 групи (працівники ДСНС, що знаходяться в різних критичних фазах професійного розвитку) найбільш вираженим є мотиваційний комплекс $ВМ < ЗПМ < ЗНМ$. Це свідчить про те, що їх професійну діяльність на даному етапі більшою мірою мотивують зовнішні обставини. Внутрішня мотивація переважає у 26,0 % досліджуваних цієї групи.

Було виявлено значущі відмінності в показниках мотиваційних комплексів у досліджуваних 1 і 2 групи. Вираженість комплексу $ВМ > ЗПМ > ЗНМ$ значущо більша у досліджуваних 1 групи (відмінності значущі на $p \leq 0,05$ за критерієм Фішера). Вираженість комплексів $ВМ = ЗПМ < ЗНМ$ і $ЗНМ > ЗПМ > ВМ$ значущо більша у досліджуваних 2 групи ($p \leq 0,05$). Це може свідчити про байдуже, а ймовірно і негативне відношення до процесу діяльності у тих досліджуваних, що знаходяться у фазі професійної кризи. Для них на цьому етапі цінністю є не виконання професійної діяльності, а кінцевий результат, тобто отримання зарплатні, пільг і т. інше.

Таким чином, можна говорити про те, що для рятувальників, що знаходяться в критичному періоді професійного розвитку більш характерною є зовнішня мотивація діяльності, ніж внутрішня. Це негативно позначається на ефективності професійної діяльності, відношенні до виконання професійних обов'язків, загальному емоційному відношенні до своєї праці і її результатів.

Для рятувальників, які знаходяться у критичному періоді професіогенезу, потрібно розробляти спеціальні психокорекційні програми, метою яких є формування/розвиток професійної мотивації, її стабілізація, оптимізація і корекція неефективних мотиваційних структур.

Список бібліографічних посилань

1. Зеер Ф. Э. Психология профессионального развития. М. : Академия, 2009. 240 с.

Одержано 02.03.2019

Проанализированы особенности профессиональной мотивации спасателей, которые находятся в кризисном периоде профессионального развития. Доказано, что для них более характерна внешняя мотивация деятельности, чем внутренняя. Это негативно отражается на эффективности профессиональной деятельности, отношении к выполнению профессиональных обязанностей, общем эмоциональном отношении к своей работе и ее результатов и требует использования психокоррекционных мероприятий.

Ключевые слова: профессиональная мотивация, спасатели, профессиогенез, кризис.

УДК 378

Анна Вадимівна БАТЮК,

слухач магістратури факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

Микола Миколайович САППА,

доктор соціологічних наук, професор,

професор кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2242-1004>

СТУДЕНТИ-ПСИХОЛОГИ: МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ І ЖИТТЄВІ ПЛАНИ

Наведено результати пілотажного соціологічного дослідження мотивацій до навчання і життєвих планів студентів-психологів ХНУВС.

Ключові слова: студенти, навчання, мотивації, професійний вибір, самореалізація.

З метою виявлення мотивацій до навчання і особливостей формування життєвих планів у студентів-психологів Харківського національного університету внутрішніх справ у 2018 р. нами було проведено соціологічне дослідження, у якому взяли участь 58 студентів 1–4 курсів спеціальності «Психологія», з яких було 37 дівчат (63,8 %) та 21 хлопець (36,2 %).

Основними мотивами вступу до закладу вищої освіти (ЗВО) респонденти вказали на необхідність мати будь-яку вищу освіту (25,3 %) та наполягання батьків на вступі до ЗВО (21,6 %). Також іншими мотивами вступу до ЗВО була впевненість респондентів в тому, що вища освіта обумовлює успіх в житті – 14,3 %, вона дає можливість працювати

за кордоном 12,1 %, дозволить стати матеріально забезпеченим – 8,9 %. Менш значимі мотивами вступу до ЗВО у опитаних студентів були відстрочка від армії – 3,4 %, бажання бути освіченою і культурною людиною – 2,1 %, можливість мати гарну професію – 1,5 % та продовження сімейної традиції – 0,7 %.

Вибираючи для навчання гуманітарну спеціальність, половина респонденти керувалася тим, що на цій спеціалізації ним буде легше вчитися ніж на технічній, 30 % – уявленням, що особисто ним легше даються гуманітарні науки, ніж технічні, а 20 % респондентів спиралися на батьківський вибір гуманітарного фаху. Вибір професії, це важливий життєвий крок, і при цьому бажана максимальна усвідомленість у виборі, однак результати дослідження показали, що повністю усвідомлений вибір здійснили лише близько третини респондентів – 31 %, скоріше усвідомлений вибір – 29 % і скоріше випадковий – 40 %. При виборі професії також бажано усвідомити, для яких саме цілей вона потрібна, та які мотиви її вибору. Так на першому місці у респондентів важливим фактором вибору професії психолога був рівень оплати праці – 38,4 %, на другому – престиж цієї професії – 17,2 %, далі: успішна кар'єра (15,6 %) та можливість працевлаштування після закінчення ЗВО (14,5 %). Менш важливими при виборі професії виявилися можливість самореалізація особистості – 6,3 %, бажання мати вищу освіту – 4,2 %, можливість творчої роботи за цим фахом – 3,1 % та отримання професійної кваліфікації – 0,7 %.

Важливішим моментом погляду молодого людини у своє майбутнє, її життєвої стратегії є мета у житті. З'ясувалося, що більшість опитаних студентів мають свою «головну мету в житті» (61 %), скоріше мають ніж ні – 21 %, скоріше не мають мети в житті – 11 % і взагалі не мають мети в житті – 7 %.

Життєвий успіх часто пов'язують з економічними досягненнями або конкретними матеріальними благами. На нашу думку, життєвий успіх це самореалізація особистості. Однак у кожної людини уявлення про життєвий успіх може бути різним. Респонденти вважають, що досягнути бажаного успіху в житті їм головним чином допоможуть: корисні зв'язки – 18,2 %, власна активність та енергійність – 16,7 % і гроші – 14,5 %. Також для досягнення життєвого успіху суттєвими рисами характеру студенти-психологи вбачають наявність у молодого людини таких якостей як підприємливість (11,3 %), працьовитість (11 %), професіоналізм (9,1 %), самостійність (8,6 %). Крім того респонденти покладають надію на добру освіту (6,4 %) і свою родину – 4,3 %.

Результати опитування показали, що більшість респондентів дивляться у власне майбутнє з упевненістю та оптимізмом – 21 %

опитаних студентів, зі спокоєм і без ілюзій – 38,4 %. що дає надію на реалізацію їх життєвих стратегій. Рівень тривожності та невпевненості присутній у 13,8 % респондентів; страху, відчаю та безнадії – у 9,6 %, а взагалі не замислюються над майбутнім – 16,7 %.

На формування життєвих планів молодшої людини суттєво впливають її ціннісні орієнтації. Сьогодні в них переважають особистісні пріоритети – сім'я, робота, власне здоров'я. Це важлива тенденція, що характеризує зміни ціннісних орієнтацій молоді – відверта перевага індивідуалізму, акцент на особистісно-сімейних інтересах. Якщо раніше такі цінності, як «повага оточуючих», «гарні стосунки в колективі», «повага інших» посідали 2–3 місце в ієрархії цінностей, то зараз зовсім інша ситуація. Високо цінується тільки те, що безпосередньо пов'язане з особистістю (друзі, сім'я), а не з колективом чи суспільством. Це свідчить, що знижується значимість суспільства в житті окремої людини та зростає індивідуалізм. Для більшості молоді стійким базисом існування особистості може бути тільки особисте життя й індивідуалістські цінності. У таблиці 1 нами представлені цінності цього плану і їх оцінки студентами-психологами різних курсів, які брали участь в опитуванні (оцінки у індексах, значення яких змінюється у межах від 0 до 5, де 0 – найменш цінне, а 5 – найбільш цінне).

Таблиця 1

Оцінка головних цінностей студентами-психологами різних курсів

Цінності	1–2 курс	3–4 курс
Незалежність, матеріальна забезпеченість	4,7	3,6
Підтримання своє здоров'я	3,8	3,4
Міцна та дружня сім'я	2,6	4,1
Отримати від життя якомога більше задовольень	3,3	2,7
Зробити кар'єру	2,9	3,2
Отримати освіту	4,2	3,9
Комфортна та побутова влаштованість	2,1	4,5
Творчість	3,7	2,4
Мати стабільну роботу	3,2	4,3

Аналіз різниці у ціннісних орієнтаціях респондентів різних курсів показує, що студенти-психологи 1–2 курсів є більш орієнтовані на власну самостійність та незалежність від батьків, підтримку свого здоров'я та отримання вищої освіти і отримання від життя якомога

більше задоволень. Це свідчить про те що вони налаштовані більш оптимістично ніж старші курси. Але пройде час і вони, як студенти 3–4 курсів зараз, частково змінять свої пріоритети. Найбільш цінним для них стане стабільна робота і кар'єра, комфорт та побутова влаштованість, міцна і дружня сім'я, отримання вищої освіти.

Зроблений нами соціологічний зріз є пілотажним дослідженням, яке не прагне поставити усі крапки над «і» розглянутої проблеми. Однак наведенні результати дозволяють намітити плани подальших досліджень життєвих стратегій сучасної молоді, яка зараз перебуває під впливом процесів соціальної трансформації сучасного українського суспільства. Зазначимо, що в нашій країні вже певний час йде злам свідомості колективістського типу, і на зміну їй в сучасне українське молодіжне середовище входить модель індивідуалістичної свідомості західного типу. Зараз молодь більш орієнтується на свої власні сили та можливості в будь-якій сфері діяльності, в тому числі й у досягненні своїх життєвих стратегій [1].

Список бібліографічних посилань

1. Мілютіна К. Л. Траєкторії життєвого шляху особистості в динамічному середовищі: монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2012. 298 с.

Одержано 09.03.2019

Представлены результаты пилотажного социологического исследования мотиваций к учёбе и жизненных планов студентов-психологов ХНУВД.

Ключевые слова: студенты, обучение, мотивации, профессиональный выбор, самореализация.

УДК 159.923.2

Юлія Юріївна БОЙКО-БУЗИЛЬ,

кандидат психологічних наук, доцент
завідувач кафедри психологічних дисциплін
Інституту кримінально-виконавчої служби;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1715-4327>

ПОСТАСІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Представлено науковій грані тлумачення професійного становлення особистості. Розкрито специфічні особливості професійного становлення особистості, як формоутворення, набуття, процесу та системи.

Ключові слова: іпостась, професійне становлення, формоутворення, набуття, процес, система.

Феноменологія професійного становлення особистості, незважаючи на достатньо широку концептуальну й прикладну розробленість у різних галузях науки, залишається однією із дискусійних та невичерпних проблем сучасних психологічних досліджень. Саме тому, смислове розуміння професійного становлення особистості дасть змогу узгодити раціональність його природи.

Відзначимо, що термін «ὁπότῃς – іпостась», можна перекладати двома відповідниками, як «сутність (природа)» так і «іпостась (індивідуальне реальне існування)» [2, с. 381]. Виокремимо існуючі іпостасі феномена професійного становлення особистості.

Звертаючись до самої суті феномена розуміємо, що дослідники розходяться в поглядах, та найчастіше розглядають професійне становлення особистості в таких іпостасях: як *формоутворення* (Глуханюк Н., Дьяченко Є., Жирун О. Леднев В. та ін.), *набуття* (Войко Р., Кандиба М., Коджаспірова Г. та ін.) та *процес* (Абакумова Є., Алексеєва Т., Буланкіна Н., Гончаровська Г., Дрогваленко О., Малкова Т., Мороз Л., Орлов В., Пасов Є., Симанюк Е., Хоржевська І. та ін.).

Професійне становлення як *формоутворення* особистості, адекватної вимогам професійної діяльності, передбачає формування нових психологічних структур, що поєднуються у цілісну систему, регулюють діяльність. При цьому формування відбувається не шляхом трансляції взятих із професійного середовища конструктивів, а формуванням індивідуальних специфічних новоутворень та прогресивній зміні людських якостей, і включає в себе розвиток функціональних механізмів психіки, особистісний досвід, виховання типологічних властивостей.

Професійне становлення як *набуття* є відображенням образу життя та входження у професійну діяльність і відносини людини, при якому відбувається придбання особистістю інакших ознак і форм, наближенні до певного стану в умовах професійного середовища, через появу нових або розвиток наявних здібностей, потенційних можливостей та способів поведінки в середовищі професійного становлення, при яких відбувається розширення кордонів можливого.

Професійне становлення як *процес* є найрозповсюдженішим поглядом та зводиться до того, що це довготривалий, динамічний, складний, багатомірний процес, який складається з різних взаємозалежних елементів та являє собою виникнення у особистості тих професійних якостей, яких у неї раніш не було, виражається в саморозвитку та самореалізації в діяльності під впливом вимог, що висуває

професія. При цьому становлення є значущою складовою особистісного зростання та індивідуальним особистісним процесом реалізації суб'єктом професійного шляху, де основним елементом виступає особистий вибір, оскільки є свідомою діяльністю людини, котра вибрала професію.

Суттєва відмінність представлених поглядів в тому, що *формування* передбачає наявність відповідних обставин для появи професійного становлення; *набуття* обумовлене не свідомою активністю суб'єкта в середовищі професійного становлення; професійне становлення як *процес* визначається свідомою професійною діяльністю самої особистості в професійному середовищі, при чому як діяльність впливає на особистість, так і особистість позначається на діяльності.

Ми ж переконані, що професійне становлення особистості доцільно розглядати як *систему*, яка сполучає в собі професійне та особистісне становлення, як діалектичну єдність діяльності та особистості.

Системний підхід як тотальний принцип [2, с. 92] є єдністю інтеграції та диференціації при домінуванні тенденції об'єднання [3, с. 4], який дозволяє вивчати професійне становлення особистості як процес, що складається з різних взаємозалежних елементів, упорядкований і складно-організований не через перерахування цих елементів, а через проникнення в їхню сутність, властивості й зв'язки [4, с. 210], де цілісність, структурність, взаємозв'язок системи з середовищем, багатоманітність є загальними, цілеспрямованість і самоорганізація є специфічними характеристики системи [5, с. 77–78]. А система (від др.-греч. σύστημα – ціле, складне з частин; з'єднання) – це насамперед порядок, визначений планомірним, правильним розташуванням частин та їх взаємозв'язками [3, с. 4]; сукупність множини цих взаємопов'язаних елементів, які утворюють певну цілісність та взаємодію між собою [6, с. 142].

Таким чином, професійне становлення особистості має наступні іпостасі: формування, набуття, процес та система. Використання науковцями кожної із зазначених іпостасей, обумовлюється природою розуміння даного явища та сутністю його індивідуального реального існування.

Список бібліографічних посилань

1. Попович Н. М. Особливості перекладу давньогрецьких тринітарних термінів «Ousia» та «ΥΠΟΣΤΑΣΙΣ» (на матеріалі листів 125, 236.6, 38 Св. Василя Великого). *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2011. Вип. 9. С. 380–386.

2. Барабанщиков В. А. Системный подход в структуре психологического познания. *Методология и история психологии*. 2007. Т. 2, вып. 1. С. 86–98.

3. Ганзен В. А. Системные описания в психологии. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. 176 с.

4. Кандиба М. О. Взаємозв'язок професійного становлення особистості та розвитку її особистісних якостей. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 22. С. 204–214.

5. Асмолов А. Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развитие человека. 3-е изд., испр. и доп. М. : Смысл ; Академия, 2007. 528 с.

6. Бордовская Н. В., Реан А. А. Педагогика: учеб. пособие. СПб. : Питер, 2015. 304 с.

Одержано 15.03.2019

Представлены научные грани толкования профессионального становления личности. Раскрыты специфические особенности профессионального становления личности, как формообразования, приобретения, процесса и системы.

Ключевые слова: *ипостась, профессиональное становление, формообразования, приобретение, процесс, система.*

УДК 159.938

Інга Вікторівна БОЛОТНІКОВА,

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії вікової психофізіології
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРОФСПІЛКОВОГО ПРАЦІВНИКА

Здійснюється аналіз проблеми професійної компетентності працівників профспілкових організацій. Основна увага зосереджується на характеристиці складових професійної компетентності працівників профспілок та чинниках її розвитку.

Ключові слова: *профспілкова організація; профспілковий працівник; професійна компетентність; професійно важливі якості.*

Особливу роль у діяльності профспілкового працівника відіграє його компетентність, тобто професійні знання, уміння і навички роботи з людьми в трудовому колективі. В залежності від специфіки у системі якостей професійної компетентності доцільно виділити якості,

що забезпечують кваліфіковане рішення задач, питань профспілкового керівництва економічними, соціальними і духовно-ідеологічними процесами (ділова компетентність), і якості, що забезпечують кваліфіковане керівництво людьми, тобто організацію їх трудової та громадсько-політичної діяльності, їх взаємин у процесі спільної діяльності [2, с. 12].

Виконання різноманітних функцій по керівництву профспілковою роботою припускає наявність розвинених організаторських, психолого-педагогічних, комунікативних умінь і навичок. Організаторські вміння і навички – це добре засвоєні дії, спрямовані на забезпечення ефективного виконання завдань організації і засновані на знанні методів керівництва. Сутність психолого-педагогічних умінь і навичок полягає в тому, щоб трансформувати політичні і наукові знання в переконання людей, їх активну життєву позицію, розвивати громадські потреби та інтереси, формувати громадську думку, давати правильні оцінки явищам суспільного життя, керувати процесом становлення соціально зрілого колективу, тощо [3, с. 15].

Комунікативні уміння і навички – це добре засвоєні дії, спрямовані на встановлення ефективного контакту з людьми, які проявляються в умілому володінні системою засобів, форм і прийомів соціально-психологічної взаємодії в процесі спільної діяльності. Психологічна підготовленість до профспілкової роботи включає розвиток ряду психологічних властивостей особистості: темпераменту, характеру і здібностей, що забезпечують адаптацію людини до вимог даного виду профспілкової діяльності і її успішне здійснення [5, с. 27].

Найбільш важливими факторами, що сприяють укріпленню зв'язків профспілкового працівника з масами, виступають загальні і специфічні здібності, знання, уміння і навички. До загальних належать такі, як вміння розуміти людей і процеси, що протікають в групах, вміння чинити психологічний вплив на людей, вміння говорити і слухати, вміння психологічно налаштовувати, привертати до себе людей, завойовувати їх довіру та повагу, доброзичливе ставлення до себе і до своєї справи та ін. Особливого значення для підвищення ефективності діяльності профспілкового працівника набуває вироблення специфічних умінь і навичок профспілкової діяльності, яка відрізняється, як відомо, надзвичайно багатогранним змістом, розмаїтістю форм і методів роботи з людьми.

Так, профспілковому працівникові вкрай необхідно володіти навичками залучати трудящих в самоврядування, розвивати громадські форми участі працівників у вирішенні виробничих питань, розробляти та реалізувати пропозиції по виявленню і максимальному використанню резервів виробництва. Він повинен володіти системою

професійно необхідних якостей, вести пропаганду в колективі, проводити екскурсії на передові підприємства для обміну досвідом роботи, вміти читати лекції, доповіді, проводити бесіди про нову техніку, економіку і організацію виробництва [4, с. 3].

Сучасний профспілковий працівник повинен володіти соціально-психологічними основами організаційно-масової роботи, що передбачає вміння надавати допомогу профспілковому комітету в підвищенні громадської активності членів профспілки, вдосконаленні організаційно-масової роботи. Профспілковому працівникові важливо володіти вміннями та навичками ефективно брати участь у підготовці загальних зборів і конференцій трудових колективів, проводити звітно-виборні профспілкові збори та конференції, розробляти і вносити на затвердження профспілкового комітету заходи щодо виконання прийнятих постанов і висловлених пропозицій, обліку критичних зауважень, готувати пропозиції щодо поліпшення організації і підвищенню ефективності профспілкових і загальних зборів (конференцій) трудових колективів, вміннями та навичками підготовки постанов з питань організаційно-масової роботи і т. п. Таким чином, система професійно важливих якостей профспілкового працівника в області організаційно-масової роботи включає як загальні, так і специфічні якості і властивості [4, с. 7].

Одним з важливих соціально-психологічних завдань профспілкового працівника є оволодіння системою професійно необхідних якостей ведення роботи в галузі заробітної плати та нормування праці. Ця сфера профспілкової роботи вимагає спеціальних знань, умінь і навичок в активному залученні робітників і службовців до розробки і здійснення заходів щодо поліпшення нормування і оплати праці, матеріального заохочення працівників до зростання продуктивності праці, економію всіх видів ресурсів і підвищення якості продукції.

Однією з найважливіших професійних якостей є вміння профспілкового працівника самостійно планувати власну діяльність в залежності від конкретних умов її виконання. У процесі такого планування профспілковий працівник оцінює не тільки умови своєї праці та визначає вимоги до її результату, але і свої власні сили (особливо динаміку працездатності) [4, с. 4].

Як і будь-якому справжньому професіоналу, профспілковому працівнику необхідно постійно працювати над удосконаленням власного індивідуального стилю діяльності [1, с. 34]. Під індивідуальним стилем діяльності розуміють систему способів (психологічних засобів), пов'язану з типологічними особливостями. Так, в осіб з інертною нервовою системою формується схильність не відриватися від початку роботи, поки вона не буде доведена до кінця. Люди

нерухливого типу максимально використовує свої швидкісні ресурси. При формуванні індивідуального стилю діяльності проявляються два взаємозалежних принципи. Один – максимальне використання можливостей, пов'язаних з особливостями типу нервової системи; інший – компенсація тих властивостей, які можуть бути несприятливими для даної діяльності. Велика роль у підготовці профспілкового працівника відводиться різного роду практичним заняттям, організації ділових ігор і т. ін.

Список біографічних посилань

1. Донцов А. И. Принципы социально-психологического анализа группой сплоченности // Теоретические проблемы социальной психологии. М., 1977. С. 50–74.
2. Душков Б. А., Купов Д. И. Социально-психологические и педагогические основы профсоюзной работы в трудовом коллективе. М. : Профиздат, 1990. 224 с.
3. Егоршин А.П. Управление персоналом. М., 2001. 265 с.
4. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Київ : Профінформ, 2007. 36 с.
5. Идинов А. А. Самореализация личности в непроизводственной сфере общества (онтологический и гносеологический анализ) : дис. канд. филос. наук : 09.00.01. Фрунзе, 1990. 171 с.

Одержано 19.03.2019

Проводится анализ проблемы профессиональной компетентности работников профсоюзных организаций. Основное внимание сосредоточено на характеристике составляющих профессиональной компетентности работников профсоюзов и факторах ее развития.

Ключевые слова: профсоюзная организация; профсоюзный работник; профессиональная компетентность; профессионально важные качества.

УДК 159.9:343.95

Софія Володимирівна ВОРОНА,

аспірант кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

У підлітковому віці йде інтенсивне морально-правове формування особистості в процесі її соціалізації: закладаються основи світогляду, принципи й ідеали, формуються морально-правова свідомість,

психологічний механізм регуляції поведінки. Для підлітків характерне прагнення до самостійності, потреба в спілкуванні, прагнення визначити своє відношення до явищ навколишньої об'єктивної дійсності, виробити принципи своєї поведінки. Це створює умови для освоєння соціальних ролей і функцій, але цей процес суперечливий. Відсутність критичності в неповнолітнього як до своїх дій, так і до дій оточуючих його людей часто не дає йому можливості об'єктивно оцінювати результати своєї поведінки.

Ключові слова: соціалізація, морально-правова свідомість, психологічний механізм регуляції поведінки.

Підлітковий вік характеризується найбільш інтенсивною соціалізацією особистості, розвитком пізнавальних процесів, формуванням емоційно-вольової сфери, спрямованості, характеру, придбанням визначеної суми теоретичних знань і практичного досвіду [2]. У цей період дитина з особливою легкістю засвоює норми і моральні цінності родини, дитячої групи, членом яких вона є. Негативне нею може засвоюватися також порівняно легко, без критичного аналізу, що сприяє на наступних вікових етапах асоціальному розвитку особистості. Асоціальні риси особистості можуть формуватися ще в молодшому шкільному віці.

Основні фактори, що сприяють цьому: 1) аморальна поведінка одного чи обох батьків (пияцтво, скандали, сексуальна розбещеність); 2) відсутність контролю за поведінкою і навчанням дитини, у результаті чого та була надана самій собі чи потрапила під вплив вуличної компанії, негативно спрямованих груп дітей (старших за віком); 3) відсутність батьків і здійснення виховання близькими родичами, опікунами, не підготовленими до виконання цих функцій (застосування антипедагогічних методів впливу на особистість); 4) погана організація педагогічного процесу в середніх учбових закладах. У підлітковому віці йде інтенсивне морально-правове формування особистості: закладаються основи світогляду, формуються правосвідомість, принципи й ідеали. Однак у правопорушників нерідко спостерігається відхилення в цьому процесі у виді соціальної інфантильності, низького рівня правосвідомості. Нестійкість світогляду підлітка співіснує зі слабкістю і суперечливістю характеру, у якому уживаються часом такі протилежні якості, як мрійність і практицизм, доброзичливість і безсердечність, підвищена вимогливість до інших і зниження вимог до себе і своїх вчинків.

Вирішальне значення у виникненні відхилень поведінки від соціальної норми має система спілкування підлітків, спрямованість тих груп, учасниками яких вони стають: посилення спілкування в малій

групі (звичайно вуличної, негативно спрямованої) веде до ослаблення контактів з родиною, класним і шкільним колективами. У свою чергу недолік спілкування в школі і родині підліток намагається компенсувати спілкуванням у малій дружній групі. Характерними є наступні типи соціальної поведінки: 1. *Емансипація* підлітка виявляється в прагненні вивільнитися з-під опіки і контролю старших, відійти від їх стандартів, норм і цінностей. Цей тип поведінки часто пов'язаний з боротьбою підлітка за самостійність, за самоствердження себе як особистості.

2. У *групуванні* виявляється характерне для даного віку прагнення до спілкування з однолітками. Цим порозумівається той факт, що переважну більшість правопорушень підлітки роблять у групі. Спільне здійснення злочинних дій, загальні переживання й однакова оцінка вчинків гарантують членам групи анонімність їх співучасті і формують почуття безкарності. Соціально негативні групові норми сприймаються всіма її членами й укоріняються, перетворюючись в специфічні індивідуальні установки і ціннісні орієнтації неповнолітніх.

Прагнення вийти з-під опіки дорослих потрібно вміло замінити актами соціально значимої самостійності (вибір професії, творча діяльність, спортивна професіоналізація і т. д.). Важливо попередити утворення негативно спрямованих груп, перекоханих способів спілкування. Нарешті, захоплення підлітків важливо переорієнтувати на стійкі суспільно цінні види діяльності (навчання, праця, спорт, участь у суспільній роботі).

Істотна роль у морально-правовому формуванні зростаючої людини, у становленні її як особистості належить школі. *Школа* – важливий етап у житті кожної людини, яка потрапляє після родини у більш великий і складний колектив, де підліток одержує *досвід суспільного існування*, здобуває не тільки знання, але і навички соціальної поведінки, виробляє морально-правові якості свідомого громадянина. Серйозним докором школі є той факт, що серед засуджених підлітків більш третини – школярі чи учні професійних навчальних закладів. Та й серед працюючих неповнолітніх правопорушників багато тих, хто лише недавно розстався зі школою. Таким чином, переважна частина неповнолітніх злочинців – це підлітки, так чи інакше упущені школою.

Аналіз кримінологічних досліджень показує, що імовірність встати на злочинний шлях у підлітка тим вище, ніж раніш він залишив школу.

Важливими заходами превенції правопорушень неповнолітніх – є правова освіта, доведення правової інформації до неповнолітніх

повинно починатися якомога раніше, здійснюватися більш дохідливо, з урахуванням особливостей підліткової психології, в емоційно привабливих формах, забезпечення активної участі в ній вчених-юристів, співробітників правоохоронних органів, психологів.

Необхідно відродити і створити нові центри, які виправдали себе, організованого дозвілля підлітків, наповненого соціально корисним змістом, що сприяє їх гармонічному фізичному, психічному, правовому розвитку. У цих цілях використовувати не тільки можливості держави, але і комерційних структур, фондів милосердя, благодійних організацій, суспільних об'єднань і рухів, релігійних конфесій.

В основу діяльності по профілактиці правопорушень неповнолітніх повинне бути покладене фундаментальне положення психології: людина не тільки виявляється, але і формується, розвивається, складається як особистість у ході реалізації провідної активності (діяльності і спілкування), бажано соціально корисної, цілеспрямованої, що приносить йому успіх. У старших підлітків ведучою активністю є спілкування в діяльності. Включення неповнолітніх у суспільно корисні види діяльності (спілкування) є важливою профілактичною мірою.

Процес деморалізації з наступною криміналізацією особистості підлітка протікає в умовах негативного соціального мікросередовища – сімейного і шкільного неблагополуччя, у негативних групах однолітків. Ефективність профілактики правопорушень неповнолітніх цілком залежить від того, якою мірою вдається домогтися соціального оздоровлення несприятливого мікросередовища, у якій знаходиться підліток.

Список бібліографічних посилань

1. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза : навч. посіб. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2012. 300 с.
2. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.

Одержано 16.03.2019

В подростковом возрасте идет интенсивное морально-правовое формирование личности в процессе ее социализации: закладываются основы мировоззрения, принципы и идеалы, формируются морально-правовое сознание, психологический механизм регуляции поведения. Для подростков характерно стремление к самостоятельности, потребность в общении, стремление определить свое отношение к явлениям окружающей объективной действительности, выработать принципы своего поведения. Это создает условия для освоения социальных ролей и функций, но процесс этот

противоречивый. Отсутствие критичности у несовершеннолетнего как к своим действиям так и к действиям окружающих его людей часто не дает ему возможности объективно оценивать результаты своего поведения.

Ключевые слова: социализация, морально-правовое сознание, психологический механизм регуляции поведения.

УДК 159.9

Яна Ігорівна ГОНЧАРОВА,

слухач магістратури факультету №6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

СПЕЦИФІКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕСУРСНОСТІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ З РІЗНИМ СТАЖЕМ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто поняття ресурсу та психологічної ресурсності в рамках ресурсного підходу. Досліджено специфіку психологічної ресурсності у медичних працівників з різним стажем роботи.

Ключові слова: медичні працівники, психологічна ресурсність, стаж роботи, ресурс.

Збільшення темпу життя, обсягу інформації з якою необхідно стикатися, зростання кількості і якості життєвих завдань призводить до збільшення психологічного і соціально-психологічного навантаження на людину, як і різноманітних можливостей реалізації особистісного та професійного потенціалу. Люди, здатні приймати виклики сучасного світу, також здатні впізнавати різноманітність ресурсів, що містяться в різних соціальних ситуаціях, здатні виокремлювати привабливі ресурси і створювати капітали: людський, рефлексивний, професійний, фінансовий тощо [1].

Поняття «ресурс» використовується в різних дослідженнях, пов'язаних з вивченням психічної реальності. В останні роки широке поширення в психології придбав ресурсний підхід, що зародився в гуманістичній психології, в рамках якого важливе місце зайняло вивчення конструктивного начала особистості, що дозволяє долати важкі життєві ситуації. Психологічні ресурси можуть бути представлені

як система здібностей людини до усунення протиріч особистості з життєвим середовищем, подолання несприятливих життєвих обставин допомогою трансформації ціннісно-смыслового виміру особистості, визначає її спрямованість і створює основу для самореалізації [2].

Ресурси інтерпретують як ініціативність, відповідальність, прагнення до сенсу, тобто внутрішні сили, які необхідні для конструктивного долавання кризи життя. С. Хобфол називає ресурсами те, що є цінним для людини та допомагає їй адаптуватися до стресових ситуацій, Ф. Майленова визначає ресурс людини як стан, у якому в неї найбільше свободи та максимальна кількість виборів. Це можуть бути як внутрішні стани (радість, впевненість, цінності), так і умови довкілля (книги, спілкування з близькими, мандрівки).

На думку науковців, ресурсом є все, що може надавати людині відчуття щастя, сили, впевненості, необхідних для розв'язання проблем, а також ресурс – це стратегії досвіду, за допомогою яких можна перейти від актуального стану до бажаного результату [3].

Психологічну ресурсність, за думкою О. С. Штепи, можна охарактеризувати як досвід усвідомлення особистістю власних можливостей, який стає потенціалом для надання підтримки іншим, саморозкриття та творчого саморозвитку у професії. Відчуття людиною себе психологічно ресурсною пов'язано з її внутрішніми персональними ресурсами, а здатність виявляти власну ресурсність – із соціальними персональними ресурсами [4].

Нами було досліджено психологічну ресурсність медичних працівників з різним стажем професійної діяльності. Отримані результати надано у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники психологічної ресурсності медичних працівників з різним стажем професійної діяльності ($M \pm m$)

Шкали	1 група	2 група	t	p
1	2	3	4	5
Впевненість у собі	4,63±0,22	5,23±0,20	2,02	0,05
Доброта до людей	4,77±0,77	5,53±0,17	0,96	–
Допомога іншим	5,1±0,2	5,17±0,24	0,22	–
Успіх	5,47±0,24	6,0±0,14	1,91	–
Любов	5,37±0,25	5,9±0,27	1.44	–
Творчість	5,27±0,26	5,53±0,25	0.72	–

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
Віра у добро	5,17±0,26	5,97±0,2	2,44	0,02
Прагнення до мудрості	4,2±0,18	4,17±0,16	0,12	–
Робота над собою	5,33±0,32	5,87±0,23	1,32	–
Самореалізація у професії	3,6±0,24	3,63±0,18	0,1	–
Відповідальність	4,23±0,27	4,37±0,29	0,35	
Знання власних психологічних ресурсів	4,63±0,39	5,93±0,31	2,61	0,01
Вміння оновлювати власні ресурси	5,13±0,34	6,4±0,33	2,68	0,01
Вміння використовувати власні ресурси	5,1±0,38	6,5±0,3	2,89	0,01

За шкалою «Впевненість у собі» у першій групі показник склав 4,63±0,22, у другій групі показник за цією шкалою дорівнював 5,23±0,20. Встановлені вірогідні відмінності між групами у бік підвищення показника у групі медичних працівників з більшим стажем, при $t = 2,02$, $p \leq 0,05$.

Тобто, медичні працівники з більшим стажем професійної діяльності характеризуються більшою рішучістю, впевненістю у своїй правоті, самостійністю у прийнятті рішень.

За шкалою «Віра у добро» у першій групі показник склав 5,17±0,26 у другій групі показник за цією шкалою дорівнював 5,97±0,2. Встановлені вірогідні відмінності між групами у бік підвищення показника у групі медичних працівників з більшим стажем, при $t = 2,44$, $p \leq 0,02$.

Отже, медичні працівники з більшим стажем професійної діяльності відрізняються більшою впевненістю щодо наявності справедливості, більшою здатністю бути милосердними та схильністю оптимістично сприймати життя, себе та людей, а також, біль вираженою готовністю підтримувати близьких.

За шкалою «Знання власних психологічних ресурсів» у першій групі показник склав 4,63±0,39, у другій групі показник за цією шкалою дорівнював 5,93±0,31. Встановлені вірогідні відмінності між групами у бік підвищення показника у групі медичних працівників з більшим стажем, при $t = 2,61$, $p \leq 0,01$.

Виходячи з цього, слід вважати, що представники другої групи є більш здатними можливості ідентифікувати власні здібності, які виступають у якості ресурсів.

За шкалою «Вміння оновлювати власні ресурси» в першій групі показник склав $5,13 \pm 0,34$, у другій групі показник за цією шкалою дорівнював $6,4 \pm 0,33$. Встановлені вірогідні відмінності між групами у бік підвищення показника у групі медичних працівників з більшим стажем, при $t = 2,68, p \leq 0,01$.

Таким чином, досліджувані з більшим стажем професійної діяльності володіють кращими навичками відтворювати та оновлювати власні психологічні ресурси, що характеризує цих досліджуваних як більш психологічно компетентних осіб.

За шкалою «Вміння використовувати власні ресурси» у першій групі показник склав $5,13 \pm 0,34$, у другій групі показник за цією шкалою дорівнював $6,5 \pm 0,3$. Встановлені вірогідні відмінності між групами у бік підвищення показника у групі медичних працівників з більшим стажем, при $t = 2,89, p \leq 0,01$.

Це свідчить про те, що медичним працівникам з більшим стажем професійної діяльності більшою мірою притаманна здатність на оптимальному рівні витрачати, докладати і вкладати ресурси для успішної життєдіяльності.

Отже, встановлено, що медичні працівники з більшим стажем професійної діяльності відрізняються більшою сформованістю таких ресурсів як «Впевненість в собі», «Віра в добро», «Знання власних психологічних ресурсів», «Вміння оновлювати власні ресурси» та «Вміння використовувати власні ресурси».

Список бібліографічних посилань

1. Хоріна О. І. Ресурсна складова професійної діяльності соціальних працівників. *Психологічні перспективи*. 2011. Спецвип. С. 88–99.
2. Иваницкий А. В. Психологический ресурс как интегральная характеристика личности. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 2–3. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=23894> (дата звернення: 21.03.2019).
3. Штепа О. С. Тенденції особистісного саморозвитку майбутніх психологів: ресурсний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2016. № 16. С. 232–240.
4. Штепа О. С. Особливості зв'язку психологічної та персональної ресурсності особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 21. С. 782–791.

Одержано 29.03.2019

Рассмотрены понятие ресурса и психологической ресурсности в рамках ресурсного подхода. Исследована специфика психологической ресурсности у медицинских работников с различным стажем работы.

Ключевые слова: медицинские работники, психологическая ресурсность, стаж работы, ресурс.

УДК 159.9

Наталія Володимирівна ГРЕСА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0517-4822>;

Ольга ВІДЕГРЕН,

доктор філософії (Ph. D. in Philosophy),

Гімназія королеви Бланки (м. Стокгольм, Швеція)

СПЕЦИФІКА КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Успішність адаптації до стресу людини похилого віку залежить від ступеня конструктивності стратегії і моделі його поведінки, які або сприяють, або перешкоджають успішності в подоланні стресу, а також впливають на соціально-психологічну адаптацію та на збереження його здоров'я.

Ключові слова: копінг-поведінка, стрес, похилий вік, когнітивно-поведінкові стратегії подолання.

В наш час значно зріс інтерес до генторологічних проблем людини, адже тривалість життя зростає і похилих людей стає все більше. Сам по собі період старіння являє собою дуже складним і кризисним моментом у житті кожної людини. Упродовж усього життя практично кожна людина стикається з ситуаціями, що суб'єктивно переживаються нею як важкі, які «порушують» звичний хід життя. Переживання таких ситуацій часто міняє і сприйняття навколишнього світу, і сприйняття свого місця в ньому.

Переживання періоду пізньої зрілості та наближення старості можна певним чином розглядати як складну життєву ситуацію, оскільки наближення відповідних фізіологічних, психічних, соціальних та ін. змін потребує від людини, як найменш, суттєвої перебудови базових стратегій поведінки, системи ставлень до себе та оточуючого

світу. До того ж, усвідомлення природного погіршення психофізіологічних функцій, активності, зовнішньої привабливості вже само по собі є потужним психотравмуючим фактором. Деструктивне ставлення до старості, що наближається, нездатність використовувати ефективні стратегії переживання цієї складної життєвої ситуації та розв'язувати пов'язані з нею проблеми є найважливішими причинами погіршення якості та скорочення тривалості життя людей похилого віку [1, с. 15].

Під поняттями «подолання стресу» і «копінг-поведінка» розуміються різноманітні форми активності людини, що охоплюють усі види взаємодії суб'єкта із завданнями і проблемами зовнішнього або внутрішнього плану. Подолання вступає в дію не тільки в тих випадках, коли складність завдання перевищує можливості звичних реакцій, робить недостатнім нормативне пристосування, вимагає нових ресурсів, але й при необхідності змінити поведінку у важких життєвих ситуаціях, при хронічному впливі стресорів і негативних повсякденних подіях. Подолання, як правило, націлене на пошук шляхів зміни взаємозв'язку між суб'єктом і умовами зовнішнього середовища або на зниження його емоційних переживань і дистресу; воно проявляється на когнітивному, емоційному й поведінковому рівнях у формі різних стратегій протидії стресогенним факторам або стресовим реакціям. «Копінг» – це індивідуальний спосіб взаємодії із ситуацією відповідно до її власної логіки, значущості в житті людини і її психологічних можливостей.

Психологічне призначення копінгу полягає в тому, щоб якнайкраще адаптувати людину до вимог ситуації, даючи можливість опанувати її, послабити або пом'якшити ці вимоги, намагатися уникнути або звикнути до них і таким чином погасити стресову дію ситуації. Тому головні завдання копінгу – забезпечення й підтримання благополуччя людини, фізичного й психічного здоров'я та задоволеності соціальними відносинами [2, с. 24].

Проблема подолання з труднощами найбільш гостро обговорюється саме в зв'язку з літнім віком, причому однозначну відповідь на питання про динаміку копінг-стратегій отримати вкрай важко. Згідно Т. Л. Крюкової, можна говорити про стійкість стратегій подолання і про їх відносній незмінності з віком. Досліджуючи ресурсну систему людей різного віку, С. А. Хазова і Є. А. Дорьєва показують, що в порівнянні із середнім віком люди похилого віку частіше вдаються до індивідуальних ресурсів (читання, спорт, прогулянки та ін.) і рідше – до середовищних ресурсів (сім'я, робота) [3, с. 96].

Важливим моментом в успішності адаптації до стресу людини похилого віку є ступінь конструктивності стратегії і моделі його

поведінки, які або сприяють, або перешкоджають успішності в подоланні стресу, а також впливають на соціально-психологічну адаптацію літньої людини і на збереження його здоров'я.

Для дослідження специфіки копінг-поведінки людей похилого віку нами використовувалась методика діагностики когнітивно-поведінкових стратегій подолання (І. Г. Сізова, С. І. Філіпченкова). У дослідженні приймали участь жінки та чоловіки похилого віку, загалом 48 осіб (24 жінки і 24 чоловіка). Результати дослідження наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

**Показники когнітивно-поведінкових копінг-стратегій
чоловіків та жінок похилого віку ($M \pm m$)**

Шкали	Групи		t	p
	Жінки	Чоловіки		
Когнітивна репетиція	7,88±0,30	7,96±0,54	0,13	–
Корекція очікувань і надій	10,21±0,41	8,13±0,36	3,81	0,001
Порівняння, що йде вниз	8,13±0,36	6,5±0,43	2,91	0,01
Порівняння, що йде вверх	10,67±0,25	8,21±0,56	4,01	0,001
Випереджаюче подолання	6,88±0,35	6±0,43	1,59	–
Передбачаюча печаль	9,96±0,47	7,71±0,49	3,31	0,001
Позитивне тлумачення ситуації	5,88±0,31	8,58±0,57	4,16	0,001
Надання нетривіального сенсу ситуації	5,46±0,33	5,54±0,6	0,12	–
Зміна особистісних властивостей	8,75±0,22	7,42±0,3	3,58	0,001
Ідентифікація зі щасливчиками	4,17±0,36	6,21±0,45	3,54	0,001
Фіксована на емоціях стратегія	8,96±0,17	8,13±0,3	2,41	0,05
Втеча від важкої ситуації	8,29±0,39	7,67±0,45	1,04	–
Стратегія заперечення	5,38±0,31	7,46±0,46	3,75	0,001

Порівняльний аналіз показав, що жінкам похилого віку достовірно притаманні наступні когнітивно-поведінкові стратегії: конструктивно перетворюючі стратегії подолання: «Корекція очікувань і надій» ($10,21 \pm 0,41$ та $8,13 \pm 0,36$, при $p \leq 0,001$), «Порівняння, що йде вниз» ($8,13 \pm 0,36$ та $6,5 \pm 0,43$, при $p \leq 0,01$), «Порівняння, що йде вгору» ($10,67 \pm 0,25$ та $8,21 \pm 0,56$, при $p \leq 0,001$), пристосувальна стратегія: «Зміна особистісних властивостей» ($8,75 \pm 0,22$ та $7,42 \pm 0,3$, при $p \leq 0,001$) та неконструктивна стратегія «Фокусування на емоціях» ($8,96 \pm 0,17$ та $8,13 \pm 0,3$, при $p \leq 0,05$).

Жінкам властиво у важких життєвих ситуаціях створювати нову систему психологічної регуляції, яка на певний час займає центральне місце в поведінці і є самостійною діяльністю. Така перебудова дає шанс впоратися зі стресовою ситуацією. Але проблема може залишитися невирішеною. Тоді вони змушені визнати невдачу, яка веде до зниження самооцінки, вимагає перегляд позитивного ставлення до себе, що в свою чергу обумовлює тимчасову відмову від поставленої мети і зниження планки своїх намірів.

Також жінки в період подолання важкої життєвої ситуації намагаються відновити позитивне ставлення до себе, почуття особистісного благополуччя, за рахунок порівняння себе з людьми, що знаходяться в ще більш скрутному становищі, а також згадують свої успіхи в інших ситуаціях, власні досягнення якими можуть пишатися, все це допомагає знецінити невдачу в певний час.

Зміна власних характеристик особистості у важкій ситуації, допомагає жінкам похилого віку не знизити самооцінку і не відносити невдачу до себе, за рахунок прийняття на себе певної ролі. Саме рольова поведінка є одним з ефективних прикладів подолання труднощів з деякими небажаними рисами особистості, наприклад, сором'язливістю.

Також жінкам похилого віку притаманно використовувати неконструктивну стратегію психологічної боротьби з негативними емоціями і хворобливими відчуттями. Вони не можуть ні практично перетворювати ситуацію, ні піти від джерела небезпеки і страждання. Такі ситуації часто виникають в сфері здоров'я. І тоді вони «не помічають» симптомів хвороби, намагаються ставитися з гумором до свого становища, сподіваються на допомогу надприродних сил. Ці прийоми неконструктивні в тому, що не усувають важку проблему, але все ж вони адаптивні, оскільки полегшують психологічний стан.

В свою чергу, чоловікам похилого віку достовірно властиво використовувати такі конструктивно пристосувальні когнітивно-поведінкові стратегії як стратегія «Позитивне тлумачення ситуації» ($8,58 \pm 0,57$ та $5,88 \pm 0,31$, при $p \leq 0,001$) та «Ідентифікація зі щасливчиками»

($6,21 \pm 0,45$ та $4,17 \pm 0,36$, при $p \leq 0,001$), а також неконструктивна поведінково-когнітивна стратегія «Заперечення» ($7,46 \pm 0,46$ та $5,38 \pm 0,31$, при $p \leq 0,001$), ніж жінкам похилого віку.

Тобто чоловіки похилого віку в разі невдачі говорять про те, що для них це новий шанс домогтися успіху, і життя тим і цікаве, що постійно пробує їх на міцність, пропонуючи все нові і нові випробування. Також їм притаманно в разі складнощів вірити у забобони та народні прикмети. Їм важливо, щоб їх оточували щасливі люди. Вони вірять в те, що для досягнення успіху повинен бути «талісман» – людина, якій «посміхається доля», що дозволяє їм відчувати себе сильними і діяти більш впевнено. Відносно неконструктивної стратегії подолання чоловікам похилого віку властиво відмовлятися визнавати, що сталася травмуюча подія, вони не переживають гострих негативних почуттів і поведуться так, як ніби нічого не сталося. Заперечення дозволяє їм переробляти трагічні ситуації «малими дозами», поступово асимілюючи їх смислову сферу особистості. Після асиміляції події змінюється свідомість людини, її ставлення до світу, з'являється нова оцінка життя і власних можливостей. Це є адаптивним компонентом в неконструктивній стратегії подолання.

Таким чином, саме врахування специфіки копінг-поведінки в оцінці психічного благополуччя людини похилого віку є підставою для вірних висновків і рішень, здатних уникнути загальноприйнятих шаблонів функціонування людини в пізні періоди життя.

Список бібліографічних посилань

1. Коцарь А. Стратегії копінг-поведінки та психологічна готовність осіб віку пізньої зрілості до прийняття вікових змін. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2015. № 1150, вип. 57. С. 15–20.
2. Родіна Н. В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Київ, 2013. 477 с.
3. Харламенкова Н. Е., Быховец Ю. В., Евдокимова А. А. Посттравматический стресс и совладающее поведение в пожилом возрасте. *Научный диалог*. 2014. № 3 (27). С. 92–105.

Одержано 11.03.2019

Успешность адаптации к стрессу человека пожилого возраста зависит от степени конструктивности стратегии и модели его поведения, которые либо способствуют, либо препятствуют успешности в преодолении стресса, а также влияют на социально-психологическую адаптацию и сохранение его здоровья.

Ключевые слова: *копинг-поведение, стресс, пожилой возраст, когнитивно-поведенческие стратегии преодоления.*

УДК 159.938

Галина Петрівна ДЗВОНИК,науковий співробітник лабораторії вікової психофізіології
Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України

ЗАГАЛЬНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ МЕНЕДЖЕРІВ КОМЕРЦІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Проаналізовано результати експериментальних досліджень та визначено загальні чинники професійного самоздійснення менеджерів.

Ключові слова: чинники професійного самоздійснення, професійна діяльність, загальний рівень професійного самоздійснення, внутрішньо-професійне самоздійснення, зовнішньо-професійне самоздійснення.

В сучасний час набуває необхідності проблема вивчення самоздійснення особистості, як свідомий саморозвиток людини, який розкриває її потенційні можливості в особистісній, соціальній та життєвих сферах, досягаючи значущих результатів. Професійне самоздійснення одна із найважливіших форм життєвого самоздійснення людини, що характеризується високим рівнем розкриття особистісного та професійного потенціалу, розвитком здібностей й широким використанням його професійного досвіду та здобутків в професійній діяльності іншими фахівцями. Розвиток та професійне самоздійснення особистості менеджера розглядається як сукупність окремих компонентів, взаємодія яких дозволяє виявити нові якісні стани особистості, а їх урахування і використання забезпечує ефективне функціонування особистості в професійній діяльності. В проблемі професійного розвитку особистості менеджера знаходяться витoki багатьох питань, розвиток пізнавальної активності особистості, шляхи реалізації психофізіологічного, морального, соціального, професійного потенціалу особистості, механізми переводу зовнішніх впливів у внутрішні регулятори поведінки та ін. [3, с. 106].

Нами проведене експериментальне дослідження дозволило виділити основні впливові чинники професійного самоздійснення менеджерів комерційних організацій. Заданими емпіричного дослідження та регресійної моделі предикації складових загального рівня професійного самоздійснення (зовнішньо-професійного та внутрішньо-професійного самоздійснення) виявили групи чинників професійного самоздійснення менеджерів комерційних організацій. Так,

достатньо високий коефіцієнт множинної регресії та кількісної поясненої дисперсії найбільш інформативного чинника *загального рівня професійного самоздійснення* ($R=0,71$; $R^2=0,50$), внутрішньо-професійного ($R=0,90$; $R^2=0,80$), зовнішньо-професійного ($R=0,53$; $R^2=0,30$) виявлено **креативність** та складових зовнішньо-професійного **креативність і стрес** ($R=0,60$; $R^2=0,31$) самоздійснення менеджерів. Таким чином, наявність у менеджерів розвинутих креативних здібностей має достатньо виражений вплив на можливість професійного самоздійснення менеджерів. Виявлений показник стресу свідчить, що менеджери постійно знаходяться в стані нервового напруження при виконанні професійної діяльності. Причиною виникнення стресового стану, пов'язаного із менеджерською діяльністю, є особливості самого соціального феномена управління і вимоги, що стосуються особистості, яка виконує функції управління. Наступний вагомий чинник регресійної моделі предикації *внутрішньо-професійного рівня самоздійснення гнучкості поведінки* ($R=0,70$; $R^2=0,50$), який свідчить про можливість менеджера швидко адаптуватися в певній ситуації та нормативно змінювати свій стан або поведінку в межах, обумовлених критичними значеннями її параметрів. Далі за значимістю показники **гнучкості поведінки та самоповаги** ($R=0,84$; $R^2=0,71$), що визначає, якою мірою для менеджера є значимим його стан самоповаги, який пов'язаний зі станом внутрішньої самооцінки. Також рівень внутрішньо-професійного самоздійснення у менеджерів зумовлюється показниками **гнучкості поведінки, самоповаги, креативності та прийняття агресії** ($R=0,92$; $R^2=0,84$), що свідчить про здатність особистості цінувати свої достоїнства, позитивні якості характеру, поважати себе, постійно розвивати професійно важливі якості, професійно вдосконалювати себе й отримувати задоволення від власних професійних досягнень та постійно становити нові професійні цілі, формувати власний життєво-професійний простір, професійно самовдосконалюватися з проявом високого рівня творчості у професійній діяльності.

Так, в регресійній моделі предикації складової внутрішньо-професійного самоздійснення *«переважаюче задоволення власними професійними досягненнями»* виявили найвагоміші чинники **самоефективність професійна** ($R=0,60$; $R^2=0,31$), з **креативністю** ($R=0,70$; $R^2=0,50$), з **високим рівнем невротизації** ($R=0,80$; $R^2=0,60$), з **активністю** ($R=0,92$; $R^2=0,70$) та з **емоційною стійкістю** ($R=0,90$; $R^2=0,71$). Тобто ступінь вираженості у менеджера прагнення до творчого виконання своєї професійної діяльності, усвідомлення власної компетентності, впевненості у своїй спроможності, віра у можливість успішного виконання завдання, очікування успіху свідчить про те, що

менеджер постійно працює над своїм професійним рівнем та докладає більше зусиль для виконання справи, виявляє наполегливість зустрічаючись з перешкодами та, як наслідок, висока власна професійна самоефективність сприяє самоповазі та дає змогу досягнути кращого результату в професійній діяльності. Показник невротизації у менеджерів набуває високого рівня при виконанні професійної діяльності з метою отримання високого результату, що призводить до задоволення власними професійними досягненнями.

В наступній складовій внутрішньо-професійного самоздійснення менеджера *«постійна постановка нових професійних цілей»* найвагомішими чинниками є **підтримка** ($R=0,43$; $R^2=0,20$), з **самоефективністю професійною** ($R=0,60$; $R^2=0,32$). В професійній діяльності менеджера, який прагне професійного самовдосконалення, постійно становить нові професійні задачі та цілі, але велику значимість в його професійному зростанні має підтримка колег та співтовариства. На кожному етапі виконання діяльності зростає його професійна самоефективність, що призводить до успішного та більш досконалого професійного самоздійснення менеджера комерційної організації. Так, в складовій внутрішньо-професійного самоздійснення менеджера *«формування власного «життєво-професійного простору»* вважається найвагомішим чинником вважається показник **самопочуття** ($R=0,42$; $R^2=0,20$). Це свідчать, що важливу роль у менеджерів відіграє стан здоров'я, який справляє достатньо виражений вплив на можливість професійного самоздійснення.

Виявлений достатньо високий коефіцієнт множинної регресії та кількість поясненої дисперсії показника **самоефективності професійної** ($R=0,40$; $R^2=0,15$), щодо рівня зовнішньо-професійного самоздійснення та його складової *«визнання досягнень фахівця професійним співтовариством»*, що сприяє професійній самоефективності менеджера та спонукає здійснювати свою професійну діяльність на високому результативному рівні.

В наступній складовій зовнішньо-професійного самоздійснення *«використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями»* виявили найвагоміші чинники **працездатність** ($R=0,40$; $R^2=0,20$) та **прийняття агресії** ($R=0,54$; $R^2=0,31$). Вищенаведені результати свідчать, що у менеджерів велику роль у професійному самоздійсненні відіграє продуктивна працездатність з використання досвіду та здобутків інших фахівців організації. В умовах постійного перевантаження менеджерів, одночасно виконання кількох робіт, значної нервової та розумової напруженості, які характеризують управлінську діяльність, висувають певні вимоги до стану здоров'я та способу життя. До найбільш важливих здібностей менеджерів належить уміння реалізувати

поставлені цілі, встановлювати пріоритети, виявляти тенденції, самопізнавати і самооцінювати, переконувати, систематизувати та опрацьовувати інформацію, розподіляти сили та час. При виконанні професійної діяльності у менеджерів в складних ситуаціях можуть виникають труднощі, що може призводити до агресивного стану. Але опираючись на допомогу та досвід фахівців колективу можна подолати негативні емоції та з більшою наполегливістю виконувати професійну діяльність для досягнення бажаних результатів.

Так, для «розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії» менеджерів, виявили найвагоміший чинник **креативність** ($R=0,42$; $R^2=0,20$) та **креативність і стрес** ($R=0,60$; $R^2=0,31$), який сприяє розкриттю особистісного потенціалу і здібностей та впливає на підвищення рівня загально-професійного самоздійснення менеджерів. Менеджер постійно знаходиться в стані нервового напруження, що руйнівнює діє на його здоров'я. Причиною виникнення стресового стану, пов'язаного їх менеджерською діяльністю, є особливості самого соціального феномена управління і вимоги, що стосуються особистості, яка виконує функції управління. Зважаючи на велику кількість обов'язків та багатовекторність напрямків діяльності, які ставляться до менеджера стосовно процесу управління можуть і виступати причиною виникнення професійного стресу менеджера. Так, можна зазначити, що невідповідність внутрішніх ресурсів зовнішнім вимогам стає причиною виникнення стресу. Оскільки зовнішні вимоги породжені професією менеджера та певним організаційно-професійним середовищем, то звідси виникає і специфіка стресу, відомий як «професійний стрес у менеджерській діяльності». Перспективи подальших досліджень полягають у розробці психологічних та психофізіологічних заходів, практичних підходів спрямованих на подолання негативних емоційних станів та сприянню професійному самоздійсненню менеджерів комерційних організацій.

Список бібліографічних посилань

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. М. : Наука, 1980. 335 с.
2. Березовская Р. А. Отношение менеджеров к своему здоровью как к фактору профессиональной деятельности : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03. СПб., 2001. 23 с.
3. Иванова В. Менеджер – професійний керівник : навч. посіб. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. 106 с.

Одержано 25.03.2019

Проанализированы результаты экспериментальных исследований и определены общие факторы профессионального самоосуществления менеджеров.

Ключевые слова: фактори професійного самоосуществлення, професійная деятельность, общий уровень профессионального самоосуществления, внутри-профессиональное самоосуществление, внешне-профессиональное самоосуществление.

УДК 159.9

Дар'я Олександрівна ДОБРИВЕЧІР,

студентка факультету №6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Ірина Вячеславівна ЖДАНОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету №6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Представлено результати дослідження гендерних особливостей когнітивного компоненту «Я-концепції» в юнацькому віці. Показано, що «Я-образ» дівчат є більш диференційованим і позитивним та відрізняється представленистю рефлексивного «Я» з підкресленням фемінних якостей особистості.

Ключові слова: Я-концепція, Я-образ, гендер, юнаки, дівчата.

Проблема «Я-концепції» є на сьогодні однією з найбільш значущих і актуальних тем психологічної науки. Дослідження показують, що формування адекватної «Я-концепції» є передумовою гармонійного розвитку особистості, її соціально-психологічної адаптації, одним із критеріїв психічного і психологічного здоров'я. Саме адекватна «Я-концепція» сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості, визначає характер індивідуальної інтерпретації досвіду, очікувань людини. Безперечним є вплив «Я-концепції» і на характер міжособистісних відносин людини, її задоволеність собою і життям в цілому.

У науковій літературі поняття «Я-концепція» з'явилося у зв'язку з необхідністю дослідження і опису глибинних психологічних структур і процесів особистості. Воно використовується разом з такими поняттями, як «самосвідомість», «самооцінка», «Я-образ», «Я», «картина Я», «уявлення про себе» і нерозривно з ними пов'язане. «Я-концепція» – це існуюча у свідомості індивіда структурована система уявлень, образів і оцінок, що відносяться до самого індивіду. Традиційно науковці виділяють когнітивний, емоційно-оцінний і поведінковий компоненти

«Я-концепції» та вказують на такі її провідні функції: сприяння досягненню внутрішньої узгодженості особистості, інтерпретації досвіду, вплив на очікування людини. Однак, зміст і обсяг поняття «Я-концепції» до теперішнього часу залишаються дискусійними. Внесок у дослідження цього феномена внесли багато вчених, які висвітлювали питання самосвідомості особистості і вивчали його з різних позицій (А. Г. Абдуллин, Л. С. Виготський, І. С. Кон, О. М. Леонт'єв, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн, О. Т. Соколова, В. В. Столін, О. Г. Шмельов, Р. Бернс, У. Джеймс, Ч. Кулі, К. Роджерс, С. Стейнс, Х. Хартманн та ін.).

Як показують сучасні дослідження, «образ Я» не виникає у людини відразу, а складається протягом її життя під впливом численних соціальних впливів і внутрішніх переконань. На формування «Я-концепції» впливають численні фактори, одним з яких є гендерні особливості індивіда. У різні вікові періоди вирішуються різні завдання побудови «Я-концепції», причому у юнаків та дівчат ці процеси проходять по-різному.

Гендерному аспекту проблеми «Я-концепції» присвячено чимало сучасних психологічних досліджень. (Т. В. Бендас, В. О. Васютинський, Є. П. Ільїн, О. В. Іоффе, Д. Н. Ісаєв, В. Є. Каган, О. С. Кочарян, Т. І. Юферева та ін.). У них показані гендерні особливості формування окремих структурних компонентів «Я-концепції», розкриті питання її змісту та диференціації та ін. Однак, у даних роботах відображені питання її формування переважно у дитячому та підлітковому віці. Що стосується більш старших вікових періодів, то проблема гендерного аспекту «Я-концепції» висвітлена недостатньо, в тому числі і стосовно юнацького віку. Більш за те, сучасні юнаки суттєво відрізняються за своїми психологічними, соціально-психологічними і, навіть, психофізіологічними характеристиками від юнаків попередніх поколінь. Тому можна сказати, що гендерний аспект «Я-концепції» сучасних юнаків та дівчат вивчений ще недостатньо.

Мета дослідження – визначити гендерні особливості когнітивного компоненту «Я-концепції» в юнацькому віці.

Дослідження проводилося на базі загальної освітньої школи №2 міста Горішні Плавні Полтавської області. В ньому взяли участь 40 учнів 10–11 класів, з них 18 юнаків і 22 дівчат віком від 15 до 17 років. У дослідженні нами були використані тест М. Куна «Хто Я?» і метод семантичного диференціалу.

Встановлено, що при описі «Я-образу» дівчата більшою мірою підкреслюють свою індивідуальність, неповторність (рефлексивне Я), в той час як «Я-образ» юнаків носить більш формальний характер і переважно характеризується вказівкою на соціальні ролі (соціальне Я).

Уявлення дівчат про себе характеризуються, порівняно з юнаками, перевагою фемінних якостей – сумлінності, відкритості, чуйності, товариськості, а також напруженості і метушливості. В образі «Я» юнаків домінують такі особистісні якості як сила, енергійність, рішучість, тобто маскулинні якості. І юнаки, і дівчата вважають себе життєрадісними людьми.

Уявлення дівчат про своє «фізичне Я» є достовірно більш позитивним, ніж уявлення юнаків. Дівчата оцінюють себе більш симпатичними, ефективними та модними порівняно з самооцінкою цих якостей юнаками. Але дівчата більш, ніж юнаки, фіксовані на проблемі зайвої ваги і оцінюють себе як недостатньо струнких осіб. Незалежно від статі молоді люди вважають себе досить привабливими людьми.

Таким чином, проведене дослідження дозволило визначити гендерні особливості когнітивного компоненту «Я концепції» в юнацькому віці. Ці результати можна використовувати при наданні психологічної допомоги старшокласникам.

Одержано 24.03.2019

Представлены результаты исследования гендерных особенностей когнитивного компонента «Я-концепции» в юношеском возрасте. Показано, что «Я-образ» девушек является более дифференцированным и положительным и отличаются представленностью рефлексивного «Я» с подчеркиванием феминных качеств личности.

Ключевые слова: Я-концепция, Я-образ, гендер, юноши, девушки.

УДК 159.9

Олена Олександрівна ЄВДОКІМОВА,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4211-7277>;

Серхан Ахмед аль ТАВАЛЬБЕХ,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Університет ім. Аль-Хусейна Бин Талала
(Al-Hussein Bin Talal University – AHU),
м. Маан (Йорданія).

ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПРОЦЕСИ СМИСЛОУТВОРЕННЯ

Тези присвячені проблемі деформацій смисложиттєвих орієнтацій та ціннісних утворень особистості, які призводять до неможливості подолання комп'ютерної залежності різних типів.

Ключові слова: *смыслоутворення, саморегуляція, комп'ютерна залежність, смыслові життєві орієнтації, ціннісно-смыслова сфера.*

Зміни, пов'язані з інтенсивною комп'ютеризацією практично усіх сфер життєдіяльності людини, висувають якісно нові вимоги до особистості за способом реалізації своєї активної життєвої позиції. Неймовірно прискорення темпів життя, засилля надлишкової інформації, трансформації форм обміну інформацією іноді призводять до того, що замість активної життєвої позиції, самостійності, прагнення до самореалізації, людина починає стомлено займати пасивну позицію, коли вона є лише спостерігачем за подіями, що відбуваються.

Зацікавленість дослідників проблемами смыслової сфери особистості незмінно зростає. Смысли та смыслові утворення є глибинними структурами особистості, складають її «ядро», задають спрямованість життєдіяльності в цілому. Смыслоутворення сприяє ефективній усвідомленій саморегуляції діяльності, включеності людини у життєві стосунки зі світом, стійкості і стабільності суб'єкта в сучасному суспільстві.

Втім не кожна людина здатна змінити себе і свій внутрішній світ в силу низької стійкості до фрустрації, почуття незахищеності, пасивності, «вивченої безпорадності», а також засвоєного однотипного патерну, ритуалізованої поведінки. Немоżliвість виконання поведінкових ритуалів призводить до психологічного дискомфорту, що свідчить про психологічні залежності особистості. Деформація смыслових орієнтацій, ціннісних утворень може призводити до неможливості подолання людиною психологічних залежностей різного типу (внутрішньоособистісних, предметних, міжособистісних, афективних, діяльних). Як наслідок тотальної комп'ютеризації суспільства отримало широке поширення поняття комп'ютерна залежність, яка, на думку ряду дослідників, зумовлює розвиток психопатологічних змін особистості і веде до порушень соціальних норм поведінки і до правопорушень.

Згідно з даними Computer Economics, у світі 20 % користувачів страждають залежністю від комп'ютера. Кожен п'ятий з них з часом самостійно справляється з цією проблемою, коли з'являються інші інтереси. Але іншим потрібна допомога, адже медики і психологи давно вважають цей вид залежності дуже схожим на наркоманію, коли людина жодного дня не може обійтися без звичного заняття.

Комп'ютерна залежність розглядається як альтернативна форма адаптації людини до життєвих умов, як засіб її самореалізації та емоційно-психічної регуляції. Смыслоутворення займає центральне

місце в системі саморегуляції особистості, виконуючи функцію контролю життєдіяльності, контролюючи регуляторну систему, тобто саме завдяки смислоутворенню можлива саморегуляція при постановці цілей і усвідомленні своїх вчинків [1, с. 109]. Основними змінами в смисловій сфері при комп'ютерній залежності є: мотиваційна перебудова – перетворення об'єкта залежності в провідний смислотворчий мотив поведінки; поведінка втрачає усвідомлений характер, орієнтацію на майбутнє, на далекі цілі; відбувається сповзання смислових орієнтацій на егоцентричний і ситуаційний рівень, тобто відбувається «зниження» або «сплощення» особистості залежністю; формуються наступні установки: установка до уявного задоволення потреби, установка до швидкого задоволення потреби при малих витратах зусиль, установка до пасивних способів захисту при зустрічі з труднощами, установка до неприйняття на себе відповідальності за здійснювані вчинки тощо; формується гедоністичне переживання часу і дезактуалізація сьогодення; порушується зв'язність світоглядних уявлень, їх структурованість і інтегрованість у смислові системи [2, с. 62–63]. У контексті нашої роботи смислоутворення в структурі саморегуляції особистості являє собою процес відновлення смислових зв'язків і розповсюдження смислових систем на нові об'єкти, що забезпечує з'єднання розрізнених компонентів смислової саморегуляції у єдину систему, і як наслідок, включеність особистості в життєві відносини.

Особам з психологічною залежністю властива відсутність змістовних життєвих орієнтацій, низький рівень індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції, низька задоволеність якістю свого життя, а також інтернальність в галузі досягнень, невдач і сфері сімейних відносин, що підтверджує наявність критичного ставлення осіб з психологічною залежністю до даної проблеми. У силу того, що у них немає ясних цілей і стійких смислів, вони можуть легко від них відмовитися. Вони відчують себе менш щасливими і більшу частину часу знаходяться в нейтральному емоційному стані або нещасними. Особи, які не мають залежності, зазвичай характеризуються наявністю в житті чітких смисложиттєвих орієнтацій, що надають життю усвідомленості, спрямованості і часової перспективи. Ієрархія цінностей, в цілому, є однаковою як для осіб з комп'ютерною залежністю, так і для осіб, які її не мають. Це свідчить про достатню включеність осіб із психологічною залежністю в суспільне життя та їх ідентифікацію з соціальним оточенням. Однак значущі відмінності у сфері цінностей все ж були виявлені. У групі осіб з комп'ютерною адикцією вищі позиції займають: цікава робота; краса природи і

мистецтва; любов; творчість. А для осіб, які не мають залежності, – активне діяльне життя; матеріально забезпечене життя; пізнання; свобода.

Особи, які не мають комп'ютерної залежності, розглядають життя як спосіб набуття досвіду, готові діяти у відсутності надійних гарантій успіху, на свій страх і ризик, вважаючи, що прагнення до простого комфорту і безпеки збіднює життя особистості. У залежних осіб компонент «прийняття ризику» виражений слабо. У групі осіб з комп'ютерною залежністю ми відзначали характерне зниження рівня розвитку показників структури смислової саморегуляції особистості: потребова спрямованість, оцінка себе як нещасних, значимість абстрактних цінностей, залежність від соціального середовища. Для осіб із залежністю більше властивим виявився низький рівень розвитку смислової саморегуляції ніж для осіб, які не мають комп'ютерної залежності. Механізм смислоутворення в структурі саморегуляції особистості з комп'ютерною залежністю полягає у відновленні смислових зв'язків і поширенні смислових систем на нові об'єкти «самоприйняття». По відношенню до всієї системи саморегуляції «самоприйняття» виконує системоутворюючу, організуючу, спонукальну функції. Оскільки всі смислові структури і саморегуляція особистості є взаємопов'язаними, зміна одного з компонентів смислоутворення неминуче призводить до зміни всієї системи в цілому. Звідси випливає, що, здійснюючи цілеспрямовану психологічну корекцію виділених факторів можна оптимізувати стан всієї системи усвідомленої саморегуляції.

Список бібліографічних посилань

1. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб. : Питер, 2006. 270 с.
2. Вайзер Г. А. Смысл жизни и двойной кризис в жизни человека. *Психологический журнал*. 1998. Т. 19, № 5. С. 3–14.
3. Коваль Т. В. Особливості міжособистісних взаємодій у підлітків, схильних і не схильних до розвитку комп'ютерної залежності. *Психологічна наука і освіта*. 2012. № 4. С. 3–4.

Одержано 18.03.2019

Тезиси посвящены проблеме деформаций смысловжизненных ориентаций и ценностных образований личности, которые приводят к невозможности преодоления компьютерной зависимости различных типов.

Ключевые слова: *смыслообразование, саморегуляция, компьютерная зависимость, смысловжизненные ориентации, ценностно-смысловая сфера.*

УДК 159.938

Тетяна Василівна ЗАВАДСЬКА,

кандидат біологічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8087-6525>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У дослідженні взяли участь 78 вихователів дитячих дошкільних закладів, в яких було визначено певні ознаки синдрому емоційного вигорання. У значної більшості вихователів спостерігався такий симптом емоційного вигорання, як «редукція професійних обов'язків», який негативно впливає на їх професійну діяльність. Було виявлено зв'язок психоемоційного стану вихователів із рівнем їхньої самоактуалізації.

Ключові слова: вихователь, дошкільний заклад, емоційне вигорання, самоактуалізація.

Першою ланкою в системі освіти людини є дитячі дошкільні заклади, де через активне спілкування вихователя з дитиною, через гру відбувається розвиток дитини, який безпосередньо залежить від професійної майстерності вихователів. Відомо, що професія педагога-вихователя відноситься до професій типу «людина-людина»; вона є складною та креативною, при чому суто жіночою. Вихователь повинен мати, перш за все, любов до дітей, певні педагогічні здібності, щирість, терпимість, самовідданість тощо. Водночас вихователь відповідає за стан здоров'я дитини, несе відповідальність перед батьками за дитину під час перебування її в дитячому закладі. Окремо слід зазначити, що дитина дошкільного віку має специфічні особливості, як чутливість, емоційність, вразливість, які створюють додаткове психоемоційне напруження для вихователів.

Професійна майстерність вихователя передбачає володіння методико-педагогічними знаннями, навичками активного спілкування з дітьми, розуміння їхніх почуттів, певним культурним рівнем тощо. Вихователь впливає на дитину не тільки своїми інтелектуальними та педагогічними здібностями, а й особистісними якостями. Тільки такий вихователь спроможний виховати творчу, допитливу, ініціативну дитину, закласти основу для подальшого розвитку особистості.

З іншого боку, при таких вимогах до вихователів дошкільних навчальних закладів, слід зазначити про досить низький соціальний

статус цього виду діяльності, відсутність балансу між витраченими зусиллями й одержуваною винагородою. Праця вихователя не супроводжується підвищеними фізичними навантаженнями в умовах постійної психоемоційної напруги, що може приводити до емоційного вигорання. Саме тому дослідження показників психоемоційного стану вихователів дошкільних навальних закладів є **актуальним**.

Рівень емоційного вигорання вихователів був досліджений за методикою В. В. Бойко у модифікації Є. П. Ільїна «Діагностика рівня емоційного вигорання» [1; 3, с. 467–469]. Вибірку склали 78 педагогів-вихователів дитячих дошкільних закладів. Зазначимо, що синдром емоційного вигорання [2] проявляється у вигляді наростаючого емоційного виснаження та супроводжується байдужістю до обов'язків, негативізмом по відношенню як до вихованців так і до тих, хто працює поруч; відчуттям власної професійної неспроможності, незадоволеністю працею.

В таблиці наведені результати тестування, які вказують, що у більшості вихователів нашої вибірки основні показники (симптоми) синдрому емоційного вигорання не сформовані. Однак симптом «*редукція професійних обов'язків*» визначений у значній більшості вихователів (15,4 % + 61,5 %) в стані формування або вже сформований.

Таблиця 1

Назва симптому	N=78 осіб		
	несформований симптом – НС	симптом, що формується – СФ	сформований симптом – СС
Невдоволеність собою	64(82,1 %)	10 (12,8 %)	4 (5,1 %)
Загнаність у клітку	59 (75,6 %)	12 (15,4 %)	7 (9,0 %)
Редукція професійних обов'язків	18 (23,1 %)	12 (15,4 %)	48 (61,5 %)
Емоційна відстороненість	51 (65,4 %)	18 (23,1 %)	9 (11,5 %)
Особистісна відстороненість	52 (66,7 %)	14 (17,9 %)	12 (15,0 %)

Це свідчить про спрощення та скорочення професійних обов'язків у діяльності, які вимагають емоційних витрат, що має негативний відтінок в професійної діяльності вихователя. Практично 33 % досліджуваних вихователя мають ознаки симптому «*особистісна відстороненість*» в стадії формування та сформованості, що пов'язане з повною

або частковою втратою інтересу до суб'єкта професійної діяльності, сприйняття партнера по спілкуванню (в даному випадку дитини) як предмета, як об'єкта маніпуляцій [2]. Таку групу вихователів можна вважати професійно непридатною для подальшої професійної діяльності.

Показником розвитку та самовдосконалення людини є рівень її самоактуалізації, самоздійснення як в життєвому, так і в професійному полі. Самоактуалізація відбувається зсередини, від внутрішньої природи людини, а зовнішні обставини стимулюють або пригнічують цей процес. Виявлення рівня самоактуалізації вихователів дитячих дошкільних закладів було здійснено за допомогою «Самоактуалізаційного тесту Е. Шострома (CAT)», який дозволяє оцінити особистісні орієнтації людини (ціннісного або поведінкового характеру) згідно до її уявлень та звичного способу поведінки.

Результати тестування довели, що не всі вихователі досліджуваної вибірки мають ознаки самоактуалізації, високі бали показників мають лише від 12,9 % до 34,7 % досліджених. Високий рівень самоактуалізації вихователі досліджуваної групи виявили за шкалами «компетентність у часі», «ціннісні орієнтації», «погляди на природу людини», «самоповага», «пізнавальні потреби». Низькі бали, що вказують на відсутність самоактуалізації, були визначені у вихователів (від 10,3 % до 50,0 %). Занепокоєння викликає велика група вихователів (50,0 %) з низькими показниками за шкалою «прийняття агресії». Це свідчить про можливість розвитку невротичних розладів у таких вихователів, тобто вони складають групу ризику. Середні нормативні значення балів були притаманні від 24,4 % вихователів до 44,7 %, що дає надію, що внутрішня мотивація або інші чинники, призведуть таких вихователів до перспективи самоактуалізації, професійного вдосконалення. Отримані результати підтверджують висловлення О. І. Моткова: «Людина повинна стати настільки гармонійною, наскільки вона може стати» [4].

Наведені дані дослідження свідчать, що педагоги-вихователі дошкільних навчальних закладів мають певні ознаки синдрому емоційного вигорання, що потребує психологічної допомоги, а підвищення соціальних стандартів життя та більш активна мотивація буде сприяти підвищенню прагнення людини до професійної або життєвої самоактуалізації.

Список бібліографічних посилань

1. Бойко В. В. Энергия эмоций. 2-е изд., доп. и перераб. СПб. : Питер, 2004. 474 с.

2. Емоційне вигорання // Вікіпедія: віл. енцикл.
URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Емоційне_вигорання (дата звернення: 03.02.2019).

3. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб. : Питер, 2000. 512 с.

4. Мотков О. И. О парадоксах процесса самоактуализации личности. *Магистр*. 1995. № 6. С. 84–95.

Одержано 24.03.2019

В исследовании принимали участие 78 воспитателей детских дошкольных учреждений, у которых были определены признаки синдрома эмоционального выгорания. У значительного большинства воспитателей наблюдался такой симптом эмоционального выгорания, как «редукция профессиональных обязанностей», который негативно влияет на их профессиональную деятельность. Была выявлена связь психоэмоционального состояния воспитателей с уровнем их самоактуализации.

Ключевые слова: воспитатель, дошкольное учреждение, эмоциональное выгорание, самоактуализация.

УДК 159.9

Ксенія Олександрівна ІВАНЧИХІНА,

студентка факультету психології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Олена Володимирівна МИЛОСЛАВСЬКА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри прикладної психології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ФЕНОМЕН НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ

Розглянуто феномен невизначеності, проведено теоретичний аналіз підходів до вивчення невизначеності та загальних характеристик поняття.

Ключові слова: невизначеність, ситуація невизначеності, непередбачуваність поведінки.

Протягом усього нашого життя ми потрапляємо у ситуації, які характеризуємо як невизначені. Люди у побуті завжди описували це поняття як стан невпевненості і активно його використовували, як і науковці. Саме цим й зумовлена актуальність оброблюваної теми.

Поняття невизначеності активно використовується в різних сферах наукової діяльності. Цей феномен розглядався і античними філософами, і сучасними науковцями, які вивчають кібернетику,

біологію та інші науки [5]. У сучасній психології невизначеності розглядають його з різних сторін: аналізують поняття невизначеності в психології (R. W. Norton, Т.В. Корнілова, Е. Г. Луковицька та інші), вивчають прояви особистісних особливостей в ситуаціях невизначеності (М. А. Голубев, А. П. Вяткін) та стан невизначеності в творчості людини (А. Л. Галин, Н. Ю. Белова), досліджують невизначеність у її зв'язку з життєстійкістю людини (Д. О. Леонтьєв). Найбільш активно вивчаються механізми подолання невизначеності (Р. Foxman, О. П. Макушина, Н.А. Коваль), а в останні роки досить глибоко досліджується толерантність до невизначеності (S. Budner, Д. МакЛейн, А. І. Гусєв, А. В. Карпов, І. М. Леонов). За Оксфордським тлумачним словником з психології, невизначеність є станом переконання, коли людина не зовсім впевнена [7]. Також часто невизначеність розуміють як якийсь відкрите завдання, в якому людина, яка виконує його, не знає усієї сукупності чинників та повинна привести декілька гіпотез і тільки потім аналізувати, які з них є найрезультативнішими [1].

У західній психології існує два поняття невизначеності: «uncertainty» і «ambiguity». Як відзначав А. А. Федоров [8], хоч ці два поняття пов'язані між собою досить схожими феноменами, але слід дати їм більш чіткі визначення і докласти зусиль, щоб знайти аналогії у рідній мові. Так «ambiguity» це ситуації, де відомі альтернативи і є кілька їх інтерпретацій. «Uncertainty» це ситуації, в яких невідомі альтернативні варіанти дії і відсутня інтерпретація. Він відзначав, що до першого поняття в перекладі більше підійде «неясність», а до другого «невизначеність». Невизначеність, як правило, розглядається як усвідомлення того, що наші переконання та уявлення про світ не можуть точно передбачити майбутні події в нашому середовищі. У поведінкових та пізнавальних науках невизначеність визначається, головним чином, у межах сфери прийняття рішень, і, отже, стосується труднощів передбачати події, які є наслідками наших дій. Впливова теорія Yuand Dayan [9] запропонувала існування двох основних видів невизначеності: очікувана та несподівана невизначеність. Перша стосується середовищ, в яких наявна інформація є слабким прогностичним фактором майбутніх подій. Однак ця ненадійність є стабільною і відома. Наприклад, водіння в місті, де більшість водіїв постійно демонструють погане узгодження правил дорожнього руху, є типовим прикладом очікуваної невизначеності: правила є слабкими предикторами до передбачення поведінки водіїв (і як вони будуть реагувати на власну поведінку), і це ненадійність відома і відносно стабільна. На відміну від непередбаченої невизначеності, мова йде про ситуацію, коли фундаментальні зміни у

навколишньому середовищі стають недійсними щодо минулих прогнозів.

Н. С. Малініна [6] у своїй праці вирішила узагальнити різні підходи до розуміння невизначеності та виділити характерні риси всіх ситуацій, що викликають у людей стан невизначеності: 1) залежність від подій, які неможливо передбачити з повною визначеністю; 2) невідомість ймовірності альтернатив; 3) неможливість аналізу і вимірювання зі скільки завгодно великою точністю; 4) невизначеність будь-яких форм і підстав для прийняття рішень і вибору дій; 5) ймовірність того, що ситуація призведе до невідгідного результату, програшу;

Можна виділити наступні три взаємопов'язані характеристики ситуації невизначеності [3]. А саме: 1) множинність – суб'єктивна наявність безлічі можливостей, варіативності виборів, рішень і інтерпретацій; 2) непередбачуваність – суб'єктивну неможливість прогнозу її розвитку, невідому ймовірність тих чи інших подій, сприймається відсутність причинно-наслідкових закономірностей; 3) не контрольованість – суб'єктивну неможливість контролювати розвиток подій, протистояти несподіванок, передбачити їх.

М. W. Kramer [2, с. 165] виділив 2 фактори, які впливають на поведінку людей в ситуації невизначеності: перший – людина не сприймає невизначеність у кожній ситуації. Прогнозовані ситуації чи ті, що легко розуміються, можуть мати для нього низький рівень невизначеності; другий – людина відрізняється за ступенем толерантності до невизначеності. Специфічна ситуація може лягти в основу нестерпної невизначеності для однієї людини, коли інша не надає ситуації ніякого значення.

Отже, невизначеність у нашому житті може грати не тільки негативну роль, яка полягає у тому, що стан невизначеності може пригнічувати людину. Позитивна ж роль цього феномена розвертається у свободі та є джерелом креативності. Слід зазначити, що А. Л. Галін розумів невизначеність як щось, що може не нести ніякої користі людині, наприклад як лінощі, чи наприклад, бути частиною руху вперед, оновленням людини [7]. Він дає визначення невизначеності, як дії різних сторін душі у різноманітних напрямках, коли людина не має поняття, що вибрати и куди йти далі.

Таким чином, невизначеністю можна назвати ситуацію, в якій через нестачу або перевантаженість інформацією через що, людина стає невпевненою у своїх подальших діях та не може вирішити яке рішення їй обрати. Невизначеність може призводити не тільки до стану невпевненості, а також розгубленості та зниженню психологічного благополуччя людини, впливати на якість її життя.

Список бібліографічних посилань

1. Брюховецька О. В. Психологічні особливості толерантності до невизначеності в управлінській діяльності як однієї зі складових професійної толерантності керівників загальноосвітніх навчальних закладів. *Проблеми сучасної психології*. 2015. № 27. С. 70–81.
2. Клименко І. В. Толерантність до невизначеності як фактор адаптації курсантів – майбутніх правоохоронців, які навчаються в рамках психологічного супроводу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Т. 2, вип. 4. С. 164–168.
3. Белинская Е. П. Идентичность личности в условиях социальной изменений : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05. М., 2006. 50 с.
4. Дубенцов М. И. Категория неопределенности в психологической науке и профессиональном самоопределении личности. *Современные научные исследования и инновации*. 2011. № 6. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2011/10/3078> (дата звернення: 19.03.2019).
5. Зайцев Н. Д. Неопределенность как научная и философская проблема. *Политехнический молодежный журнал*. 2016. № 5. С. 1–8.
6. Малинина Н. С. Феномен неопределенности в представлениях современной молодежи. *Вестник Череповецкого государственного университета*. 2012. Т. 3, № 4. С. 154–156.
7. Оксфордский толковый словарь по психологии / под ред. А. Ребера ; пер. с англ. Е. Ю. Чеботарева. М. : Вече АСТ, 2003. 593 с.
8. Федоров А. А. Homo infinitus: человек, неопределенность и психологические конструкты // Человек в условиях неопределенности: сб. материалов Всерос. конф., 18–19 мая 2016 г. / Новосиб. гос. ун-т. Новосибирск, 2006. С. 36–43.
9. Mushtaq F., Bland A. R., Schaefer A. Uncertainty and cognitive control. *Front. Psychology*. 2011. Vol. 2. P. 249. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2011.00249>.

Одержано 24.03.2019

Рассмотрен феномен неопределенности, проведен теоретический анализ подходов к изучению неопределенности и общих характеристик понятия.

Ключевые слова: *неопределенность, ситуация неопределенности, непредсказуемость поведения.*

УДК 159.98:616-08-039.76

Валентин Віталійович КЕРДИВАР,

ад'юнкт науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6560-6028>

ВИВЧЕНА БЕЗПОРАДНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА СКЛADOVA ОСОБИСТОСТІ ДЕЯКИХ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Проаналізовано вплив внутрішнього переміщення на формування вивченої безпорадності у внутрішньо переміщених осіб з території Донецької та Луганської областей.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, вивчена безпорадність, переселенці.

Значна кількість українських громадян, що постраждали в наслідок проведення бойових дій на Сході країни були змушені залишити власний дах над головою, втратили роботу і майно, кошти для існування, а хто знає скільки залишилось там людей, які кожного дня піддаються стресовим факторам та наражають своє життя на небезпеку.

Приймаючи до уваги, офіційні дані Міністерства соціальної політики України, кількість осіб, переселених із окупованих територій України в інші регіони, складає 1,3 млн. осіб. Продовження багаторічного збройного протистояння на Донбасі все більше руйнує надії внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) на мирне вирішення конфлікту. Тривала невизначеність в термінах проведення збройного конфлікту ставить ВПО в складні умови виживання на нових місцях проживання, а в подальшому, соціалізації та адаптації в новому соціальному середовищі.

Приймаючи до уваги всі психологічні та соціальні проблеми з якими стикаються ВПО та людей, які були вимушені залишитися в місцях свого постійного проживання, тобто безпосередньо в зоні проведення Операції Об'єднаних Сил (далі – ООС) та прифронтовій зоні. Ми припустили, що модель поведінки вказаних категорій населення досить схожа по структурі та психологічним рисам, на ту, що розглядається в дослідженнях М. Селігмана (1964 р.), який провів дослідження, що заклало основу однієї з найбільш відомих психологічних теорій, що дає пояснення невпевненості у собі та безпорадності [1, с. 189].

З огляду на представлене, М. Селігманом зроблено висновок, що безпорадність можуть викликати не самі по собі неприємні події, а досвід неконтрольованості цих подій. Людина стає безпорадною, якщо вона звикає до того, що від її активних дій нічого не залежить, що неприємності відбуваються самі по собі і на їх виникнення впливати ніяк не можна.

Безпорадність, як набута якість особистості, впливає на дуже багато особливостей життя людини, на те, як вона сприймає світ, на те, які цілі перед собою ставить і яким чином прагне до їх здійснення, на ставлення до свого здоров'я і т. д. У кінцевому рахунку від ступеня безпорадності залежить не тільки успіх у житті, але і здоров'я в цілому. Цей абсолютно несподіваний факт змусив дослідників замислитися над тим, що з себе представляє альтернатива безпорадності? Яка якість робить людей більш стійкими до несприятливих подій? Пізніше М. Селігман назве цю якість «оптимізмом» [2, с. 52].

Значна кількість спостережень при проведенні бесід та безпосередньої роботи з ВПО вказують на приблизно ті ж феномени поведінки людини, які описані в дослідженнях М. Селігмана. У той момент, коли зовнішнє середовище стає надмірно агресивним, значна кількість людей повністю втрачає над ним контроль та стає безпорадною й повністю безсильною.

А, з огляду на події в нашій державі та проведення ООС можна стверджувати, що це саме те агресивне і всеосяжне зовнішнє середовище, яке неможливо контролювати. Хоча, можливо, у сьогоdnішніх подіях набута безпорадність пошириться куди далі, ніж зона бойових дій. Це швидше залежить від соціальної та економічної кризи, як буде розвиватися ситуація й наскільки агресивним буде її вплив на ВПО та людей, що залишились в місцях постійного проживання.

Також, однозначно не можна стверджувати, що люди, які до проведення бойових дій були дуже успішними та не мали в житті серйозних проблем і переконані, що так буде і далі, не стикаються з проблемами безпорадності. Адже, якщо вони не знайшли жодного «позитивного» результату своїх дій – нову роботу, родичів, які могли б підтримати, можливості швидко облаштувати своє життя, а то і взагалі залишилися в зоні бойових дій, то вони теж можуть втрачати контроль над своїм життям.

Чим довше людина перебуває в ситуації війни, тобто відсутності контролю над власним життям, тим сильнішим буде вплив безпорадності.

Саме через це, деякі ВПО можуть стикатись з проблемами вивченої безпорадності. Як результат, вони не шукають роботу, не намагаються

влаштувати своє життя. Крім того, значна кількість людей залишаються в зоні бойових дій, тим самим завідомо та свідомо наражають себе на небезпеку. Охарактеризувати дану ситуацію можна тим, що психологія за цей час почала працювати так, що «немає жодних інших варіантів». Поки хтось сторонній не протягне руку, поки зовнішнє середовище не дасть позитивного зворотного зв'язку, цей стиль поведінки буде досить поширеним серед постраждалого населення.

На жаль, це та ситуація, у якій людина, яка довго перебувала в подібних умовах, залишиться із досвідом набутої безпорадності. Це треба розуміти і враховувати при роботі з ВПО. Люди, які тривалий час перебували в умовах війни, можуть потребувати комплексної кваліфікованої психологічної допомоги. Якщо ж людина встигла адаптуватися в мирному житті, то важливо розуміти, яку частину цього досвіду вона закріпила й буде дотримуватись далі в житті.

Список бібліографічних посилань

1. Seligman M. E. P. Helplessness: on depression, development, and death. San Francisco : W. H. Freeman, 1975. 250 p.
2. Abramson L. Y., Seligman M. E. P., Teasdale J. D. Learned helplessness in humans : critique and reformulation. *Journal of Abnormal Psychology*. 1978. Vol. 87, No. 1. P. 49–74.

Одержано 16.03.2019

Проанализировано влияние внутреннего перемещения на формирование выученной беспомощности у внутренне перемещенных лиц с территории Донецкой и Луганской областей.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, выученная беспомощность, переселенцы.

УДК [342.951:351.73](477)

Сергій Володимирович КНИШ,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри загальнотеоретичних правових дисциплін

Рівненського інституту Київського університету права НАН України;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0717-1430>

ОСОБИСТІСТЬ ЛІКАРЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ РЕФОРМУВАННЯ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Визначено, що посада лікаря є одною з основних серед переліку посад медичних працівників. Зроблено висновок, що в рамках реформування сфери охорони здоров'я особливу увагу необхідно приділити

грамотній збалансованій кадровій політиці, яка буде спрямована не лише на залучення молодих спеціалістів, а й на створення умов для праці фахівців із багаторічним досвідом роботи.

Ключові слова: лікар, медичні працівники, сфера охорони здоров'я, кадрова політика, реформа.

Посада лікаря займає одне з основних місць серед усіх медичних працівників. Вони є тими особами, які безпосередньо надають всі без виключення види медичної допомоги, їм довіряють власне здоров'я, а інколи навіть життя. Безумовно, за таких обставин компетентність і професіоналізм лікаря є його візитівкою, фактором, що характеризує його як затребуваного фахівця у своїй сфері. Тому набуття та вдосконалення знань, умінь і навичок – це, перш за все, завдання самого спеціаліста.

Водночас життя і здоров'я людини визнається в нашій державі найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України), невід'ємним правом кожного, обов'язок забезпечення якого покладається на державу. Наведена норма деталізована в іншій статті Основного закону держави: «держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності» [1] (ч. 3 ст. 49). З огляду на те, що створення всіх необхідних передумов і чинників для здійснення медичного обслуговування, зокрема надання медичної допомоги, віднесено до основних напрямів держави питання щодо кадрового забезпечення, а також залучення до медичної галузі фахівців і спеціалістів має вирішальне значення для розвитку медичної сфери, сприяє підвищенню якості надання медичної допомоги та послуг і веде до здійснення медичного обслуговування на абсолютно новому якісному рівні.

Необхідно погодитись з С. М. Оксамитна та Т. Г. Степурко, які зазначають, що «невпевненість населення у професійній майстерності лікарів, якості медичних послуг, непевність у можливості їх оплатити зумовлюють уникнення звертання до медичних інституцій, що не може не позначатися на загальному стані здоров'я населення країни» [2, с. 70]. Тому в процесі реформування сфери охорони здоров'я, як і будь-якої іншої сфери, що має підвищене суспільне значення, завжди одним із провідних напрямів повинно бути вирішення кадрових проблем. Мова йде не лише про недостатній рівень кваліфікаційної підготовки фахівців у вказаній сфері, але й про загальне зниження престижу професії лікаря та, як наслідок, втрату мотивації отримувати таку спеціальність.

Примітним є те, що окреслені проблеми, відповідно до Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 1013-р, передбачалося вирішити шляхом утворення єдиного національного замовника медичних послуг як центрального органу виконавчої влади, здійснення його державної реєстрації та забезпечення розбудови його кадрових та інституційних потужностей (підбір та підготовка персоналу, робота із статистичними даними тощо) [3]. Майже через три роки було презентовано Стратегію розвитку медичної освіти в Україні, затверджену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.02.2019 № 95-р, мета якої полягала в «побудові якісної системи медичної освіти в Україні для забезпечення сфери охорони здоров'я медичними працівниками з високим рівнем підготовки» [4]. Однак в жодному з них не містяться конкретні заходи спрямовані на підвищення рівня престижу професії лікаря – для залучення майбутніх фахівців і перспективного забезпечення надання якісної медичної допомоги. Особливо з урахуванням того, що розбудову системи сфери охорони здоров'я повинні забезпечити не тільки молоді спеціалісти, а й професіонали з багаторічним досвідом роботи. Саме в медичній сфері лікарі, які мають багаторічний стаж медичної практики в деяких галузях цінуються набагато більше, ніж спеціалісти, які такого досвіду не мають. Наприклад, пацієнт обираючи хірурга чи анестезіолога керується саме його досвідом роботи, окрім того досвід роботи є одним із чинників який сприяє накопиченню досвіду, професійних знань і навичок. Тому «нехтувати» практикуючими професійними лікарями та ставити в пріоритет молодих спеціалістів, для такої сфери, зважаючи на її специфіку, недоцільно. Е. Фрейдсон переконаний, що лікарська професія є однією з найдавніших, а роль медичного працівника, як і роль пацієнта, нерозривно пов'язані із розвитком суспільства, ціннісними орієнтаціями населення та політико-економічним устроєм держави. Водночас професія лікаря відрізняється особливою організаційною формою, має певне домінуюче становище над іншими медичними професіями, а її характеристики позначаються на процесі надання медичної допомоги населенню [5, с. 186].

Ураховуючи важливість людського потенціалу під час розбудови будь-якої суспільно-важливої сфери, питанню кадрового забезпечення при реформуванні сфери охорони здоров'я майже не приділено уваги. Натомість, одним із напрямів актуальної реформи системи охорони здоров'я повинне бути впровадження «збалансованої» кадрової політики, яка, з одного боку, створить умови для підвищення престижу

працівника медичної галузі, зокрема лікаря, а з іншого – сприятиме формуванню потужного кадрового потенціалу, який буде складатись як з молодих перспективних фахівців, так і з досвідчених лікарів-спеціалістів високого рівня, які зможуть надати професійну підтримку першим.

Список бібліографічних посилань

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Оксамитна С. М., Степурко Т. Г. Соціальний статус лікарів в українському суспільстві. *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки*. 2014. Т. 161. С. 63–71.
3. Про затвердження Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 1013-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 2. Ст. 50.
4. Про схвалення Стратегії розвитку медичної освіти в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.02.2019 № 95-р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 21.
5. Roemer M. I. Professional Dominance: The Social Structure of Medical Care by Eliot Freidson Review. *Medical Care*. 1972. Vol. 10 (2). P. 186.

Одержано 15.03.2019

Указано, что должность врача является одной из основных в перечне должностей медицинских работников. Сделан вывод, что в рамках реформирования сферы здравоохранения особое внимание необходимо уделить грамотной сбалансированной кадровой политике, которая будет направлена не только на привлечение молодых специалистов, а и на создание условий для работы специалистов с многолетним опытом работы.

Ключевые слова: врач, медицинские работники, сфера здравоохранения, кадровая политика, реформа.

УДК 159.9.072.42:159.97

Олег Матвійович КОКУН,

доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
заступник директора з науково-інноваційної роботи
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
головний науковий співробітник Науково-дослідного центру
гуманітарних проблем Збройних Сил України (м. Київ);
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1793-8540>;

Ірина Олександрівна ПІШКО,

старший науковий співробітник
Науково-дослідного центру гуманітарних проблем
Збройних Сил України (м. Київ);
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9246-2277>

ЗМІНИ У ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОМУ СТАНІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УПРОДОВЖ ТРИВАЛОГО ЧАСУ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ У РАЙОНІ АТО

Викладено результати досліджень, що характеризують особливості динаміки психофізіологічного стану військовослужбовців впродовж шести місяців виконання завдань в районі АТО.

Ключові слова: *військовослужбовці, військово-професійна діяльність, психофізіологічний стан, антитерористична операція.*

Важливою передумовою ефективного науково-психологічного забезпечення військово-професійної діяльності військовослужбовців, які виконують завдання в районі АТО, є вивчення особливостей та чинників динаміки їх психофізіологічного стану залежно від терміну виконання таких завдань.

Нижче ми тезово викладемо основні результати наших емпіричних досліджень, що характеризують особливості динаміки психофізіологічного стану військовослужбовців впродовж шести місяців виконання завдань в районі АТО.

Дослідження проводилися у 2017–2018 рр. за участю 192 військовослужбовців двох вибірок: 1) 84 військовослужбовці без досвіду виконання завдань в районі АТО *перед першою відправкою* в район АТО (1-ша експериментальна); 2) 108 військовослужбовців з досвідом виконання таких завдань, тобто ті, що вже брали участь в АТО (2-га експериментальна). У дослідженнях використовувалися: Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність-200»; Гиссенський опитувальник психосоматичних скарг; Опитувальник вираженості

психопатологічної симптоматики; Первинний скринінг ПТСР на 4 та 7 питань; Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР; Методика шкалової самооцінки психофізіологічного стану О. М. Кокуна; Адаптований варіантом методики Г. Айзенка; Методика діагностики рівня емоційного вигорання В. В. Бойка.

В результаті проведення чотирьох серій досліджень встановлено, що військовослужбовці 1-ї експериментальної вибірки (*без досвіду* виконання завдань в районі АТО) за 6 місяців досліджень відбулося достовірне підвищення таких 3 *позитивних показників*, як рівень стійкості до бойового стресу, поведінкова регуляція та комунікативний потенціал, а також зниження 1 *негативного показника* – суїцидального ризику. Ще 3 показники – моральна нормативність, військово-професійна спрямованість та девіантні форми поведінки, достовірних змін не зазнали. У військовослужбовців 2-ї експериментальної вибірки (*з досвідом* виконання завдань в районі АТО) достовірне підвищення відбулося за тими самими 3 *позитивними показниками*. Моральна нормативність та військово-професійна спрямованість, так само, істотних змін не зазнали. *Негативний показник* суїцидальний ризик теж достовірно знизився. А інший *негативний показник* – девіантні форми поведінки у перших серіях досліджень мав тенденцію до суттєвого зниження, але в останній серії вже достовірно зріс.

У військовослужбовців 1-ї експериментальної вибірки спостерігається тенденція до зменшення кількості психосоматичних скарг за всіма 5 узагальнюючими показниками – виснаження, шлункові скарги, болі в різних частинах тіла, серцеві скарги, тиск (загальна інтенсивність скарг). Військовослужбовці 2-ї експериментальної вибірки демонструють дещо іншу динаміку – спочатку різке зменшення від I до II–III серій досліджень, а далі повне чи практично відновлення к IV серії, всіх цих показників.

Військовослужбовці обох експериментальних вибірок, у порівнянні з I серією досліджень, показують достовірне зменшення вираженості 2 з 3 узагальнюючих показників психопатологічної симптоматики – загальний індекс важкості симптомів (GSI) та загальна кількість стверджувальних відповідей (PST).

Зміни результатів обох експериментальних вибірок за першою з методик, що діагностують вираженість ПТСР (Первинний скринінг ПТСР на 7 питань), у порівнянні з I серією досліджень, є не достовірними. У часині випадків спостерігається деяке підвищення показника ПТСР, у частині – певне зниження. За другою та третьою методиками діагностування ПТСР (Первинний скринінг ПТСР на 4 питання та Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР), у обох

експериментальних вибірках можна спостерігати досить виражену тенденцію до зниження вираженості діагностичних показників ПТСР у порівнянні з I серією досліджень.

У військовослужбовців обох експериментальних вибірок такі негативні показники психологічного стану як тривожність, фрустрація, агресивність та ригідність, у порівнянні з I серією досліджень, істотно знижуються.

У військовослужбовців обох експериментальних вибірок спочатку спостерігається різке зменшення від I до II серій досліджень рівня прояву таких негативних показників психологічного стану як напруга, резистенція, виснаження та загальний рівень емоційного вигорання. Далі у військовослужбовців 1-ї експериментальної вибірки відбувається часткове відновлення рівня прояву вказаних негативних показників психологічного стану, яке, однак, перевищує початковий рівень лише за показником виснаження А у військовослужбовців 2-ї експериментальної вибірки в IV серії досліджень це перевищення відбулося вже за всіма чотирма негативними показниками психологічного стану, хоча й істотно не досягнуло рівня статистичної достовірності.

Результати динаміки показників шкалової самооцінки психофізіологічного стану досить серйозно відрізняються від загальної тенденції, що отримана за іншими методиками. У військовослужбовців обох експериментальних вибірок впродовж 1-го місяця перебування в АТО відбулося підвищення всіх діагностичних параметрів стану (самопочуття, активність настрій, працездатність, зацікавленість в участі в АТО, бажання виконувати діяльність в АТО та впевненість у своїх силах). Але якщо у військовослужбовців 1-ї експериментальної вибірки це підвищення виявилось порівняно невеликим, то у військовослужбовців 2-ї експериментальної вибірки відбулося дуже виражене підвищення всіх показників. Але, у подальших серіях досліджень у військовослужбовців обох експериментальних вибірок зафіксоване істотне зниження всіх діагностичних параметрів стану до початкового рівня, або, у значній кількості випадків, навіть до істотно нижчого, ніж початковий. Особливого занепокоєння в цьому контексті викликає різке зниження через 3 та 6 місяців перебування в АТО (особливо виражене у військовослужбовців 2-ї експериментальної вибірки) таких двох ключових показників, що визначають їх військово-професійну ефективність, як зацікавленість в участі в АТО та бажання виконувати діяльність в АТО.

Таким чином, можна засвідчити, в цілому, *стабільну або позитивну* динаміку психофізіологічного стану досліджуваних військовослужбовців впродовж шести місяців перебування в районі проведення

АТО за переважною більшістю показників використаних психодіагностичних методик. Однак, ми вважаємо, що отримані результати зазнали певного викривлення внаслідок:

1) того, що з об'єктивних причин не вдалося забезпечити участь всіх військовослужбовців експериментальних вибірок в усіх серіях досліджень;

2) можливого свідомого не надання частиною військовослужбовців об'єктивних відповідей на питання психодіагностичних опитувальників з метою забезпечення соціально-службової бажаності цих відповідей; на користь цього служить принципова відмінність отриманої динаміки отриманих результатів за методикою шкалованої самооцінки, що має проєктивний характер, від інших методик, що структурно побудовані як опитувальники, і інтерпретацію результатів своїх відповідей на ті чи інші питання яких не складно передбачити.

Одержано 08.03.2019

Изложены результаты исследований, характеризующие особенности динамики психофизиологического состояния военнослужащих на протяжении шести месяцев выполнения задач в районе АТО.

Ключевые слова: военнослужащие, военно-профессиональная деятельность, психофизиологическое состояние, антитеррористическая операция.

УДК 159.947.5

Анна Валеріївна КОЛЧИГІНА,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Української інженерно-педагогічної академії (м. Харків);
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5354-9791>;

Ольга Олександрівна ЗАЙЦЕВА,

аспірант кафедри практичної психології
Української інженерно-педагогічної академії (м. Харків);
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8529-7269>

СПЕЦИФІКА ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МОТИВАЦІЙНО-РЕГУЛЯТИВНОЇ СФЕРИ СТУДЕНТІВ

У результаті дослідження виявлено різницю між мотиваційно-регулятивною сферою студентів-психологів та студентів інженерно-педагогічних спеціальностей. Підтверджено наявність взаємозв'язку мотиваційної та регулятивної сфер в досліджуваних групах студентів.

Ключові слова: мотиваційно-регулятивна сфера, академічна саморегуляція, стилі саморегуляції, внутрішня мотиваційна орієнтація, зовнішня мотиваційна орієнтація.

В сучасному світі мотивація є чи не найважливішим чинником, що забезпечує студенту тягу до знань та навчання. Не мотивований студент не має зацікавленості до отримання знань та учбового процесу взагалі. Значним аспектом вивчення мотивації є її взаємозв'язок з таким важливим для науки явищем як академічна саморегуляція. Дослідження академічної саморегуляції має особливе значення, вона сприяє максимальній самореалізації студентів в учбовій діяльності. Існують закономірності в мотиваційних і регулятивних компонентах психологічної системи навчальної діяльності у студентів.

Метою даного дослідження є визначення особливості мотиваційно-регулятивної сфери студентів-психологів та студентів інженерно-педагогічних спеціальностей, виявлення взаємозв'язку мотиваційної та регулятивної сфер в досліджуваних групах студентів.

Дослідження проводилося на базі Української інженерно-педагогічної академії. В дослідженні брали участь 110 студентів денної форми навчання першого та другого курсів віком від 17 до 23 років, з них 57 студентів-психологів (52 %) та 53 студентів інженерно-педагогічних спеціальностей (48 %).

Діагностику мотивації студентів було здійснено за допомогою двох відповідних діагностичних методик: опитувальник «Академічна саморегуляція» (Р. Райан, Д. Коннелл, адаптація М. Яцюка) [5], опитувальник «Шкала внутрішньої та зовнішньої мотиваційної орієнтації» (Т. Амабіле, адаптація Т. Гордєєвої та Є. Осіна) [1]. Діагностика стилів саморегуляції здійснювалась за допомогою опитувальника «Стиль саморегуляції студентів» (В. Моросанова, Р. Сатієв, 1994) [4].

У ході роботи були використані наступні методи математичної статистики: t -критерій Стюдента, критерій кутового перетворення (φ) Фішера, коефіцієнт лінійної кореляції (r) Пірсона. Математична обробка даних здійснювалась за допомогою пакета математико-статистичної програми Statistica 7.0.

У результаті дослідження було виявлено особливості, різницю між мотиваційно-регулятивною сферою студентів-психологів та студентів інженерно-педагогічних спеціальностей. Підтверджено наявність взаємозв'язку мотиваційної та регулятивної сфер в досліджуваних групах студентів. Аналіз отриманих даних дозволяє дійти таких висновків:

– студенти-психологи більш спрямовані на діяльність за власним інтересом, а в студентів інженерно-педагогічних спеціальностей діяльність регулюється нагородами та покараннями;

– студенти інженерно-педагогічних спеціальностей в процесі діяльності частіше орієнтуються на зовнішню мотиваційну спрямованість, ніж студенти-психологи;

– студенти інженерно-педагогічних спеціальностей розвиненіше та адекватніше оцінюють себе і результати своєї діяльності і поведінки при стійкості процесів постановки учбових та життєвих цілей, ніж студенти-психологи;

– при зростанні поведінки, що регулюється за власним вибором, та власного інтересу до діяльності, в студентів-психологів розвиваються навички визначення і побудови програми виконання навчальних дій, вміння виділити з них головне;

– при зростанні зовнішнього регулювання, правил та вимог, тобто наявності діяльності, що регулюється нагородами та покаранням, в студентів інженерно-педагогічних спеціальностей зменшуються конкретизування навчальної мети згідно з умовами навчання, вибір програми навчальних дій або тактики поведінки з викладачем та розвиненість і адекватність оцінки себе і результатів своєї діяльності і поведінки, також зменшуються індивідуальні можливості самостійно висувати навчальні цілі і програми навчальних дій.

Таким чином, в результаті дослідження можемо зробити висновок, що для студентів різних спеціальностей необхідно використовувати індивідуальний підхід до мотивування, що в подальшому впливає на навчальну діяльність в першу чергу, а вже в майбутньому на професійну складову майбутнього спеціаліста.

Список бібліографічних посилань

1. Гордеева Т. О., Осин Е. Н. Позитивное мышление как фактор учебных достижений. *Вопросы психологии*. 2010. № 1. С. 24–33.
2. Зайцева О.О. Взаємозв'язок метакогнітивної активності зі стилями саморегуляції студентів. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 5. С. 107–112.
3. Кузнецов М. А., Колчигіна А. В. Подолання хвилювання на іспиті: копінг-поведінка студентів під час перевірки знань. Харків : Діса Плюс, 2017. 206 с.
4. Моросанова В. И. Индивидуальный стиль саморегуляции: феномен, структура и функции в произвольной активности человека : учеб. пособие. М. : Наука, 1998. 192 с.
5. Яцюк М. В. Адаптація опитувальника академічної саморегуляції Р. М. Райана і Д. Р. Коннелла (Casual dimension scale IISQR-A). *Практична психологія та соціальна робота*. 2008. № 4. С. 45–47.

Одержано 11.03.2019

В результате исследования выявлено разницу между мотивационно-регулятивной сферой студентов-психологов и студентов инженерно-педагогических специальностей. Подтверждено наличие взаимосвязи мотивационной и регулятивной сфер в исследуемых группах студентов.

Ключевые слова: *мотивационно-регулятивная сфера, академическая саморегуляция, стили саморегуляции, внутренняя мотивационная ориентация, внешняя мотивационная ориентация.*

УДК 159.946.3-053.4

Ольга Миколаївна КОРНІЯКА,

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник лабораторії вікової психофізіології
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1471-9238>

**ПРОВІДНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО
САМОЗДІЙСНЕННЯ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ**

Показано провідні чинники професійного самоздійснення викладача вищої школи. Встановлено, що найбільш вираженим чинником досягнення цим фахівцем високого рівня професійного самоздійснення (загального, внутрішньо професійного і зовнішньо професійного) виступає показник «креативність у сфері ділового спілкування». На підставі результатів регресійного аналізу окреслено основні напрямки та завдання психологічного забезпечення процесу професійного самоздійснення цього фахівця.

Ключові слова: *професійне самоздійснення, регресійний аналіз, чинники самоздійснення, професійна діяльність, професіоналізація, фахівці науково-педагогічного профілю.*

Сучасний викладач як яскравий представник соціономічних професій і одна з ключових постатей у фаховій підготовці майбутніх професіоналів є особливо чутливим до суспільних змін, він раніше від інших здатний збагнути результати нинішніх нововведень у сфері освіти. А постійна потреба в особистісному та професійному зростанні й у самоздійсненні як процесові і результату досягнення життєвих цілей забезпечує успішність його життєдіяльності.

У зв'язку з цим важливою є професійна допомога суб'єктів освіти і науки у набутті майбутніми професіоналами досвіду практичної діяльності в сучасному суспільстві, виробленні у цих членів соціуму соціально значущих і професійно важливих якостей. Психологічний

вплив фахівців науково-педагогічного профілю має перевершувати вплив сумнівних постулатів, нейтралізувати «віртуальну» загрозу реальності через утвердження класичних істин, реальних цінностей. Ці фахівці повинні підносити свій авторитет як носії підсиленої неспростовними доказами об'єктивної інформації, як порадики у важких життєвих питаннях і творці нових культурних та моральних цінностей. Звідси актуальною є постійна спрямованість цих професіоналів на самопізнання й активне виконання освітньо-наукових завдань, що веде до саморозвитку і самоздійснення професії.

Емпіричне дослідження показало, що серед найбільш виражених предикторів досягнення викладачем вищої школи високого рівня самоздійснення у професії вирішальне значення мають *комунікативні чинники*. Це зумовлено специфікою його професійної діяльності, здійснюваної у формі науково-педагогічного спілкування. Крім того, статистичне опрацювання експериментальних даних та якісна інтерпретація результатів регресійного аналізу дали змогу з'ясувати, що найбільш вираженим чинником досягнення цими фахівцями високого рівня професійного самоздійснення (загального, внутрішньо- і зовнішньо-професійного) став показник «креативність у сфері ділового спілкування». Регресійні моделі, до складу яких входить цей показник, характеризуються високим ступенем прогностичності ($R = 0,71 - 0,90$; $R^2 = 0,51 - 0,81$). Відтак, креативність як прояв творчості у реалізації комунікативно-мовленнєвої складової професійної діяльності визначає найбільшою мірою професійне самоздійснення викладачів вищої школи та реалізацію його внутрішньо- і зовнішньо-професійної форм.

Дослідження дало також змогу визначити провідні чинники внутрішньо- і зовнішньо-професійного самоздійснення цих фахівців. До таких чинників належать: внутрішня професійна мотивація і зовнішня позитивна мотивація; ключові критерії (мотиваційний, когнітивний та інструментальний) комунікативної компетентності у сфері ділового спілкування; професійна компетентність – у тому числі креативна, інформаційна, самоосвітня і педагогічна; показники невербальної виразності педагога (формально-динамічні параметри невербальної поведінки і здатність до управління та рефлексії в невербальній поведінці у педагогічному спілкуванні); ціннісні орієнтації; креативність; контактність, а також вміння викладати свої думки.

На підставі результатів емпіричного дослідження ми визначили основні напрямки та пов'язані з ними завдання психологічного забезпечення професійного самоздійснення викладача вищої школи: 1) поглиблення змісту власної професійної діяльності і досягнення

задоволеності своєю роботою; 2) постійний розвиток внутрішньої та зовнішньої професійної мотивації; 3) розвиток ціннісних орієнтацій, притаманних особистості, що само актуалізується; посилення ціннісного ставлення до обраного фаху; 4) досягнення творчої та креативно-комунікативної спрямованості особистості, забезпечення постійного вияву креативності у сфері професійного спілкування і життєдіяльності загалом (на першочерговості виховання творчої та креативно-комунікативної спрямованості особистості робиться акцент і у прогнозах про найближчі зміни у сфері професій); 5) інтенсивний розвиток професійної компетентності й таких її структурних складових, як інформаційна, креативна, педагогічна та самоосвітня компетентності; 6) вдосконалення комунікативної компетентності як ключової складової професійної компетентності з акцентом на таких її складових: а) мотиваційному, когнітивному та інструментальному критеріях; б) мовленнєвій компетентності; в) невербальній (педагогічній) виразності мовленнєвої комунікації викладача; 7) розвиток контактності як вміння швидко встановлювати глибокі й емоційно насичені контакти з іншими людьми.

Тим часом набуття професійного досвіду, компетентності у професії відбувається в результаті соціалізації, комунікації і взаємодії процесів професіоналізації на різних етапах професійного становлення і завдяки всьому багатоманіттю проявів самості фахівця. Тому психологічне сприяння професійному самоздійсненню особистості повинне забезпечуватися на всіх етапах її професійного становлення й мати постійний характер. Для фасилітації розвитку особистості цього фахівця і створення можливостей для його креативної комунікативної діяльності і творчого самовираження у просторі професії надзвичайно важливий індивідуальний підхід.

Реалізуючи у професії стратегію самоздійснення, фахівець науково-педагогічного профілю має послуговуватися всіма напрямками своєї діяльності: педагогічним, когнітивним, виховним, комунікативним, науковим, методичним та ін. А це неодмінно пов'язане з наявністю у нього високорозвиненої професійної компетентності. Сформованість професійної компетентності як цілісної системи науково-педагогічних знань та вмінь, всіх ключових компетентностей її структури: педагогічної, психологічної, комунікативної, мовленнєвої, інформаційної, полікультурної, соціальної, технологічної, самоосвітньої, креативної і компетентності особистісного самовдосконалення – є свідченням професійної зрілості викладача. А це забезпечує йому комфортні умови на шляху професійного самоздійснення. Тому названі види компетентностей, а особливо такі з них, як інформаційна, креативна,

педагогічна та самоосвітня компетентності, треба розвивати у цього фахівця вже на початкових етапах професіоналізації.

Одержано 05.03.2019

Показаны ведущие факторы профессионального самоосуществления преподавателя высшей школы. Установлено, что наиболее выраженным фактором достижения этим специалистом высокого уровня профессионального самоосуществления (общего, внутри-профессионального и внешнепрофессионального) является показатель «креативность в сфере делового общения». На основе результатов регрессионного анализа очерчены основные направления и задачи психологического обеспечения процесса профессионального самоосуществления этого специалиста.

Ключевые слова: профессиональное самоосуществление, регрессионный анализ, факторы самоосуществления, профессиональная деятельность, профессионализация, профессионалы научно-педагогического профиля.

УДК 159.9

Марат Амирович КУЗНЕЦОВ,

доктор психологических наук,
профессор кафедры практической психологии
Харьковского национального педагогического
университета имени Г. С. Сковороды;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5909-9485>;

Набил ДИАБ,

аспирант кафедры практической психологии
Харьковского национального педагогического
университета имени Г. С. Сковороды;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2685-5475>

КОМПОНЕНТЫ ЧУВСТВА ЦЕННОСТИ СОБСТВЕННОЙ ЖИЗНИ У СТУДЕНТОВ

Показаны результаты эмпирического исследования чувства ценности собственной жизни у студентов. Ценность собственной жизни трактуется как сложное системное образование, связанное с жизнью человека в целом. В нем синтезированы парциальные ценности, релевантные отдельным сторонам человеческой жизни. Синтезируясь в ценности собственной жизни, парциальные ценности образуют несколько смысловых групп определенной тематической направленности.

Ключевые слова: чувство ценности собственной жизни, опросник чувства ценности собственной жизни у студентов.

Чувство ценности собственной жизни (ЦСЖ) характеризуется целостностью и системностью. Это чувство дает человеку возможность отвечать на вызовы жизни, обнаруживать в них смысл. Это структура, которая состоит из нескольких компонентов, но при этом она релевантна всей жизни в целом. ЦСЖ – активатор интенциональной, направленной активности, т.е. аксиологического действия, цель которого – укрепление и утверждение собственной бытийности. Чувство ЦСЖ не только проявляется в трудных жизненных ситуациях, но и формируется в них [1; 2]. Развитие чувства ЦСЖ – одна из важных линий становления личности в студенческом возрасте. Необходимость решения задач развития в эти годы, а также трудности, связанные с учебно-профессиональной деятельностью студентов стимулируют развитие ЦСЖ [3].

Для изучения ЦСЖ студентов использовался разработанный нами опросник, 50 пунктов которого мы сформулировали на основании ответов экспертов (всего 20 человек, в основном практические психологи и преподаватели психологии в Харьковских вузах) на вопрос «Почему люди ценят свою жизнь?». Поскольку в каждой ценности свернута активность (действие по освоению Мира), то каждый пункт нашего опросника начинается с глагола. Ценить – это значит быть готовым действовать определенным образом, вкладывая энергию и стремясь к определенному результату.

Пункты данного опросника – это разнообразные варианты продолжения фразы «Для меня ценить свою жизнь, это значит...». Каждый из вариантов продолжения фразы испытуемые оценивали с помощью шкалы Лайкерта, имеющей 5 градаций (от 1 – «нет» до 5 – «да»). В исследовании в качестве испытуемых участвовало 149 студентов нескольких харьковских вузов в возрасте от 17 до 46 лет (ср. – $23,66 \pm 7,36$), 101 женщина и 48 мужчин. Для выявления структуры смысловых систем, служащих основанием для переживания чувства ЦСЖ у студентов был использован иерархический агломеративный кластерный анализ. Объектами кластеризации были оценки студентами каждого из 50-ти ответов на вопрос «Что делает мою жизнь ценной для меня?». Кластеризация была выполнена методом Уорда. В качестве меры близости между объектами кластеризации использовано Евклидово расстояние (см. рис. 1).

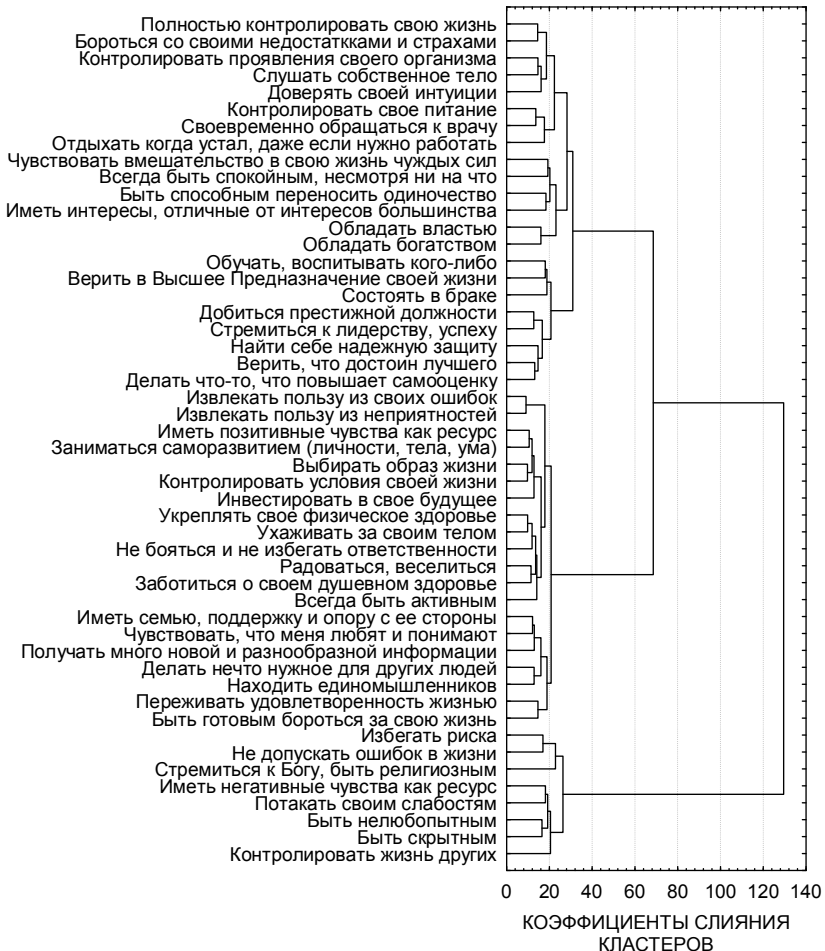

Рисунок 1 – Кластерная структура смыслов (оснований), на которых базируется переживание чувства ЦСЖ у студентов

Первый кластер содержится между объектами «Полностью контролировать свою жизнь» – «Обладать богатством». Данный кластер достаточно разнороден, но, тем не менее, в нем можно выделить две группы смыслов, через которые реализуется чувство ЦСЖ у студентов. Одна смысловая группа объединяется идеей контроля над собственным организмом, его функционированием с учетом сигналов обратной связи и заботой о здоровье. Вторая группа смыслов

содержит указания на экзистенциальные и трансцендентальные переживания (переносимость одиночества, чувствительность к вмешательству чуждых сил, стоическое сохранение спокойствия). Однако, два объекта (обладание властью и богатством) воспринимаются в структуре данного кластера как инородные элементы.

Второй кластер находится в границах такой пары объектов, как **«Обучать, воспитывать кого-либо» и «Делать что-то, что повышает самооценку»**. За небольшим исключением, здесь преобладает тематика достижений и социального успеха. Признаками такого успеха, делающего жизнь ценной, являются престижная должность, надежная защита, лидерство и т. п. В контексте проблематики успеха и достижения воспринимается как вполне закономерное и стремление «воспитывать, обучать». Именно успешный человек и человек, обладающий высоким статусом, обладает правом кого-то чему-то обучать. И воспитывать такой человек имеет право, так как его жизнь имеет некое Высшее Предназначение.

Компоненты третьего кластера (**«Извлекать пользу из своих ошибок» – «Всегда быть активным»**) легко объединяются общей идеей эффективного функционирования личности и организма. Критерии этой эффективности – чувствительность к сигналам обратной связи, активность и ориентация на саморазвитие, наличие выбора, возможность контроля, доступ к дополнительным ресурсам, и, как следствие, позитивный эмоциональный тон.

Четвертый кластер (**«Иметь семью, поддержку и опору с ее стороны» – «Быть готовым бороться за свою жизнь»**) в основном раскрывает идею взаимосвязи с другими людьми, духовной близости, взаимопомощи, поддержки. ЦСЖ здесь связывается с необходимостью и возможностью общения, принадлежности к группе.

Пятый кластер (**«Избегать риска» – «Контролировать жизнь других»**) содержит высказывания, связанные с противоположной идеей – идеей обособления, недоступности для других, исключения риска и ошибок при взаимодействии с внешним миром, готовности реагировать негативно на жизненные вызовы. Взаимодействие с другими редуцируется до уровня реализации власти (контроля).

Таким образом, будучи сложным системным явлением, чувство ЦСЖ состоит из отдельных компонентов – более частных ценностей, связывающих человека с отдельными сторонами и процессами повседневного бытия. ЦСЖ как бы вбирает в себя эти частности, интегрирует их в более-менее осмысленные ценностные подструктуры. Это – смысловые комплексы, которые охватывают тематику: 1) экзистенциальных и трансцендентальных переживаний, 2) социального успеха, 3) эффективного функционирования организма и личности,

4) общения и единения с другими людьми, 5) обособления от других и контроля над ними. Представления студентов о ЦСЖ и ее основаниях структурируются именно этими ведущими идеями.

Список библиографических ссылок

1. ЛэнглеА. Воплощенная экзистенция. Развитие, применение и концепты экзистенциального анализа. Харьков : Гуманит. центр, 2019. 462 с.

2. ДيابН. Ценность собственной жизни у студентов: постановка проблемы и пути ее решения. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2017. Вип. 1 (57). С. 78–91. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1184268>.

Одержано 14.03.2019

Показані результати емпіричного дослідження почуття цінності власного життя у студентів. Цінність власного життя трактується як складне системне утворення, пов'язане з життям людини в цілому. У ньому синтезовані парціальні цінності, які релевантні окремим сторонам людського життя. Синтезуючись в цінності власного життя, парціальні цінності об'єднуються у декілька смислових груп певної тематичної спрямованості.

Ключові слова: почуття цінності власного життя, опитувальник почуття цінності власного життя у студентів.

УДК 159.9

Наталія Сергіївна ЛОЗІНСЬКА,

старший науковий співробітник науково-дослідного відділу
воєнно-психологічних досліджень Науково-дослідного центру
гуманітарних проблем Збройних Сил України (м. Київ);
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8784-8279>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТРАВМАТИЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

*Розглянуто деякі аспекти профілактики психологічної травми-
зації військовослужбовців, у залежності від її видів (первинна, вто-
ринна, третинна).*

Ключові слова: стресові чинники, психологічна травматизація,
психічне здоров'я, психопрофілактика.

Військовослужбовці, залучені до операції Об'єднаних сил, систе-
матично зазнають тривалого впливу негативних стресових чинників
бойової обстановки, що значно підвищує ризик їх психологічної трав-
матизації. Така ситуація актуалізує проблеми збереження психічного

здоров'я військовослужбовців, що, в першу чергу, можливо за умови адекватної психопрофілактичної роботи серед особового складу ЗС України.

Під психопрофілактикою доцільно розуміти комплекс організаційних, службових, правових, просвітницьких, соціально-економічних, психологічних та медичних заходів, спрямованих на попередження виникнення та розвитку психічних розладів, негативних психічних станів за допомогою створення сприятливих психологічних умов для навчання, виконання службово-бойових завдань, попередження психологічного виснаження, зниження рівня психологічної безпеки особистості, професійного вигорання та деформації особового складу, надання психологічної підтримки військовослужбовцям, особливо в період їх адаптації до військової служби, та тим, хто віднесений до групи посиленої психологічної уваги, з метою забезпечення їх високої працездатності та ефективності службово-бойової діяльності [4, с. 14].

За даними ВООЗ, психопрофілактика поділяється на первинну, вторинну і третинну: первинна психопрофілактика – це комплекс заходів, спрямованих на попередження шкідливих впливів на людську психіку – на цьому рівні система психопрофілактики полягає у вивченні витривалості психіки щодо впливу шкідливих агентів довкілля і можливих шляхів збільшення цієї витривалості, а також у попередженні психогенних захворювань; вторинна психопрофілактика полягає у максимально ранньому виявленні початкових етапів нервово-психічних порушень, попередженні їх негативних наслідків, або психологічної кризи; третина психопрофілактика – це попередження рецидивів та хронізації нервово-психічних захворювань і відновлення працездатності людини [2, с. 102–103].

Однією з причин зростання кількості осіб із психічною патологією, у тому числі і тих, у яких діагностуються посттравматичні стресові розлади й інші психічні порушення, що обумовлені впливом життєвонебезпечних ситуацій, є практично повна відсутність програм профілактичної спрямованості [3, с. 7].

Профілактика посттравматичних порушень у тих, хто пережив екстремальні події, повинна мати комплексний характер, базуватися на мультидисциплінарному підході та містити медичні, психологічні та соціальні заходи [3, с. 7].

Крім того, на нашу думку, заходи зі збереження психічного здоров'я повинні починатися з моменту призову на військову службу, під час професійно-психологічного відбору (враховуючи відповідність особистісних якостей умовам військової служби, особистісний адаптаційний потенціал, наявний бойовий досвід, пережиті раніше травматичні ситуації тощо). Проведення психопрофілактичних заходів є вкрай необхідними також і на етапі бойового злагодження та

доукомплектування у в/ч та на полігонах: проведення бесід, спостереження, вивчення особистих справ, діагностика, психоедукація, психокорекція (за умови необхідності) або перенаправлення до медичних спеціалістів, інформування та навчання командирів, ЗК з МПЗ щодо можливих наслідків впливу бойових стрес-чинників (ознак психологічної травматизації особового складу) та надання психологічної підтримки та допомоги, формування груп посиленої психологічної уваги.

Систему збереження психічного здоров'я військовослужбовців в районі застосування військ (сил) та під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів) розроблено і запропоновано Військово-медичним департаментом МО України [1].

В роботі Т. Г. Харітонової, розглядається запозичення з галузі охорони здоров'я видів (рівнів) психопрофілактики, а також їх співвіднесення з основними структурними складовими діяльності практичного психолога [5].

Базуючись на цих даних, в межах попередження психологічної травматизації серед військовослужбовців, реалізацію психопрофілактики за видами можна представити у такому вигляді (рисунок 1):

Рисунок 1 – Види психопрофілактики військовослужбовців

Таким чином, при розробці і застосуванні програм, спрямованих на профілактику психологічної травматизації військовослужбовців ЗС України, доцільно враховувати всі види психопрофілактики з метою підвищення її дієвості й ефективності.

Список бібліографічних посилань

1. Вказівки щодо збереження психічного здоров'я військовослужбовців в зоні застосування військ (сил) та під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів). Київ : Військово-медичний департамент МО України, 2017. 76 с.
2. Никоненко Ю. П. Клінічна психологія : посібник. Київ : КНТ, 2016. 369 с.
3. Шестопалова Л. Ф., Бучок Ю. С. Основні напрями профілактики посттравматичних стресових розладів у жертв екстремальних подій. *Медицина психологія*. 2011. № 4. С. 7–9.
4. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення : метод. посіб. /О. М. Коkun, Н. А. Агаєв, І. О. Пішко та ін. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.
5. Харитоновна Т. Г. Теория и практика организации психопрофилактики в деятельности практического психолога : моногр. Н. Новгород : ННГАСУ, 2013. 453 с.

Одержано 16.03.2019

Рассмотрены некоторые аспекты профилактики психологической травматизации военнослужащих, в зависимости от ее видов (первичная, вторичная, третичная).

Ключевые слова: стрессовые факторы, психологическая травматизация, психическое здоровье, психопрофилактика.

УДК 159.95

Катерина Віталіївна МАЗУР,

слухач магістратури факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ДУХОВНА КРИЗА ОСОБИСТОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Розглянуто проблему духовної кризи особистості як психологічного феномена, аналізується концепція духовної кризи та досліджено специфіку духовної кризи осіб похилого віку.

Ключові слова: криза, духовна криза, особи похилого віку, криза ідентичності.

Криза як роздоріжжя на життєвому шляху. Людина має свій неповторний світ, який формується, змінюється, вдосконалюється протягом усього життя. Вона долає життєвий шлях від дитинства до юнацтва, від зрілого до старечого віку, неодноразово починаючи все спочатку, шукаючи нову траєкторію руху, зміцнюючи життєвий задум.

Пусковими механізмами духовної кризи можуть бути будь – які події індивідуального життєвого шляху особистості.

Будь-яка криза, пропонуючи людині впоратися з деякими труднощами, містить ресурс, потенціал зростання. Для реалізації цього потенціалу суб'єкт кризи повинен докласти певних зусиль – пережити кризу.

Існує такий стан людини, який проявляється в пригніченому настрої, апатії, смутку, який заважає порадити тому, що, малося на увазі, принесе задоволення або взагалі чого б то не було. Вся ця гамма почуттів і переживань характерна для того, що часто називають духовною кризою.

Духовна криза – це криза ідентичності (самототожності), втрати вільного самотворення, відсутності внутрішньої гармонії внаслідок когнітивного дисонансу [1].

Сама криза існування настає тоді, коли людина стикається з неприкритою ілюзією реальності та не може її подолати.

Перебуваючи під впливом духовної кризи, особистість зазнає емоційного потрясіння, яке викликає в неї почуття самотності. Перебуваючи в кризовому стані, особистість завжди переживає негативні емоції (відчуття невизначеності, занепокоєння, тривоги аж до дезорганізації власної неспроможності, самотності, безнадійності). Це призводить до песимістичної оцінки власної особистості, актуальної ситуації та майбутнього [2].

Духовна криза – одна з видів особистісної кризи, що виражається в переживанні втрати буттєвої основи існування, яке виникає у відповідь на емоційну реакцію щодо індивідуально значущої події або явища і супроводжується порушенням процесу пошуку сакрального [3].

Людині, згідно Козлову, властива психодуховна криза, яка визначається як «особливий етап у розвитку особистості, коли ініціюється процес об'єднання внутрішніх підсистем матеріального, соціального і духовного “Я” в єдине цілісне простір, настає час переоцінки всіх цінностей, і в цьому процесі особистість починає переосмислювати своє місце в житті і основні екзистенції» [4, с. 123]. Але одночасно з цим поняттям автор користується іншим, а саме, поняттям «духовна криза». Це друге поняття вже ніяк не визначається: воно є

термінологічним спрощенням поняття «психо». Важливо відзначити, що В. В. Козлов, визначаючи духовну кризу, зазначає її як особливий етап у розвитку особистості, що виникає з безлічі причин, як зовнішніх, так і внутрішніх. Однак питання про причини і передумови виникнення духовної кризи в даний час є відкритим. Найчастіше виникнення кризи пов'язують з віковими періодами життя людини або конкретно з віком при чому з похилим віком людини.

Духовна криза, настільки очевидна та актуальна для нашого часу, що не ставить під сумнів актуальність її дослідження.

В нашому дослідженні брали участь 50 осіб віком 60–69 років, у першу групу увійшло 25 жінок; у другу 25 чоловік.

Для досліджування специфіки духовної кризи жінок та чоловіків похилого віку нами використовувалася методика «Духовна криза» (Л. В. Шутова і А. В. Ляшук), результати за якою наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

**Показники духовної кризи жінок та чоловіків похилого віку
($M \pm m$)**

Шкали	1 група	2 група	t	p
Ймовірність духовної кризи	38,28±0,32	44,31±0,62	8,64	0,001
Напруженість екзистенційного вакууму	42,11±0,37	45,15±0,24	9,16	0,001
Коефіцієнт минулого	41,79±0,20	34,64±0,69	9,95	0,001
Коефіцієнт теперішнього	40,16±0,44	40,79±0,23	1,27	–
Коефіцієнт майбутнього	35,66±0,76	38,07±0,42	2,78	0,05

Не було встановлено відмінностей між досліджуваними першою групою, до якої увійшли жінки, та другою, до якої увійшли чоловіки, за шкалою «Коефіцієнт теперішнього».

У другій групі визначено вірогідно більший показник за шкалами «Ймовірність духовної кризи», «Напруженість екзистенційного вакууму», «Коефіцієнт майбутнього». Таким чином, для чоловіків більш притаманною є вірогідність настання духовної кризи:

переживання втрати буттєвої основи існування, яке виникає у відповідь на емоційну реакцію щодо індивідуально значущої події або явища; переживання безсенсовності буття; виразність проявів духовної кризи в суб'єктивному часі. Представлені дані у таблиці, свідчать про те, що у першій групі визначено вірогідно більший показник за шкалою Коефіцієнт минулого. Тобто, для жінок більш притаманною є враженість проявів духовної кризи у минулому часі.

Отже, криза є передумовою найважливіших особистісних змін, які можуть бути як позитивними (конструктивними, творчими, інтегруючими), так і негативними (деструктивними, руйнівними).

Підводячи підсумки, можна сказати, що криза – це етап розвитку системи, етап переходу на більш високий рівень функціонування

Духовна криза особистості – це втрата сенсу життя, стан переживання втрати людиною буттєвої основи існування, що виникає як відповідь на емоційну реакцію стосовно індивідуально значущої події чи явища і супроводжується порушенням процесу пошуку сакрального. Проживання цієї кризи призводить до побудови нової системи життєвих орієнтирів, заснованої на набутті життєвого досвіду.

Таким чином, згідно дослідженню, жінкам менш притаманною є вірогідність настання духовної кризи: переживання втрати буттєвої основи існування, яке виникає у відповідь на емоційну реакцію щодо індивідуально значущої події або явища; переживання безсенсовності буття; виразність проявів духовної кризи в суб'єктивному часі.

Для чоловіків менш притаманною є враженість проявів духовної кризи у минулому часі.

Список бібліографічних посилань

1. Восковская (Шутова) Л. В., Ляшук А. В. Духовный кризис: проблемы определения и диагностики. Психологическая диагностика. 2005. № 1. С. 51–71.
2. Йоманс Э. Самопомощь в мрачные периоды // Психосинтез и другие интегративные техники психотерапии / под ред. А. А. Бадхена, В. Е. Кагана. М. : Смысл, 1997. С. 108–136.
3. Блауберг И. И. Анри Бергсон. М. : Прогресс-Традиция, 2003. 672 с.
4. Козлов В. В. Работа с кризисной личностью : метод. пособие. М. : Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. 302 с.

Одержано 15.03.2019

Рассмотрена проблема духовного кризиса личности как психологического феномена, анализируется концепция духовного кризиса и исследована специфика духовного кризиса пожилых людей.

Ключевые слова: кризис, духовный кризис, лица пожилого возраста, кризис идентичности.

УДК 159.96

Марія Олександрівна МАЙСТРЕНКО,

слухач магістратури факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПЕРЕЖИВАННЯ СТАНУ САМОТНОСТІ У ДІВЧАТ ТА ХЛОПЦІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Розглянуто проблему переживання самотності у підлітків, види самотності, аналізуються причини виникнення самотності, Представлені результати дослідження переживання самотності дівчат та хлопців.

Ключові слова: підлітковий вік, самотність, психічний розвиток, переживання самотності.

Стан самотності переживається людиною по-різному протягом усього життя, в різні її періоди. Найчастіше вперше самотність починає усвідомлюватися найбільш гостро в підлітковому віці в зв'язку з тим, що розширюються і актуалізуються соціальні потреби [1].

Дослідження С. В. Малишевої та Н. А. Рождественської дозволили зробити висновки про причини виникнення самотності: усвідомлення себе як унікальної неповторної, ні на кого несхожої особистості; відсутність достатньої кількості міжособистісних контактів з однолітками; підліткова криза пошуку «сенсу життя»; вимушене утримання підлітків в будь-яких групах [2].

Самотність в підлітковому віці може розвивається під дією багатьох факторів, а саме: економічних, моральних, фізичних, інтерактивних, мотиваційних. Посиленню самотності можуть також безпосередньо сприяти такі причини, як: сором'язливість підлітка, його особистісні особливості, егоїстичне ставлення до оточуючих, часті конфлікти з однолітками і знижена самооцінка [3].

В академічній психології існує цілий ряд теоретичних моделей, що розглядають самотність як переживання незадоволеної потреби в повазі, результат дефіциту соціальних навичок або певних сполучень особистісних рис, результат розбіжності між очікуваним задоволенням від взаємин і реальністю, спонукальний стимул до встановлення нових відносин.

Р. Вайсс запропонував розрізняти соціальну самотність і емоційну самотність. У деяких дослідженнях емпірично розрізняють також ситуативну самотність і самотність як стабільну особистісну характеристику, самотність в різних видах відносин і т. ін. [4].

Результати статистичного аналізу даних, що були отримані у дослідженні показників переживання самотності дівчат та хлопців підліткового віку надано у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники переживання самотності дівчат та хлопців (М±m)

Шкала	1 група (дівчата)	2 група (хлопці)	t	p
Загальне переживання самотності	30,90±1,70	30,80±1,76	0,04	–
Залежність від спілкування	33,45±1,33	36,15±1,60	1,30	–
Позитивна самотність	27,85±1,11	25,70±1,08	1,39	–

Показник за шкалою «Загальне переживання самотності» у першій групі становить 30,90±1,70, у другій групі дорівнює 30,80±1,76. Вірогідні відмінності відсутні. Отримані результати вказують на те, що дівчата та хлопці в рівній мірі мають відчуття самотності, нестачу близького спілкування з іншими людьми.

Не визначено, також, вірогідних відмінностей між першою та другою групою за шкалою «Залежність від спілкування» (в першій групі показник становить 33,45±1,33, в другій групі – 36,15±1,60). Обидві групи в певній мірі мають схильність шукати спілкування будь – якою ціною з метою уникання ситуацій усамотнення.

За шкалою «Позитивна самотність» показник в першій групі дорівнює 27,85±1,11 та в другій групі складає 25,70±1,08. Математико – статистичний аналіз не виявив достовірних відмінностей. Отже представники обох груп відчують позитивні емоції в ситуаціях усамотнення, проте дівчата більш схильні цінувати їх.

Таким чином, отримані у даному дослідженні показники переживання самотності дівчат та хлопців підліткового віку дозволяють стверджувати про відсутність вірогідних відмінностей за усіма показниками, що свідчить про подібність переживання самотності у хлопців та дівчат цього віку.

Список бібліографічних посилань

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология. СПб. : Речь, 2003. 704 с.
2. Малышева С. В., Рождественская О. В. Особенности чувства одиночества у подростков. *Вестник Московского государственного университета. Серия «Психология»*. 2001. №3. С. 63–68.
3. Азарова Е. Н. Одиночество в структуре социального самочувствия студентов технического вуза в условиях социальной неопределенности // Социология в системе научного управления обществом : материалы IV Всерос. социол. конгресса (г. Москва, 2–4 февр. 2012 г.). М., 2012. С. 19–53.
4. Вейс Р. С. Вопросы изучения одиночества // *Лабиринты одиночества* / под ред. Н. Е. Покровского. М. : Прогресс, 1989. С. 114–128.

Одержано 30.03.2019

Рассмотрена проблема переживания одиночества у подростков, виды одиночества, анализируются причины возникновения одиночества, представлены результаты исследования переживания одиночества девочек и мальчиков.

Ключевые слова: подростковый возраст, одиночество, психическое развитие, переживание одиночества.

УДК 159.922.736.4

Катерина Робертівна МАННАПОВА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3754-4637>

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ЖИТТЄСТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ

Проаналізовано останні дослідження та публікації в рамках основних психологічних підходів, особливості гендерної ідентичності та життєстійкості студентів. Зауважено, що життєстійкість перешкоджає появі гострої реакції на стресову ситуацію та є основним особистісним компонентом, що нівелює вплив стресогенних факторів.

Ключові слова: студенти, гендерна ідентичність, життєстійкість, стресогенні фактори.

Життєстійкість характеризує міру здатності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішню збалансованість і не знижуючи успішність діяльності. У структурі життєздатності

життєстійкість виконує функцію збереження стабільності системи, допомагає відтворювати баланс між факторами ризику та захисними факторами. Виразність компонентів залученості, контролю, прийняття ризику і життєстійкості в цілому перешкоджає виникненню внутрішньої напруги в стресових ситуаціях за рахунок стійкого подолання стресів і сприйняття їх як менш значущих.

Розвиток життєстійкості як інтегральної характеристики особистості та її складових є предметом наукових пошуків і досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених: Л. Александрової, Б. Ананьева, С. Богомаз, Д. Кошаби, Д. Леонтьєва, М. Логінової, С. Мадді, Т. Наливайко, Р. Рахімової, С. Рубінштейна, П. Тілліха, А. Фомінової та ін.; особливості зв'язку життєстійкості з елементами самоорганізації, самореалізації, саморегуляції діяльності і поведінки особистості у своїх працях обґрунтовували Л. Дика, А. Дьомін, В. Моросанова, К. Муздибаєв, О. Осницький та ін.

Аналізуючи феномен життєстійкості в усіх його проявах, можна говорити не тільки про відношення до важких життєвих ситуацій, а й про відношення до поточного життя людини. Ми погоджуємося з думкою А. М. Фомінової, що життєстійкість особистості проявляється на трьох рівнях: особистісно-смысловому, соціально-психологічному та психофізіологічному. Результатом прояву життєстійкості на особистісно-смысловому рівні є позитивне світовідчуття, осмисленість життя, підвищення його якості. На соціально-психологічному рівні проявляється ефективна саморегуляція та самореалізація через адаптацію до соціуму. На психофізіологічному рівні життєстійкість проявляється через оптимальні реакції на стрес, здатність та готовність витримувати стресову ситуацію не знижуючи успішності діяльності [1, с. 46].

Одним з компонентів соціальної ідентичності будь-якої особистості є гендерна ідентичність, яка визначається неоднозначно в різних підходах. Наприклад, Н. К. Радіна визначає гендерну ідентичність як приналежність до тієї або іншої соціальної групи на основі статевої ознаки. І. С. Кльоцина розуміє під гендерною ідентичністю аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника певної статі, а О. Здравомислова і А. Тьомкіна говорять про соціально-психологічний феномен, продукт і процеси конструювання суб'єктом себе і соціальної реальності за допомогою конструкторів маскулінності і фемінності.

К. С. Іванова та Д. С. Ласова вважають, що важливим трендом сучасності стає розмивання поло-рольової ідентичності і наростання андрогінних тенденцій в популяції. Будучи відгуком на вимоги навколишньої дійсності, андроген може виступати в якості джерела

підвищення життєстійкості особистості. Проте у своєму дослідженні вчені підтвердили, що андрогінна гендерна ідентичність не сприяє підвищенню життєстійкості в цілому, але при цьому студенти з даним типом гендерної ідентичності на значущому рівні перевершують юнаків і дівчат з фемінної і маскулінної ідентичностями за рівнем життєстійкості [2, с. 68].

Материнство є чинником, що детермінує істотні зміни в гендерній ідентичності, а саме зростання ролі її сімейного компонента. В результаті позитивне сприйняття себе як жінки у матерів виявляється пов'язаним з атитюдом Контролю – здатності керувати ситуацією навколо себе і дитину, а у інших дівчат і жінок – з атитюдами Включення і Прийняття ризику, які передбачають активне розширення соціальних зв'язків і готовністю до ризику [2, с. 69].

В ході кореляційного аналізу в групі дівчат 17–18 років М. Ю. Кузьмін, О. М. Гусєв, І. А. Конопак виявили позитивний зв'язок між позитивною оцінкою своєї гендерної ідентичності і життєстійкістю та включеністю. Звідси можна припустити, що для досліджуваних 17–18 років з позитивною оцінкою своєї гендерної ідентичності характерними є високий рівень життєстійкості та прагнення бути максимально включеною в процеси, що відбуваються навколо. Разом з тим, у студенток більш старшого віку ніяких статистично значущих кореляцій між гендерною ідентичністю та атитюдами життєстійкості виявлено не було. Виявилось, що характер зв'язку життєстійкості та ідентичності в ситуації кризи залежить від віку [3, с. 60, 61].

О. Ю. Дмитренко стверджує, що високий процент жінок-студенток маскулінного та фемінного типу гендерної ідентичності мають середні показники суб'єктивного переживання самотності, що вимагає корекції з метою зниження рівня самотності. Також серед значної кількості студенток усіх типів гендерної ідентичності (фемінний, маскулінний, андрогінний; (недиференційований тип не був визначений) виявлено занижений рівень самооцінки. Частина чоловіків-студентів не визначилися в своїй гендерній ідентичності та мають недиференційований тип гендерної ідентичності. Емпіричне дослідження показало, що серед чоловіків найвразливішою категорією є студенти з недиференційованим та фемінним типом гендерної ідентичності, оскільки серед них спостерігався високий відсоток студентів з середнім рівнем суб'єктивного переживання самотності та низьким рівнем життєстійкості [4, с. 419].

Таким чином, можемо стверджувати, що усвідомлення гендерної ідентичності впливає на рівень як життєстійкості в цілому, так і на її компоненти, прийняття себе як індивідуальності та використання

преваг свого типу гендерної ідентичності для встановлення продуктивних і тісних соціальних зв'язків.

Список бібліографічних посилань

1. Фоминова А. Н. Жизнестойкость личности : моногр. М. : МПГУ, 2012. 152 с.
2. Иванова Е. С. Взаимосвязь жизнестойкости и различных типов гендерной идентичности у современной молодежи // Инновации в науке : сб. ст. по материалам LVII междунар. науч.-практ. конф. № 5 (54), ч. II. Новосибирск: СибАК, 2016. С. 66–70.
3. Кузьмин М. Ю. Связь гендерной идентичности и жизнестойкости у студентов, обучающихся в ВУЗе. *Вестник Читинского государственного университета*. 2011. № 1. С. 58–62.
4. Дмитренко О. Ю. Прояв суб'єктивного переживання самотності, самооцінки та депресивного стану в залежності від типу гендерної ідентичності та статі студентської молоді. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. 2013. Вип. 41, ч. 3. С. 414–423.

Одержано 09.03.2019

Проанализированы последние исследования и публикации в рамках основных психологических подходов, особенности гендерной идентичности и жизнестойкости студентов. Замечено, что жизнестойкость препятствует появлению острой реакции на стрессовую ситуацию и является основным личностным компонентом, нивелирующим влияние стрессогенных факторов.

Ключевые слова: студенты, гендерная идентичность, жизнестойкость, стрессогенные факторы.

УДК 159.937

Игорь Евгеньевич МЕТЛИЦКИЙ,

кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры управления и экономики высшей школы
Республиканского института высшей школы
(г. Минск, Республика Беларусь)

ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ ДЕВУШЕК- ДЕЛИНКВЕНТОК: АВТОБИОГРАФИЧЕСКИЙ НАРРАТИВ

Представлены некоторые особенности личности девушек-делинквенток посредством диагностической методики «автобиографический нарратив»

Ключевые слова: делинквентное поведение, девушки-делинквентки, ценностные ориентации, контент-анализ.

Актуальность исследования. Феномен делинквентного поведения женщин является предметом пристального изучения многих отечественных и зарубежных ученых. Интерес к этому феномену обусловлен особым местом женщины в системе общественных отношений, выполняемых ею социальных ролей и функций, а также неблагоприятными последствиями ее противоправного поведения [1].

Анализ динамики состояния женской преступности в Республике Беларусь и в Российской Федерации, свидетельствует о негативной тенденции к увеличению удельного веса женщин в общем количестве преступлений. Так, по данным МВД Республики Беларусь положительная динамика делинквентного поведения женщин за последние 10 лет составила 15,3 % от общего числа преступлений (на 100 тысяч женщин приходится 248 преступниц). За анализируемый период количество женщин, совершивших преступления, увеличилось почти в два раза, а мужчин – в полтора [2]. По данным МВД России за последние 10 лет удельный вес женской преступности увеличился с 14,6 % до 17 % [3].

Характеристика выборки: в исследовании приняло участие 30 девушек в возрасте от 15 до 19 лет, отбывающих наказание в ИК-4 и 30 девушек в возрасте 15–19 лет, не состоящих на профилактических учетах в учебных заведениях, комиссиях и инспекциях по делам несовершеннолетних.

Методология и методики исследования: Концептуальные разработки У. Лабова [4]. Положение Ю. М. Антоняна о драматических обстоятельствах жизни девушек-делинквенток как важном факторе, обуславливающим совершение преступлений [5]. Положение В. Ф. Журавлева об автобиографическом нарративе [6]. Концепция Я. Ласло о трех основных видах нарративного анализа [7]. Методика свободного неструктурированного нарративного интервью Е. Е. Сапоговой и Г. Розенталя [8]. Контент-анализ рассказа по О. А. Пикулевой [9].

Результаты исследования:

1. Все респондентки имеют неполные или неблагополучные семьи; в качестве доминирующей стратегии позиционирования ими используется внешнее атрибутирование; свое противоправное поведение они объясняют отсутствием денег или желанием «погулять»; упоминается о феномене гиппоопеке со стороны родителей или гиперопекающем поведении взрослого мужского пола; в своей автобиографии выделяют факт знакомства и времяпрепровождения в

возрасте 11–12 лет с людьми из «плохих компаний», старше их по возрасту, но чьего внимания и признания они хотели добиться (именно эти люди и вовлекли респонденток в совершение правонарушений).

2. Согласно стратегии анализа нарративного интервью, динамика личностно значимых жизненных событий от начала, кульминации и их окончания может быть представлена как: **распад семьи** (кризис отношений между родителями); **детство** в условиях гиппопеки; **членство в референтной криминальной группе; совершение преступления; отбывание наказания.**

В свою очередь истории девушек-подростков из контрольной группы отличаются оригинальностью и не имеют ничего общего с моделью развития личности респонденток.

3. Ценностные ориентации респонденток: «если мне что-то нравится, я беру. Потом уже думаю: зачем?»; «в школе я нормально училась, но потом поняла: зачем что-то делать, если всегда можно списать?»; «у меня были знакомые. Друзей нет, потому что я никому не верю»; отношение к «своему парню»: «он принимает меня такой, какая я есть, со всеми моими недостатками» (свидетельство заниженной самооценки, следствие нехватки любви и принятия в семье).

4. Контент-анализ интервью и стратегий самопрезентаций респонденток: уровень эмпатических тенденций – низкий; уровень социализации – низкий (поверхностное знакомство с окружающей обстановкой); стремление к удовлетворению значимых потребностей (удовольствия) без затраты волевых усилий; повышенная чувствительность к стимуляции извне (со стороны значимого окружения), преобладание внешнего атрибутирования; эмоциональная лабильность (склонность к раздражительности), гневливость, основу которого составляют внутреннее напряжение в сочетании с неадекватным, аффективно усиленным реагированием по агрессивному типу на конфликтные ситуации; выраженная склонность к групповой жестокости; низкий уровень правосознания.

Проведенные исследования позволяют предположить, что социально негативная ориентация личности девушек-делинквенток формируется не благодаря внутренней потребности к определенным формам криминальной деятельности, а обратном порядке: фактическое времяпрепровождение закрепляется в установку, формирующую конкретную потребность.

Список библиографических ссылок

1. Шалаги А. Е., Шарапова А. Д. Женская преступность и ее предупреждение. *Ученые записки Казанского юридического института МВД России*. 2016. № 2. С. 2.

2. Сивило С. М. Женская преступность в РФ: состояние, структура, динамика и характер. *Вестник юридического института: преступление, наказание, исправление*. 2017. № 15. С. 2.

3. Синьков Д. В. Характеристика состояния женской преступности в Российской Федерации. *Baikal Research Journal*. 2017. № 2. С. 6.

4. Labov W., Waletzky J. Oral Version of Personal Experience: Three Decades of Narrative Analysis. *Special Volume of Journal of Narrative and Life History*. 1997. Vol. 7. P. 338.

5. Антонян Ю. М., Самовичев Е. Г. Неблагоприятные условия формирования личности в детстве М. : ВНИИ МВД СССР, 1983. 168 с.

6. Журавлев В. Ф. Нарративное интервью в биографических исследованиях. *Социология: методология, методы, математические модели*. 2004. №3. С. 18.

7. László J. The science of stories: an introduction to narrative psychology. New York : Routledge, 2008. 241 p.

8. Сапогова Е.Е. Автобиографический нарратив в контексте культурно-исторической психологии. *Культурно-историческая психология*. 2005. № 2. С. 63–74.

9. Пикулева О. А. Самопрезентация личности в процессе социального взаимодействия. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2005. №1. С. 85–91.

Получено 10.03.2019

Представлені деякі особливості особистості дівчат-делінквенток засобом діагностичної методики «автобіографічний нарратив»

Ключові слова: делінквентна поведінка, дівчата-делінквентки, ціннісні орієнтації, контент-аналіз.

УДК 159.96:796.01

Олена Михайлівна ПАВЛИК,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки та психології

Харківської державної академії фізичної культури

ХАРАКТЕРИСТИКА СТРАТЕГІЙ ПОДОЛАННЯ СТРЕСОВИХ СИТУАЦІЙ СПОРТСМЕНАМИ- ТХЕКВОНДИСТАМИ

Дана характеристика стратегій подолання стресових ситуацій спортсменами. За методикою С.Хобфолла виявлено ступінь переваги тієї чи іншої моделі поведінки в складній (стресогенній) ситуації.

Таких моделей дев'ять, а саме: асертивні дії; вступ в соціальний контакт; пошук соціальної підтримки; обережні дії; імпульсивні дії; уникнення; маніпулятивні (непрямі) дії; асоціальні дії (жорстокість) та агресивні дії.

Ключові слова: стрес, спортсмени, стресогенні ситуації, моделі поведінки.

Фахівець у галузі спортивної психології Л. Д. Гіссен, пише: «В умовах спортивної діяльності поряд з фізіологічними компонентами, психічні аспекти також можуть бути сильними стресорами. Не сама ситуація є стресором, а ставлення спортсмена до неї може зробити її такою» [2, с. 38–40].

Існують різноманітні види класифікацій спортивних стресів. Згідно з однією з них всі стреси можна розділити на групи з короткочасною дією і групу з тривалою дією на організм [3].

До першої групи відносять наступні стресори:

- такі, що викликають страх (виконання вправи, при якій раніше була отримана травма, зустріч з явним фаворитом і т. д.);
- такі, що викликають неприємні фізіологічні відчуття (біль, втома, погані метеорологічні умови і т. д.);
- темп і швидкість (необґрунтовано завищені установки на рекордний результат);
- відволікання уваги (тактичні маневри супротивника, побоювання за здоров'я, сімейні та побутові труднощі і т. д.);
- невдачі (невдалий старт, помилка в техніці руху і т. д.).

До другої групи (тривалої дії) відносять стресори, пов'язані:

- з ризиком і небезпекою (альпінізм, стрибки з трампліну, хокей, мотоспорт);
- з тривалим навантаженням (тривале виконання вправ на фоні фізичної і психічної втоми);
- з боротьбою (тривалі змагання);
- з ізоляцією (відрив від дому та сім'ї під час змагань) [2, с. 38–40].

Стати успішним спортсменом без самоконтролю – завдання не здійсненне. Без контролю власних емоцій успішний виступ на змаганнях неможливо. Самоконтроль спортсмена виконує регулюючу функцію і є об'єктом вольової регуляції в стресових ситуаціях спортивної діяльності. Використовуючи прийоми і методи розвитку самоконтролю та саморегуляції спортсмени можуть досягати оптимального психоемоційного стану, що сприятиме підвищенню спортивних результатів [4].

У дослідженні стратегій подолання стресових ситуацій прийняли участь спортсмени тхеквондисти в кількості 20 чоловік. Це чоловіки

віком від 20 до 22 років, студенти Харківської державної академії фізичної культури.

Для виявлення стратегій подолання стресових ситуацій спортсменами ми обрали методику (SACS) С. Хобфолла [1, с. 251–253]. Методика призначена для виявлення бажаних стратегій подолання стресових ситуацій. С. Хобфолл розглядає таку поведінку як сукупність когнітивно-поведінкових дій, що залежать від ситуаційного контексту.

Отримані у ході проведення методики дані свідчать (рис. 1), що у досліджуваних спортсменів найбільші показники набрали такі стратегії подолання стресових ситуацій, як агресивність, асертивні дії, манипулятивні дії, соціальні та жорстокість. Найменше – уникнення та обережні дії. Тобто, спортсмени частіше обирають активні стратегії подолання стресових ситуацій.

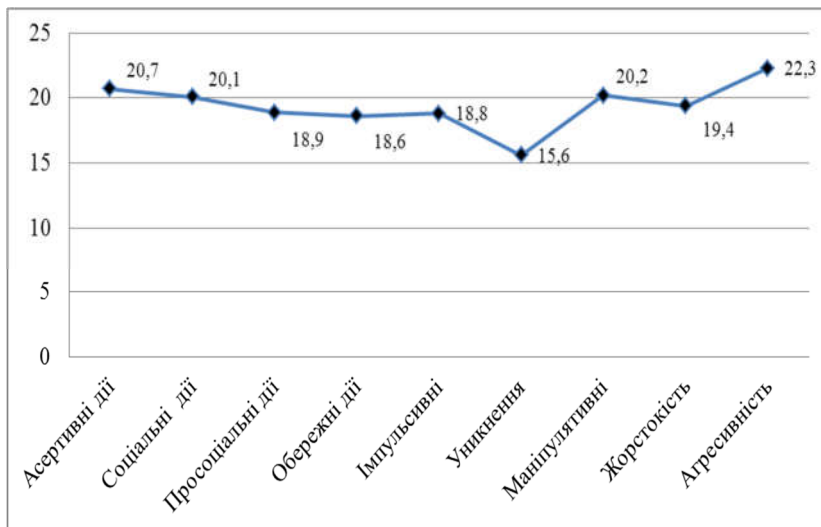

Рисунок 1 – Середні показники стратегій подолання стресових ситуацій спортсменами (Хср.)

Причому, досліджуваним спортсменам у стресових ситуаціях вірогідно більше притаманна агресивність у порівнянні зі стратегією уникнення стресової ситуації ($p \leq 0,05$), а також вони вірогідно частіше обирають асертивні, соціальні та манипулятивні дії у порівнянні зі стратегією уникнення стресової ситуації ($p \leq 0,05$).

Асертивні дії, вказують що досліджувані активно і послідовно відстоюють свої інтереси, відкрито заявляють про свої цілі і наміри, поважаючи при цьому інтереси оточуючих.

Соціальні дії вказують, що спортсмени намагаються вступати в соціальний контакт для того, щоб спільними зусиллями з іншими більш ефективно вирішити критичну ситуацію.

Маніпулятивні дії це навмисні і приховані спонукання іншої людини до переживання певних станів, прийняття рішень і виконання дій, необхідних для досягнення ініціатором своїх власних цілей.

Найменше досліджуваним притаманна стратегія уникнення стресової ситуації, тобто вони не намагаються уникати рішучих дій, що вимагають великої напруженості і відповідальності за наслідки. Вони не прагнуть віддалитися від конфліктної ситуації, не відкладають рішення виниклої проблеми.

Згідно даної методики конструктивна стратегія, тобто «здорове» подолання стресових ситуацій повинно бути і активним і про-соціальним. Активне подолання в сукупності з позитивним використанням соціальних ресурсів (конструктивних комунікацій) підвищує стресостійкість людини [1, с. 251–253]. У випадку з нашими досліджуваними бачимо, що вони обирають активні стратегії, але у більшості випадків не про-соціальні.

Список бібліографічних посилань

1. Водопьянова Н. Е. Психодиагностика стресса. СПб.: Питер, 2009. 336 с.
2. Гиссен Л. Д. Время стрессов. Обоснование и практические результаты психопрофилактической работы в спортивных командах. М., 1990. 192 с.
3. Наугольник Л. Б. Психология стрессу. Львів, 2015. 324 с.
4. Павлик О. М., Маренич Г. В. Ступінь конструктивності стратегій подолання стресових ситуацій юних тхеквондистів // Харківський осінній марафон психотехнологій : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 жовт. 2018 р.) / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : Діа плюс, 2018. С. 233–235.

Одержано 21.03.2019

Дана характеристика стратегий преодоления стрессовых ситуаций спортсменами. За методикой С. Хобфолла выявлена степень преобладания той или иной модели поведения в сложных (стрессогенных) ситуаций. Таких моделей поведения девять: асертивные действия; вступление в социальный контакт, поиск социальной поддержки; осторожные действия; импульсивные действия; избегание; манипулятивные (непрямые) действия; асоциальные действия (жестокость) и агрессивные действия.

Ключевые слова: стресс, спортсмены, стрессогенные ситуации, модели поведения.

УДК 159.938

Наталія Миколаївна ПАНАСЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент
старший науковий співробітник лабораторії вікової психофізіології
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6626-6950>;

Володимир Олександрович ГОМОНЮК,

науковий співробітник лабораторії вікової психофізіології
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ (ПРОГРАМІСТІВ ТА СИСТЕМНИХ АДМІНІСТРАТОРІВ)

В результаті дослідження було встановлено, що найбільш вагомим чинником професійного самоздійснення фахівців в галузі інформаційних технологій (програмістів та системних адміністраторів) є ступінь незалежності їх цінностей і поведінки від впливу ззовні. Другим за вагою чинником можна вважати показник контактності як здатності до швидкого встановлення глибоких і тісних емоційно-насичених контактів з людьми, до суб'єкт-суб'єктного спілкування. В якості додаткових важливих чинників професійного самоздійснення є показники синергії і прийняття агресії. Негативними чинниками виявилися такі симптоми емоційного вигорання, як «особистісна відстороненість (деперсоналізація)» і «емоційна відстороненість».

Ключові слова: професійне самоздійснення, чинники професійного самоздійснення, фахівець в галузі інформаційних технологій, програміст, системний адміністратор.

Професія програміста як фахівця в галузі інформаційних технологій сформувалася порівняно недавно і по праву вважається однією з ключових у ході інформаційно-комп'ютерної революції, є затребуваною і перспективною. Вважається, що ця професія відноситься до трьох типів: «людина – техніка», «людина – знакова система» і «людина – людина» за Е. А. Клімовим [1]. Залежно від займаної посади (програміст, лідер групи розробників, консультант, системний аналітик, адміністратор або менеджер проектів) і, як наслідок, кола розв'язуваних завдань, професію програміста можна віднести до кожного з описаних вище типів. Розвиток інформаційних технологій створює нові області діяльності, в яких складається своя психологічна реальність [2].

Професія програміста має як свої плюси, так і свої мінуси. До плюсів відносять постійне професійне самовдосконалення, високий попит на ринку праці, високу заробітну плату, можливість працювати, не маючи диплома і творчий характер професії. До мінусів відносять те, що програмісту доводиться багато чого пояснювати користувачеві і те, що йому часто доводиться працювати в авральному режимі. Також важливим негативним чинником є те, що робота за комп'ютером погано позначається на здоров'ї й характері програміста [3].

Професійне самоздійснення ми розуміємо як одну із найважливіших форм життєвого самоздійснення, що характеризується високим рівнем розкриття особистісного потенціалу фахівця у обраній професії, розвитком його здібностей, взаємопоєднанням із професією, повсякчасною затребуваністю його професійної кваліфікації, широким використанням його професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями [5].

Вибірку дослідження склали 19 фахівців в галузі інформаційних технологій (програмісти та системні адміністратори), середній вік – 26 років (від 24 до 30 років), стаж роботи за професією у середньому 6 років (від 3 до 10 років).

У дослідженні було використано Опитувальник професійного самоздійснення і Опитувальник для визначення етапів та чинників професійного становлення фахівців та чотири психодіагностичні методики (Самоактуалізаційний тест Е. Шострома – САТ, «Мотивація професійної діяльності» (методика К. Замфір у модифікації А. Реана), Шкала самооефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема, Методика «Діагностика рівня емоційного вигорання (В. В. Бойко)» [5]. Визначення чинників професійного самоздійснення засновувалося на використанні лінійного регресійного аналізу (метод Stepwise).

Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що найбільш вагомим чинником професійного самоздійснення фахівців в галузі інформаційних технологій (програмістів та системних адміністраторів), серед використаних психодіагностичних показників, є показник шкали «підтримки» тесту САТ (ступінь незалежності цінностей і поведінки суб'єкта від впливу ззовні). Цей чинник виявився провідним як щодо двох узагальнених показників професійного самоздійснення (загальний рівень, рівень внутрішньопрофесійного самоздійснення) так і для двох з десяти ознак, які складають зазначені рівні (потреба у професійному вдосконаленні і наявність проекту власного професійного розвитку). Другим за вагою чинником можна вважати показник шкали «контактності» за тестом САТ, тобто здатність людини до швидкого встановлення глибоких і

тісних емоційно-насичених контактів з людьми, до суб'єкт-суб'єктного спілкування.

В якості додаткових важливих чинників професійного самоздійснення лікарів можна розглядати показники таких шкал САТ, як «синергія» (здатність людини до цілісного сприйняття світу і людей, до розуміння пов'язаності протилежностей, таких як гра і робота, тілесне і духовне тощо) і «прийняття агресії» (здатність індивіда приймати своє роздратування, гнів і агресивність як природний прояв людської природи).

Також було визначено негативні чинники, що впливають на рівень професійного самоздійснення фахівців в галузі інформаційних технологій (програмістів та системних адміністраторів). Такими чинниками виявилися такі симптоми емоційного професійного вигорання, як «особистісна відстороненість (деперсоналізація)» і «емоційна відстороненість».

Список бібліографічних посилань

1. Климов Е. А. Образ мира в разнотипных профессиях. М. : Изд-во МГУ, 1995. 298 с.
2. Наенко Н. И. Психическая напряженность. М. : Изд-во МГУ, 1976. 96 с.
3. Одинцов И. О. Профессиональное программирование. Системный подход. СПб. : БХВ-Петербург, 2002. 512 с
4. Панасенко Н.М. Особливості професійного самоздійснення спеціалістів в галузі інформаційних технологій (програмістів). *Психологічний часопис*. 2015. Вип. 1. С. 66–73.
5. Панасенко Н. М. Психофізіологічні закономірності професійного самоздійснення фахівців в галузі інформаційних технологій – програмістів та системних адміністраторів // Психофізіологічні закономірності професійного самоздійснення особистості: монографія/ О. М. Кокун, В. В. Клименко, О. М. Корніяка та ін. ; за ред. О. М. Кокун. Київ : Пед. думка, 2015. С. 143–148. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/10038> (дата звернення: 21.03.2019).

Одержано 24.03.2019

В результате исследования было установлено, что наиболее весомым фактором профессионального самоосуществления специалистов в области информационных технологий (программистов и системных администраторов) является степень независимости их ценностей и поведения от воздействия извне. Вторым по весу фактором можно считать показатель контактности как способности к быстрому установлению глубоких и тесных эмоционально-насыщенных контактов с людьми, к субъект-субъектному общению. В качестве дополнительных важных факторов профессионального самоосуществления являются показатели синергии и принятия

агрессии. Негативными факторами оказались такие симптомы эмоционального выгорания, как «личностная отстраненность (деперсонализация)» и «эмоциональная отстраненность».

Ключевые слова: профессиональное самоосуществление, факторы профессионального самоосуществления, специалист в области информационных технологий, программист, системный администратор.

УДК 159.9.07

Олена Сергіївна ПЕЛИПЕНКО,

слухач магістратури Харківського національного
університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

СПЕЦИФІКА КРЕАТИВНОСТІ У ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК

Розглянуто окремі аспекти змісту таких психологічних понять, як творчість та креативність особистості. Досліджено специфіку креативності у чоловіків та жінок.

Ключові слова: креативність, творчість, чоловіки, жінки, особистість.

Для характеристики творчих здібностей індивідів часто використовується поняття креативність. Креативність розуміється як здатність до розумових перетворень і творчості, вміння відмовлятися від стереотипних засобів мислення. Креативність характеризується оригінальністю мислення, семантичною і образною адаптивною гнучкістю, здатністю до сприйняття дисгармонії, недоліків.

Творчий потенціал особистості знаходить своє відображення у сфері соціальних контактів, міжособистісних взаємин, при цьому важливу роль відіграють гендерні особливості. Тому одним з найважливіших напрямків у вивченні креативності є дослідження гендерних особливостей в реалізації творчого потенціалу особистості.

Проблема статевих відмінностей творчого потенціалу особистості не має однозначного вирішення. Думки дослідників щодо статевих відмінностей в креативності також розходяться: одні заперечують відмінності між особами чоловічої та жіночої статі за креативністю, інші виявляють перевагу осіб різної статі за різними параметрами креативності.

Креативність від лат. creatio – створення) – творчі здібності індивіда, що входять до структури обдарованості в якості незалежного чинника і характеризуються здатністю продукувати принципово нові незвичайні ідеї, відрізнятися у мисленні від звичних схем, розв’язувати проблемні ситуації незвичними способами.

На думку Е. П. Торренса, креативність означає здатність «копати глибше, дивитися краще, виправляти помилки, розмовляти з кішкою, поринати в глибину, проходити крізь стіни, запалювати сонце, будувати замок на піску, вітати майбутнє» [1, с. 31].

Вона передбачає підвищену чутливість до визначення нових проблем, до дефіциту або протиріч знань, дій з визначення цих проблем, до пошуку їх рішень на основі висунення гіпотез, до перевірки і зміни гіпотез, до формулювання результату вирішення.

Креативність розглядалася Е. П. Торренсом як природний процес, який породжується сильною потребою людини в знятті напруги, що виникає в ситуації дискомфорту, викликаного невизначеністю або незавершеністю діяльності. Підхід Е. П. Торренса продовжує використовуватися в дослідженнях зарубіжних і російських вчених, а так само в практичній роботі психологів. Субтести Е. П. Торренса стандартизувалися в різних країнах і допрацьовувалися у вигляді деяких модифікацій, наприклад, І. С. Аверінін (1996 р.) і Є. Є. Тунік (1998 р.) [2].

У дослідженнях творчості за критерієм статі умовно виділяють дві традиції [3]:

- 1) прямі порівняння креативності у жінок і чоловіків;
- 2) вклад статі у креативність з позицій структурного підходу.

Для виявлення особливостей креативності (творчості) жінок та чоловіків було застосовано методику діагностики особистісної креативності (Є. Є. Тунік). Дослідження проходило на території громадської організації «Центр розвитку «Майбутні генії» в місті Харків.

Всього в дослідженні прийняло участь 60 осіб. Вибірка дослідження була поділена за гендерною ознакою. В першу групу увійшло 30 жінок, а в другу 30 чоловіків. Вік випробуваних від 25 до 35 років.

Результати дослідження особистісної креативності чоловіків та жінок надані у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники креативності (творчості) жінок та чоловіків ($M \pm m$)

Шкали	Жінки	Чоловіки	t	p
Схильність до ризику	13,67±0,89	15,47±1,03	1,32	–
Допитливість	14,03±0,95	17,4±0,83	2,67	0,05
Складність	12,53±0,67	17,67±0,86	4,71	0,01
Уява	15,27±0,88	16,20±0,72	0,82	–

За шкалою «схильність до ризику» показник в групі жінок склав $13,67 \pm 0,89$, а у чоловіків цей показник дорівнював $15,47 \pm 1,03$. Математико-статистичний аналіз не виявив достовірних відмінностей. Це свідчить, що обом групам досліджуваних практично в однаковій мірі притаманна схильність до ризику. Чоловіки та жінки намагаються відстоювати свої ідеї, не звертаючи уваги на реакцію інших, йти до своєї цілі незважаючи ні на що.

За шкалою «допитливість» було зафіксовано вірогідно вищий показник в групі чоловіків ($17,4 \pm 0,83$) в порівнянні з групою жінок ($14,03 \pm 0,95$).

Отже, чоловіки більш допитливі, ніж жінки. Допитливість є поштовхом до пізнання нового, багато в чому залежить від зовнішніх чинників, навколишнього середовища, а також від отриманого раніше досвіду. Чоловіки постійно шукають нові шляхи (способи) мислення, люблять вивчати нові речі та висувати нові ідеї, шукають різні можливості рішення завдань, вивчають книги, карти, картини тощо, щоб узнати якомога більше.

За шкалою «складність» було зафіксовано вірогідно вищий показник в групі чоловіків ($17,67 \pm 0,86$) в порівнянні з групою жінок ($12,53 \pm 0,67$).

Отже, чоловіки які орієнтовані на пізнання складних явищ, проявляють інтерес до складних речей та ідей, люблять ставити перед собою важкі завдання, вивчати щось без сторонньої допомоги, проявляють наполегливість, щоб досягти своєї мети, пропонують дуже складні шляхи вирішення проблеми, ніж це здається необхідним.

За шкалою «уява» показник в групі жінок склав $15,27 \pm 0,88$, а у чоловіків цей показник дорівнював $16,20 \pm 0,72$. Математико-статистичний аналіз не виявив достовірних відмінностей. Це свідчить, що обом групам досліджуваних практично в однаковій мірі притаманна уява. Чоловіки та жінки виражають минулий досвід, оживленого як образи в даному досвіді на ідейному рівні, за допомогою зіставлення минулого та набутого досвіду.

Таким чином, аналіз креативності чоловіків та жінок дозволяє зробити висновок що чоловіки більш допитливі, ніж жінки. Допитливість є поштовхом до пізнання нового, багато в чому залежить від зовнішніх чинників, навколишнього середовища, а також від отриманого раніше досвіду.

Чоловіки постійно шукають нові шляхи (способи) мислення, люблять вивчати нові речі та висувати нові ідеї, шукають різні можливості рішення завдань, вивчають книги, карти, картини тощо, щоб узнати якомога більше. Також, чоловіки які орієнтовані на пізнання

складних явищ, проявляють інтерес до складних речей та ідей, люблять ставити перед собою важкі завдання, вивчати щось без сторонньої допомоги, проявляють наполегливість, щоб досягти своєї мети, пропонують дуже складні шляхи вирішення проблеми, ніж це здається необхідним.

Подальша перспектива дослідження полягає у вивченні специфіки креативності у чоловік та жінок зрілого та підліткового віку.

Список бібліографічних посилань

1. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей : моногр. М. : Академия, 2002. 320 с.

2. Туник Е. Е. Модифицированные креативные тесты Вильямса : моногр. СПб. : Речь, 2003. 154 с.

3. Бедлінський О. І. Гра «Креативність» як засіб розвитку творчого мислення і сприйняття підлітків (на матеріалі природничих предметів). *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. № 2. С. 26–32.

Одержано 27.03.2019

Рассмотрены отдельные аспекты содержания таких психологических понятий как творчество и креативность личности. Исследована специфика креативности у мужчин и женщин.

Ключевые слова: креативность, творчество, мужчины, женщины, личность.

УДК 159.947.23: 316.613

Олена Леонідівна ПІНСЬКА,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної і вікової психології
Криворізького державного педагогічного університету

ПРОФЕСІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ЯКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

На основі теоретичного аналізу розкрито сутність професійної відповідальності як соціально-психологічного феномена, здійснено аналіз взаємообумовленості прояву її структурних компонентів у когнітивно-ціннісній, емоційно-мотиваційній, діяльнісно-поведінковій сферах особистості.

Ключові слова: відповідальність, соціальна відповідальність, особистісна відповідальність, соціально-психологічна відповідальність, професійна відповідальність.

Зміни у життєдіяльності сучасного суспільства, в якому пріоритетного значення набуває розвиток особистості, задоволення її потреб, взаємна відповідальність суспільства за особистість і особистості за розвиток суспільства, актуалізують проблему професійної відповідальності фахівців. Теоретичний аналіз означеної проблеми потребує з'ясування ключового поняття «відповідальність», яке за своєю сутністю є багатоаспектним. У соціології поняття «відповідальність» тлумачиться «як усвідомлення індивідом, соціальною групою, народом свого обов'язку перед суспільством, розгляд крізь призму цього обов'язку суті і значення своїх вчинків, діяльності, узгодження їх з обов'язками і завданнями, що виникають у зв'язку з потребами суспільного розвитку» [4, с. 256]. Як психологічне явище відповідальність являє собою «результат інтеграції всіх психічних функцій особистості: суб'єктивного сприймання навколишнього світу, оцінки власних чуттєвих ресурсів» [3, с. 19], «своєрідний стан свідомості, (у формі свідомості і почуття відповідальності, обов'язку, совісті [2, с. 115].

Тому правомірно виділити соціальну (об'єктивну) та психологічну (суб'єктивну) сторони відповідальності і розглядати їх у взаємодії. Соціальна сторона відповідальності представлена з позиції потреб суспільного розвитку і характеризується свідомим дотриманням моральних принципів і правових норм, які виражають суспільну необхідність. В контексті психологічної сторони відповідальність характеризується як стійка риса особистості, що дозволяє індивіду узгоджувати вимоги оточуючої дійсності з власними бажаннями, діяти у відповідності з вимогами до самої себе, що сприяє перетворенню зовнішнього обов'язку у внутрішню потребу. Ідеї поєднання об'єктивного і суб'єктивного аспектів відповідальності знайшли відображення у працях К. А. Абульханової-Славської, Н. Г. Ничкало, Г. П. Васяновича, В. М. Савчина та ін. Зокрема, К. А. Абульханова-Славська зазначає, що відповідальність – це «самостійне добровільне здійснення необхідності в межах і формах, які визначаються самим суб'єктом, як ідеальне мисленнєве моделювання суб'єктом відповідальної ситуації, її меж і рівнів складності, а потім – практичне здійснення» [1, с. 111].

Здійснений теоретичний аналіз свідчить, що відповідальність як соціально-психологічне утворення, знаходить своє відображення у професійній відповідальності. З соціальної точки зору професійну відповідальність слід пов'язувати з: відношенням фахівця до встановлених законодавством і правилами трудового розпорядку повноваженнями, спрямованими на забезпечення результатів професійної діяльності; загально прийнятим стандартом професійної поведінки,

згідно до якого фахівець розглядає себе зобов'язаним сумлінно виконувати свої професійні обов'язки. Як особистісна якість професійна відповідальність полягає у моральній потребі, здібності та практичній готовності виконувати свої професійні обов'язки згідно до вимог чинних законів, давати своїй професійній діяльності самооцінку, здійснювати саморегуляцію професійної діяльності і поведінки в трудовому колективі [3].

Як своєрідне соціально-психологічне утворення професійна відповідальність має складну психологічну структуру, компоненти якої реалізуються в когнітивно-ціннісній, емоційно-мотиваційній та діяльнісно-поведінковій сферах особистості фахівця.

У когнітивно-ціннісній сфері професійна відповідальність виявляється в інформованості особистості щодо її сутності, соціальних вимог до фахівця, усвідомленні ним власного «Я-професійне», в якому відображається розуміння своїх обов'язків у сфері практичної професійної праці. Когнітивні уявлення особистості про моральні норми перетворюються у внутрішні регулятори діяльності за умовами позитивного емоційного ставлення і прийняття особистістю суспільно визнаних норм і правил поведінки, що забезпечується почуттям відповідальності, яке виступає в якості мотиву як ціннісної орієнтації у сфері професійної праці, що сприяє трансформації об'єктивної значущості певних способів діяльності з позицій обов'язку в особистісну значимість.

Для того, щоб емоційно прийняті знання соціально схваленого образу дій, вчинків втілилися в реальній поведінці, необхідно щоб соціально задана норма поведінки не тільки раціонально й емоційно була засвоєна, але й практично освоєна, тобто міцно увійшла в практику поведінки і діяльності працівника. Тому спонукально-мотиваційна функція професійної відповідальності пов'язана з прийняттям рішення, виконання якого визначає напрям активності, що безпосередньо приводить до певної дії. Безпосереднім критерієм сформованості відповідальності як особистісно-професійної якості виступає власна поведінкова практика, яка є елементом діяльнісно-поведінкового компоненту і реалізується через виконання прийнятих рішень, обов'язків, завдань, що потребує постійної саморегуляції особистістю своєї діяльності, поведінки і самоконтролю [3; 5].

Таким чином, вищевикладене дозволяє зробити висновок щодо складності феномена професійної відповідальності і представити його як інтегральну соціально-психологічну-якість, яка характеризує фахівця як суб'єкта професійної діяльності і залежить від зайнятої ним позиції в системі соціально-професійних відносин.

Список бібліографічних посилань

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. М. : Мысль, 1991. 229 с.
2. Анисимов С. Д. Мораль и поведение. М. : Наука, 1979. 142 с.
3. Муздыбаев К. К. Психология ответственности. Л. : Наука, 1983. 240 с.
4. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління. Київ : Академвидав, 2003. 568 с.
5. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки. Київ : Україна Віта, 1996. 130 с.

Одержано 19.03.2019

На основании теоретического анализа раскрыта сущность профессиональной ответственности как социально-психологического феномена, осуществлен анализ взаимообусловленности проявления ее структурных компонентов в когнитивно-ценностной, эмоционально-мотивационной, деятельностно-поведенческой сферах личности.

Ключевые слова: ответственность, социальная ответственность, личностная ответственность, социально-психологическая ответственность, профессиональная ответственность.

УДК 159.9

Яна Сергіївна ПОНОМАРЕНКО,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3374-3930>;

Олена Ігорівна ПЕТРЕНКО,

студентка 4 курсу факультету №6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЮНАКІВ І ДІВЧАТ СТУДЕНТСЬКОГО ВІКУ

Надано психологічну характеристику соціального інтелекту як інтелектуальної здібності, яка визначає успішність спілкування і соціальної адаптації молоді. Емпірично вивчено показники рівнів соціального інтелекту серед юнаків та дівчат студентського віку.

Ключові слова: соціальний інтелект, спілкування, молодь, студентський вік.

Сьогодення сучасної молоді в Україні характеризується посиленням впливу на життя та особистий розвиток соціально-економічних

процесів, які призводять до збільшення нерівності в суспільстві. Вибір поведінкових стратегій, що дозволяють адаптуватися до стрімких соціальних змін, поряд з інтелектуальними здібностями, обумовлюється вміннями розпізнавати та контролювати власні емоції, відчувати емоційний фон оточуючих та прогнозувати їх поведінку.

Здатність розуміти й прогнозувати поведінку людей у різних життєвих ситуаціях, розпізнавати наміри, почуття і емоційні стани людини допомагає соціальний інтелект. Структурно соціальний інтелект розглядається як багатокомпонентне утворення.

Г. Олпорт описував соціальний інтелект як особливу здатність вірно судити про людей, прогнозувати їх поведінку та забезпечувати адекватне пристосування у міжособистісних взаємодіях. На думку Г. Айзенка, соціальний інтелект визначається як здатність індивіда використовувати психометричний інтелект з метою адаптації до вимог суспільства. Дж. Гілфорд розглядає соціальний інтелект як систему інтелектуальних здібностей, незалежних від фактора загального інтелекту та пов'язаних, насамперед, з пізнанням поведінкової інформації.

Так, Н. І. Шилова після проведення дослідження соціального інтелекту серед студентів-психологів, дійшла висновку, що «студенти розуміють почуття та думки людей, аналізуючи їх невербальні сигнали, та можуть прогнозувати майбутню поведінку співрозмовника, але інколи допускають помилки при аналізованні проявів невербального спілкування». Авторка говорить, що це дає підстави здійснювати психологічний супровід студентів в процесі навчальної діяльності» [1, с. 182].

В дослідженнях В. О. Порядіної зазначається, що «розвиток соціального інтелекту пов'язаний з формуванням навичок спілкування, емоційної саморегуляції, підвищення самооцінки, навичок рефлексії і цільового планування [2, с. 11].

Для емпіричного дослідження нами було обрано тест «Соціальний інтелект» Дж. Гілфорда. Вибірка складала 80 студентів віком від 18 до 24 років. По сорок чоловік відповідно до статевої приналежності. Середній вік складає двадцять два роки.

Результати показників рівня соціального інтелекту в групі дівчат. За результатами першого субтесту «Історії із завершенням» більшість опитуваних дівчат набрали 3 бали, тобто середньовибірковий показник. Це свідчить про те, що вони мають середні здібності до пізнання поведінки, здатні передбачати подальші вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування, передбачати події, ґрунтуючись на розумінні почуттів, думок, намірів людей з якими

комунікують. Дівчата можуть чітко вибудовувати стратегію своєї поведінки для досягнення поставленої мети. Найнижчий показник в су-
бтесті відсутній.

У другому субтесті «Групи експресії» за результатами відповідей дівчата набирали лише середньослабкі та середньовибіркові рівні. Більшість з них здатні правильно оцінювати стани, почуття, наміри людей по їх невербальних проявах, міміці, позам, жестах. Вони, швидше за все, надають великого значення невербальному спілкуванню, звертають багато уваги на невербальні реакції учасників комунікації. А інші гірше володіють мовою рухів тіла, поглядів і жестів. У спілкуванні такі люди більшою мірою орієнтуються на вербальний зміст повідомлень. Також за результатами другого субтесту низький, середньосильний та високий рівень соціального інтелекту відсутні.

За результатами третього субтесту «Вербальна експресія» у дівчат суттєво виділяється середньослабкий рівень соціального інтелекту. Тобто вони відчують складнощі з розпізнаванням різних слів, які можуть приймати одні і ті ж вербальні повідомлення в залежності від характеру взаємовідносин людей і контексту ситуації спілкування. Також схильні помилятися в інтерпретації слів співрозмовника. При цьому низький рівень соціального інтелекту відсутній.

У четвертому субтесті «Історії з доповненням» більшість опитаних дівчат набрали 3 бали, тобто середньовибірковий показник. Це свідчить про те, що вони мають середні здібності до пізнання поведінки. Тобто здатні розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій в динаміці. Більшість дівчат вміють аналізувати складні ситуації взаємодії людей, розуміють логіку їх розвитку, відчують зміну сенсу ситуації при включенні в комунікацію між різними сторонами. Шляхом логічного аналізу вони можуть добудовувати невідомі або відсутні ланки в ланцюзі цих взаємодій, передбачати, як людина поведе себе надалі та відшукувати причини певної поведінки. Всі інші дівчата ділять між собою низький та середньослабкий рівні соціального інтелекту. Тобто вони відчують труднощі в аналізі ситуацій міжособистісної взаємодії і, як наслідок, погано адаптуються до різного роду взаємин між людьми, будь то сімейні, ділові, дружні відносини тощо. Також жодна з дівчат за результатами четвертого субтесту не отримала середньосильний або високий рівень соціального інтелекту в своїй групі.

Результати показників рівня соціального інтелекту в групі юнаків. За результатами першого субтесту «Історії із завершенням» більшість опитуваних юнаків набрали 3 бали, тобто середньовибірковий показник. Це свідчить про те, що вони мають середній соціальний

інтелект та вміють передбачати наслідки поведінки. Ще вони здатні передбачати подальші вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування, наприклад: сімейного, ділового, дружнього тощо. Схильні передбачати події, ґрунтуючись на розумінні почуттів, думок, намірів учасників комунікації. Їх прогнози можуть виявитися помилковими, якщо вони будуть мати справу з людьми, які поводять себе нетиповим чином. Ці юнаки вміють чітко вибудовувати стратегію своєї поведінки для досягнення поставленої мети. Таке виконання субтеста можна вважати успішним, воно передбачає вміння орієнтуватися в невербальних реакціях учасників взаємодії і знання нормо-рольових моделей і правил, що регулюють поведінку людей. Ніхто з опитаних хлопців не має результатів у низькому та високому рівні соціального інтелекту.

У другому субтесті «Групи експресії» за результатами відповідей юнаки набирали середньослабкі та середньовибіркові рівні. Більшість юнаків схильні вірно інтерпретувати стани, почуття, наміри людей по їх невербальним проявам, тобто міміці, позам, жестам, тембру та інтонації голосу. Звідси виходить, що для хлопців відіграє важливу роль невербальне спілкування, їх увагу привертають невербальні реакції учасників комунікації. На відміну від інших, які гірше володіють мовою рухів тіла, поглядів і жестів. У спілкуванні такі люди більшою мірою орієнтуються на вербальний зміст повідомлень. Також за результатами другого субтесту низький, середньосильний та високий рівень соціального інтелекту відсутні.

За результатами третього субтесту «Вербальна експресія» найбільше наків мають за результатами середньосильний рівень соціального інтелекту. Це свідчить про те, що хлопці мають високу чутливість до характеру і відтінкам людських взаємин, що допомагає їм швидко і правильно розуміти те, що люди говорять один одному в контексті певної ситуації, конкретних взаємовідносин. Вони здатні знаходити відповідний тон спілкування з різними співрозмовниками в різних ситуаціях і мають великий репертуар рольової поведінки, тобто вони виявляють рольову пластичність. Інші юнаки мають результати з середньослабких та середньовибіркових рівнів соціального інтелекту. Це свідчить, що вони погано розпізнають різні смисли, які можуть приймати одні і ті ж вербальні повідомлення в залежності від характеру взаємовідносин людей і контексту ситуації спілкування. Такі хлопці часто «говорять не в попад» і можуть помилятися в інтерпретації слів співрозмовника. Також за результатами третього субтесту показники по низькому та високому рівню соціального інтелекту відсутні.

У четвертому субтесті «Історії з доповненням» переважна частина опитуваних юнаків отримали результати з середньосильним рівнем соціального інтелекту. Тобто вони схильні розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій в динаміці. Вони вміють аналізувати складні ситуації взаємодії людей, розуміють логіку їх розвитку, відчують зміну сенсу ситуації при включенні в комунікацію між різними сторонами. Шляхом логічного аналізу вони можуть добудовувати невідомі, відсутні ланки в ланцюзі цих взаємодій, передбачати, як людина поведе себе надалі, відшукувати причини певної поведінки. Крім цього, вміють орієнтуватися в невербальних реакціях людини, а також нормах і правилах, що регулюють поведінку в суспільстві. Другим по кількості є низький рівень соціального інтелекту. Тобто хлопці відчують труднощі в аналізі ситуацій міжособистісного взаємодії і, як наслідок, погано адаптуються до різного роду взаємин між людьми.

Список бібліографічних посилань

1. Шилова Н. І. Соціальний інтелект студентів-психологів як фактор професійної реалізації. *Young*. 2018. Т. 61, № 9. С. 180–183.
2. Порядина В. А. Тендерные различия в структуре социального интеллекта студенческой молодежи : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Ярославль, 2007. 26 с.

Одержано 04.03.2019

Предоставлено психологическую характеристику социального интеллекта как интеллектуальной способности, которая определяет успешность общения и социальной адаптации молодежи. Эмпирически изучены показатели уровней социального интеллекта среди юношей и девушек студенческого возраста.

Ключевые слова: *социальный интеллект, общение, молодежь, студенческий возраст.*

УДК 159.9

Яна Сергіївна ПОНОМАРЕНКО,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3374-3930>;

Дмитро Русланович ПОТУПАЛО,

студент 4 курсу факультету №6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ БРЕХЛИВОСТІ ТА ЇЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ З ЕМОЦІЙНИМ ІНТЕЛЕКТОМ У ЮНАКІВ І ДІВЧАТ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Представлений теоретичний аналіз наукових джерел з проблематики брехливості та емоційного інтелекту. Емпірично досліджено особливості взаємозв'язку різних видів брехливості та емоційного інтелекту у хлопців та дівчат старшого підліткового віку.

Ключові слова: брехливість, емоційний інтелект, хлопці, дівчата, підлітковий вік.

Проблематика брехливості надзвичайно актуальна як для багатьох професійних сфер, так і для міжособистісних стосунків у цілому. На сьогоднішній день висвітлення проблеми брехливості здійснено у працях багатьох вчених, серед яких: Д. І. Дубровський, Н. Г. Любімова, В. Штерн, Ж. Дюпра, П. Екман та ін. Брехлива поведінка має велике значення у підлітковому віці. Саме цей вік є вирішальним для становлення самосвідомості.

Як зазначає С. Поварнін, стратегією брехуна може бути як досягнення, так і уникнення будь-яких наслідків. «Брехня – форма поведінки, яка полягає в навмисному спотворенні дійсності для досягнення бажаної мети чи прагнення уникнути небажаних наслідків. Там, де брехливість стає звичною формою поведінки, вона закріплюється і перетворюється на якість особистості» [1, с. 23].

У розумінні В. Знакова брехня – це умисна передача відомостей, що не відповідають дійсності [2, с. 11].

На основі аналізу систематизації досвіду теоретичних та експериментальних досліджень брехливості, як індивідуально-психологічної особливості особистості, виявлено, що брехливість являє собою складне структурне утворення, яке має гендерні особливості.

Одним з перших психологічних досліджень, що вказує на гендерні відмінності брехні і обману, було дослідження В. Штерна (1904).

Ним було встановлено відмінність між хлопчиками і дівчатками при розвитку у них правильності і точності у висловлюваннях в період від 7 до 14 років. До 10 років у дівчаток слабо розвивається правильність і точність у висловлюваннях, а з 10 років розвивається швидко і добре. У хлопчиків до 10 років точність і вірність у висловлюваннях зростає дуже сильно, а потім слабо [3].

Отже, брехлива поведінка у підлітковому віці формується на основі когнітивної (образ Я) і емоційно-оцінної складової (самооцінка) та впливає на ставлення як до себе, так і до оточуючих. Саме в цьому віці актуалізується потреба в усвідомленні себе особистістю, з характерними для неї можливостями, якостями, особливостями, і водночас зростає вимога до оточення відповідним чином ставитися до власної особистості, визнавати її, що й провокує та пояснює брехливу поведінку. Брехливість у підлітків виступає одним із способів досягнення цілей само ідентифікації та пошуку місця в соціумі.

Разом з тим, на даний момент вже визначені основні види неакадемічного інтелекту, а саме: соціальний, емоційний інтелект та психологічна розумність. Емоційний інтелект – це показник здатності усвідомлювати свої емоції та розуміти почуття інших людей. У психологічній науці дослідженням емоційного інтелекту займалися такі вчені як Д. Гоулман, П. Селовей, С. Рубінштейн, А. Леонтьєв, Д. Люсін.

Введення поняття емоційного інтелекту у психологічну науку сприяло інтенсивному зростанню кількості наукових досліджень, спрямованих на вивчення його характеристик, критеріїв оцінювання, особливостей розвитку тощо.

Д. В. Люсін трактує емоційний інтелект як «здібності до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними» [4, с. 267]. Г. Г. Гарскова розглядає емоційний інтелект як «здатність розуміти відносини особистості, що репрезентуються в емоціях, і керувати емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу і синтезу» [5, с. 25].

Отже, емоційний інтелект – це вміння дати раду своїм і чужим емоціям: точно зрозуміти, оцінити і виразити їх, інтуїтивно передбачати, розвивати здатність до розуміння чужих емоцій.

Однак, в психологічній науці взаємозв'язок видів брехливості та емоційного інтелекту на даний момент ще недостатньо вивчений (особливо у гендерному аспекті). Тому метою нашого дослідження було виявити особливості взаємозв'язку різних видів брехливості та емоційного інтелекту у хлопців та дівчат старшого підліткового віку. Для досягнення поставленої мети у роботі використано наступні психодіагностичні методи: опитувальник «Ставлення до брехні»

І. П. Шкуратової та тест (опитувальник) емоційного інтелекту Д. В. Люсіна. Дослідження проводилося на виборці яку склали 70 чоловік: 35 дівчат та 35 хлопців, середній вік яких 16 років.

Результати дослідження взаємозв'язку різних видів брехливості з емоційним інтелектом у дівчат 15–17 років. У дівчат старшого підліткового віку такий вид брехні як етикетна брехня має певний взаємозв'язок з такою шкалою емоційного інтелекту як внутрішній емоційний інтелект. Отже дівчата, яким властиве використання етикетної брехні, здатні до розуміння власних емоцій та управління ними. У той же час, етикетна брехня у значній мірі має взаємозв'язок з розумінням емоцій. Це свідчить про те, що дівчата, які використовують етикетну брехню здатні до розуміння своїх і чужих емоцій. Отже, дослідження особливостей взаємозв'язків видів брехливості та емоційного інтелекту у дівчат старшого підліткового віку показало наступне, для дівчат характерним є взаємозв'язок між етикетною брехнею та внутрішнім емоційним інтелектом

Результати дослідження взаємозв'язку різних видів брехливості з емоційним інтелектом у хлопців 15–17 років. Було виявлено, що хлопці, які використовують брехню виправдання здатні до розуміння емоцій інших людей та до управління їх емоціями. Тому що брехня виправдання має взаємозв'язок з такою шкалою емоційного інтелекту як міжособистісний емоційний інтелект. Таким чином, дослідження особливостей взаємозв'язків видів брехливості та емоційного інтелекту у хлопців старшого підліткового віку показало наступне, для хлопців старшого підліткового віку характерним є взаємозв'язок між брехнею виправдання та міжособистісним емоційним інтелектом.

Перспективу для наступних досліджень представляє розгляд зміни динаміки гендерних особливостей взаємозв'язків різних видів брехливості та емоційного інтелекту.

Список бібліографічних посилань

1. Краткий психологический словарь / сост. Л. А. Карпенко ; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. М. : Политиздат, 1985. 431 с.
2. Знаков В. В. Неправда, ложь и обман как проблемы психологии понимания. *Вопросы психологии*. 1993. № 2. С. 9–16.
3. Мясников А. Г. Проблема права на ложь. *Вопросы психологии*. 2007. № 6. С. 136–141.
4. Люсин Д. В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник Эм Ин. *Психологическая диагностика*. 2006. № 4. С. 3–22.
5. Гарскова Г. Г. Введение понятия «Эмоциональный интеллект» в психологическую теорию // *Ананьевские чтения : тез. науч.-практ. конф.*

(г. Санкт-Петербург, 26–28 окт. 1999 г.) / под ред. А. А. Крылова. СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. С. 25–26.

Одержано 06.03.2019

Представлен теоретический анализ научных источников по проблематике лживости и эмоционального интеллекта. Эмпирически исследованы особенности взаимосвязи различных видов лживости и эмоционального интеллекта у парней и девушек старшего подросткового возраста.

Ключевые слова: лживость, эмоциональный интеллект, парни, девушки, подростковый возраст.

УДК 159.9

Яна Сергіївна ПОНОМАРЕНКО,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3374-3930>;

Вероніка Геннадіївна СУПРУН,

студентка 4 курсу факультету №6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПРОБЛЕМИ ДОЛАЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Надано теоретичний зміст проблеми долаючої поведінки у гендерному аспекті. Емпіричне дослідження окресленої проблематики було направлено на вивчення стратегій долаючої поведінки як психологічного ресурсу у чоловіків та жінок.

Ключові слова: долаюча поведінка, чоловіки, жінки, стратегії долаючої поведінки.

Останнім часом в психологічних дослідженнях, присвячених вивченню процесів, які відбуваються внаслідок неблагополучних життєвих ситуацій, описується феномен копінг-поведінки (або психологічного додання /подолання). У зарубіжній психології останніх років проблеми психологічного додання – «coping behavior» присвячена значна кількість робіт. Потрібно вказати, що в останні роки у зв'язку зі збільшенням числа робіт в області психології додання, використовують науковий термін «копінг», розуміючи його як адаптивну, долаючу поведінку [1, с. 43].

Копінг-стратегії – це певні способи, поведінкові, емоційні, когнітивні прийоми, які має в своєму арсеналі особистість, за допомогою яких безпосередньо відбувається сам процес долаття. Копінг-стратегії систематизуються в копінг-стилі. Основна задача, яка стоїть перед особистістю, якщо розглядати процес розвитку копінг-стратегій, фокусується в аспекті переходу поведінкових стратегій до когнітивних, від дезадаптивних моделей до найбільш адаптивних [2, с. 49].

Поняття долаючої поведінки ширше за копінг-стратегію. Копінг-стратегія – це внутрішній регулятивний механізм поведінки людини. В контексті адаптаційного потенціалу особистості копінг-стратегії розуміються як здатність особистості відповісти на сприйняту загрозу; а копінг-ресурси, характеризуючи стабільність особистості, забезпечують психологічний фон для подолання стресу, сприяють розвитку копінг-стратегій.

Ініціативність, відповідальність, прагнення до сенсу – внутрішні сили, які необхідні для конструктивного долаття кризи життя –В. Розенберга, називає ресурсами. У концепції «консервування» ресурсів (COR-теорія) С. Хобфол особливу увагу акцентовано на двох принципах:

1) люди прагнуть отримати, зберегти та використати свої психологічні ресурси якнайкраще;

2) люди прагнуть інвестувати свої зусилля у накопичення власних ресурсів.

Втім, С. Хобфол називає ресурсами те, що є цінним для людини, та допомагає їй адаптуватися до стресових ситуацій. Він поділяє їх на зовнішні – соціальні та внутрішні – «душевні» (психологічні). Втрата зовнішніх або внутрішніх ресурсів переживаються людиною як суб'єктивне неблагополуччя і стан психологічного стресу, вважає К. Макпаден [3, с. 413].

Проведене нами емпіричне дослідження було направлено на вивчення копінг-стратегій як психологічного ресурсу у гендерному аспекті. Нами було використано особистісний опитувальник «SACS» призначений для вивчення стратегій і моделей копінг-поведінки (стрес-долаючої поведінки), як типів реакції особистості людини долаття стресових ситуацій. У якості досліджуваних виступали чоловіки та жінки середнього віку в кількості 50 чоловік. Досліджувані були розподілені за 2 групами. Першу групу складали жінки середнього віку, а до другої групи увійшли чоловіки середнього віку. Загальна кількість учасників кожної групи складала 25 осіб. Для оцінки значимості відмінностей середніх величин визначали за допомогою t-критерія Стюдента.

Отримані результати вивчення стратегій долаючої поведінки у чоловіків та жінок не показали вірогідних відмінностей між групами

чоловіків та жінок за всіма стратегіями долаючої поведінки (асертивні дії; вступ в соціальний контакт; пошук соціальної підтримки; обережні дії; імпульсивні дії; уникання; непрямі дії; асоціальні дії; агресивні дії).

Отже, з урахуванням довірчих інтервалів представникам обох груп однаковою мірою притаманними є:

- середній рівень схильності активно і послідовно відстоювати свої інтереси, відкрито заявляти про свої цілі і наміри, поважачи при цьому інтереси оточуючих;

- середній рівень схильності до пошуку соціальної підтримки в стресових ситуаціях, стремління поділитися своїми хвилюваннями з іншими людьми, обговорити з ними ситуацію, знайти в них співчуття й розуміння;

- середній рівень схильності до тривалого обдумування і ретельного зважування всіх можливих варіантів рішень, стремління уникати ризиків, у ніщо не вірити, довго готуватися в складних ситуацій, перед тим як діяти;

- на межі середнього та високого рівня схильності діяти за першим пробудженням, під впливом зовнішніх обставин чи емоцій, без попереднього обдумування свої вчинків, зважування всіх «за» і «проти», прийняття більш цільових і обумовлених рішень;

- на межі середнього та високого рівнів – уникання рішучих дій, які потребують великого напруження чи відповідальності за наслідки, стремління віддалитися від конфліктної ситуації, відкладати вирішення проблеми, яка виникла, думати про щось інше, відволікатися на інші заняття й види діяльності;

- середній рівень схильності до навмисного чи прихованого спонукання іншої людини до переживання певних станів, прийняття рішень і виконанню дій, необхідних для досягнення ініціатором своїх власних цілей;

- середній рівень схильності до асоціальних дій, які характеризуються тенденціями виходити за соціально допустимі рамки і обмеження, егоцентризм, стремління до задоволення власних бажань не враховуючи обставини і інтереси інших людей;

- на межі середнього та високого рівнів – схильність до агресивних дій, направлених на інших людей, які проявляються в тенденції відчувати негативні почуття при невдачах і конфліктах з іншими людьми, звинувачувати оточуючих в будь-чому, відчувати почуття гніву, дратівливості, внутрішнього напруження, розчарування, незадоволеності.

Проведене дослідження не є вичерпним у межах заявленої теми. Перспективним слід вважати продовження роботи у вибраному напрямку та вивчення гендерної специфіки функціонування інших складових долаючої поведінки у ресурсному контексті.

Список бібліографічних посилань

1. Кленова М. А. Влияние психоэмоционального состояния и личностных характеристик на выбор стратегий преодолевающего поведения. *Психология обучения*. 2014. №11. С. 43–54.
2. Станибула С. А. Копинг-стратегии: функционирование и развитие в онтогенезе. *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. Серия: Социально-экономические и общественные науки*. 2017. № 2(101). С. 49–52.
3. Ильин Е. П. Различия в копинг-стратегиях в использовании защитных механизмов // *Психология индивидуальных различий* / Е. П. Ильин. СПб. : Питер, 2004. С. 412–431.

Одержано 09.03.2019

Предоставлено теоретическое содержание проблемы преодолевающего поведения в гендерном аспекте. Эмпирическое исследование данной проблематики было направлено на изучение стратегий преодолевающего поведения как психологического ресурса у мужчин и женщин.

Ключевые слова: преодолевающее поведение, мужчины, женщины, стратегии преодолевающего поведения.

УДК 159.94:37.064.1:316.613.434

Любов Сергіївна ПРОЦИК,

кандидат психологічних наук,
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
психологічного забезпечення Державного
науково-дослідного інституту МВС України;

Олександра Юріївна СИДОРЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
психологічного забезпечення Державного
науково-дослідного інституту МВС України

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ УЧИТЕЛЬСЬКОГО ТА БАТЬКІВСЬКОГО БУЛІНГУ В УЧНІВСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Розглянуто особливості проявів булінгу в учнівському середовищі. Виявлено причини учительського та батьківського булінгу. Описані особливості дитячої поведінки, що можуть вказувати на ознаки учительського булінгу. Запропоновані шляхи профілактики розглянутих видів булінгу, і конкретні кроки щодо вирішення конфліктних стосунків між дітьми та учителями.

Ключові слова: школа, булінг, діти, вчителі, батьки.

До негативних соціальних явищ, які останнім часом активно поширюються і у світі, і в нашій країні безпосередньо, відносяться прояви булінгу в учнівському середовищі. У будь-якій школі можна виявити факти цькування, провокацій, фізичного або емоційного тиску як серед дітей, так і в стосунках учнів з учителями.

Булінг – це законодавчо новий вид насильства, який проявляється у дії або бездіяльності учасників освітнього процесу, що полягає у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, котрі вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [1].

Характерною відмінністю булінгу від насильства є не системність, як прийнято вважати, а чіткий розподіл ролей – *агресор, жертва, яка не чинить супротиву* та глядачі. Адміністративна відповідальність за вчинення булінгу настає з 14 років. Адо настання цього віку дії дитини можуть бути кваліфіковані як хуліганство, нанесення тілесних ушкоджень тощо, що тягне за собою вже кримінальну відповідальність.

Існують такі види булінгу, які останнім часом відійшли на другий план, але є не менш актуальними – *це учительський булінг та булінг батьківський по відношенню до педагогів*. За даними проведених досліджень були виявлені наступні чинники, що призводять до проявів учительського булінгу: 60 % вчителів постійно відчують психологічний дискомфорт під час роботи, 85 % перебувають у стані хронічного професійного стресу, для 85 % жінок-педагогів їх діяльність негативно впливає на сімейні стосунки, 80 % всіх проблем зі здоров'ям вчителів є наслідками психоемоційних відхилень [2].

Іноді педагоги упереджено ставляться до дитини, прилюдно висміюють її відповіді, зовнішній вигляд чи осуджують за щось. Але це можуть бути звичайні конфлікти, які швидко виникають і так само швидко згасають. У разі цькування конфлікт найчастіше має особистісне підґрунтя та носить систематичний характер. *Особливостями дитячої поведінки, що можуть вказувати на ознаки учительського булінгу* є: небажання дитини йти до школи; падіння успішності навчання з конкретного предмету; поступове зниження самооцінки; відсутність у дитини бажання розповідати про шкільні події; страх перед покаранням вчителя тощо. Такі діти відрізняються заниженою

самооцінкою, гіпертрофованим почуттям провини, іноді підвищеною агресивністю. Якщо жертвою булінгу стає підліток, то, на жаль, ця трагедія може призвести до суїциду або синдрому «активного стрілка».

Для врегулювання конфліктів між вчителем та дитиною немає єдиного алгоритму, адже в цьому випадку багато вирішує рівень професіоналізму вчителя, але можемо порекомендувати наступне. Після розмови з дитиною батькам варто оцінити ступінь глибини проблеми, спокійно й об'єктивно поговорити з учителем та з'ясувати його думку щодо наявного конфлікту. Для зменшення ризику виникнення негативного емоційного фону під час розмови потрібно слідувати, щоб бесіда будувалась за принципом викладу конкретних фактів, а не на пошуку винних та взаємних звинуваченнях. Батькам не потрібно остерігатись того, що вчитель «зіпсує життя» дитині, адже якщо педагог дійсно зловживає посадовими обов'язками, на нього завжди можна вплинути через директора, представників департаменту освіти і т. д. В такому випадку перша скарга має бути на ім'я директора школи, а із заявою про перевірку методів педагогічного впливу конкретного вчителя звертатися до Управління освіти району або міста. За потреби йти з відповідною заявою в Управління (відділ) у справах сім'ї та молоді та звертатися до поліції. Якщо подібні звернення не дають результату, то батькам потрібно подавати позовну заяву до суду [3].

Трапляються випадки, коли дитина скаржиться на вчителя, але насправді факт учительського булінгу не підтверджується. Адже деякі діти є чудовими маніпуляторами, вони одягають «маску жертви» для особистої вигоди (наприклад, виправдання себе перед батьками за погані результати у навчанні, негативну поведінку тощо). Тому у випадку скарг на вчителя з боку дитини батькам потрібно намагатися спокійно та неупереджено розібратися в конфлікті, що склався.

Останнім часом почастішали випадки *батьківського булінгу по відношенню до педагогів. Причинами таких випадків можуть бути заочні та упереджені висновки батьків (штамп «поганий вчитель»), підвищений рівень особистої роздратованості, конфліктності, невинуваті очікування, стереотипи мислення тощо. Щоб уникнути зазначених проблем батькам потрібно не поспішати з висновками, уміти вислуховувати думку вчителів, бути толерантними, а також від початку вибору школи і до її завершення дитиною будувати партнерські стосунки з педагогами.*

Таким чином, підводячи підсумки, хотілося б зазначити, що на жаль в сучасній школі досить розповсюдженим явищем стали випадки дитячого, учительського та батьківського булінгу. Не завжди

батьки та вчителі можуть самостійно врегулювати конфлікт, тому для його вирішення необхідно підключати адміністрацію школи чи інші контролюючі інстанції. Якщо ж ситуація зайшла занадто далеко, і не вдається конструктивно владнати проблему, дитина перебуває в постійній стресовій ситуації, а адміністрація школи не поспішає на допомогу, то найкращим виходом буде перехід дитини до іншого навчального закладу. При цьому батькам не варто перекладати відповідальність за виховання дитини тільки на вчителів, адже і в новій школі ситуація може повторитися.

Список бібліографічних посилань

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : закон України від 18.12.2019 № 2657-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення: 18.03.2019).

2. Лапко С. В., Ленська О. В., Тимбота М. А. Психоемоційний стан викладача в сучасних умовах // Проблема людини у соціально-гуманітарному та медичному дискурсах: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (м. Харків, 31 берез. 2016 р.) / Харків. нац. мед. ун-т. Харків, 2016. С. 120–121.

3. Протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти // PROMETHEUS : сайт. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:MON+AB101+2019_T2/about?fbclid=IwAR1_zjtmLfS1NlwBGeikuTohaFR5RlquuG5SbSeNzo-Mhp24Agcx6CP8sp8 (дата звернення: 18.03.2019).

Одержано 21.03.2019

Рассмотрены особенности проявления буллинга в ученической среде. Выявлены причины учительского и родительского буллинга. Описаны особенности детского поведения, которые могут указывать на признаки учительского буллинга. Предложены пути профилактики рассмотренных видов буллинга и конкретные шаги по решению конфликтных отношений между детьми и учителями.

Ключевые слова: *школа, буллинг, дети, учителя, родители.*

УДК 159.9.016.5

Вікторія В'ячеславівна ПУЗАНОВА,

слухач магістратури навчально-наукового інституту
міжнародних відносин та соціальних наук

Міжрегіональної академії управління персоналом (м. Київ);

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1842-3699>

ОСНОВНІ ОЗНАКИ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ

Аналізується стан наукової розробки концепту копінг-поведінки та виявляється проблема браку наукових досліджень ознак цієї поведінки. Приймаючи до уваги сутнісний зміст копінг-поведінки та викладені у спеціальній літературі підходи до розуміння структури ознак копінг-поведінки, автором робиться спроба окреслити загальну структуру атрибутивних рис відповідної поведінки.

Ключові слова: життєва криза, копінг-поведінка, копінг-стратегії, психологічний захист, стресова ситуація.

Актуальність дослідження проблеми копінг-поведінки, на наш погляд, не викликає жодних сумнівів, перш за все, виходячи з того, що: (1) складні життєві ситуації, негаразди в професійній діяльності (щонайперше, суддів, поліцейських, співробітників ДБР, НАБУ, НАЗК, прокуратури і т. д.) є основною причиною «дисгармонійного розвитку особистості, хвороб, навіть суїцидів і велика роль у запобіганні, ліквідації цих наслідків покладена саме на застосування такої поведінки», а належне використання стратегій копінг-поведінки «визначає подальший гармонійний розвиток особистості, сприяє саморегуляції» [1, с. 17]; (2) кількість складних ситуацій, з якими стикається сучасна людина останнім часом, значно зросла, тому, вивчення, зокрема, стратегій копінг-поведінки, способів, за допомогою яких людина намагаються подолати негативні наслідки кризових ситуацій, є «природною основою для розробки технологій психологічної підтримки населення» [2, с. 44], що має особливе значення для сьогочасної України, з огляду на те, що сьогодні в нашій державі ще триває проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей України. Окрім того, у нашій державі спостерігається значне зниження психічної стійкості, здоров'я українців (зокрема, в українському суспільстві, що викликає суттєву тривогу, динамічним чином поширюється ангедонія, яку можна визначити як якість зниження чи відсутності здатності до переживання приємного відповідними емоціями радості та задоволення [3, с. 247]).

При цьому, хоча питанню визначення особливостей копінг-поведінки вже було присвячено низку наукових досліджень і розвідок

українських та зарубіжних вчених і дослідників (приміром, В. В. Абрамова, Т. В. Бушуєвої, А. В. Вдовиченко, М. Ю. Дурневої, Л. Ю. Макаручук, Т. Б. Мельницької, І. В. Шагарової та ін. вчених), слід наголосити на тому, що питанню визначення переліку особливих ознак цієї поведінки в академічних колах на сьогоднішній день приділяється лише фрагментарна увага. При цьому серед вчених, що зробили найбільш вдалі спроби у вирішенні окресленого питання, на нашу думку, слід назвати білоруську вчену Н. А. Дубинко. Вчена переконана, що копінг-поведінка характеризується наступними ознаками: (1) орієнтованість або локус копінг-поведінки; (2) сфера психічного, в якій розгортається подолання (зовнішня діяльність, увялення або почуття); (3) ефективність (приносить бажаний результат по вирішенню труднощів чи ні); (4) тимчасова протяжність отриманого ефекту (вирішується ситуація радикально або вимагає повернення до неї); (5) ситуації, що провокують копінг-поведінку (кризові або повсякденні) [4, с. 77–78]. Попри очевидну прогресивність і комплексність підходу білоруської вченої до означеного питання, вважаємо, що пропонувана конструкція ознак копінг-поведінки має певні недоліки. Зокрема, не можна погодитись із тим, що вказана поведінка особи може виникати у випадку кризової ситуації та повсякденної, адже, на що вже звертала увагу Л. І. Корсакова [5, с. 121], копінг-поведінка виникає лише тоді, коли особа потрапляє в кризову ситуацію. Однак, на нашу думку, вказана поведінка все ж таки може мати місце і в повсякденній ситуації (зокрема, як в умовно повсякденній ситуації, приміром, співробітників поліції, військових, осіб, позбавлених волі [див., напр.: 6, с. 265–269], так і у звичайній повсякденній ситуації), коли ця ситуація має відповідний критичний (той, що перебуває у стані кризи, переломний, тяжкий, небезпечний) контекст чи тоді, коли в уяві особи повсякденна ситуація тлумачиться в якості кризової ситуації, будучи лише «уявною кризою».

Таким чином, до *структури атрибутивних ознак копінг-поведінки*, як різновиду соціальної поведінки, на нашу думку, слід віднести наступні особливі ознаки цієї поведінки:

(1) копінг-поведінка виникає тоді, коли особа потрапляє у реальну чи уявну кризову ситуацію. Зазначимо, що слово «криза», як правило, тлумачиться в декількох значеннях, серед іншого: (а) крутий перелом, різка зміна; (б) переломний момент в ході хвороби (медичне значення); (в) скрутне становище, безгрошів'я. З цього випливає, що кризова ситуація фактично відображає об'єктивну (колективну) та суб'єктивну (ідіосинкратичну) характеристику (сторони) кризи;

(2) копінг-поведінка спрямована на досягнення специфічної комплексної мети. При цьому мета копінг-поведінки подолання, зокрема, виявляється у задоволенні потреби та/або подоланні стресової ситуації, усуненні психологічного дискомфорту й здобутті належної емоційної стійкості;

(3) копінг-поведінка є певною «змінною», що залежить від психічних особливостей особистості та контексту реальної ситуації. Зокрема, російська вчена Л. І. Корсакова цілком справедливо зазначає, що копінг-поведінка є змінною, «котра залежить принаймні від двох чинників – особистості суб'єкта і реальної ситуації»: «на одну і ту ж людину в різні періоди часу подія може здійснювати різний за рівнем травматичності вплив» [5, с. 121];

(4) копінг-поведінка має стратегічну природу, тобто, об'єктивується в практичній дійсності базисними копінг-стратегіями.

Список бібліографічних посилань

1. Вдовиченко А.В. Особливості копінг-поведінки особистості у життєвих та професійних ситуаціях. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2013. № 114. С. 17–20.

2. Поваренков Ю. П., Шагарова И. В. Личностные детерминанты копинг-поведения в ситуации потери работы. *Ярославский педагогический вестник*. 2006. № 2(47). С. 44–51.

3. Пузанова В. В. Ангедонія та її діагностика. Вища освіта – студентська наука – сучасне суспільство: напрями розвитку : матеріали II Міжнар. студент. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 квіт. 2018 р.) / Міжнар. наук.-техн. ун-т ім. акад. Ю. Бугая. Київ, 2018. С. 247–249.

4. Дубинко Н.А. Базисные стратегии копинг-поведения руководителей. *Акмеология*. 2008. № 1(25). С. 76–85.

5. Корсакова Л. И. Копинг-поведение и защитные механизмы системы адаптации личности. *Труды Современной гуманитарной академии*. 2010. № 8. С. 120–126.

6. Пузанова В. В., Гладкий В. В. Дегуманизация осуждённых к лишению свободы: криминологический и психологический контекст // Захист демократичних цінностей і дотримання прав людини в Україні : зб. матеріалів Всеукр. правнич. дисп. (м. Кривий Ріг, 13 груд. 2017 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2017. С. 265–269.

7. Бусыгин А. К. Сущность превентивного управления кризисными ситуациями на предприятиях. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2014. № 12–1. С. 121–128.

Одержано 18.03.2019

Анализируется состояние научной разработки концепта копинг-поведения и обнаруживается проблема нехватки научных исследований признаков данного поведения. Принимая во внимание сущностное

содержание копинг-поведения и изложены в специальной литературе подходы к пониманию структуры признаков копинг-поведения, автором делается попытка определить общую структуру атрибутивных черт соответствующего поведения.

Ключевые слова: *жизненный кризис, копинг-поведение, копинг-стратегии, психологическая защита, стрессовая ситуация.*

УДК 159.9

Расиф Рафаэль Оглу Музаффаров,

психолог отдела кадров

Академии полиции МВД Азербайджанской Республики

ОСОБЕННОСТИ САМООЦЕНКИ ПОДРОСТКА

Самооценка имеет большое значение в жизни подростка. Подросток уделяет большое внимание своим личным качествам и действиям. И для него очень важно то, как он выглядит в глазах других. Самооценка подростка также во многом зависит от отношения других людей к нему. Большая роль друзей, семьи и преподавателей в формировании его самооценки.

Ключевые слова: *самооценка, подростки, личность, уровень самооценки.*

Подростковый возраст характеризуется в первую очередь формированием самооценки. Самооценка обнаруживается не только в том, как ребенок оценивает себя, но и в том, как он относится к достижениям других. Обычно дети с заниженной самооценкой не обязательно расхваливают все, что делают другие. Дети же с повышенной самооценкой, склонны переоценивать достижения товарищей. Подростки, которые не критичны к себе, часто критичны к другим.

Анализируя структуру самооценки можно сказать, что в ней отражается не только то, каким ребенок видит себя в настоящий момент, но и то, на что он надеется, на что претендует, как планирует свое будущее [1; 2; 5].

В одних случаях подросток переоценивает свои возможности и силы, т.е. претендует на большее, чем может. В других же – его самооценка оказывается слишком низкой, и он способен на несравненно большее, чем сам предпочитает.

Человек, переоценивающий себя, может стать высокомерным, заносчивым, нетерпимым к критике, но также и неполноценным, в том смысле, что окажется вечно раздираемым вечными конфликтами,

которые ведут зачастую к утрате веры в свои силы, нарушению нормальной деятельности и даже к психическим расстройствам [4].

Удивленные смущенные и неуверенные в себе подростки постоянно сравнивают себя с другими и постоянно пересматривают свой Я-образ. Самооценка, самоанализ подростка крайне затруднены еще и тем, что у него не выработаны внутренние критерии оценивания, поэтому первостепенное значение для него имеет мнение окружающих. Положительная самооценка подростка, принятие сверстниками и популярность в их среде во многом зависят от его физической привлекательности, как правило, вызывают у окружающих положительное отношение к себе, их считают чуткими, доброжелательными умными, преуспевающими. Такое дифференцированное отношение является одной из причин того, что привлекательные подростки обычно имеют более высокую самооценку и здоровые личностные качества, лучше адаптируются в обществе и владеют более широким кругом навыков межличностных отношений.

Почти все юноши и девушки хотели бы иметь среднее телосложение. Высокие и костлявые подростки так же недовольны собой, как и их низкорослые и толстые сверстники [5].

Но влияние телосложения на личность не однозначно. Многое зависит от установки. Одни, осознав свою физическую слабость, пассивно смиряются с ней или начинают испытывать гнетущее чувство неполноценности. Другие компенсируют недостаток в иной сфере (например, в учебе). Третьи пытаются исправить свой физический недостаток (например, усиленными занятиями спортом). Выбор этих вариантов во многом зависит от позиции взрослых, родителей и учителей.

Подростки тяжело переживают социальную отверженность. Поэтому в это время подростки сосредотачивают свое внимание на том, как они выглядят, и на свойствах личности, которые делают их популярными.

Подростковый возраст отличается желанием развить, продемонстрировать окружающим свои способности, получить высокую оценку с их стороны. Стремление к самообразованию – характерная особенность подросткового возраста.

Избыточный вес оказывает отрицательное влияние на социальные отношения подростка, его самооценку, формирование личной идентичности и эмоциональную адаптацию. Полные подростки часто подвергаются насмешкам, из-за чего и без того низкая самооценка страдает еще больше. Обладание тренированным телом, которое соответствует культурным идеалам стройности и красоты, может привести к улучшению самооценки.

Подростки могут стесняться возрастных угрей, и это часто приводит к застенчивости и замкнутости.

Существенное значение для подростка имеют сроки его физического созревания. Рано созревающие мальчики пользуются рядом преимуществ в спорте и социальных отношениях. Поздно созревающие – страдают от чувства неполноценности. Обычно они менее привлекательны и непопулярны среди сверстников: они более беспокойны, восстают против взрослых и постоянно испытывают чувство собственной неадекватности, отверженности и зависимости. Часто они становятся застенчивы: из-за социальной отверженности некоторые замыкаются в себе.

У девочек же раннее созревание связано с отрицательным телесным образом Я и глобально негативной самооценкой. Они выше ростом, развиты сексуально и поэтому склонны к смущению и застенчивости, поскольку отличаются от других.

Чаще движущей силой подростковой сексуальности является эмоциональные потребности, включающие в себя желание подтвердить свою мужественность или женственность, повысить самооценку.

Родительская поддержка порождает доверительные отношения между детьми и родителями и влечет за собой высокую самооценку подростков, способствует успехам в школе и нравственному развитию.

Ее недостаток может иметь прямо противоположный эффект: низкая самооценка, плохая учеба в школе, импульсивные поступки, слабая социальная адаптация, неустойчивое, антиобщественное поведение.

Мотивы воспитанников интерната значительно более однообразны и бедны, чем у обычных детей. Таким образом, такие подростки имеют низкую самооценку.

В этом возрасте основой взаимоотношений становится близость самораскрытия. Отношения со сверстниками существенно влияют на представления подростка о себе и на его самооценку.

Плохая социальная адаптация, которая связана с низкой самооценкой, может проявляться по – разному. Подростки с низкой самооценкой имеют тенденцию к полной незаметности в обществе.

Их не «видят» и не выбирают в лидеры, они редко участвуют в школьной, клубной или общественной деятельности. Такие подростки не умеют постоять за себя и не высказывают своего мнения по волнующим их вопросам. У них обычно развивается чувство изоляции и одиночества.

Неудовлетворенность в общении может стать причиной формирования целого ряда негативных тенденций в поведении подростков, вплоть до развития делинквентного поведения.

Если подросток глубоко презирает самого себя, он будет презирать и ненавидеть других, но если он испытывает по отношению к себе уважение и доверие, то будет так же доверять другим людям и уважать их.

Так же связь существует между самооценкой и достижениями в учебе. Хорошие ученики часто испытывают чувство удовлетворенности собой и несколько лучше относятся к самим себе. Ученики же с негативной установкой по отношению к себе ограничивают свои достижения. Они считают, что «не смогут это сделать» или «недостаточно способны».

Легкая ирония и насмешка в отношении его фигуры, позы или походки вызывают часто бурную реакцию, ибо подростка угнетает мысль, что он смешон и нелеп в глазах окружающих.

Резко выраженные психологические особенности подросткового возраста получили название «подросткового комплекса». Подростки эгоистичны, считают себя центром вселенной и единственным предметом, достойным интереса. Иногда их поведение по отношению к другим людям грубо и бесцеремонно, хотя они сами очень ранимы.

При описании поведения подростков часто используют термин самоутверждения. Дерзость, хулиганство, противоправные действия служат в среде изолированных, педагогически запущенных детей способом самоутверждения. Но, воспитывая скромность, борясь с проявлениями эгоизма, нельзя впадать и в другую крайность, подавлять у ребенка желание проявить, утвердить себя, свою личность, со всеми способностями, заданиями, творческими концепциями.

Пониженное самоуважение связано у подростков практически со всеми видами девиантного поведения – нечестностью, принадлежностью к преступным группам, совершением правонарушений, употреблением наркотиков, пьянством, агрессивным поведением, суицидальным поведением и различными психическими нарушениями [4].

Психологи считают, что существует четыре главные гипотезы:

1. Девиантное поведение способствует снижению самоуважения, потому что вовлеченный в него индивид невольно усваивает и разделяет отрицательное отношение общества к своим поступкам, а тем самым и к себе.

2. Низкое самоуважение способствует росту антинормативного поведения: участвуя в антисоциальных группах и их действиях, подросток пытается тем самым повысить свой психологический статус ц сверстников, найти такие способы самоутверждения, которых у него не было в семье и школе.

3. При некоторых условиях, особенно при низком начальном самоуважении, девиантное поведение способствует повышению самоуважения.

4. Кроме делинквентности важное влияние на самоуважение оказывают другие формы поведения, значимость которых с возрастом меняется.

Неуверенность в себе, замкнутость, постоянно неудовлетворение собой – вот черты, которые могут закрепляться в человеке заниженной самооценкой и постепенно превращаться в его постоянные психические качества, которые в совокупности способствуют возникновению «комплекса неполноценности» [5].

Список библиографических ссылок

1. Байрамов А. С., Ализаде А. А. Психология. Баку : Чинар-Чап, 2006. 622 с.

2. Божович Е. Д. Психологические особенности развития личности подростка. М. : Знание, 1979. 40 с.

3. Лидерс А.Г. Психологический тренинг с подростками : учеб. пособие. М. : Академия, 2003. 256 с.

4. Липкина А. И. Самооценка школьника. М. : Знание, 1976. 64 с.

5. Формирование личности подростка // Медпортал.com : сайт. URL: https://med-books.info/vozrastnaya-psihologiya_783/formirovanie-lichnosti-podrostka-42042.html (дата обращения: 21.03.2019).

Получено 29.03.2019

Самооцінка має велике значення в житті підлітка. Підліток приділяє велику увагу своїм особистим якостям і діям. І для нього дуже важливим є те, як він виглядає в очах інших. Самооцінка підлітка також багато в чому залежить від ставлення інших людей до нього. Велика роль друзів, сім'ї і викладачів у формуванні його самооцінки.

Ключові слова: самооцінка, підлітки, особистість, рівень самооцінки.

УДК 159.938

Тетяна Леонідівна САВЧЕНКО,

молодший науковий співробітник лабораторії вікової психофізіології
Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1255-2745>

ОСНОВНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ВЧИТЕЛІВ

Подано результати теоретичного і експериментального психодіагностичного дослідження 2016–2018 років, яке було здійснене в межах виконання теми НДР «Психофізіологічне забезпечення професійного самоздійснення фахівця в умовах соціально-економічних перетворень». Наше дослідження спрямоване на визначення психологічних чинників професійного самоздійснення вчителів. Отримані дані було перевірено за допомогою регресивного аналізу. Найбільш вагомими виявились чотири чинники: шкала ціннісних орієнтацій, самоефективність, зовнішня негативна мотивація, шкала поглядів на природу людини. Ці чинники впливають на професійне самоздійснення вчителів, яке у свою чергу являє собою вершину самореалізації та розкриття творчого і духовного потенціалу людини.

Ключові слова: самоздійснення, професійне самоздійснення вчителів, чинники професійного самоздійснення, регресійний аналіз.

Постановка проблеми. Самоздійснення – багатозначний термін, його прийнято розглядати з точки зору успішної реалізації індивідом своїх життєвих планів і цілей. Воно можливе у різних сферах життя людини. У даному випадку, нас цікавить професійне самоздійснення. У зв'язку з реформами, які відбуваються у системі працевлаштування, економічною кризою, військовим конфліктом у східних регіонах країни і масовою міграцією людей, проблема професійного самоздійснення індивіда набула особливого значення. Виступаючи як одне із найважливіших видів життєвого самоздійснення, професійне самоздійснення характеризується високим рівнем розкриття особистісного та професійного потенціалу, розвитком здібностей з широким використанням професійного досвіду та здобутків в професійній діяльності.

Методики та результати дослідження. На протязі 2016–2018 років нами було проведено теоретико-експериментальне дослідження, в якому взяли участь 183 вчителі. Зроблено статистичну обробку та теоретичні узагальнення отриманих результатів [1, с. 143–151].

З метою проведення дослідження нами було використано: Опитувальник професійного самоздійснення; Мотивація професійної діяльності (методика К. Замфір, модиф. А. Реана); Шкала самоефективності Р. Шварцера та М. Єрусалова; Самоактуалізаційний тест Е. Шострома (САТ). Визначення чинників професійного самоздійснення проводилося за допомогою лінійного регресійного аналізу (метод Stepwise). Здійснено побудову регресійних моделей для трьох узагальнених показників Опитувальника професійного самоздійснення фахівців з показниками усіх використаних психодіагностичних методик.

Результати обробки даних для визначення чинників **загального рівня професійного самоздійснення** виявилось, що **найбільш значущою** стала «шкала ціннісних орієнтацій», яка визначає, якою мірою людина поділяє цінності, властиві особистості що самоактуалізується і утворює блок цінностей. Вони набувають реалізації в поведінці необхідній для здатності організувати і здійснити власну діяльність, для досягнення певної мети. Отже, шкала ціннісних орієнтацій справляє найбільш виражений вплив на можливість професійного самоздійснення, що доводиться наявністю доволі високого коефіцієнта множинної регресії $R=0,43$ та кількості поясненої дисперсії $R^2=0,19$. **Другим за значущістю чинником** загального професійного самоздійснення вчителів виявилася «самоефективність» – $R=0,57$; $R^2=0,32$. Це означає, що переконання людини щодо ефективності її дій для досягнення певної мети, справляє вагомий вплив на можливість професійного самоздійснення. **Третім чинником** виявилася «зовнішня негативна мотивація», яку визначали за тестом «Мотивація професійної діяльності». Вона пов'язана з зовнішніми обставинами, яке виявляється у вигляді страхів покарання чи осуду з боку керівництва, співробітників і оточуючих взагалі – $R=0,67$; $R^2=0,45$.

Результати обробки даних для визначення чинників **рівня внутрішньо професійного самоздійснення** показало, що найвагомішим чинником виявилася «самоефективність», що доводиться високим коефіцієнтом множинної регресії $R=0,53$ та кількістю поясненої дисперсії $R^2=0,28$. **На другому місці** знаходиться «шкала ціннісних орієнтацій» – $R=0,61$; $R^2=0,38$. **На третьому місці** знаходиться зовнішня негативна мотивація, яка пов'язана з покараннями або заохочуваннями – $R=0,68$; $R^2=0,47$.

Для визначення чинників **рівня зовнішньо професійного самоздійснення** вчителів було побудовано 4 регресійні моделі, які виявились достатньо інформативними. **Найвагомішим чинником** рівня зовнішньо професійного самоздійснення вчителів виявилася «шкала ціннісних орієнтацій», що доводиться високим коефіцієнтом

множинної регресії $R=0,47$ та кількістю поясненої дисперсії $R^2=0,22$. **На другому місці** знаходиться «зовнішня негативна мотивація» – $R=0,59$; $R^2=0,35$. **На третьому місці** знаходиться шкала поглядів на природу людини, яка пов'язана з покараннями або заохочуваннями – $R=0,66$; $R^2=0,44$. **На четвертому місці** виявилася «самоефективність» – $R=0,70$; $R^2=0,50$.

Висновки. За результатами регресивного аналізу видно, що обрані методики містять показники, які можна розглядати в якості виражених чинників професійного самоздійснення фахівців. **Найбільш вагомим** та інформативним чинником загального та зовнішньопрофесійного рівня професійного самоздійснення вчителів виявилася **шкала ціннісних орієнтацій** фахівця. **Другим** за інформативністю чинником, виявляється **самоефективність** – переконання людини щодо ефективності її дій для досягнення певної мети. **Третє місце** при визначенні впливу на рівень професійного самоздійснення посіла **зовнішня негативна мотивація**. **На четвертому місці**, знаходиться **шкала поглядів на природу людини**, яка вимірює ступінь конструктивності поглядів, здатність переживати у всій повноті теперішній момент життя, відчувати нерозривність минулого, сьогодення і майбутнього.

Самоздійснення педагога в професійній діяльності здійснюється в процесі самоорганізації, котра характеризується змінами в потенціалі саморозвитку – переходом потенційного «Я» в актуальне «Я» і вихід на рівень особистісно-професійного саморозвитку. Визначені нами чинники впливають на професійне самоздійснення вчителів, сприяють самоусвідомленню і глибинному розумінню психологічних процесів, що у свою чергу сприяє розкриттю творчого і духовного потенціалу людини і досягненню вершин професійної самореалізації.

Список бібліографічних посилань

1. Савченко Т. Л. Підсумки планового дослідження основних психологічних чинників професійного самоздійснення вчителів. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Т. V, Вип. 18. С. 143–151.

Одержано 01.04.2019

Представлены результаты теоретического и экспериментального психодиагностического исследования 2016–2018 годов, которое осуществлялось в рамках выполнения темы НДР «Психофизиологическое обеспечение профессионального самоосуществления профессионала в условиях социально-экономических изменений». Наше исследование направлено на определение психологических факторов профессионального самоосуществления учителей. Полученные

данные были подвергнуты регрессионному анализу. Наиболее существенными оказались четыре фактора: шкала ценностных ориентаций, самоэффективность, внешняя негативная мотивация, шкала взглядов на природу человека. Эти факторы влияют на профессиональное самоосуществление учителей, которое в свою очередь представляет собой вершину самореализации и раскрытия творческого потенциала человека.

Ключевые слова: профессиональное самоосуществление учителей, факторы профессионального самоосуществления, регрессивный анализ.

УДК 159.947.23

Євгенія Олександрівна САП'ЯН,

студентка факультету психології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Олена Володимирівна МИЛОСЛАВСЬКА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри прикладної психології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ОСОБИСТІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Розглянуто загальну характеристику відповідальності як особистісної характеристики, проведено теоретичний аналіз підходу до визначення відповідальності та загальних характеристик понять.

Ключові слова: відповідальність, сензитивний, локус контролю, відповідальна поведінка.

Відповідальність як особистісна якість, належить до моральних категорій, що виступають регуляторами поведінки в усіх сферах людського буття. Відповідальність, як якість особистості, характеризується динамічністю. Становлення відповідальності особистості тісно пов'язана із мотивами, ставленням, самосвідомістю, локусом контролю.

Юнацький вік – сензитивний для формування відповідальності, оскільки характеризується посиленням свідомої мотивації поведінки, підвищенням інтересу до моральних проблем і пошуком ефективних шляхів їх розв'язання, здатністю до самоспостереження і рефлексії, усвідомленням своїх морально-психологічних і вольових якостей, становленням соціально-моральної самооцінки, орієнтацією на моральні цінності. Водночас цей вік характеризується

суперечностями між прагненням до істини і невмінням зрозуміти її моральну сутність, орієнтацією на позитивний ідеал, самостійність та відсутністю здатності його досягнення, небажання бути «виховуваним» та недостатнім розвитком умінь самовиховання, в тому числі й щодо відповідальності [1]. Відповідальність – самостійне, добровільне здійснення необхідності в межах і формах, визначуваних особистістю. Вона виступає як ідеальне моделювання людиною відповідальної ситуації, її межі і рівня складності, що охоплює в собі ряд якостей: самостійність, незалежність, упевненість, рішучість, наполегливість та інші. Одним з перших, відповідальність як соціальну якість, що виявляється у процесі міжособистісної взаємодії (навчально-пізнавальна, позанавчальна діяльність), ґрунтуючись на відносинах відповідальної залежності, визначив А. С. Макаренко [3]. С. Л. Рубінштейн підкреслював, що розкриття «ставлення людини до світу можливе крізь об'єктивну характеристику людського способу існування в світі як свідомої і діючої істоти, здатної поставитись до світу та іншої людини ... у відповідності з його сутністю і тим адекватніше змінити і перетворити її своєю дією. Звідси людська відповідальність за все скоєне і за все згаєне» [1]. На думку Р. Р. Шахмуратова «відповідальність» є суттєвим компонентом соціальних відносин, за допомогою котрого досягається загальнометодологічний підхід до процесу аналізу формування особистості в групі, колективі; обґрунтувавши положення про те, що «комунікативна основа зв'язку і взаємозв'язку суспільства і особистості є основою соціальної відповідальності» [3].

Так доктор філософських наук О. І. Ореховський у своїй статті розглядає структуру відповідальності, включаючи такі змістовні елементи: суб'єкт відповідальності (хто відповідає); інстанція і міра відповідальності (перед ким суб'єкт відповідальний і яка міра його відповідальності); об'єктивне підґрунтя відповідальності [3]. Подібна структура зустрічається й у психологічних дослідженнях В. Г. Сахарової, котра розглядає чотириох компонентну структуру відповідальності, що складається зі суб'єкта відповідальності (той, хто відповідає), інстанції (перед ким відповідає), об'єкта відповідальності (за що відповідає) і санкції (міру відповідальності і вплив – як відповідаємо). Т. М. Сидорова в структурі соціальної відповідальності окрім когнітивного, мотиваційного й поведінкового компонентів виділяє зовнішню і внутрішню структуру. Виділена нею зовнішня структура подібна до структури, наданої В. Г. Сахаровою, відмінність полягає у відсутності компоненту «санкції» в структурі Т. М. Сидорової. Внутрішня структура включає: правильне розуміння людиною соціальних норм (правових і моральних), передбачення наслідків своєї

діяльності; відповідальну мотивацію (систематичне виконання своїх обов'язків, доведення дорученої справи до кінця та ін.). Більш специфічні, видові структурні особливості відповідальності встановлено О. Ю. Хартман – виділялись когнітивний, мотиваційний та поведінковий компоненти виходячи зі специфіки батьківської відповідальності [4].

Зважаючи на науковий доробок вчених, що досліджували мотиваційну сферу особистості, видається доцільним у подальшому зосередитись також на вивченні мотивів відповідальної поведінки. Помилково вважати, що особистість керується лише одним із типів мотивів, вагомою є також ситуативна складова, адаптація до нових умов, намагання задовольнити власні потреби тощо. При цьому, досліджуючи мотиви відповідальної поведінки, варто орієнтуватись на домінуючий мотив особистості (наприклад, якщо уявити, що домінуючий мотив лікаря – егоїстичний, виникає велике питання, наскільки він буде відповідальним відносно пацієнта, від котрого не отримує жодної користі). Крім того, не слід забувати про індивідуальну варіативність відповідальності (наприклад, людина може бути відповідальна на роботі, а вдома не бажає брати на себе тягар відповідальності і навпаки). Мотиваційні аспекти відповідальності і досі залишаються актуальними і цікавими для дослідження [2].

Таким чином, можна зробити висновок, що відповідальність є результатом суб'єктивного відбиття в свідомості, соціальних норм і вимог. З вище сказаного можна виділити семикомпонентну структуру відповідальності, яку складають емоційний, поведінковий, вольовий, нормативний, когнітивний, мотиваційний та ціннісно-сисловий компоненти. Саме така сукупність компонентів у своїй єдності дозволяє досить повно відображати якісні індивідуально-психологічні особливості відповідальності особистості, а отже й властивого їй відповідального вчинку та поведінки.

Емоційний – сукупність емоційних проявів, які виникають в разі прийняття відповідальності, емоційне ставлення до своїх обов'язків, вчинків. Вольовий – здатність свідомо регулювати свою діяльність змусити за необхідності взяти на себе необхідну відповідальність. Ціннісно-сисловий компонент проявляється в сукупності ціннісних орієнтацій особистості, її переконань стосовно своїх вчинків, сенсу власного життя, моральних норм, що сформувались в особистості і визнаються нею як власні переконання і впливають на її поведінку. При цьому прийняття відповідальності виступає не як необхідність, а як добровільне спонукування внутрішніми особистими переконаннями. Когнітивний компонент передбачає усвідомлення і осмислення

ситуації, усвідомлене і обмірковане прийняття відповідальності та передбачення важливості свого вчинку, осмислене ставлення до сутності відповідальності. Нормативний – усвідомлення і дотримання норм суспільної поведінки, законів як вимушеної необхідності, що продиктована вимогами, сформованими в суспільстві і регулюють межі відповідальності. Цей компонент віддзеркалює нормативні переконання стосовно відповідальності, що склалися в людини під впливом існуючих норм суспільства. Мотиваційний компонент відображає сукупність комплексу мотивів, які сприяють прояву відповідальності в діяльності людини [2].

Список бібліографічних посилань

1. Волинець Ю. О., Стаднік Н. В. Проблема відповідальності як складової професійної готовності майбутнього дошкільного педагога в позааудиторній діяльності. *Young Scientist*. 2018. № 8.1 (60.1). С. 33–37.

2. Ореховский А. И. Ответственность: аксиологическое основание. *Вестник СибГУТИ*. 2012. № 1. URL: http://vestnik.sibsutis.ru/uploads/1340077060_5954.pdf (дата звернення: 20.03.2019).

3. Петько Л. В. Відповідальність як одна з внутрішньоособистісних детермінат соціально-комунікативної активності підлітків. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2008. Вип. 20. С. 180–187.

4. Ушакова Т. Ю. Структурні компоненти відповідальності: теоретико-методологічний аналіз. *Наука і освіта*. 2015. № 3. С. 106–112.

Одержано 22.03.2019

УДК 159.923.2

Лариса Олександрівна СОЛОХІНА,

старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК СЕРЕДНЬОГО ВІКУ З РІЗНИМ РІВНЕМ ТРИВОГИ

Розглядаються результати дослідження особливостей самоактуалізації жінок середнього віку з різним рівнем тривоги. Проаналізовано показники реалізації потреби в саморозвитку та задоволеності основних потреб у груп жінок з високим та низьким рівнем тривоги.

Ключові слова: самоактуалізація особистості, саморозвиток особистості, рівні тривожності, жінки середнього віку.

Дослідження питань самоактуалізації особистості досить актуальні в сучасному суспільстві, у час соціальних, політичних та економічних змін. Під поняттям «самоактуалізація» розуміють прагнення людини до можливо більш повного виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей. В останнє десятиліття змінилися умови для самоактуалізації людей. Багато науковців відмічають, що період зрілості і дорослості це найбільш важливі періоди життя саморозвитку особистості, для яких характерна висока творча і соціальна активність.

Для вивчення особливостей самоактуалізації жінок середнього віку з різним рівнем тривоги були використані методики: методика виміру рівня тривоги Тейлора (адаптація Т. А. Немчінова); діагностика реалізації потреби в саморозвитку та методика діагностики ступеню задоволення основних потреб.

Вибірка складає 50 осіб, жіночої статі, віком від 35 до 55 років, всі працюють в дошкільних навчальних закладах міста Харків. Дослідження ступеню рівня тривоги за методикою Ж. Тейлор [1, с. 56] дозволило розділити всіх випробуваних на 2 групи в залежності від рівня її виявлення. Нас цікавили досліджувані тільки з високим та низьким рівнем тривоги, а тому спочатку дослідження, чисельно вибірка була більше, але в подальшому прийняли участь тільки ті жінки, у яких було виявлено високий та низький рівень тривоги. Таким чином, вибірку досліджуваних склали: першу групу досліджуваних склала 21 особа з високим рівнем тривоги, другу групу склали 29 осіб, з низьким рівнем тривоги.

Методика «Діагностика реалізації потреби в саморозвитку» [2, с. 196] була нами використана для визначення ступеню реалізації потреб у саморозвитку у жінок з різним рівнем тривоги. Результати дослідження за цією методикою представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

**Частота ступеня реалізації потреби в саморозвитку
у жінок з різною тривогою (%)**

Ступень реалізації потреби в саморозвитку	Група з високою тривогою	Група з низькою тривогою	f	P
Потреби що активно реалізуються	15	31	0,58	–
Відсутня система саморозвитку, що склалася	52	53	0,05	–
Потреби в саморозвитку що зупинилися	33	16	0,7	–

Виходячи з даних представлених в таблиці 1 ми бачимо, що достовірних розбіжностей за ступенем реалізації потреби в саморозвитку між групами жінок з високою та низькою тривогою не виявлено.

Потреби що активно реалізуються частіше зустрічаються у групі жінок з низькою тривогою. Це свідчить про те, що для даної групи характерно прагнення вивчати себе, багато читати, аналізувати свої відчуття і досвід. Для них в більшій мірі характерно виділяти час для свого розвитку, управляти своїм професійним розвитком, отримувати задоволення від освоєння нового, вони багато читають і люблять подискутувати по питаннях, що їх цікавлять.

Потреби в саморозвитку що зупинилися частіше зустрічаються в групі досліджуваних жінок з високою тривогою. Тобто, можна сказати, що для даної групи притаманно проявляти пасивність, якщо на шляху до цілей зустрічаються перепони, якщо починає зростати відповідальність за їх дії, роботу та таке інше, то це їх починає лякати та тривожити. Особи з високою тривогою не часто вірять в свої сили, і не приділяють багато часу для пізнання нового чи цікавого.

Відсутність системи саморозвитку, що склалася, практично однаково зустрічається в обох групах випробовуваних, це трохи більше 50 %.

Для дослідження ступеню задоволеності основних потреб у випробовуваних з високим і низьким рівнем тривожності була проведена методика «Діагностики ступеня задоволення основних потреб» [3, с. 519]. Дані порівняльного аналізу ступеня задоволеності потреб представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники ступеня задоволеності потреб у жінок середнього віку з високою та низькою тривогою ($M \pm m$)

Потреби	Група з високою тривогою	Група з низькою тривогою	t	P
Матеріальні потреби	19,1±4,1	20,2±3,1	1,2	–
Потреба у безпеці	19,2±2,8	22,0±3,2	3,5	0,05
Соціальні міжособистісні потреби	20,4±2,6	20,2±3,3	0,25	–
Потреба у визнанні	21,0±4,7	23,2±2,7	2,01	0,05
Потреба в самовираженні	18,6±3,5	21,3±3,8	2,7	0,05

Порівняльний аналіз показників задоволеності потреб показав, що ступінь задоволеності матеріальними потребами у випробовуваних з високою і низькою тривогою не мають достовірних відмінностей. У групи жінок з низьким рівнем тривожності показники ступеня задоволеності вищі, ніж у жінок з високим рівнем тривожності, що свідчить про те, що у групи випробовуваних з низьким рівнем тривоги ця потреба задоволена більшою мірою, чим у випробовуваних з високим рівнем тривожності. Ступінь задоволеності потребою в безпеці у жінок з низьким рівнем тривоги вище, ніж у жінок з високим рівнем тривоги. Були виявлені достовірні відмінності з вірогідністю ($p < 0,05$), жінки другої групи відчують себе в більшій мірі захищеними, на відміну від жінок першої групи. Порівняльний аналіз показує, що в соціальних і міжособових потребах між групами випробовуваних достовірних відмінностей виявлено не було. Ступінь задоволеністю цією потребою у жінок з різним рівнем тривожності рівна. За показниками потреби у визнанні були виявлені достовірні відмінності з вірогідністю ($p < 0,05$). У жінок з низьким рівнем тривоги більше виражена ця потреба, що свідчить про їх компетентність, схваленні іншими, визнання і здібності до досягнення успіхів. За ступенем задоволеності потреби в самовираженні були виявлені достовірні відмінності з вірогідністю ($p < 0,05$) між групами випробовуваних. Жінки з нижчою тривожністю володіють більшою мірою задоволеності реалізацією своїх цілей, здібностей, розвитком власної особистості, чим жінки з високою тривогою.

Таким чином, можна стверджувати, що незалежно від рівня тривоги у випробовуваних обох груп виявляється середній рівень задоволеності основними потребами, як у жінок з високим рівнем тривоги так і у жінок з низьким рівнем тривоги. При цьому ступінь задоволеності потреб у визнанні, самовираженні та соціальних потребах достовірно вище у жінок з низьким рівнем в порівнянні з жінками маючими високий рівень тривоги.

Список бібліографічних посилань

1. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. Воронеж : МОДЭК, 2000. 304 с.
2. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Самара : БАХРАХ М, 2002. 272 с.
3. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словник-довідник по психологічній діагностиці. Київ : Наук. думка, 1989. 528 с.

Одержано 29.03.2019

Рассматриваются результаты исследования особенностей самоактуализации женщин среднего возраста с разным уровнем тревоги.

Проанализированы показатели реализации потребности в саморазвитии и удовлетворении основных потребностей у групп женщин с высоким и низким уровнем тревоги.

Ключевые слова: самоактуализация личности, саморазвитие личности, уровне тревожности, женщины среднего возраста.

УДК 159.9

Наталія Ігорівна ТЄВЯШОВА,

слухач магістратури

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

СПЕЦИФІКА ІНТУЇЦІЇ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Представлено результати дослідження особистісної переваги використання/невикористання інтуїції в ситуації вибору у хлопців та дівчат юнацького віку.

Ключові слова: інтуїція, інтуїтивна здібність, хлопці, дівчата.

Інтуїція як пізнавальна здібність володіє такими рисами: несподіванка знаходження вирішення поставлених проблем, неусвідомленість шляхів вирішення, безпосередність досягнення істини на сутнісному рівні об'єктів [1].

Інтуїцію часто пов'язують: з інстинктом, або інстинктивної здогадкою, з прямим, безпосереднім розсудом істини, з відсутністю причин або посилок, що призводять до того чи іншого результату інтелектуальної діяльності, з раптовістю і швидкістю знаходження правильного рішення, з розривами і скачками в послідовних етапах переробки інформації, з наявністю неусвідомлюваного досвіду [2].

Інтуїцію нелегко аналізувати, однак процес її прояву все ж можна описати.

Перш ніж вирішити задачу, індивід повинен зрозуміти її умови. Як тільки перед індивідом постає мета знайти невідоме способом, який раніше не застосовувався, постає проблемна ситуація, вирішення якої є можливою наявністю акта інтуїції [3].

Однак багато аспектів проблеми інтуїції залишаються недостатньо вивченими. Це визначається, з одного боку, складністю самого феномена інтуїції, його багатогранністю і різноманітністю трактувань

даного явища, з іншого – недостатністю досліджень, присвячених безпосередньо вивченню процесів інтуїції в силу домінування раціоналістичних тенденцій [4].

Роль інтуїції особливо велика там, де необхідний вихід за межі звичайних прийомів пізнання на основі логіки для проникнення в область ще непізнаного, особливо в екстремальних, неординарних ситуаціях і ситуаціях обмеженого часу. Вона є процесом, аналогічним інстинкту, з тією різницею, що інстинкт є цілеспрямованим імпульсом для здійснення деякої високо складної дії, тоді як інтуїція являє собою сприйняття результату несвідомого і цілеспрямоване розуміння вкрай складної ситуації. З огляду на цю позицію, допустимо розглядати інтуїцію як оптимальний спосіб знаходження найбільш вірного рішення в процесі прийняття рішень на будь – якому рівні в умовах багатофакторності і підвищення інформаційної складності в сучасній дійсності [2].

Без застосування механізмів інтуїції буває важко продовжити дію, дати пояснення явищу. У цих механізмах з'єднуються пояснення і розуміння. Вони стають тісно взаємопов'язаними.

Опитувальник інтуїтивного стилю Епстайна (інша назва «Раціональний – Досвідчений») – спрямований на вимірювання ступеню орієнтації на раціональні або інтуїтивні способи вибору.

Інтуїтивний пізнавальний стиль розуміється С. Епстайном як стійка перевага спиратися на інтуїтивне пізнання в якості основи для рішень і дій. На відміну від традиції розглядати когнітивні стилі як біполярні конструкти Епстайн передбачає, що інтуїтивний пізнавальний стиль є унімодальним, незалежним виміром стильових особливостей людини і не пов'язаний з аналітичним стилем (розуміється як перевага розгорнутого логічного міркування і аналізу). Готовність і вміння використовувати інтуїцію вивчалися в психології в двох планах – інтуїтивного мислення та особистісної здатності.

Результати статистичного аналізу даних, що були отримані у дослідженні показників інтуїтивного стилю дівчат та хлопців підліткового віку надано у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники інтуїтивного стилю дівчат та хлопців ($M \pm m$)

Шкала	1 група (дівчата)	2 група (хлопці)	t	p
Інтуїтивна здібність	33,71 $\pm$ 0,92	29,75 $\pm$ 0,98	2,07	0,05
Використання інтуїції	30,35 $\pm$ 0,88	30,85 $\pm$ 0,95	0,39	–

Отже, за шкалою «Інтуїтивна здібність» показник в першій групі дорівнює $33,71 \pm 0,92$, в другій групі цей показник склав $29,75 \pm 0,98$. Вірогідно більші показники реєструються в групі дівчат при $p \leq 0,05$. Це дає змогу стверджувати, що представники першої досліджуваної групи – дівчата в більшій мірі мають здатність до інтуїції ніж хлопці. Тобто, дівчата в більшій мірі мають здатність щось розуміти або знати без будь-якої раціональної на це причини.

Показники обох груп за шкалою «Використання інтуїції», не виявили вірогідних відмінностей (у першій групі – $30,35 \pm 0,88$ та $30,85 \pm 0,95$, у другій групі).

Таким чином, за результатами дослідження показників інтуїтивного стилю дівчат та хлопців підліткового віку можна зробити висновок, що дівчата вірогідно більш схильні до інтуїції, тоді як можливість використовувати інтуїцію притаманна як хлопцям так і дівчатам практично в однаковій мірі.

Список бібліографічних посилань

1. Алексеев П. В. Философия в схемах и определениях: учеб. пособие. М. : Проспект, 2012. 253 с.
2. Переверзева Н. Ю. Интуиция в принятии решений как форма познания и уникальная субъективная способность. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7. Философия. Социология и социальные технологии*. 2008. № 2(8). С. 228–232.
3. Сергиенко И. О. Роль интуиции как необходимый атрибут восприятия реальности. *Вестник Кемеровского государственного университета*. 2014. № 2. С. 238–240
4. Фейнберг Е. Л. Две культуры. Интуиция и логика в искусстве и науке. Фрязино : Век 2, 2004. 288 с.

Одержано 28.03.2019

Представлены результаты исследования личностного преимущества использования/неиспользования интуиции в ситуации выбора у лиц юношеского возраста.

Ключевые слова: интуиция, интуитивная способность, мальчики, девочки.

УДК 159.922

Володимир Миколайович ФІЛОНЕНКО,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6;
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2662-1705>;

Ольга Юріївна ШИДИЧ,

студентка 2 курсу факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

СУБ'ЄКТИВНА ОЦІНКА МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН У ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМ СОЦІОМЕТРИЧНИМ СТАТУСОМ

Обґрунтовано актуальність досліджень міжособистісних відносин у підлітковому середовищі. Проаналізовано показники складових суб'єктивної оцінки міжособистісних взаємовідносин в осіб підліткового віку з різним соціометричним статусом.

Ключові слова: підлітковий вік, міжособистісні відносини, соціальний статус.

У наш час міжособистісні відносини підлітків залишаються однією з актуальних тем у дослідженнях науковців гуманітарного профілю. Підлітковий вік є найбільш суперечливим, що зумовлено його кризовим та перехідним характером, що також підтверджується в багатьох наукових працях психологів. Підлітковий вік завжди розглядається як період великих зрушень, змін, швидкоплинних змін не тільки в емоційній сфері, а й в усій психічній структурі особистості підлітка. Саме в цей період індивід переходить на якісно новий ступінь свого розвитку, тобто переходить з положення «дитина» в положення «дорослий» та певний час перебуває у статусі маргінальної особистості, яка належить двом культурам [1].

На думку Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, Є. І. Ільїна, Я. Л. Коломінського та інших вітчизняних психологів, міжособистісні відносини дитини відіграють роль засобу вивчення та освоєння світу, а дорослий виступає у ролі посередника. Р. Літвінов висунув теорію про можливість створення моделей поведінки особистості в різних ситуаціях. Автором було запропоновано використання поняття «статус» для побудови цих моделей. Статус – це положення суб'єкта у системі відносин між людьми, що визначає його права, обов'язки та привілеї. Одними з найважливіших характеристик статусу є авторитет та престиж, що відображає ступінь визнання досягнень особи оточуючими.

Стосовно системи групових відносин, необхідно враховувати внутрішні упередження самої людини, тобто особисте суб'єктивне сприйняття себе, свого статусу, оцінку свого становища, повагу до себе з боку інших учасників колективу, свій авторитет і ступінь свого впливу на оточуючих.

Представники іноземної психології також досліджували проблеми відносин між людьми. Ерік Берн у рамках трансактного аналізу мав цікавий підхід до структурного опису взаємодій. Він пропонував розглядання дій учасників відносин за допомогою регулювання їх позицій. Кожен учасник взаємодії займає одну з трьох позицій – Дитина, Дорослий та Батько. Такі позиції є психологічним описом певних стратегій взаємодії, наприклад позиція Дитини визначається як «Хочу!», у той час як позиція дорослого – «Треба!», а Дорослий поєднує «Хочу» та «Треба» [2].

Насамперед міжособистісні відносини – це сукупність взаємодій між людьми. Вони засновані переважно на зв'язках, що існують між членами суспільства завдяки різним видам спілкування. Не виникає сумнівів у тому, що міжособистісні відносини мають велике суб'єктивне та фундаментальне значення для особистості. Саме тому це питання має не аби яку популярність серед психологів різноманітних напрямів, таких як біхевіоризм, психоаналіз, трансактний аналіз, когнітивна та гуманістична психологія. Однак є напрямок, який становить виключення – у культурно-історичному напрямі відносини між людьми не були прицільно розглянуті та вивчені, не зважаючи на те, що де-інде все ж згадувалися [3].

Підлітковий вік – це етап розвитку людини між дитинством і дорослістю, під час якого найбільш інтенсивно відбувається розвиток людини, як особистості, становлення характеру особистості. Саме на підлітковий період припадає основний етап формування міжособистісних взаємин. Вивчаючи підлітків, не можна не звернути увагу на їхнє найближче оточення, і через призму міжособистісних відносин, його мікросоціуму, можна глибше зрозуміти проблеми підростаючої особистості та коріння її персоніфікації. Підлітку стає важливий його соціальний статус у колективі своїх однолітків, наявність їх підтримки. При цьому навчальна діяльність вже не є провідною, оскільки на перше місце виходить інтимно-особистісне спілкування. Необхідність самовизначення, як професійного, так і особистісного стає відмітною рисою цього віку [1].

Метою роботи є вивчення особливостей міжособистісних відносин старших школярів з різним соціометричним статусом. Загальна вибірка досліджуваних складала 47 респондентів. За допомогою

Методика «Социометрия» Я. Морено респондентів було розподілено на дві групи: група № 1 – популярні підлітки та група № 2 – знехтувані підлітки.

За допомогою методики суб'єктивної оцінки міжособистісних відносин С. В. Духновського ми визначили, як рівні напруженості, конфліктності та агресії у стосунках впливають на соціометричний статус підлітка у групі. Так у групі № 1 переважають показники за шкалою агресивності у стосунках, а в групі № 2 переважають показники за шкалами напруженості, відчуженості на конфліктності у стосунках. Підлітки з високими показниками за шкалою агресивності схильні до прагнення підпорядкувати собі інших, домінувати над ними, експлуатувати, отримати контроль, владу над іншими людьми, проявляти різкість, грубість у відносинах (як у вербальній, так і в невербальній формі), до директивності в поведінці. Для осіб з високим рівнем напруженості є характерним захопленість думками про відносини, дистанційованість від оточення, емоційна нестійкість, відчуття збентеження. Під час взаємодії підлітки, що мають високий показник конфліктності, часто орієнтуються на власні інтереси, прагнуть нав'язати іншим бажане для себе рішення, відкрито борються за реалізацію та відстоюють власні інтереси.

Таким чином, отримані дані свідчать про те, що чим вище рівень напруженості та відчуженості особистості підлітків у взаємовідносинах, тим нижчий соціальний статус вони мають у групі.

Список бібліографічних посилань

1. Токарева Н. М., Шамне А. В., Макаренко Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу : монографія Кривий Ріг, 2014. 312 с.
2. Мелибруда Е. Я-ты-мы. Психологические возможности улучшения общения / пер. с польск. Е. В. Новиновой ; вступ. слово и общ. ред. А. А. Бодалёва и А. Б. Добровича. М. : Прогресс, 1986. 254с.
3. Хухлаева О. В. Психология подростка. М. : Академия, 2004. 160 с.

Одержано 17.03. 2019

Обоснована актуальность исследований межличностных отношений в подростковой среде. Проанализированы показатели составляющих субъективной оценки межличностных взаимоотношений у лиц подросткового возраста с разным социометрическим статусом.

Ключевые слова: подростковый возраст, межличностные отношения, социальный статус.

УДК 159.928.22(063)

Карина Дмитрівна ЦИГІЧКО,

студентка факультету психології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Науковий керівник: Олена Володимирівна МИЛОСЛАВСЬКА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри прикладної психології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ТВОРЧИСТЬ ЯК СКЛАДОВА ОБДАРОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Тези присвячені теоретичному огляду особливостей обдарованості особистості, з акцентом на творчість як її складову, аналізу проблем навчання і виховання обдарованих дітей в теоріях вітчизняних і зарубіжних вчених.

Ключові слова: обдарованість, особистість, творчість.

У сучасних умовах розвитку української освіти головною її метою є формування особистості, здатної до активної творчої діяльності. З погляду психології творчості можливо віднайти шляхи вирішення цієї проблеми. Розкрити основні механізми творчості, підходи зарубіжних та вітчизняних учених до розвитку творчої особистості.

Проблема розкриття механізмів творчості, психології розвитку творчості вченими розглядається по різному. У різні історичні часи визнавались: мімезис (Платон), інтуїція (А. Бергсон, Б. Спіноза та інші), інсайт (М. Вертгеймер та інші), потреба творчої самореалізації (А. Маслоу).

Платон, наприклад, відносив до творчості все, створене людиною: «... Усе, що викликає перехід з небуття у буття – творчість ...». В інтерпретації І. Канта творчість є чимось рідкісним і вражаючим – це таємниця: «Новизна стає тут джерелом і засобом пожвавлення уваги. Творчість усе більше суб'єктивується і з універсальної перетворюється на окрему здібність людини» [1].

Актуальність дослідження обраної теми зумовлює те, що проблема обдарованості є важливим питанням для суспільства та характеризується різнобічністю, складністю й багатомірністю поглядів. Виявлення, навчання і виховання сучасних обдарованих дітей завжди буде нести суперечливий характер. Саме тому, скоріш за все, сучасний рівень психологічної підготовки педагогів у роботі з обдарованими дітьми, на

жаль, є недостатнім. Це призводить до неправильної оцінки їх особистісних якостей.

Сьогодні питання обдарованості розглядають не тільки у психології, але й педагогіці, соціології та біології. Більшість психологів визнає, що рівень і характер розвитку обдарованості – це завжди результат складної взаємодії спадковості та соціального середовища, опосередкованого діяльністю дитини [2].

Обдарованість вивчалась і досліджувалась в системі поглядів можливостей обдарованої особистості, питань діагностики обдарованості, індивідуального підходу до такої особистості. Свої дослідження присвятили і вітчизняні, і зарубіжні педагоги й психологи. Серед них – О. Антонова, О. Музика, О. Кульчицька (Україна), Н. Лейтес, О. Матюшкін, В. Панов, Б. Теплов (Росія), Д. Векслер, Дж. Гілфорд, Дж. Равен, Ф. Уільямс (США), А. Біне (Франція).

Психологію обдарованості як самостійну галузь психологічної науки вперше виділив німецький психолог В. Штерн. «Обдарованість, – зауважував він, – це загальна здібність індивіда свідомо спрямовувати своє мислення на нові вимоги, здібність психічного пристосування до нових завдань і умов життя». Власне за ознакою пристосування вчений розмежовує поняття «обдарованість», «талант» і «геніальність». Характерна особливість таланту полягає, на його думку, в «обмеженні розумових здібностей однією галуззю змісту», а суть геніальності – в «самостійній довільній творчості». Він розглядав інтелектуальну схильність до виконання актів мислення як форму прояву обдарованості [3].

У психологічному словнику обдарованість – «...це генетично обумовлений компонент здібностей, що розвивається або деградує...» [4].

Виділяють обдарованість технічну, наукову, музичну, художню. Вищими рівнями обдарованості є талант і геніальність. Обдарована дитина – це дитина, яка виділяється яскравими, іноді видатними досягненнями (або має внутрішні передумови для таких досягнень) в тому чи іншому виді діяльності [5].

На сьогодні більшість психологів визнає, що рівень, якісна своєрідність і характер розвитку обдарованості – це завжди результат складної взаємодії спадковості (природних задатків) і соціального середовища, опосередкованого діяльністю дитини (ігрової, навчальної, трудової). Також не можна ігнорувати і роль психологічних механізмів саморозвитку особистості, що лежать в основі формування і реалізації індивідуального обдарування [6].

Ознаки обдарованості – це ті особливості обдарованої дитини, які мають прояв у його реальній діяльності та можуть бути оцінені

на рівні спостереження за характером його дій. Ознаки явної (виявленої) обдарованості зафіксовані в її визначенні і пов'язані з високим рівнем виконання діяльності. Разом з тим, обдарованість дитини слід розглядати в єдності категорій «хочу» і «можу», тому ознаки обдарованості охоплюють два аспекти поведінки обдарованої дитини: інструментальний і мотиваційний. Інструментальний – характеризує способи його діяльності, а мотиваційний характеризує ставлення дитини до тієї чи іншої сторони дійсності, а також до своєї діяльності [7].

У Мюнхенському чотирирічному лонгітюдному дослідженні обдарованості (1984–1988) продемонстрована незалежність когнітивних факторів обдарованості: інтелекту, креативності, соціальної компетентності, музичних і сенсомоторних здібностей [8].

В обдарованості можна виділити як якісний, так і кількісний аспект. Аналіз якісних характеристик обдарованості передбачає виділення різних якісно своєрідних видів обдарованості у зв'язку зі специфікою психічних можливостей людини і особливостями їх прояву в тих чи інших видах діяльності. Аналіз кількісних характеристик обдарованості дозволяє описати ступінь вираженості психічних можливостей людини [9].

Кожна людина від природи є творчою. На сьогодні існують різноманітні способи виявлення обдарованих дітей. Але є проблема у діагностиці й розвитку обдарованих і талановитих дітей.

За Б. М. Тепловим, здібності можуть розвиватися безмежно, досягати високого ступеня, тобто таланту, або найвищого – геніальності. При цьому обдарованість – не проста сума здібностей, а нова якість [10].

У психології розрізняють, зокрема, такі типи обдарованості: – інтелектуальна обдарованість – виявляється в здібності до навчання, опанування вже створеної культури. Її ще називають «шкільною обдарованістю» (за В. Є. Чудновським). Зазвичай, їй властива швидка розумова діяльність – швидке засвоєння й узагальнення матеріалу; – творча обдарованість (за Е. Торренсом) – це чутливість до проблем, вад, прогалин у знаннях, дисгармоній [11].

Систематизація основних підходів до вивчення обдарованості та креативності дозволила розвести такі фундаментальні поняття як «творчість», «обдарованість» і «креативність»: творчість розглядається як характеристика діяльності суб'єкта, що відповідає вимогам екстраординарності її як результату, так і способів здійснення; обдарованість трактується як характеристика психологічних ресурсів суб'єкта, які виступають психологічними механізмами щодо діяльності творчого типу; креативність являє собою якість (стан) обдарованої

особистості, яка є детермінантом творчого ставлення людини до світу і реалізується в особливому типі поведінки.

Отже, попри значні здобутки вчених, єдина концепція обдарованості досі не створена, і в цьому перспектива подальших досліджень науковців. Головним напрямом розвитку сучасної освіти є загальнодержавна програма пошуку, практичної діагностики, навчання, виховання і розвитку обдарованих дітей, націлена на підготовку творчої людини, талановитих фахівців.

Список бібліографічних посилань

1. Хеллер К. А. Диагностика и развитие одаренных детей и подростков // Психология развития: хрестоматия / ред. А. К. Болотова, О. Н. Молчанова. М. : ЧеРо ; Омега-Л, 2005. С. 83–89.
2. Шадриков В. Д. О содержании понятий способности и одаренность. М. : Педагогика, 1986. 144 с.
3. Карпенко Н. А. Психологія творчості : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 156 с.
4. Краткий психологический словарь / сост. Л. А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. М., 1985. 216 с.
5. Щорс В. В. Як не помилитися у виявленні ранньої обдарованості дитини. *Обдарована дитина*. 2007. № 3. С. 53–62.
6. Ананьев Б. Г. Личность, субъект деятельности, индивидуальность. М. : Директ-Медиа, 2008. 209 с.
7. Грабовский А. И. К вопросу о классификации видов детской одаренности. *Педагогика*. 2003. № 8. С. 13–18.
8. Кант І. Критика практичного розуму. Київ : Юніверс, 2004. 240 с.
9. Психология одаренности детей и подростков / под ред. Н. С. Лейтеса. М. : Академия, 1996. 416 с.
10. Теплов Б. М. Способности и одаренность. Избранные труды : в 2 т. М. : Педагогика, 1985. С. 129–139.
11. Чудновский В. Э. Нравственная устойчивость личности: психологическое исследование М. : Педагогика, 1981. 208 с.

Одержано 24.03.2019

Тезиси посвящены теоретическому обзору особенностей одаренности личности, с акцентом на творчество как ее составляющую, анализа проблем обучения и воспитания одаренных детей в теориях отечественных и зарубежных ученых.

Ключевые слова: *одаренность, личность, творчество.*

УДК 159.9

Павло Олександрович ЧЕКУРОВ,

студент 4 курсу факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Наталія Володимирівна ГРЕСА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету №6

Харківського національного університету внутрішніх справ

СПЕЦИФІКА РЕФЛЕКСИВНОСТІ ЮНАКІВ ТА ДІВЧАТ – СТУДЕНТІВ РІЗНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Одним із завдань професійної підготовки повинно стати формування особистості професіонала, його професійної мотивації, сприяння його ідентифікації з професією, засноване на обліку психологічних закономірностей процесу професіоналізації та професійної рефлексії. Рефлексія як спосіб усвідомлення і самоспостереження, дозволяє не тільки усвідомлювати власні дії і поведінку, але і змінювати засоби і підстави діяльності з метою управління власним станом.

Ключові слова: рефлексія, рефлексивність, студент, професійна діяльність, юрист, психолог.

Глобальні зміни у суспільстві які зараз відбуваються відображаються на особистостях, які ще знаходяться в процесі формування. Для вдалого пристосування особистості необхідний великий спектр характеристик, і серед них можна виділити розвинену рефлексію яка допоможе в розумінні свого «Я» і на основі цього вже зріла особистість зможе вибудовувати відносини з навколишнім світом. Ця особливність важлива у разі роботи безпосередньо з людьми, по типу взаємодії «людина - людина».

Дослідженням рефлексивності на пострадянському просторі займалися такі вчені як: Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, О. М. Леонт'єв, Ф. Ю. Василюк, М. Р. Гінзбург, В. С. Біблер, С. Ю. Курганов. В зарубіжній психології вивченням рефлексії займалися Ж. Піаже, А. Бузман, Дж. Караліотас. В Україні рефлексію вивчали: В. А. Семиченко, Н. В. Оксентюк, Т. С. Плачинда, О. Ю. Воронова та ін.

Для того, щоб визначити, що таке рефлексія (рефлексивність) в сучасній психологічній науці посилаємося на Б. Г. Мещерякова і В. П. Зінченко, які говорили, що рефлексія – це «...розумовий (раціональний) процес, направлений на аналіз, розуміння, усвідомлення себе: власних дій, поведінки, мови, досвіду, відчуттів, станів, здібностей, характеру, відносин, своїх завдань, призначення і т. д.» [3, с. 116].

Що професійної специфіки рефлексивності у психологів Н. Ф. Шевченко говорить що: «завдання психолога зрушити клієнта в його власному розумінні причин своїх душевних труднощів; створенні особливого інформаційного простору – зовнішньої рефлексії; завданням психолога є розуміння та інтерпретація сенсів клієнта» [1, с. 76].

Що до юридичної професії то Н. Р. Нуріахметова, Л. З. Кувандікова, О. А. Лукаш виділяють в структурі правової компетентності рефлексивно-оцінювальний компонент який передбачає самостійність правових рішень і оцінок при взаємодії з іншими суб'єктами [1, с. 75].

Що до специфіки рефлексивності чоловіків та жінок за твердженням І. Кона, внаслідок більш раннього статевого дозрівання образ «Я» дівчинки швидше потрапляє під вплив само- і взаємооцінювання, що зумовлює вищу рефлексивність, мрійливість, більшу залежність від соціальних очікувань [2, с. 97].

Метою дослідження було виявлення специфіки рефлексивності у юнаків та дівчат – студентів різних спеціальностей.

У дослідженні приймали участь студенти-психологи та студенти-юристи (юнаки та дівчата) у кількості 45 осіб, віком 19–21 років.

Результати дослідження диференціальної моделі рефлексії у студентів-психологів свідчать про те, що «Системна рефлексія» ($35,92 \pm 1,44$ та $41,67 \pm 1,83$, при $p \leq 0,05$) і «Квазірефлексія» ($21,38 \pm 1,28$ та $27 \pm 1,29$, при $p \leq 0,05$) у дівчат виражена більше, ніж у юнаків-психологів, тобто у них більше висока здатність до продуктивної рефлексії, але вони і більше схильні до відходу від актуальних проблем у своєму житті.

Далі результати дослідження індивідуальної міри рефлексивності у студентів-психологів свідчать, що у юнаків більше виражений такий вид рефлексії як «Розгляд майбутньої діяльності» ($35,92 \pm 1,59$ та $32,00 \pm 2,32$, при $p \leq 0,05$) що означає їх високу здатність до прогнозування життєвих подій. У дівчат була виявлена «Рефлексія спілкування і взаємодії з іншими людьми» ($29,77 \pm 1,46$ та $33,33 \pm 1,64$, при $p \leq 0,05$) тобто вони здатні ефективно будувати бесіду, мають уявлення про те, як їх сприймає партнер по спілкуванню.

Результати вивчення рефлексії у студентів-психологів вказують, що у хлопців виражена «Регуляторна рефлексія» ($18 \pm 1,02$ та $23,17 \pm 1,76$, при $p \leq 0,05$) та «Соціальна рефлексія» ($22,77 \pm 0,73$ та $18,83 \pm 1,66$, при $p \leq 0,05$), що свідчить про їх розвинену здатність краще розуміти не тільки свою поведінку, але і поведінку оточуючих. У дівчат в свою чергу виражена «Ретроспективна рефлексія» ($15,46 \pm 1,34$ та $20,58 \pm 1,69$, при $p \leq 0,05$), «Часові параметри, загальний бал» ($51,54 \pm 3,58$ та $56,33 \pm 2,54$, $p \leq 0,05$), тобто вони володіють розвиненою

здатністю до аналізування минулих подій і вміло використовують цю інформацію в теперішньому і майбутньому.

Дослідження особливостей диференціальної моделі рефлексії у студентів-юристів свідчать, що у юнаків більш виражена «Системна рефлексія» ($33,08 \pm 1,83$ та $26,70 \pm 2,23$, при $p \leq 0,05$), що говорить про їх здатність до одночасного сприйняття і розуміння своїх та інших потреб, мотивів та поведінки. Дівчата-юристи мають виражену «Квазірефлексію» ($20,25 \pm 1,71$ та $23,30 \pm 1,40$, при $p \leq 0,05$). Такі результати схожі з результатами дівчат-психологів у минулому дослідженні, тому можна припустити, що «Квазірефлексія» є більш властивою саме дівчатам.

Дослідження індивідуальної міри рефлексивності у студентів-юристів вказують, що у юристів-дівчат більше виражена «Ретроспективна рефлексія діяльності» ($20,83 \pm 1,41$ та $27,80 \pm 1,86$, при $p \leq 0,05$), тобто дівчата здатні до більш продуктивного і детального розглядання своїх минулих подій ніж хлопці-юристи. Подібні результати зустрічаються і у дівчат-психологів. У хлопців-юристів більше розвинений такий вид рефлексії як «розгляд майбутньої діяльності» ($29,67 \pm 1,99$ та $24,60 \pm 1,81$, при $p \leq 0,05$), що свідчить про наявність ефективних навичок прогнозування майбутньої діяльності та вмінь формувати чіткі цілі і завдання. Якщо звернутися до попередніх досліджень, то побачимо схожі результати у хлопців-психологів, тобто рефлексія майбутньої діяльності, можливо, більш властива саме хлопцям.

Ділі нами були вивчені особливості вираженості рефлексії у студентів-юристів. У юристів-дівчат була виявлена розвинена «Афективна рефлексія» ($14 \pm 1,29$ та $18,50 \pm 0,95$, при $p \leq 0,01$), що говорить про високу здатність до аналізу і розуміння власних емоцій і почуттів. У хлопців-юристів були виявлені такі види рефлексії, як «Регуляторна рефлексія» ($21,42 \pm 1,24$ та $17,60 \pm 0,95$, $p \leq 0,05$), «Макросоціальна рефлексія» ($9,92 \pm 1,38$ та $15,20 \pm 1,20$, при $p \leq 0,05$) та «Рівні рефлексії, загальний бал» ($55,33 \pm 2,52$ та $49,60 \pm 1,81$, при $p \leq 0,05$). Можемо сказати, що їм властиво приймати рішення спираючись на конкретну інформацію, тому вони не роблять поспішних висновків, краще орієнтуються в закономірностях суспільного ладу, а також мають розвинену загальну здатність до аналізу свого «Я», аналізу оточуючих.

Таким чином отримані результати дослідження свідчать, що дівчата -психологи спираються як на продуктивні так і не продуктивні види рефлексії, застосовують рефлексію спілкування та загальні часові параметри. Юнаки -психологи для вирішення проблем спираються на аналіз оточуючих людей та на прогнозування і постановку майбутніх цілей. Для дівчат-юристів важливо аналіз власних почуттів, аналіз власного минулого досвіду. Юнаки-юристи використовують в

рішенні проблем рефлексію майбутнього і системну рефлексію, але при цьому вони спираються на загальну здатність рівнів рефлексії, зокрема макросоціальну рефлексію.

Список бібліографічних посилань

1. Габдреева Г. Ш. Гендерные различия адаптивности личности. *Филология и культура*. 2016. № 1. С. 338–347.
2. Семенова Т. В. К вопросу об идентичности мужчин и женщин. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 2. С. 684–693.
3. Сергєєнкова О. П. Рефлексія як механізм професіоналізації майбутніх психологів// Психолого-педагогічні особливості розвитку особистості в освітньому просторі : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф., 17–18 трав. 2017 р., Мукачєво. Мукачєво : Вид-во МДУ, 2017. С. 124–126.

Одержано 29.03.2019

Одной из задач профессиональной подготовки должно стать формирование личности профессионала, его профессиональной мотивации, содействие его идентификации с профессией, основанное на учете психологических закономерностей процесса профессионализации и профессиональной рефлексии. Рефлексия как способ осознания и самонаблюдения, позволяет не только осознать свои действия и поведение, но и изменять средства и основания деятельности с целью управления собственным состоянием.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивность, студент, профессиональная деятельность, юрист, психолог.

УДК 159.9

Кристина Сергіївна ЧЕПУР,

студентка факультету №6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Ірина Вячеславівна ЖДАНОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету №6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ДО ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Представлено результати дослідження мотивації до здорового способу життя у осіб юнацького та зрілого віку. Показано, що є вікові відмінності у ставленні до здоров'я, його цінності та ролі у житті, складових та мотивів здорового способу життя.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, мотивація, вік, юнаки, зрілі люди.

На сучасному етапі розвитку суспільства такі універсальні цінності як життя і здоров'я людини набувають особливого значення. Стан здоров'я людини залежить не тільки від біологічних факторів, навколишнього та соціального середовища, а й від того, чи становить власне здоров'я людини для неї цінність. Саме це визначає, якою мірою людина готова дотримуватися здорового способу життя, обізнаності щодо чинників, які визначають стан здоров'я.

Зазначимо, що загальні теоретичні питання здорового способу життя розглянуто у роботах Г. Апанасенка, К. Байєра, О. Вакуленко, О. Дубогай, М. Віленського, М. Зубалій, С. Бондаревського, В. Новосельського, В. Платонова та ін. Роль психологічних факторів у збереженні, зміцненні і розвитку здоров'я показано у працях І. Бовіної, О. Вакуленко, І. Галецької, І. Гурвича, О. Журавльова, Р. Нікіфорова, В. Ніколаєвої, І. Хомича та інших. Методи психологічного впливу в процесі розвитку здорової особистості розкрили І. Дубровіна, Н. Колотій, Н. Лінде, В. Панкратов, В. Харькін та інші.

Останнім часом увага багатьох дослідників прикута до проблематики мотивації до здорового способу життя, але більшість з них присвячена формуванню мотивації у дитячому, підлітковому та юнацькому віці, а особливості здорового способу життя у людей зрілого віку залишаються поза увагою дослідників. Отже тема дослідження є актуальною у наш час.

Метою нашого дослідження є визначення вікових особливості мотивації до здорового способу життя. У дослідженні взяли участь 32 особи різного віку. В першу групу увійшли 16 осіб (8 юнаків та 8 дівчат) у віці від 17 до 20 років, в другу групу – 16 досліджуваних (8 чоловіків та 8 жінок) у віці від 40 до 45 років. У роботі були використані наступні психодіагностичні методики: опитувальник «Ставлення до здоров'я» Р. О. Березовської та авторська анкета «Здоровий спосіб життя».

Результати дослідження показали, що люди зрілого віку достовірно вище оцінюють здоров'я як життєву цінність, ніж досліджувані юнацького віку. Значимість здоров'я в ієрархії цінностей юнаків і дівчат не досягає високого рівня (шосте, передостаннє місце). Цінність здоров'я серед чинників, що дозволяють досягти успіху у житті, займає у юнаків і дівчат дещо вищу позицію, хоча достовірно значущі відмінності між двома віковими групами відзначаються і в цьому питанні.

Особи юнацького віку достовірно частіше не піклуються про своє здоров'я, оскільки не мають в цьому потреби, відчуваючи себе

здоровими, або не бажають ні в чому себе обмежувати. Досліджувані зрілого віку достовірно частіше пов'язують неможливість піклуватися про своє здоров'я із занадто високими матеріальними затратами. В кожній групі досліджуваних жоден респондент не може віднести себе до категорії людей, які повною мірою ведуть здоровий спосіб життя.

Для збереження здоров'я юнаки та дівчата найчастіше обирають активні види відпочинку і найрідше – здорове харчування. У групі досліджуваних зрілого віку більшість виборів зроблено на користь відмови від пагубних звичок, найменше – на користь активних видів відпочинку.

В першу трійку складових здорового способу життя досліджувані юнацького віку віднесли спорт та інші види фізичної активності, відсутність шкідливих звичок та здоровий сон, а в другу – позитивне мислення, раціональне харчування, а також вміння справлятися зі стресами. На відміну від юнаків, респонденти зрілого віку значну роль відводять вмінню справлятися зі стресами, поставивши його на друге місце після відсутності шкідливих звичок.

Представники обох вікових груп стали б вести здоровий спосіб життя, перш за все, для досягнення успіху у житті та удосконалення фізичної сили та краси. Серед важливих стимулів юнаки та дівчата назвали народження здорового потомства, а досліджувані зрілого віку – довголіття. Важливо те, що для обох груп досліджуваних майже в однаковій мірі є актуальною додаткова мотивація до здорового способу життя.

Основним механізмом розвитку ціннісного ставлення до здоров'я є активна самостійна діяльність суб'єкта по вирішенню протиріччя між усвідомленням цінності здоров'я і реальною поведінкою: важливу роль в цьому процесі відіграє рефлексія, що дає можливість усвідомлювати, осмислювати, оцінювати, коригувати наявний суб'єктивний досвід збереження здоров'я.

Одержано 28.03.2019

Представлены результаты исследования мотивации к здоровому образу жизни у лиц юношеского и зрелого возраста. Показано, что существуют возрастные различия в отношении к здоровью, его ценности и роли в жизни, составляющих и мотивов здорового образа жизни.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, мотивация, возраст, юноши, зрелые люди.

УДК 159.9

Вікторія Василівна ШЕВЧЕНКО,

викладач кафедри психології та педагогіки

Національної академії Національної гвардії України (м. Харків);

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3066-4361>

ЗМІСТ І ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто зміст та психологічну структуру професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів Національної гвардії України.

Ключові слова: офіцер, зміст, психологічна структура.

На сьогоднішній день, науковці розглядають складові частини психологічної компетентності у тісному зв'язку із специфікою професійної діяльності фахівця. Зокрема В. Зазикін у психологічній компетентності виокремлює декілька взаємопов'язаних підструктур: – соціально-перцептивну компетентність, що проявляється у «знанні людей»; її основою є психологічні знання про особистісні та характерологічні детермінанти та індикатори, що проявляються в діяльності, поведінці, ставленнях та спілкуванні;

– соціально-психологічну компетентність, що є системою структурованих знань про закономірності поведінки, діяльності, спілкування і ставлення людини, яка є членом професійної групи;

– ауто психологічну компетентність як систему знань, що дозволяє здійснювати самопізнання, самооцінку, самоконтроль, уміння керувати своїм станом і працездатністю та забезпечує самоефективність;

– психолого-педагогічну компетентність як систему знань про методи впливу на людей [1; 2, с. 22].

Дослідниця О. Войтюк розглядає психологічну компетентність викладача як систему фахових компетентностей, що функціонують на основі прикладних психологічних знань про людину як особистість та індивідуальність, залучену до індивідуальної або спільної діяльності. У структурі психологічної компетентності викладача дослідник виокремлює соціально-психологічну, комунікативну, соціально-перцептивну, ауто психологічну компетентності та соціальну спрямованість викладача. Така структура, підкреслює автор, визначає й зміст психологічної компетентності викладача [3, с. 71–72].

Психолог, К. Маслова основними складовими психологічної компетентності менеджера по персоналу називає комунікативну компетенцію, ауто психологічну компетенцію і здатність менеджера до саморегуляції психічного стану. Складові психологічної компетентності менеджера по персоналу з огляду на специфіку завдань, що їх він вирішує принаймні співробітників на роботу, зазначає дослідниця, досить відмінні щодо змісту. На думку К. Маслової, при наймі співробітників на роботу провідну роль відіграє: у складі комунікативної компетенції менеджера по персоналу – його підготовленість до відповідного типу взаємодії, гнучкість у спілкуванні, комунікативність, відкритість, контактність та здатність нейтралізувати сором'язливість; у складі ауто психологічної компетенції – саморозуміння, аутосимпатія, спонтанність, віра в людей, креативність; у складі здатності до саморегуляції – емоційна лабільність, врівноваженість, організаторські здібності, стримання спонтанної агресії та дратівливості [4].

Військовий психолог В. Дружин також виокремлює складові психологічної компетентності команди розгляду на специфіку його діяльності. Дослідник вважає, що в діапазоні професійних функцій сучасного офіцера – командира поряд з командною, виховною та навчальною функціями треба виділити ще й такі, що обумовлені надзвичайною соціальною значущістю службової діяльності:

- керівництво людьми та колективами, що, в свою чергу, включає планування та прогнозування, прийняття рішень, визначення цілей і завдань виконавцям;
- організація та координація спільної діяльності підлеглих людей та колективів, контроль та санкціонування;
- формування соціально-психологічного клімату у військовому колективі;
- психологічний та соціально-психологічний вплив на підлеглих;
- керівництво психологічною роботою в плані психологічної підтримки тих, хто її потребує, а також психологічної допомоги та корекції, що ґрунтується на психодіагностиці [5].

Отже, як свідчать результати аналізу наукових праць, підструктури професійної компетентності обумовлені характером професійної діяльності та її специфічними вимогами. Загалом дослідження професійно-психологічної компетентності, як й інших видів компетентності, вчені пропонують здійснювати з урахуванням змісту й специфіки професійної діяльності. З огляду на це ми пропонуємо дослідити наступні компоненти професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів Національної гвардії України, а саме:

1) мотиваційно-особистісний (визначає вибіркову спрямованість курсанта на професійно-психологічну діяльність, охоплює також необхідні для ефективного виконання завдань оперативно-службової діяльності професійні якості, зокрема спостережливість та уважність);

2) гностичний (охоплює систему знань, необхідних майбутньому офіцеру для успішної професійно-психологічної діяльності);

3) регулятивний (охоплює професійні вміння й навички, насамперед спеціальні психологічні уміння, безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю, що має психологічний зміст);

4) рефлексивний (стосується рівня розвитку самооцінки, умінь здійснювати емоційно-вольову регуляцію поведінки, самоконтроль та саморегуляцію);

5) стресостійкість (здатність військовослужбовця протистояти стресорному впливу або справлятися з багатьма стресогенними ситуаціями, активно перетворюючи їх або пристосовуючись до них без шкоди для свого здоров'я і якості виконуваної службово-бойової діяльності).

Список бібліографічних посилань

1. Андреева Г. М. Социальная психология. М. : Аспект Пресс, 2004. 415 с.

2. Зазыкин В. Г., Карпенко А. С. Психологическая компетентность руководителя. М. : ИПК ГС, 2008. 376 с.

3. Войтюк О. А. Формування психологічної компетентності викладачів іноземних мов вищих військових навчальних закладів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Хмельницький, 2009. 178 с.

4. Маслова Е. С. Особенности психологической компетентности личности менеджера по персоналу : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Сочи, 2009. 22 с.

5. Дружин В. Н. Психологическая компетентность в профессиональной деятельности командира полка (батальона) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03. Тверь, 1998. 130 с.

Одержано 21.03.2019

Рассмотрено содержание и психологическую структуру профессионально-психологической компетентности будущих офицеров Национальной гвардии Украины.

Ключевые слова: *офицер, содержание, психологическая структура.*

УДК 159.9

Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7377-0776>;

Володимир Володимирович КОРЕПАНОВ,

студент 4 курсу факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ СУБ'ЄКТИВНОГО ВІДЧУЖЕННЯ ТА НЕГАТИВНИХ ОСОБИСТІСНИХ РИС ОСІБ РІЗНОГО ВІКУ

Наведено емпіричне дослідження відчуження та таких рис особистості, як макіавелізм, нарцисизм та психопатії в осіб різного віку. Виявлені статистично значущі взаємозв'язки відрізняються специфічними проявами в групах досліджуваних в залежності від віку.

Ключові слова: відчуження, макіавелізм, нарцисизм, психопатії, особи різного віку.

Стан відчуження виникає тоді, коли зникає почуття особистої причетності до того, що робиш – неважливо, на роботі, вдома або на самоті. Відчужена людина не бачить сенсу в тому, що вона робить, вона не має ніякої особистої зацікавленості і відчуває безсилля і неможливість що-небудь змінити. В психологічній науці немає чіткого визначення та єдиного розуміння феномена відчуження так само як і пояснення причин, що його викликають. На сьогоднішній день найчастіше проблема відчуження досліджується в підлітковому або юнацькому віці але відчуження притаманне людям усіх вікових категорій, що й обумовило вибір нашого дослідження.

В нашому дослідженні прийняли участь чоловіки і жінки різного віку в кількості 84 особи. Досліджувані були поділені на 3 групи відповідно до міжнародної вікової періодизації дорослої людини: першу групу склали 19 осіб, що були віднесені нами до групи юного віку (від 16 до 21 року), другу групу склали 34 особи, група молодого віку (від 24 до 35 років), у третю групу увійшла 31 людина, віднесена нами до групи зрілого віку (від 36 до 60 років).

За допомогою опитувальників суб'єктивного відчуження Є. М. Осіна [1] та «Темна тріада» [2] нами були досліджені взаємозв'язки показників цих методик. В таблиці 1 наведені результати дослідження

взаємозв'язків відчуження та негативних особистісних характеристик осіб юного віку.

Таблиця 1

Взаємозв'язки відчуження та негативних особистісних характеристик осіб юного віку (r)

Показники	Макіавелізм	Нарцисизм	Психопатії
Відчуження від суспільства	0,556*	0,454	0,526*
Відчуження від навчання/роботи	0,549*	0,411	0,497*
Відчуження від міжособистісних стосунків	0,669**	0,414	0,504*
Відчуження від сім'ї	0,671**	0,504*	0,787***
Відчуження від власної особистості	0,444	0,564*	0,668**
Загальний рівень відчуження	0,641**	0,524*	0,719***
Веgetативність	0,432	0,413	0,479*
Безсилля	0,378	0,432	0,484*
Нігілізм	0,551*	0,441	0,491*
Авантюризм	0,557*	0,448	0,494*

Примітка: рівень значимості за Спірменом: *– 0,05; **– 0,01; ***– 0,001.

Зафіксовані позитивні статистично значущі взаємозв'язки між показником макіавелізму та «відчуження від суспільства», «відчуження від навчання/роботи», «відчуження від міжособистісних стосунків», «відчуження від сім'ї», «загальний рівень відчуження», «нігілізм», «авантюризм». Ці дані показують залежність відчуження цих сфер та форм від поведінки, що включає в себе маніпуляцію іншими в особистих цілях.

Позитивні взаємозв'язки між нарцисизмом та «відчуженням від сім'ї», «відчуженням від власної особистості», «загальним рівнем відчуження» свідчать про те, що підвищення почуття власної значущості, бажання постійно підтверджувати свою перевагу, готовність використовувати інших і завищене почуття власної важливості призводить до збільшення відчуження в зазначених сферах.

Були виявлені значущі позитивні взаємозв'язки між усіма сферами та формами відчуження та показником психопатії: «відчуження від суспільства», «відчуження від навчання/роботи», «відчуження від

міжособистісних стосунків», «відчуження від сім'ї», «відчуженням від власної особистості», «загальний рівень відчуження», «вегетативність», «безсилля», «нігілізм», «авантюризм». Тобто, збільшення відчуження від усіх сфер і форм спостерігається при збільшенні імпульсивності в поведінці, при відкритій демонстрації повної незацікавленості проблемами інших, а також схильності не тільки до вербальної, а й до фізичної агресії.

В таблиці 2 наведені взаємозв'язки відчуження та негативних особистісних характеристик осіб молодого віку.

Таблиця 2

Взаємозв'язки відчуження та негативних особистісних характеристик осіб молодого віку (r)

Показники	Макіавелізм	Нарцисизм	Психопатії
Відчуження від суспільства	0,261	0,101	0,121
Відчуження від навчання/роботи	0,331	0,249	0,238
Відчуження від міжособистісних стосунків	0,536**	0,068	0,384*
Відчуження від сім'ї	0,427*	0,186	0,345*
Відчуження від власної особистості	0,368*	0,061	0,234
Загальний рівень відчуження	0,426*	0,126	0,312
Вегетативність	0,432*	0,218	0,397
Безсилля	0,322	0,231	0,278
Нігілізм	0,314	0,208	0,365
Авантюризм	0,205	0,124	0,514*

Примітка: рівень значимості за Спірменом: *– 0,05; **– 0,01; ***– 0,001.

Ми бачимо, що були виявлені наступні значущі взаємозв'язки макіавелізму та «відчуження від міжособистісних стосунків», «відчуження від сім'ї», «відчуженням від власної особистості», «загальний рівень відчуження», «вегетативність, що свідчить про збільшення відчуження в цих сферах і формі в осіб молодого віку при поведінці, що включає в себе маніпуляцію іншими в особистих цілях. Між нарцисизмом та усіма сферами та формами відчуження не було виявлено жодного значущого взаємозв'язку, тоді як показник психопатії позитивно корелює з такими шкалами, як «відчуження від міжособистісних

стосунків», «відчуження від сім'ї» та «авантюризм». Тобто у досліджуваних молодого віку спостерігається відчуження від зазначених сфер та форми при збільшенні імпульсивності в поведінці, при відкритій демонстрації повної незацікавленості проблемами інших і постійного пошуку підтвердження своєї високої самооцінки, а також схильності не тільки до вербальної, а й до фізичної агресії

В таблиці 3 представлені результати дослідження взаємозв'язків відчуження та негативних особистісних характеристик осіб зрілого віку.

Таблиця 3

Взаємозв'язки відчуження та негативних особистісних характеристик осіб зрілого віку (r)

Показники	Макіавелізм	Нарцисизм	Психопатії
Відчуження від суспільства	0,356	0,059	-0,081
Відчуження від навчання/роботи	0,672***	0,071	-0,075
Відчуження від міжособистісних стосунків	0,758***	-0,003	0,175
Відчуження від сім'ї	0,699***	-0,044	0,241
Відчуження від власної особистості	0,364*	-0,341	0,121
Загальний рівень відчуження	0,702***	-0,021	0,088
Веґетативність	0,323	0,065	0,075
Безсилля	0,375*	-0,011	0,068
Нігілізм	0,259	0,056	0,123
Авантюризм	0,264	0,121	0,126

Примітка: рівень значимості по Спірменом: *– 0,05; **– 0,01; ***– 0,001.

Виходячи з даних, що наведені в таблиці 3 були виявлені наступні позитивні статистично значущі взаємозв'язки між макіавелізмом та такими показниками: «відчуження від навчання/роботи», «відчуження від міжособистісних стосунків», «відчуження від сім'ї», «відчуженням від власної особистості», «загальний рівень відчуження», «безсилля». Тобто, можна зауважити, що в групі осіб зрілого віку збільшення відчуження від зазначених сфер та форми безсилля спостерігається тільки при наявності такої поведінки, що включає в себе

маніпуляцію іншими в особистих цілях. Маніпулятивна поведінка характеризується схильністю прораховувати наслідки своїх дій і орієнтуватися на далекі цілі і відстрочену винагороду. При цьому спостерігається прагнення до реальних досягнень, щоб не було помітно їх глибоку байдужість до всіх оточуючих і намір по головах інших прокуватися до своєї мети:

Аналіз взаємозв'язків відчуження та таких негативних характеристик, як макіавелізм, нарцисизм та психопатії показав наявність тільки позитивних значущих кореляцій між цими показниками в усіх досліджуваних групах, що є свідченням позитивного впливу негативних характеристик особистості на відчуження. Зокрема, було виявлено, що з віком зменшується вплив негативних характеристик особистості на відчуження, при чому найбільший вплив в усіх досліджуваних залишається при наявності макіавелізму, а психопатії втрачають свій вплив з віком, тоді як нарцисизм найменш впливає на відчуження в усіх групах досліджуваних.

Список бібліографічних посилань

1. Осин Е. Н. Смыслоутрата как переживание отчуждения: структура и диагностика : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. М., 2007. 217 с.
2. Корнилова Т. В., Корнилов С. А., Чумакова М. А., Талмач М. С. Методика диагностики личностных черт «Темной триады»: апробация опросника «Темная дюжина». *Психологический журнал*. 2015. Т. 36, № 2. С. 99–112. URL: <https://istina.msu.ru/publications/article/9011394/> (дата звернення: 12.02.2019).

Одержано 19.03.2019

Представлено эмпирическое исследование отчуждения и таких черт личности, как макиавеллизм, нарциссизм и психопатии у лиц разного возраста. Выявленные статистически значимые взаимосвязи отличаются специфическими проявлениями в группах испытуемых в зависимости от возраста.

Ключевые слова: отчуждение, макиавеллизм, нарциссизм, психопатии, лица разного возраста.

СЕКЦІЯ 2 СУСПІЛЬСТВО

УДК 159.9:316.624

Сергій Олегович БОГДАНОВСЬКИЙ,

студент факультету психології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Олена Володимирівна МИЛОСЛАВСЬКА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри прикладної психології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Розглянуто загальну характеристику девіантної поведінки, проведено теоретичний аналіз підходу до вивчення девіантної поведінки та загальних характеристик понять.

Ключові слова: *девіація, девіантна поведінка, девіантність особистості.*

У сучасному українському суспільстві проблема девіантної поведінки є досить актуальною, оскільки саме вона обмежує соціалізацію особистості, її розвиток, знижує морально-етичний рівень населення та поширює кримінальну субкультуру: здійснення злочинів, релігійні секти. Проблему девіантної поведінки досліджують не лише в психології, але й у соціології, педагогіці, кримінології, правовій статистиці та в інших науках. Серед вітчизняних та зарубіжних представників, які вивчали девіантну поведінку, є В. Крижко, Є. Павлютенко, М. Рижков, Л. Сохань, Т. Титаренко та інші. Автор вказує, що девіантна поведінка – це система вчинків особистості чи групи, що відхиляється від загальноприйнятої норми (норми психічного здоров'я, права, моралі, культури тощо) [4]. Психологічну норму науковці визначають як зв'язок з психічним здоров'ям. Неприродним вважають те, що може спричинити суб'єктові відчуття тривоги – великий ступінь дратівливості, почуття провини, а також порушення здатності людини адекватно діяти у звичайній для себе професійній чи соціальній якості. А вже соціальну норму визначають як ту, що зумовлена соціальними стереотипами. Тобто коли дії людини не відповідають

загальноприйнятим традиціям та правилам, її сприймають як відхилену від норми [2]. Варто зауважити, що відхилення поведінки може інтерпретуватися як негативно, так і позитивно. Так званий тип порушеної норми і значення наслідків. Позитивною девіацією може бути наприклад нестандартна особистість, для якої притаманним є прояви оригінальних, креативних ідей, які є суспільно значущими, і, загалом, свідчать про успішний процес соціалізації та відіграють позитивну роль у прогресивному розвитку суспільства [3]. Негативна девіація – це поведінка, яка пов'язана з тим, що особистість не за своєю позитивного соціального досвіду, не може адаптуватися до установлених соціальних норм поведінки та моральних цінностей, які відповідають вимогам суспільства, хоча вона сама й може добре знати ці норми [5]. У даному випадку процес соціалізації порушується. Це проявляється у незбалансованих психічних процесах, не адаптованості, порушенні процесу самоактуалізації або у вигляді уникання естетичного та морального контролю за власною поведінкою, яка власне стає соціально дезадаптованою. У зв'язку з цим і говорять про девіантність особистості – сукупність надбаних особистістю аморальних, асоціальних поглядів на життя, що не відповідають очікуванням оточуючих та за певний час стають її соціальною позицією, яка заважає зростанню особистості, її само актуалізації та інше. Все це спричиняє девіантний спосіб життя індивіда [1].

Під впливом виховання, соціально-економічних, морально-психологічних та багатьох інших чинників власне і виникає девіація поведінки. У наш час особливо слід відзначити дефіцит засобів і технологій розвитку соціальних служб, що створені для самореалізації кожної людини, недостатньо високий рівень психологічної компетентності більшості населення, в тому числі фахівців, які можуть допомогти людям з певним видом девіантної поведінки [1].

Завдяки загальнонауковому підходу до класифікацій поведінкових відхилень виділяють такі види та характеристики девіацій:

- *за ступенем*: первинні (будь-які форми ненормативної поведінки) та вторинні (виникають у наслідку свідомого чи несвідомого прагнення девіантна діяти відповідно до того «ярлика», яким оточуючі відмітили його поведінку, що була раніше);
- *за характером*: фізичні, психічні, соціальні, економічні порушення та ін.;
- *за динамікою*: стійкі, коли домінує лише один вид асоціальної поведінки (наркоманія, дромоманія); нестійкі, коли відмічається схильність до різних видів девіантної поведінки (алкоголізм з агресією до родини);

- за *масштабом*: масові (алкоголізм), групові (поведінка спортивних уболівальників чи будь-яких фанатів), індивідуальні або ізолювані (нарцисизм, порушення потягів – клептоманія та ін.);

- за *суб'єктом*: відхилення окремих індивідів (жінка-алкоголік, суїцидент), офіційних структур, неформальних та умовних соціальних груп (анонімні алкоголіки, неформали та ін.);

- за *тривалістю*: тимчасові (під впливом групи) і тривалі (константні);

- за *рівнем організованості*: стихійні, що виникають за рахунок впливу емоційного стану індивіда або збігу зовнішніх обставин (агресія, спроби самогубства); сплановані, які регламентовані та чіткої спрямовані (стан комп'ютерної залежності, зловживання алкоголем);

- за *типом порушеної норми і значення наслідків*: позитивні та негативні;

- за *спрямованістю на себе та інших*: експансивна – втручання у сфери життя та діяльності оточуючих, здійснення стосовно них форм фізичного, психічного та сексуального насильства; неекспансивна – індивід своєю поведінкою не зачіпає інтересів інших, однак шкодить собі (нервова анорексія); егоїстична – спрямована на отримання задоволення чи особистого зиску (сексуальні девіації, зловживання психоактивними речовинами); альтруїстична – спрямована на інтереси інших (суїцидальна поведінка людини, що здійснюється заради близьких);

- за *рівнем структурованості*: організовані – це групова форма поведінки, в межах якої чітко розподілено ролі всіх її учасників (сектантство); для неструктурованих девіацій характерна відсутність ієрархічних взаємостосунків, регламентація вчинків;

- за *рівнем усвідомленості та критичності поведінки*: усвідомлені – це коли особа усвідомлює, що її вчинки суперечать певним нормам, може пережити з цього приводу негативні емоції, хоче змінити свою поведінку; неусвідомлені зазвичай притаманні людям з розладами психіки, які переконані, що їхня поведінка адекватного характеру [2].

Таким чином, створення та широке використання профілактичних програм девіантної поведінки є необхідним для навчально-виховного процесу та є однією з головних умов формування й розвитку здорової повноцінної особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки : курс лекцій. Київ : МАУП, 2006. 88 с.

2. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : навч.-метод. посіб. : у 2 ч. Ч. 1: Теоретична частина. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2016. 14 с.

3. Козубовська І. В., Товканець Г. В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей у процесі професійного педагогічного спілкування. Ужгород : Патент, 1998. 195 с.

4. Макаренко А. С. С любовью и тревогой. Киев : Изд-во УСХА, 1989. 368 с.

5. Психотерапевтическая энциклопедия / под ред. Б. Д. Карвасарского. СПб. : Питер, 2000. 1024 с.

Одержано 19.03.2019

Рассмотрена общая характеристика девиантного поведения, проведен теоретический анализ подхода к изучению девиантного поведения и общих характеристик понятий.

Ключевые слова: девиация, девиантное поведение, девиантность личности.

УДК 159.94:316.62

Сергій Олексійович ГАРЬКАВЕЦЬ,

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології та соціології
Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк);
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2539-3838>

ПРОЯВИ КОНКУРЕНТНОЇ ВІКТИМНОСТІ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ

Розглядаються особливості прояву феномена конкурентної віктимності особистості в умовах розвитку соціального конфлікту. Зазначається, що конкурентна віктимність виступає деструктивним чинником, який генерує загострення конфлікту та значно ускладнює пошуки шляхів щодо примирення ворогуючих сторін.

Ключові слова: жертва, ідентичність, конкурентна віктимність, примирення, соціальний конфлікт.

Феномен «конкурентна віктимність» («competitive victimhood» (CV)) вперше був екстрапольований в науковий дискурс зарубіжними дослідниками М. Noor, R. J. Brown, G. Prentice у 2008 році, у зв'язку з вивченням конфлікту та можливостей міжгрупового примирення у Північній Ірландії [5]. Науковці з'ясували, що під час соціального конфлікту (особливо збройного конфлікту) виникає загальна тенденція у конфліктуючих сторін, конкурувати між собою за статус жертви. Кожному з опонентів вважається, що саме вони несуть непорівнянні

втрати й найбільш страждають від даного конфлікту. Тобто, конкуруюча віктимність надає розуміння того, як потуги членів ворогуючих груп призводять до того, що їхні представники вважають власні страждання набагато більшими, ніж страждання супротивника, що саме вони є потерпілою стороною й прихильність інших повинна бути на їхньому боці.

При цьому, чим вище рівень ескалації конфлікту, тим більш значущою виявляється роль жертв і втрат, що несуть конфліктуючі сторони у непримиренному протистоянні, що також звужує можливе поле для його подолання [1]. Якщо конфлікт виявляється затяжним (кожного дня хтось гине або отримує поранення), кожна зі сторін прагне збільшити власні страждання з метою отримати підтримку, співчуття, розуміння з боку тих, хто спостерігає за ним зі сторони. Отримавши таку підтримку «жертва» демонструє власну жертвовність, прагне закріпити та посилити відчуття того, що її війна справедлива, а отже вона може дозволити більше, ніж співчуття. Жертва вважає, що вона має право на максимальну компенсацію втрат, наполегливо її вимагає та очікує. При цьому не звертає уваги на те, що сама іноді вдається до деструкцій, вчиняє насильницькі дії та несе моральну, правову, матеріальну провину за скоєне. Разом із цим, конкурентна віктимність у групі виконує такі функції як формування установок на ескалацію конфлікту у її членів, посилення ідентифікації членів групи, послаблення відповідальності за вчинення аморальних і злочинних дій, втягування в конфлікт нових індивідів і неможливість міжгрупового примирення та прощення [2].

Отже, феномен конкурентної віктимності зумовлює зростання ворожнечі та агресії між конфліктуючими сторонами, що тільки збільшує їхні страждання. При цьому, на думку членів цих груп, їхні страждання є не порівняно більшими, ніж страждання їхніх опонентів.

Соціальний конфлікт, що відбувається на Південному сході України, має всі підстави для прояву феномена конкурентної віктимності у ворогуючих сторін на достатньо високому рівні. Це зумовлено тим, що значна частина мешканців (мешкають як на тимчасово окупованій території, так й в Україні) Донбасу (можливо не тільки мешканців цього регіону) є «хворою» на синдром жертви й ця хвороба, скоріше за все, перетворилася на хронічну [3]. Власно віктимізація населення відбувалася тривалий час (втрата радянської ідентичності, боротьба за мову, героїв тощо), а отже все це ускладнювало розуміння процесів, що відбувалися в пострадянському, українському соціокультурному просторі. Тому проблема вирішення соціального конфлікту полягає не тільки в тому, щоб протиборчі сторони сіли за

стіл перемовин і домовилися про припинення війни, але й конструктивного ставлення один до іншого з метою досягнення дійсного примирення та прощення. При цьому у конфлікті на Донбасі не може бути переможців і переможених, якщо ми розглядаємо цей конфлікт із точки зору примирення сторін, а не продовження війни до переможного кінця [3].

Отже, долаючи соціальний конфлікт, перш за все, слід вирішувати проблему конкурентної віктимності, оскільки деструктивне поводження опонентів буде заперечувати конструктивні кроки у цьому напрямку. Такі деструкції можна подолати, якщо спробувати змінити емоційне ставлення суб'єктів конфлікту один до одного. Наприклад, збільшення ваги когнітивної переоцінки ситуації, зменшує амплітуду негативних емоцій та посилює політику щодо вирішення конфлікту, як єдино можливого.

Також набуття членами конфліктуючих сторін загальної ідентичності жертви призводить до зниження рівня конкурентної віктимності та збільшує шанси на порозуміння. Результати одного з соціологічних досліджень засвідчили, що тільки 16 % респондентів в Україні притримуються принципу «око за око», тобто помститися за загиблих, у той же час, 52 % членів родин загиблих військових випробовують до родин тих, хто загинув у протистоянні з українськими воєнними, співчуття [4]. Тобто, такі респонденти спроможні зрозуміти та розділити біль втрати з того боку, що може свідчити про єдність ідентифікації жертв конфлікту. «Подібне тягнеться до подібного», а отже саме набуття членами конфліктуючих сторін загальної ідентичності жертви може призвести до зниження рівня конкурентної віктимності конфліктуючих сторін та збільшити шанси на порозуміння. Для цього необхідно, щоб у якості переговорників виступали представники саме таких груп, які мають внутрішній потенціал до примирення та вміють пробачати, а не ті, хто належать до групи так званих «холіварів».

Список бібліографічних посилань

1. Гарькавец С. А. Проблема конкурентной ви́ктимности и вооруженный конфликт на юго-востоке Украины. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Психологія*. 2016. № 2 (42). С. 39–49.
2. Гарькавец С. О. Конкурентна ві́ктимність та її психологічні механізми. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2017. № 1 (42). С. 59–67.
3. Гарькавец С. О. Особливості формування установки конкурентної ві́ктимності в умовах збройного конфлікту – досвід мешканців Донбасу. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2018. № 8 (12). С. 37–41.

4. Українці розходяться у думках щодо амністії бойовиків на Донбасі // Укрінформ : сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2382581-ukrainci-rozhodatsa-u-dumkah-sodo-amnistii-bojovikiv-na-donbasi.html> (дата звернення: 05.02.2019).

5. Noor M., Brown R. J., Prentice G. Precursors and mediators of inter-group reconciliation in Northern Ireland. A new model. *British Journal of Social Psychology*. 2008. Vol. 47 (3). P. 481–495.

Одержано 02.03.2019

Рассматриваются особенности проявлений феномена конкурентной виктимности личности в условиях развития социального конфликта. Утверждается, что конкурентная виктимность является деструктивным фактором, который генерирует обострение конфликта и значительно осложняет поиски путей ведущих к примирению враждующих сторон.

Ключевые слова: жертва, идентичность, конкурентная виктимность, примирение, социальный конфликт.

УДК 159.923

Галина Вадимівна ГУМЕНЮК,

кандидат психологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник лабораторії вікової психофізіології
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5406-3723>

ЦІННІСТЬ ОСОБИСТІСНОГО РЕСУРСУ ВЧЕНОГО В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Показано, що виникнення нової реальності українського суспільства обумовлює і нові умови праці, зокрема для діяльності вітчизняних учених. Обґрунтовується цінність виваженого ставлення до організації праці науковців. Розглянуто особистісний ресурс вченого як ключову передумову його ефективної професійної діяльності та професійного розвитку.

Ключові слова: вчений, наукова діяльність, особистісний ресурс, професійний розвиток.

В умовах активних трансформаційних змін у суспільстві з підвищеною складністю інформаційної його складової посилюється культурно-ціннісне навантаження на вченого як представника інтелектуальної праці, від продуктивності якого залежить добробут і процвітання суспільства. На продуктивність його роботи покладені

великі надії і сподівання. Адже у сучасному світі епохи глобалізації наука є одним з базових показників конкурентоспроможності країни на міжнародній арені.

Незважаючи на це, впродовж останніх 25 років, а особливо – 5 останніх, науковий потенціал України невпинно знижувався. Природне старіння наукових кадрів доповнювалося «відпливом мізків», за непадом дослідницької інфраструктури. А постанови Уряду щодо економії фондів закордонних відряджень та зменшення оплати праці в цілому унеможливила участь учених у міжнародних конференціях та ускладнила проведення міжнародних конференцій в Україні. Нині наука в Україні перетворилася на суспільство Ivory towers. Наука, яка не входить до пріоритетів стратегії розвитку держави – приречена. На думку академіка М. П. Федоренка, асигнування на науку ще жодного разу в історії людства не зробили бідним ні одного господаря чи державу, а тільки збагачували їх і прославляли у віка [2].

Проте, всупереч наявній ситуації з хронічним недофінансуванням вітчизняної науки, українські вчені здатні показувати високі результати. Про це, зокрема, свідчить нагорода Scopus Awards Ukraine 2016, яку нещодавно отримали наші співвітчизники – заступник директора з наукової роботи Інституту молекулярної біології і генетики (ІМБГ) НАН України, завідувач відділу молекулярної та квантової біофізики Дмитро Говорун і провідний науковий співробітник відділу молекулярної та квантової біофізики ІМБГ Ольга Броварець.

Специфіка науково-дослідної та/або науково-педагогічної діяльності вимагає від учених застосування всього арсеналу наявних ресурсів, спрямованих як на компенсацію несприятливих соціокультурних та професійних чинників середовища, так і на отримання професійно бажаного результату. Важливість питання збереження і примноження особистісного ресурсу науковців, його цінності в їхній професійній діяльності обумовлено її важкістю та проблематичністю. Усім добре відомий факт, що праця вчених вирізняється нерівномірністю нервового напруження при її здійсненні, оскільки пов'язана з необхідністю опрацювання великого обсягу інформації, прийняття нестандартних (оригінальних) рішень, генерування ідей (гіпотез) в умовах об'єктивної та суб'єктивної невизначеності. Розумова діяльність вчених не вкладається у традиційно існуючі рамки робочого дня, їй властива нерегулярність робочого навантаження, що лише підсилює нерівномірність розподілу нервового напруження; до того ж висувуються високі вимоги до професійної ерудиції, масштабності і глибини мислення, а також до організаторських якостей, вміння працювати з людьми тощо. Все це обумовлює наявність

у вченого значної величини особистісного ресурсу та вміння його використовувати.

Щодо феномена «ресурсу», то він завжди викликав до себе жвавий науковий інтерес. Фахівець використовує наданий йому ресурс не лише для здійснення професійних завдань, але й для саморозвитку, самореалізації, особистісного росту, досягнення професійно вагомих та віддалених цілей. Тому спектр проблематики ресурсів ученого як суб'єкта праці охоплює широке коло питань, найвагоміші серед них:

- потенціали і ресурси адаптації до складних умов і обставин життя і праці;
- ресурси життєстійкості і динаміка їхньої зміни у процесі життя і професіоналізації;
- ресурси професійного становлення та ефективність суб'єктів праці;
- ресурси подолання професійних та особистісних криз;
- ресурси протидії професійно-особистісним деформаціям і збереження професійного здоров'я;
- динаміка і «вага» ресурсів на різних етапах професіоналізації;
- обумовленість ресурсів людини зовнішнім і внутрішнім чинникам – активністю людини як суб'єкта;
- технології збереження ресурсів професійного здоров'я.

Проведене нами дослідження українських вчених гуманітарного профілю (n=51), які досягли значних професійних успіхів (30 % з високим рівнем професіоналізму; 43 % – з рівнем вищим за середній) [1], виявило, що провідною умовою збереження особистісного ресурсу вченого є його адекватне (обачне) використання, яке передбачає:

- своєчасне визначення пріоритетності того чи іншого мотиву на даний проміжок часу;
- стратегічне і тактичне планування, яке підкріплюється діями щодо здійснення цих планів;
- готовність до змін, як здатність особистості виявляти надситуативну активність у прийнятті відповідної позиції для подолання труднощів;
- диференціація сфер застосування своїх сил;
- рефлексія (виокремлення та подальший розвиток професійно та особистісно важливих якостей);
- усвідомленість наявних засобів (чи засобів їх набуття) та готовність їх використовувати для досягнення мети;
- розвиток навичок асертивної поведінки;
- компенсованість (взаємозамінність одних ресурсів іншими);
- визнання цінності ресурсів у соціумі тощо.

Наостанок слід зазначити, що особистісний ресурс ученого – передумова продуктивної науково-дослідної діяльності і професійного розвитку. Успіх при цьому визначається не стільки наявністю ресурсу, скільки тим, наскільки продуктивно він використовує вченим як суб'єктом праці.

Список бібліографічних посилань

1. Гуменюк Г. В. Чинники професійного самоздійснення академічних учених // Психофізіологічне забезпечення професійного самоздійснення фахівця в умовах соціально-економічних перетворень : монографія / О. М. Кокун, В. В. Клименко, О. М. Корніяка та ін. ; за ред. О. М. Кокуна. Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 298 с.

2. Крафт Д. Детерминанты хозяйственной этики: прошлое, настоящее, будущее. М. : ИЗМИ, 2005. 312 с.

Одержано 18.03.2019

Рассмотрена связь между возникновением новой реальности в украинском обществе и новыми условиями труда, в том числе для деятельности отечественных ученых. Обосновывается ценность бережного отношения к организации труда ученых. Рассмотрен личностный ресурс ученого как ключевую предпосылку его эффективной профессиональной деятельности и профессионального развития.

Ключевые слова: учёный, научная деятельность, личностный ресурс, профессиональное развитие.

УДК 331.5

Наталя Сергіївна ГУЦАЛ,

слухач магістратури факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;

Микола Миколайович САППА,

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2242-1004>

ПОВЕДІНКА НА РИНКУ ПРАЦІ БАКАЛАВРІВ- ГУМАНІТАРІЇВ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ ЗВО

Представлені результати соціологічного дослідження поведінки на ринку праці випускників-бакалаврів гуманітарної спеціалізації. Вказані головні проблеми, що очікують їх при пошуку роботи, наведені особистісні фактори, що позитивно впливають на отримання бакалавром робочого місця.

Ключові слова: *бакалавр-гуманітарій, ринок праці, працевлаштування, молодь, досвід роботи.*

В Україні впродовж становлення та розвитку ринкової економіки простежуються суттєві зміни на ринку праці, що пов'язані зі стрімким підвищенням попиту на кваліфіковану робочу силу та розбалансуванням попиту і пропозиції на працю для більшості професій, що особливо загострює проблему безробіття серед молоді. За Г. Т. Завіновською, ринок праці – це передусім система суспільних відносин, пов'язаних із купівлею і продажем товару «робоча сила». Окрім того, ринок праці є сферою працевлаштування, формування попиту й пропозиції на робочу силу [1, с. 9]. Будучи носієм інноваційного потенціалу суспільства, молоде населення формує особливий сегмент ринку праці, який значно відрізняється від інших складових ринку.

З метою виявлення у кількісному вимірі позиції на ринку праці нещодавніх випускників-бакалаврів гуманітарної спеціалізації нами у 2018 році було проведено соціологічне дослідження, у якому взяли участь 61 магістрант 1 курсу заочної та денної форми навчання (відповідно 42 та 19 респондентів) за спеціальністю «Психологія» Харківського національного університету внутрішніх справ. В дослідженні було опитано 12 респондентів чоловічої статі (19,6 %) і 49 – жіночої (80,4 %). Вибірка стихійна.

Було з'ясовано, що 20 % опитаних після одержання диплому бакалавра взагалі не займалися пошуком роботи з різних причин – значна частка з них не шукала роботи, бо вирішили продовжити денне навчання у магістратурі, а дехто очікував повідомлення про призов до військової строкової служби або зайнявся домашнім господарством у зв'язку з формуванням сім'ї та народженням дітей. Ще 18 % опитаних не працюють і ще знаходиться в пошуку роботи. Лише 8 % випускників вдалося влаштуватися за отриманою спеціальністю, тоді як 34 % респондентів знайшли роботу не за своїм фахом. 20 % респондентів працюють не за фахом навчання, бо навіть і не шукали роботу за отриманою ними спеціальністю.

Вочевидь, наявність диплома бакалавра не гарантує його власнику успішне та швидке працевлаштування відповідно до його запитів. Серед тих, хто знайшов своє перше робоче місце, лише 18,4 % респондентам вдалось працевлаштуватися менше ніж за 3 місяці. 53 % з опитаних бакалаврів-гуманітаріїв знайшли роботу протягом півроку, а решта – 28,6 % респондентів, змогли працевлаштуватися лише через півроку і більше.

Сучасний ринок праці характеризується великим спектром варіантів працевлаштування. Більша частина опитаних, а саме 64 %,

націлені на працевлаштування в державному секторі, як офіційному, стабільному та прогнозованому порівняно з приватним (на цей варіант вказали 36 % опитуваних), який попри реальну можливість більше заробити не дає належних соціальних гарантій.

Однак роботодавці можуть запропонувати пошукувачу роботи, як офіційне, так і не неофіційне працевлаштування, і обидва варіанти мають для пошукувачу свої як переваги, так і недоліки. 52,4 % опитаних відповіли, що були працевлаштовані офіційно, відповідно 47,6 % – неофіційно, хоча в цьому випадку роботодавець, ухиляючись від податків, свідомо порушував закон. Офіційне працевлаштування гарантує працівникові стабільність та впевненість в завтрашньому дні. Серед переваг, які передбачає неофіційна робота, 42,8 % респондентів вказали можливість отримувати більшу заробітну плату, 36,1 % – імпонує відсутність формальностей, інших – 21,1 % приваблюють значно зручніші умови праці (гнучкий графік, індивідуальна робота, робота вдома і т. п.).

Переважна частина тих респондентів, які працюють не за фахом свого диплому – 39,4 %, серед причин свого працевлаштування називали відсутність вакансій за їх фахом. На низьку матеріальну винагороду роботи за фахом вказали 18,2 % таких респондентів. Варіант відповіді «компетенції, набуті за фахом, не відповідають вимогам роботодавця» обрали 18,1 % з них, а 15,1 % респондентів причиною роботи не за фахом називали незадовільні умови праці за фахом.

Звичайно, успішне працевлаштування більшою мірою залежить від зовнішніх чинників: стану ринку праці, затребуваності спеціалістів певного фаху і т. п. Але не менш важливими є фактори, які залежать від самого пошукувача. Згідно з оцінками впливу особистісних факторів на працевлаштування, зроблених бакалаврами (див. таблицю 1), найбільш найважливішим чинником, який має значний вплив при отриманні роботи, є, на думку опитуваних, високі інтелектуальні можливості пошукувача роботи.

Таблиця 1

Оцінка факторів впливу на отримання робочого місця випускниками-бакалаврами (в індексах, значення яких змінюється від 0 до 5, де 0 – найменш цінне, а 5 – найбільш цінне)

Фактори впливу на отримання робочого місця	Індекси
Наявність певних знань (знання іноземної мови, вміння працювати з комп'ютером і т. п.)	4,2
Престижність ЗВО, в якому навчався випускник-бакалавр	3,7
Характер спеціальності, яку отримав випускник-бакалавр	3,9
Молодий вік	4,7
Високі інтелектуальні можливості	4,8

Молодий вік, як відмітили опитувані, теж є вагомим фактором при прийомі на роботу, але й неоднозначним.

З одного боку, молодь є більш ініціативною, з швидшою адаптивністю, з іншого – не має практичного досвіду роботи й трудових навичок. Також достатньо високу оцінку отримав такий фактор як наявність певних знань. Респонденти вказують, що додаткові вміння та навички завжди вітаються роботодавцями і виступають перевагою для кандидата на робоче місце. А найменш значущі чинники, з досвіду опитуваних, є характер спеціальності за дипломом та престижність ЗВО.

Головними проблемами при працевлаштуванні на думку випускників-бакалаврів, які брали участь в дослідженні, є відсутність практичного досвіду роботи – це відмітило 24 % респондентів, 16,5 % та 15,4 % опитуваних відповідно вказали на «завищені вимоги з боку роботодавців» та «відсутність повної вищої освіти». 12,6 % респондентів вказали на низьку якість підготовки бакалаврів, а 10,8 % респондентів – на відсутність вільних вакансій за своїм фахом. Крім того, ще 9,1 % респондентів зазначили, що наявна інформація про наявні вакансії є недостатньою, а 7,4 % з них – на низьку якість пропонованих їм місць. Гендерну приналежність як проблему при працевлаштуванні відмітили ще 2,8 % опитаних (1,1 % обрали відповідь «інше»). Зазначимо, що в умовах підвищеної конкуренції у цьому секторі ринку праці роботодавці завідомо завищують вимоги при відборі працівників. До проблем, з якими стикаються молоді люди при пошуку роботи, відносяться й вимоги, які висувають й самі кандидати на робоче місце: низька якість робочих місць, незадовільні умови праці, що включає низьку заробітну плату і т. п.

Список бібліографічних посилань

1. Завіновська Г. Т. Економіка праці : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2000. 200 с.

Одержано 21.03.2019

Представлены результаты социологического исследования поведения на рынке труда выпускников-бакалавров гуманитарной специализации. Указаны основные проблемы, которые ожидают их при поиске работы, приведены личностные факторы, позитивно влияющие на получение бакалавром рабочего места.

Ключевые слова: бакалавр-гуманитарий, рынок труда, трудоустройство, молодёжь, опыт работы.

УДК 159.9

Ірина Вячеславівна ЖДАНОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6361-3029>

ПСИХОСОМАТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТІЛЕСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗДОРОВ'Я

Охарактеризовано комплексну програму розвитку здоров'я людини «квітка потенціалів» В. Ананьєва, визначено зміст тілесного потенціалу здоров'я, проаналізовано один з методів розвитку тілесного потенціалу та подолання сенсомоторної амнезії Томаса Хана за допомогою соматичних вправ.

Ключові слова: потенціал здоров'я, тіло, сенсомоторна амнезія, соматичні вправи.

Соціально-економічні та політичні перетворення в Україні актуалізували проблему збереження фізичного, психічного, духовного і соціального здоров'я людини. В останні роки патоцентрична парадигми у сфері здоров'я та хвороби поступово змінюються на саноцентричну (В. О. Ананьєв, Е. Н. Вайнер, В. Є. Каган, С. Д. Максименко, Р. С. Нікіфоров). Акцент переноситься від боротьби із хворобою до збереження, зміцнення і розвитку здоров'я, профілактику хвороб, підвищення індивідуальної відповідальності людини за своє здоров'я (Р. А. Березовська, О. І. Богучарова, І. В. Дубровіна, О. С. Лісова, С. О. Омельченко). Постійно зростає інтерес сучасної науки до проблеми психологічних та поведінкових чинників формування та розвитку здоров'я, потенціалів здоров'я.

В межах холістичного підходу до здоров'я В. О. Ананьєвим запропонована комплексна валеологічна програма розвитку здоров'я людини – «квітка потенціалів», яка включає в себе основні завдання та методи психології здоров'я. Ця програма є органічно-цілісною системою теоретико-практичних уявлень, пов'язаних між собою спільним змістом, ідейними цілями і технологіями, і включає в себе сім потенціалів: потенціал розуму (інтелектуальний аспект здоров'я), потенціал волі (особистісний аспект здоров'я), потенціал почуттів (емоційний аспект здоров'я), потенціал тіла (фізичний аспект здоров'я), громадський потенціал (соціальний аспект здоров'я), креативний потенціал (творчий аспект здоров'я) та духовний потенціал (духовний аспект

здоров'я) [1]. Автор пропонує розвивати здоров'я через розвиток цих взаємопов'язаних потенціалів, через формування компетентностей, які відповідають кожному з потенціалів.

Розвиток тілесної компетентності спрямований на формування здатності людини «усвідомлювати» і вдосконалювати власну «тілесність» як властивість особистості. Це, насамперед, розвиток здатності усвідомлювати, диференціювати, розуміти власні відчуття, тілесні потреби, прийняття власного тіла, вміння саморегулювати тілесні процеси. Для людини з низьким рівнем тілесної компетентності характерні скутість, алекситимія, наявність психосоматичних захворювань, спотворене, фрагментарне сприйняття власного тіла, нездатність (нечутливість) до отримання тілесного задоволення, проблеми саморегуляції тілесних процесів та ін. Отже, метою підвищення тілесної компетентності є: пізнання свого тіла, вивчення мови тіла, власної «тілесної топографії» емоційних проявів; розвиток вміння усувати і контролювати м'язові затиски, розвиток гнучкості та спонтанності, оволодіння методами психосоматичної саморегуляції; отримання задоволення від взаємодії з тілом через спорт, танці та інші види активності [1].

В межах цієї проблеми заслугоує на увагу психосоматичний підхід, який запропонував Томас Хана [2]. Засновуючись на положеннях теорії стресу Г. Сельє та методу тілесного перенавчання (функціональної інтеграції) М. Фельденкрайза, Томас Хана розробив вчення про сенсомоторну амнезію та методи її подолання. Автор акцентує увагу на тому, що протягом життя наші сенсомоторні системи реагують на щоденні стреси і травми за допомогою спеціальних м'язових рефлексів, які, будучи багато разів задіяними, створюють постійну напругу в м'язах. Ці м'язові скорочення стають неусвідомленими і автоматичними, внаслідок чого виникають скутість, біль і обмеження рухів. Рефлекси, які викликають сенсомоторну амнезію, є досить типовими. Автор даного підходу назвав їх таким чином: рефлекс «червоного світла», рефлекс «зеленого світла» і рефлекс травми [2].

Отже, сенсомоторна амнезія – це втрата пам'яті про те, як відчувати певну групу м'язів і як управляти ними. Томас Хана підкреслює, що: 1) наслідки сенсомоторної амнезії можуть виникнути в будь-якому віці, але зазвичай вони виявляються після 30 або 40 років; 2) сенсомоторна амнезія – це реакція адаптації нервової системи; 3) оскільки сенсомоторна амнезія – це придбана, свого роду завчена адаптаційна реакція, то від неї можна позбутися, тобто відучитися [2].

Основними засобами подолання сенсомоторної амнезії є розроблені Томасом Ханом соматичні вправи, які відкривають широкі можливості для перепрограмування сенсомоторної системи. Аналіз досить тривалого використання цих вправ (більше 15 років) дозволив авторові казати про те, що вдосконалення відчуттів і свідоме управління рухами є дієвим засобом профілактики серцево-судинних захворювань, раку, психічних хвороб, старіння в цілому, забезпечення не тільки довготривалості, а й якості життя людей. Більш за те, на думку автора, соматичні вправи допоможуть людині осмислити зв'язок розуму і тіла, ступінь успішності контролю над усіма аспектами життя, а також відповідальність за своє життя. Свою програму Томас Хана називає програмою «відродження контролю розуму над рухом, гнучкістю і здоров'ям», що, безумовно, є дуже важливим для сучасної людини.

Список бібліографічних посилань

1. Ананьев В. А. Основы психологии здоровья. Кн. 1: Концептуальные основы психологии здоровья. СПб. : Речь, 2006. 384 с.

2. Hanna T. Somatics. Reawakening the Mind's Control of Movement, Flexibility, and Health. 2012. 252 p. URL: <http://hanna-somatics.ru/resursyi/> (дата звернення: 25.03.2019).

Одержано 29.03.2019

Охарактеризована комплексная программа развития здоровья человека «цветок потенциалов» В. Ананьев, определено содержание телесного потенциала здоровья, проанализирован один из методов развития телесного потенциала и преодоление сенсомоторной амнезии Томаса Хана с помощью соматических упражнений.

Ключевые слова: потенциал здоровья, тело, сенсомоторная амнезия, соматические упражнения.

УДК 159. 9

Олена Володимирівна ЗЕМЛЯНСЬКА,

доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент Балтійської педагогічної академії,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6547-2621>

Джеймс Н. СПЕРОС,

офіцер з моніторингу ОБСЄ,
Спеціальна моніторингова місія в Україні (США)¹

ДІЛОВЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ПРОЦЕСУ КОМУНІКАЦІЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Розглянуто сутність ділового спілкування, його основні засоби (вербальні та невербальні), позитивні та негативні чинники успішності спілкування. Підкреслюється важливість використання засобів та чинників ділового спілкування у професійній діяльності працівників різних підрозділів поліції для підвищення її ефективності.

Ключові слова: ділове спілкування, комунікація, невербальні засоби спілкування, вербальні засоби спілкування, поліцейські, чинники успішності спілкування.

Ділове спілкування – це, передусім, комунікація, тобто обмін інформацією, значимою для учасників спілкування.

Комунікація має бути ефективною, сприяти досягненню цілей учасників спілкування, що припускає з'ясування наступних питань: 1) які засоби комунікації і як правильно ними користуватися в процесі спілкування; 2) як здолати комунікативні бар'єри нерозуміння, зробити комунікацію успішною.

Велике значення має урахування та використання різноманітних засобів ділового спілкування для підвищення його ефективності у професійній діяльності працівників поліції. Здібність працівників поліції встановлювати, підтримувати і розвивати необхідні контакти з іншими людьми, плідно співпрацювати з ними, вміло поводитися в різних ситуаціях це є необхідний професійний навик.

Усі засоби спілкування діляться на дві великі групи: *вербальні (словесні)* і *невербальні*. А. Піз у своїй книзі «Мова рухів тіла» наводить дані, отримані А. Мейєрабианом, згідно з якими передача інформації

¹ **James N. Speros**, Monitoring Officer of the Organization for Security and Cooperation in Europe, Special Monitoring Mission to Ukraine (USA).

відбувається за рахунок вербальних засобів (тільки слів) на 7 %, звукових засобів (включаючи тон голосу, інтонації звуку) – на 38 %, а за рахунок невербальних засобів – на 55 %[5].

Невербальна поведінка людини нерозривно пов'язана з його психічними станами і служить засобом їх вираження. В процесі спілкування невербальна поведінка виступає об'єктом тлумачення не саме по собі, а як показник прихованих для безпосереднього спостереження індивідуально-психологічних і соціально-психологічних характеристик особистості. У соціально-психологічних дослідженнях розроблені різні *класифікації* невербальних засобів спілкування, до яких відносять усі рухи тіла, інтонаційні характеристики голосу, тактильну дію, просторову організацію спілкування [3].

Найбільш значимі – кінесичні засоби – *зорово сприймані рухи іншої людини, що виконують виразно-регулятивну функцію в спілкуванні*. До кінесики відносяться виразні рухи, що проявляються в міміці, позі, жесті, погляді, ході.

Слід зазначити, що невербальна поведінка особи багатофункціональна. Вона: створює образ партнера по спілкуванню; виражає взаємовідносини партнерів по спілкуванню, формує ці стосунки; є індикатором актуальних психічних станів особистості; виступає в ролі уточнення, зміни розуміння вербального повідомлення, посилює емоційну насиченість сказаного; підтримує оптимальний рівень психологічної близькості між співрозмовниками; виступає показником статусно-ролевих стосунків.

Вербальні засоби спілкування. Як би не були важливі почуття, емоції, стосунки людей, але ділове спілкування припускає не лише і не стільки передачу емоційних станів, скільки *передачу інформації*. Зміст інформації передається за допомогою *мови*, тобто приймає вербальну, або словесну, форму. При цьому може частково спотворюється сенс інформації, частково відбувається її *втрата*. Видно, що сам процес словесного оформлення думок і їх розуміння з неминучістю породжують деформацію сенсу повідомлення. Розглянемо втрати інформації при повідомленні на основі схеми, розробленою П. Міцичем [4].

При передачі інформації треба ідею, що виникла, думку спочатку словесно оформити у внутрішній мові, потім перевести з внутрішньої мови в зовнішню, тобто висловити. Це висловлювання має бути почуте і зрозуміле. На кожному етапі відбуваються втрати інформації і її спотворення. Величина цих втрат визначається і загальною недосконалістю людської мови, неможливістю повно і точно утілити думки в словесні форми, і наявністю або відсутністю довіри до співрозмовника, і особистими цілями, спрямуваннями (коли бажане

береться за дійсне), і збігом або не співпаданням словникового запасу, і багато іншого. Та все ж люди розуміють один одного. Розуміння постійно коригується, оскільки спілкування це не просто передача інформації (знань, фактичних відомостей, вказівок, наказів, ділових повідомлень і тому подібне), а обмін інформацією, що припускає зворотний зв'язок. До того ж обмін повідомленнями відбувається не «просто так», а заради досягнення цілей спілкування, тому треба враховувати *особовий сенс*, що вкладається в повідомлення. У спілкуванні ми не просто передаємо інформацію, а інформуємо, обмінюємося знаннями про труднощі вирішення проблеми, скаржимося і так далі. Значить, успішна комунікація можлива тільки з урахуванням особового фону, на якому передається повідомлення. Комунікація буде ефективною тоді, коли одержувач повідомлення правильно розшифрує усі його сторони. Якщо ж одержувач не здатний розшифрувати усі сторони повідомлення або реагує не на ту сторону, то виникає незрозуміння втрати інформації.

Мова в діловому спілкуванні спрямована на те, щоб переконати співрозмовника у своїй точці зору і схилити до співпраці.

Переконливість визначається: 1) психологічними чинниками, самою атмосферою бесіди, яка може бути сприятливою або несприятливою, доброзичливою або недоброзичливою; 2) культурою мовлення.

Культура мовного спілкування включає, передусім, вільне володіння мовою [6]. Будь-яка природна мова має складну структуру, складовими частинами якої є: літературна мова, в якій виражена мовна норма; простомовність; професійна лексика; ненормативна лексика.

Мовна культура в діловому спілкуванні виражається в оцінці рівня мислення співрозмовника, його життєвого досвіду і в зверненні до співрозмовника на зрозумілій для нього мові. При діловій розмові треба вживати прості, ясні і точні слова, грамотно формулювати свою думку.

Успішність ділового спілкування багато в чому залежить не лише від уміння говорити, але і від уміння слухати співрозмовника. Усі розуміють, що слухати можна по-різному. «Слухати» і «чути» – це не одне і те ж, зафіксоване в мові самим фактом наявності різних слів для позначення ефективного і неефективного слухання.

Невміння слухати – головна причина *неефективного* спілкування, саме воно призводить до непорозумінь, помилок і проблем. При уявній простоті (деякі думають, що слухати – означає просто мовчати) слухання – складний процес, що вимагає значних психологічних енерговитрат, певних навичок і загальної комунікативної культури [1]. У психології добре вивчена роль *першого враження*, яке ми

робимо на співрозмовника і групу людей. Але роль *останнього враження* не менш велика. Воно впливає на той образ, який залишиться в пам'яті партнера, і на майбутні ділові стосунки. Тому одна з основних заповідей виходу з контакту – *привітність*.

Список бібліографічних посилань

1. Атватер И. Я вас слушаю. М. : Экономика, 1984. 110 с.
2. Блум Ф., Лейзерсон Л. Мозг, разум и поведение. М. : Мир, 1998. 248 с.
3. Лабунская В. А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход). Ростов н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1986. 135 с.
4. Милич П. Как проводить деловые беседы. М. : Экономика, 1987. 74 с.
5. Пиз А. Язык телодвижений. Н. Новгород: Ай-Кью, 1994. 262 с.
6. Моль А. Социодинамика культуры. М. : Наука, 1973. 176 с.

Одержано 30.03.2019

Рассмотрена сущность делового общения, его основные средства (вербальные и невербальные), позитивные и негативные факторы успешности общения. Подчеркивается важность использования средств и факторов делового общения в профессиональной деятельности работников разных подразделений полиции для повышения ее эффективности.

Ключевые слова: деловое общение, коммуникация, невербальные средства коммуникации, вербальные средства коммуникации, полицейские, факторы успешности общения.

УДК 343.963

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,

доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2952-8258>;

Євгенія Олексіївна ГЛАДКОВА,

кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4621-1738>

ОСОБИСТІСТЬ У ФОКУСІ КРИМІНОЛОГІЇ ПОСТМОДЕРНА

Розглядається проблема особистості, як один з основних об'єктів кримінології постмодерну, аналізуються імпульси-перешкоди до свободи людини в сучасному світі.

Ключові слова: особистість, кримінологія, постмодерн, метанаратив, еклектичність, плюралізм.

Постмодерн – це сучасний стан суспільства, культури, мислення, науки. Про нього написано багато, причому оцінки дослідників дуже різні: деякі приймають цю епоху з оптимізмом, інші думають, що в ній скоріше більше мінусів, ніж плюсів, треті дотримуються центристської позиції. На окрему увагу заслуговує тема особистості та її місця у кримінології постмодерна, яка сьогодні є надзвичайно актуальною. Так звані метанаративи, які виражалися у вигляді ідей Просвітництва, фашизму, комунізму, нацизму та інших, сьогодні втратили актуальність. Все це призвело до «звільнення» особистості. Однак свобода знову вислизнула від людини, а якщо висловлюватися точніше, то ланцюги скували людини зсередини [1, с. 14], а не зовні. Приватним проявом цього є прагнення людей відповідати «здоровому глузду», моді – вони і не тільки вони зайняли порожнє місце «Розуму», який встановлює норму, репресуючи «ненорму», пригнічуючи її. Таким чином, дискурс постмодерну ускладнив системотворення особистості, чому лише сприяють культурні та економічні тенденції сучасної епохи.

Бути вільним – значить мати можливість бути собою в рамках конкретної епохи і культури; бути собою – значить переживати те, що відбувається в житті, безпосередньо, не відчужено, проживати свої почуття і емоції досить глибоко і повно, тут і зараз. Вільна особистість – це повноцінна і здорова особистість [2, с. 12]. Чи має сьогоднішня людина можливість бути вільною? Чи можливо це в сучасних умовах? Свобода в сучасному світі можлива. Однак імпульси до її досягнення одночасно стають перешкодами. До цих імпульсів-перешкод варто віднести: крах метанаративів; еклектику в мистецтві, політиці, соціальній дійсності, культурі, науці в цілому; тотальний плюралізм, що охоплює всі сфери суспільства; радикальний розрив постмодерну з політичними, інтелектуальними та іншими традиціями попередніх епох; зниження ролі і втрату колишньої суворой структури соціальних інститутів (те ж саме відноситься до соціальних груп); суспільство споживання; верховенство переконання, заперечення абсолютної істини, яка структурує навколо себе все інше; деконструкція.

Розглянемо ці імпульси-перешкоди з тієї точки зору, як вони можуть сприяти уточненню наших знань про особистість, як один з основних об'єктів кримінології постмодерну.

Крах метанаративів. Термін, введений Ж. Ф. Ліотаром, який описав метанаратив як таку собі «розповідь», «оповідання». Суть цих оповідань така, що в них містилися ідеї, які були покликані зробити людину щасливою, привести цивілізацію до «кінця історії», звільнити

кожну людину і досягти при цьому загального добробуту. Однак, як показала історія, всі спроби реалізувати ці самі метанаративи закінчилися невдачею, тому суспільство на сучасному етапі історії в них розчарувалось. У підсумку, навряд чи сьогодні можна знайти якийсь глобальний проект, який хтось захотів би реалізувати. Також крах метанаративів означає не тільки факт розчарування в проектах модерну, а й недопущення в подальшому створення нових ідеологій. В цьому є і позитив. Людина, вільна від впливу метанаративів, може реалізовувати сама себе, свій внутрішній потенціал, досліджувати свою внутрішню реальність, свою суб'єктивність для того, щоб стати ще більш вільною і свідомою. Однак потреба мати якийсь орієнтир, відповідно до якого можна вибудовувати свою поведінку, може певним чином позначитися і на обранні протиправних її форм.

Культурна, соціальна, політична та етнічна еклектичність, а також тотальний плюралізм. В епоху постмодерну стилі, види і форми мистецтва змішуються, відбувається дифузія між елітарною та масовою культурою [3]. У повній мірі це стосується і науки. Цей рух має свої наслідки. У сукупності з плюралізмом це веде до того, що тепер все вважається наукою і немає чіткої різниці між знанням і незнанням (в ширшому сенсі між нормою і ненормою). Таким чином, кожна людина може бути творцем, може висловлювати свою позицію, незалежно від того, чи відображає вона соціальні явища чи ні, чи належить до якогось трансцендентного простору, чи є соціально значущою; зникають прірва і поділ між «жерцем і натовпом міщан». Кожен може втілювати свою внутрішню реальність, свій потенціал і творити майже без будь-яких обмежень, отримуючи при цьому схвалення і визнання. Творчість (будь то написання картин або законотворчість) якраз і є тим інструментом, за допомогою якого людина стає вільнішою, адже в творчості людина знаходить цілісність при пізнанні всієї багатогранності і складності своєї особистості, в цьому процесі людина якраз і переживає безпосередньо свої емоції і почуття.

Але з іншого боку, відсутність розмежування знання і незнання призводить до того, що з'являється багато неякісних продуктів, які аж ніяк не збагачують науку і практику. До того ж творчість в суспільстві споживання стає таким же товаром, як і все інше, в результаті чого «творця» доводиться орієнтуватися на ринок, залишаючи осторонь його потреби, наміри.

Сьогодні соціальні інститути також зазнають змін: деякі руйнуються, деякі деформуються, пристосовуючись до сучасних умов. Наприклад, уряд Франції дозволило реєстрацію одностатевих шлюбів. Це веде до того, що особистість може більш вільно, легше ототожнити

себе з самою собою – немає більше груп, які «крадуть» ідентичність. Таким чином, пережите людиною не фільтрується через приналежність до групи. Ці групи відсутні в силу того, що більше немає ніяких глобальних проєктів. Однак є інші групи, програми яких (наприклад, знищення «неповноцінних» націй, примат християнської або язичницької ідеології над іншими) не реалізовується в сучасному історичному контексті – немає ні соціальних умов для реалізації, ні віри в людей, у будь-яку ідеологію. Подібні соціальні групи, на жаль, є тим, куди потрапляють «незміцнілі душі». Такі об'єднання відволікають людину від її проблем, від її реальних потреб. Вони заповнюють самоідентифікацію людини чимось тимчасовим, змушують особистість розчинитися в колективі. Людина сама прагне до них примкнути, щоб втекти від тривоги, породженої невизначеністю, яка в свою чергу породжена втратою стійкості і стабільності суспільства.

Розрив постмодерну з політичними, інтелектуальними та іншими традиціями попередніх епох і деконструкція. Постмодерн прагне повністю відмовитися від ідей раціоналізму, освіти, пошуку граничних підстав існування та інших ідей, які багато в чому довгий час визначали засади функціонування суспільного організму, його тип розвитку. Деконструкція переводить розбирання колишніх ідеалів-цінностей в «горизонтальну площину», де всі цінності постають як рівнозначні, рівновеликі. Вона покликана не тільки невизначено розібрати, але і зібрати щось невизначене [4, с. 102]. Можна стверджувати, що збірка відбулася, однак ця збірка представляє з себе щось, що веде до негативних для особистості наслідків. На місце старих цінностей прийшли нові: цинізм, який споживач розуміє як «критичне мислення», неповага до традицій, нарцисизм, «самовираження» через Інстаграм тощо. Людина, відірвана від свого коріння, яка відкидає традиції, не може бути повноцінною.

З іншого боку, деконструкція старих цінностей, їх переосмислення або переоцінка дають і зворотний ефект. Для початку слід вказати, що це не є чимось новим, воно присутнє в науці і культурі перманентно, що полегшує доступ до цієї процедури та її здійснення. Деконструкція розвінчує міф про деяку абсолютну істину, центр, який структурував би як індивідуальне, так і суспільне життя. Це дає сучасній людині сконцентруватися на самій собі, на своєму власному космосі, світі суб'єктивних переживань – краще зрозуміти себе. Також деконструкція колишніх уявлень про людину, свідоме і несвідоме, особистість дозволяє привнести в ці поняття щось нове, по-новому аналізувати їх, наділити їх власним кримінологічним змістом.

Таким чином, сьогодні в кримінології формується якісно новий погляд на особистість через призму концептів постмодерну. Її парадигмальну ідею кількома словами можна визначити як те, що дійсно можна і потрібно бути вільним, брати на себе відповідальність за особисту свободу. Для цього є об'єктивні причини. Але, на жаль, ці ж причини формують умови, через які бути вільною і критичною особистістю сьогодні дуже важко.

Список бібліографічних посилань

1. Фромм Э. Бегство от свободы / пер. с англ. Г. Ф. Швейника, Г. А. Новичковой. М. : Академ. проект, 2008. 253 с.
2. Фромм Э. Иметь или быть? / пер. с нем. Э. Телятниковой. М. : АСТ, 2015. 320 с.
3. Волков В. Н. Постмодерн и его интерпретации. *Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке*. 2013. №5–6. С. 72–97.
4. Лукин А. Н. Постмодерн: раскрепощение личности и (или) деградация культуры? *Социум и власть*. 2014. № 1 (45). С. 100–105.

Одержано 19.03.2019

Рассматривается проблема личности, как один из основных объектов криминологии постмодерна, анализируются импульсы-преграды к свободе человека в современном мире.

Ключевые слова: личность, криминология, постмодерн, метанаратив, эклектичность, плюрализм.

УДК 159.9

Вероніка Юріївна ЛІТВЯКОВА,

студентка факультету психології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Олена Володимирівна МИЛОСЛАВСЬКА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри прикладної психології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9448-0193>

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО СПРИЙНЯТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Розглядається різниця між об'єктивним та суб'єктивним сприйняттям справедливості, значення почуття справедливості для психічного життя людини, способи реагування на несправедливість.

Ключові слова: сприйняття справедливості, стратегії відновлення, переживання несправедливості.

У сучасному суспільстві, що сконцентровано на прагненні до рівності, категорія справедливості є однією з найважливіших, завдяки справедливості врегульовуються як соціально-політичні, так і міжособистісні відносини. Почуття справедливості є потужним мотивом для активності, впливає на когнітивні, емоційні та поведінкові реакції людини. Сприйняття справедливості формується індивідом на основі його вроджених та набутих особливостей, взаємодії з середовищем, властивостей власного сприймання, котрі також залежать від досвіду, цінностей, впливу інших людей, тощо. Саме це зумовлює актуальність нашої теми.

Дослідженнями справедливості у XX ст. займалися Дж. Адамс, Дж. Ролз. Перші емпіричні дослідження розпочав Л. Колберг. Пізніше цим питанням зайнялися М. Лернер, Р. Фолгер, Дж. Грінберг та Р. Гоен, М. Дойч. Значний внесок у сучасне розуміння поняття зробили Р. К. Х'юсман, Дж. Д. Хетфілд, їх ідеї продовжила О. О. Гулевич.

В. Б. Бучко зазначає, що сприймання справедливості може бути як умовно об'єктивним, тобто відповідати дійсності, так і суб'єктивним. Причинами виникнення об'єктивної несправедливості можуть бути: непропорційний розподіл благ і привілеїв; відсутність чітких критеріїв розподілу; перешкоди в реалізації законних прав та інтересів; відсутність синхронізації норм з суспільними відносинами у часі; дискримінація; вибіркова відповідальність за порушення або невиконання обов'язків; відсутність дій щодо відновлення об'єктивної несправедливості [1].

Причини виникнення суб'єктивної несправедливості: заздрість; розшарування суб'єктів за різними ознаками; завищений рівень домагань та наявність об'єктивної неможливості їх досягти; занижений рівень домагань та незадоволення потреб; відсутність балансу між емоційно-вольовою, когнітивною та мотиваційною сферами людини як системи стримувань та противаг; незрозумілі/неприємні норми, цінності, зобов'язання [1].

Отже, об'єктивні та суб'єктивні причини виникнення несправедливості викликають поведінку на її відновлення, впливаючи на когнітивні, емоційні та поведінкові реакції людини. Існує думка, що поведінкові реакції – це частини єдиного процесу оцінки ситуації як справедливої або несправедливої [1].

За О. О. Гулевич, спочатку відбувається оцінка справедливості події, пошук винуватця несправедливості й оцінка ступеня його відповідальності, потім вибір стратегії реагування на несправедливість і реалізація обраного способу поведінки [2].

Сприйняття справедливості тісно пов'язано зі стратегіями відновлення справедливості, які дослідники підрозділяють на два типи: активні та пасивні.

До першого типу, «активність жертви», відносяться стратегії, які передбачають докладання зусиль для відновлення справедливості. Розрізняються: за способом («самостійне відновлення» і «відновлення за участю посередників»); за характером (покарати винуватця, встановити істину, відшкодувати завдані збитки); запобігти вчиненню несправедливості в майбутньому («запобігання»).

Другий тип – «Пасивність жертви» – становлять стратегії, що не передбачають активність жертви. Ці стратегії розрізняються: за суб'єктами відновлення справедливості (винуватець; доля, випадок; хтось невизначений); за характером відновлення справедливості («покарання», «відновлення», «запобігання») [3].

В якості окремої була виділена стратегія «Смирнення з несправедливістю», що припускає повну відмову від боротьби [3].

У рамках питання сприйняття справедливості логічно буде розглянути й переживання справедливості. Воно залежить від ступеня конфлікту між «справедливо для мене» та «справедливо для всіх» у розумі суб'єкту.

Оцінка ситуації з індивідуальної точки зору існує за критерієм «краще для мене» – це укладено в інстинкті самозбереження та виявляється у конкуренції. Думка, що «я найкращий і заслуговую на краще» дещо наївна, але складає основу реалізації суб'єктивного потенціалу особистості.

Переживання сенсу буття, спроби пояснити власне життя приводять людину до іншого пояснення справедливості – як божественної сили, що зумовлює появу «віри у справедливий світ» – феномена соціальних установок, емпірично виявленого М. Лернером, завдяки котрому особистість безумовно визнає справедливість властивістю оточення. Ці установки стосуються глибокого переконання, що зло та добро, випадкові події, багатство та талант приписуються моральним заслугам людей та груп, з якими вони трапляються [5].

Але більш тяжко проходить переживання несправедливості у стосунках, через загострене відчуття нестачі у визнанні своєї гідності, поваги до себе, тощо. Переживання несправедливості може стати травмою для індивіда за декількох причин: відсутність визнання власної значущості; відчування неувважності до себе. Постійне ж перебування у ситуації несправедливості призводить до малопродуктивних копінгів: агресії, заздрощів, ревності, жадібності тощо. Найголовнішим є те, що наносить травму не ситуація чи подія, а сам факт порушення справедливості [5].

Висновки. Сприйняття справедливості засновується на об'єктивних або суб'єктивних факторах залежно від ситуації. У разі суб'єктивного сприймання рушійними силами можуть бути: особистісні якості, установки, досвід, світогляд, тощо. Важно зазначити, що пошук кращого для себе укладений в інстинкті самозбереження та проявляється у конкуренції. Почуття справедливості допомагає індивіду у самореалізації. Воно також тісно пов'язане зі стратегіями відновлення: активними, пасивними й, умовно, «смирення зі справедливістю». Почуття справедливості передбачає наявність переживання несправедливості, яке має глибинну природу, може травмувати і навіть призвести до руйнівних наслідків у формуванні цілісної особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Бучко В. Б. Проблема справедливості: психологічний аспект. *Психологія: реальність і перспективи*. 2015. Вип. 4. С. 43–49.
2. Гулевич О. А. Социальная психология справедливости. М. : Ин-т психологии РАН, 2011. 284 с.
3. Гулевич О. А. Справедливость: как мы ее понимаем и что она для нас значит // Элитариум. Центр дополнительного образования : сайт. URL: <http://www.elitarium.ru/2009/10/26/spravedlivost.html> (дата звернення: 23.02.2019).
4. Слюсаревский М. М. Иллюзии и коллизии. Киев : Гнозис, 1998. 234 с.
5. Фальковська Л. М. Справедливість як предмет соціально-психологічного дослідження. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*. 2011. Вип. 11. С. 290–299.

Одержано 22.03.2019

Рассматривается разница между объективным и субъективным восприятием справедливости, значение чувства справедливости для психической жизни человека, способы реагирования на несправедливость.

Ключевые слова: *восприятие справедливости, стратегии восстановления, переживания несправедливости.*

УДК 159.92:351.74.

Микола Георгійович ЛОГАЧЕВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2706-9521>;

Халіт БУЛАНІКЛІ,

делегат по роботі з поліцією та органами безпеки
Міжнародного Комітету Червоного Хреста (Туреччина)¹

БУЛІНГ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглядається питання булінгу, як форми неадекватної поведінки серед окремого соціуму. Дано оцінки причинам виникнення та формам прояву цього негативного явища. Аналізуються наслідки негативного впливу булінгу на емоційний і фізичний стан та формування фобій у людини.

Ключові слова: булінг, учні, студенти, фобії, психічне здоров'я.

Перші дослідження стосовно проблеми цькування підлітків своїми однолітками були проведені у 1973 році вченими скандинавських країн. Це явище отримало назву «булінг» (англ. bully – хуліган, задирака).

Булінг – це моральне або фізичне насильство, агресія у будь якій формі з метою викликати страх, тривогу та підпорядкувати людину своїм інтересам.

Головними причинами булінгу серед підлітків є: бажання самоствердитися будь-якими методами; боротьба за владу та авторитет в окремих мікрогрупах; бажання звернути на себе увагу; наслідування негативних форм поведінки дорослих, яку підлітки бачать в найближчому оточенні, в ЗМІ або соціальних мережах.

Основними формами прояву булінгу є словесні або вербальні прояви (образи, натяки, погрози); будь-які фізичні втручання або інші протиправні дії;

соціальні (бойкот, ігнорування, ізоляція); кібербулінг – використання сучасних комп'ютерних технологій.

¹**Halit Bulanikli**, Police and Security Forces Delegate of the International Committee of the Red Cross (Turkey).

Від булінгу страждають передусім ті, хто не упевнений у собі, має занижену самооцінку і самоповагу, не готовий до відстоювання своїх прав, відчуває нестачу любові та розуміння від своїх близьких.

Для цієї категорії характерними наслідками боулінгу є принизливі переживання – психофізичні травми, які гояться дуже повільно. Приниження шкодить людині і страх нового приниження заважає йому жити самостійно і раціонально використати свій потенціал. На це звернула увагу фінський психіатр Юхані Маттіла (2017) у своїй книзі «Приниження. Втрата і заново відкриття досвіду гідності». Вона підкреслює, що «приниження підриває самооцінку людини і наносить короточасний або непоправний збиток».

Враховуючи актуальність питання протидії булінгу, Управління ювенальної превенції Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України спільно з Українським інститутом дослідження екстремізму почали реалізацію спільного проєкту. Результати проведеного ними анонімного анкетування показали, що про таке негативне явище як булінг відомо 52 % опитуваних, 69 % ставали жертвами насилля, а 25 % зазнали цькування.

За даними UNICEF Ukraine за 2017 рік, 67 % підлітків стикалися з булінгом або цькуванням з боку однолітків. Згідно інших статистичних даних ЮНІСЕФ, у світі основною причинною булінгу були: зовнішність жертви – 51 %; стать – 7 % та етнічна належність – 5 %.

На думку фахівців психічне здоров'я – це ресурс, який збирається і використовується упродовж усього життя. Так, 88 % респондентів відповіли, що булінг негативно впливає на їх емоційний та фізичний стан.

Ряд фахівців (Е. J. Bourne, 2005, J. C. Penochet, 2008) пов'язують патогенний вплив булінгу на формування та подальший розвиток різних форм шкільної фобії (laphobie scolaire, refus scolaire anxieux). Ця форма поведінки, що найчастіше підкріплюється тривожними розладами, іноді серйознішими поведінковими розладами. Шкільна фобія може бути скороминущою, але іноді може посилюватися, призводячи до того, що учень не бажає, або панічно боїться, відвідувати школу.

Феномен шкільної фобії у популярній формі описала Фані Вандермерш в своєму романі «Phobie», якій було опубліковано у 2017 році.

Окреме місце серед причин булінгу займає гомофобія (від др.-грец. ὁμός – подібний, однаковий + φόβος – страх, боязнь). Гомофобний булінг – це насильство за ознакою нетрадиційної сексуальної орієнтації. Воно викликано гомофонними мотивами (М. Fedkenheuer, 2007; E. D. Berlan, 2010) та спрямоване проти представників ЛГБТ.

Результати досліджень, проведених у США, Німеччині, Нідерландах та Франції свідчать, що жертвою подібного насильства хоча б раз в житті ставав як мінімум кожен третій гомосексуал.

Опитування проведені країнах Європи та Австралії показали, що 97 % школярів-гомосексуалів стикаються з негативним відношенням ровесників; 45 % опитаних регулярно піддавалися фізичному насильству на ґрунті своєї сексуальної орієнтації; 60–70 % заявили, що постійно піддавалися словесним приниженням, кепкуванням і зневазі.

Близько 2/3 британських ЛГБТ-підлітків заявили, що регулярно відчувають зневагу у свою адресу при повному потуранні з боку викладачів, а 12 % опитаних чують гомофобні висловлювання з боку вчителів. Аналогічні тенденції мають місце в початкових закладах Європи, де 53 % школярів-гомосексуалів стикаються з гомофобним відношенням з боку педагогів. Це явище отримала назву «*L'humiliation scolaire, ou disgrâce scolaire*» – тобто приниження у школі та академічна ганьба.

Для запобігання та профілактиці такого ганебного явища яким є булінг, у більшості країн світу на державному рівні було прийнято ряд законів. Так, в США усі школи повинні прийняти «Кодекс поведінки учнів відносно знущань», положенням якого повинен слідувати кожен учень. Усі учні повинні дотримуватися кодексу при поїздках до школи та з школи, на шкільних заходах, під час шкільних обідів або змін, а також в кампусі (територія навчального закладу) або за його межами.

Психологічне самопочуття учнів та підлітків – є одним із основних пріоритетів навчальних закладів Швеції. Тому, Закони Швеції «Про освіту» та «Про заборону дискримінації» захищають учнів і студентів від протиправних дій. Контроль за виконанням законодавства покладено на спеціальний урядовий орган – Державну шкільну інспекцію, якій доручена інспекція шкіл.

Список бібліографічних посилань

1. Rocco A.-M., Touchard J. Le jour où je n'ai pas pu aller au college. Flammarion, 2013.
2. Loriers B. Les pratiques d'humiliation scolaire. *Analyse UFAPEC*. 2009. № 1.
3. Merle P. L'humiliation des élèves, une pratique anti-pédagogique. *Education & management*. 2006. № 31.
4. Vandermeersch F. Phobie. Le Muscadier, 2017.

Одержано 11.03.2019

Рассматривается проблема буллинга, как формы неадекватного поведения в определенных социальных группах. Дается анализ последствий патологического воздействия буллинга на эмоциональное и физическое состояние человека, роль в формировании определенных фобий.

Ключевые слова: буллинг, ученики, студенты, фобии, психическое здоровье.

УДК 351.74

Світлана Анатоліївна РИЖКОВА,

старший викладач кафедри адміністративного права,
процесу та адміністративної діяльності
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

УЧАСТЬ ГРОМАДЯН В ОХОРОНІ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

Досліджені питання, пов'язані з участю громадян в охороні громадського порядку відповідно до принципу взаємодії поліції (міліції) з населенням в контексті трансформації правосвідомості зазначених суб'єктів, мотивацією до співпраці та розуміння місця і ролі кожного з них в державі.

Ключові слова: взаємодія, населення, громади, поліція, партнерство, суспільство, трансформація правосвідомості, мотивація, закон, охорона громадського порядку.

Принцип взаємодії поліції з громадськістю, зазначений в Законі України «Про Національну поліцію» [1], передбачає нову концепцію та побудову відносин на засадах відкритості та партнерства, нову «філософію взаємодії», де потреба громади у безпеці є ключовим сигналом для поліції щодо вироблення оптимальних спільних дій на основі законодавства. В свою чергу, Закон регламентує та реалізує право громадян у правоохоронній діяльності, а саме – в превенції правопорушень, в забезпеченні публічного порядку та безпеки.

Залучення представників громадськості до охорони громадського порядку завжди було предметом дослідження науковців та практичних представників, щодо удосконалення такої діяльності на законодавчому рівні [2].

Слід зазначити, що окрім організаційно-правових аспектів взаємодії поліції та населення цікавим є аналіз трансформації такої взаємодії від радянських часів, де по суті громадяни мали статус «підсобних сил», яких «використовували» в охороні громадського порядку і до визначення поняття «партнерські відносини», які базуються на спільних інтересах де безпека є основним результатом такої взаємодії в державі. В цьому контексті науковий та практичний інтерес представляє трансформація правової свідомості громадян та мотивація зазначених суб'єктів до спільної взаємодії. Від радянського мислення та застосування імперативних методів залучення громадян в охороні громадського порядку до свідомої ініціативи у співпраці, де ініціатором виступає не тільки держава, а суспільство і громади – як партнери.

Слід зазначити, що у радянський період питанню залучення громадян до охорони громадського порядку приділялась значна увага. Ідеологія того періоду була побудована на фактичному обов'язку громадян виконувати правоохоронні функції у вільний від роботи час або замість нього. Даний напрям такої взаємодії мав свої позитивні результати. Члени ДНД мали відповідні соціальні гарантії, а також види заохочення за таку діяльність. В ЗМІ та в трудових колективах така діяльність завжди мала підтримку та потужний ідеологічний вплив на суспільство. При цьому аналіз архівних справ МВС, а саме доповідні записки, дозволяють зробити висновки про те, що правосвідомість громадян, їх мотивація у ряді випадків залишалась на досить низькому рівні. Серед іншого мали місце такі негативні факти, коли дружинники:

1. спізнювались на чергування або ухилялись від нього;
2. залишали свої пости та маршрути;
3. свої обов'язки виконували пасивно, не реагуючи на факти правопорушень;
4. прибували на чергування в кількості нижче встановленої норми;
5. допускали зриви чергувань;
6. при комплектуванні дружин нерідко порушувався принцип добровільності;
7. в числі дружинників перебували особи, які не є прикладом в праці, навчанні та в побуті та ін.

Розповсюджений характер мали необґрунтовані надання дружинникам додаткових оплачуваних відпусток та інші зловживання.

Необхідно зазначити, що у радянській період в організації та діяльності громадських формувань правоохоронної спрямованості мали місце елементи формалізму, відступу від принципів добровільності і гласності. Так, формалізм полягав у тому, що їх створення було не виявленням громадської свідомості, а рознарядкою чи вказівкою «з гори». Відступ від принципу добровільності полягав у тому, що до громадських формувань нерідко записували цілими бригадами, цехами, про що конкретні працівники навіть і не здогадувались. Принцип гласності був так би мовити «однобоким», тобто висвітлювалася лише позитивна діяльність громадських формувань правоохоронної спрямованості, негативні аспекти їх діяльності оприлюднюванню не піддавалися [3, с. 70], а на звітні та аналітичні документи про це накладався гриф обмеженого користування.

З доповідних записок того часу, активні представники громадськості називалися «підсобними силами», що свідчить про подвійний стандарт по відношенню до громадян.

Отже, незважаючи на відповідну потужну ідеологію того часу, слід констатувати, що більшість громадян відносились до цього «добровільного обов'язку» на відносно низькому рівні, не проявляли належної ініціативи та по суті були інструментом правоохоронців.

В чому ж полягає трансформація правової свідомості та мотивації громадян з позиції сучасного розвитку відносин поліції та населення?

Події, що відбуваються в нашій державі (Революція гідності, агресія з боку РФ, зовнішні загрози пов'язані з воєнним конфліктом та ін.), пробудили у громадян досить потужний добровольчий рух і волонтерство, усвідомлення своїх конституційних прав та обов'язків, можливість їх свідомої реалізації, в тому числі у правоохоронній сфері. Зародилося розуміння того, що кожен громадянин, кожна громада сама здатна і повинна проявляти ініціативу щодо профілактики правопорушень та інших негативних чинників пов'язаних із забезпеченням безпеки своєї життєдіяльності.

Досить показовим в контексті трансформації правової свідомості та мотивації у взаємодії поліції та населення на засадах партнерства, є проект «Шерифи для нових громад», який вивчає успішний досвід малих і середніх громад Херсонської, Харківської та Полтавської областей у самостійному вирішенні проблем із забезпечення безпеки в громаді [4].

Отже, слід констатувати, що в Україні створюються різні, в тому числі новітні форми участі громадян у забезпеченні публічного порядку та безпеки, але існує проблема їх законодавчого врегулювання. Також слід зазначити, що поступово дійсно реалізується принцип партнерських відносин між поліцією та населенням, що є позитивною тенденцією розуміння суті таких відносин. Тому свідомий мотиваційний поштовх з боку громади та суспільства повинен стати частиною реальної державної політики у цій сфері і знайти своє адекватне нормативне закріплення з метою його пролонгації та розповсюдження на теренах всієї країни.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 24.03.2019).
2. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : закон України від 22.06.2000 № 1835-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14> (дата звернення: 24.03.2019).
3. Каблов Д. С. Адміністративно-правовий статус членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2008. 191 с.

4. Проект «Шерифи»: український масштаб / А. Тютюнник, Л. Бондарчук, Н. Бімбірайте та ін. Херсон : Гілея, 2018. 204 с.

Одержано 29.03.2019

Исследованы вопросы, связанные с участием граждан в охране общественного порядка в соответствии с принципом взаимодействия полиции (милиции) с населением в контексте трансформации правосознания указанных субъектов, мотивацией к сотрудничеству и пониманием места и роли каждого из них в государстве.

Ключевые слова: взаимодействие, население, общины, полиция, партнерство, общество, трансформация правосознания, мотивация, закон, охрана общественного порядка.

УДК 796.01

Микола Миколайович САППА,

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2242-1004>

МАРШИРУВАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ДІЯ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто марширування та стройова підготовка як соціальна дія, показана її історія. Наведено opinii сучасних психологів щодо психологічного впливу марширування на людей.

Ключові слова: марширування, стройова підготовка, соціальна дія, історія, психологічний вплив.

Шиккування солдатів і рух в ногу для синхронізації їх дії у збройному зіткненні використовували ще з давніх-давен. Так фаланга—тісно зімкнутий лінійний стрій грецької піхоти для бою, була відома ще під час Троянської війни, але остаточно оформилася в VI столітті до н.е. Логіка шиккування була гранично простою і зрозумілою: якщо бійці на полі бою будуть рухатися урозбрід, лад порушиться і в проломи, що утворилися, може вклинитися противник. Отже, щоб утримати лінію, треба рухатися в єдиному темпі, стройовим кроком. Ритм голосом задавав командир, який йшов попереду або збоку військової фаланги, потім ритм стали задавати барабанним дробом. Таким чином стройовий крок, соціальною дією якого було забезпечення переваг у збройному зіткненні, став обов'язковою частиною військової дисципліни.

У Росії довгий час при навчанні солдатських полків використовувався трактат «Учѣние и хѣтрость рѣтнго строѣния пехѣтнх людѣй», виданий у 1647 р. Це був вільний, адаптований до російських реалій переклад роботи відомого військового спеціаліста, капітана нідерландської армії Й. Я. Вальхаузена. У 1764–1765 роках один із засновників російської військової справи, а тоді ще командир Суздальського піхотного полку, Олександр Суворов написав теоретичну роботу – «Полковое учреждение». Це було розгорнуте повчання з навчання і виховання військ. На центральне місце в системі бойової підготовки Суворов ставить стройове навчання – екзерціцію. «Ніщо так не приводить у справність солдата, як його мистецтво в екзерціції, що йому необхідне для перемоги над ворогом, для того йому слід нею навчатися у тонкощі». Навчання військовослужбовців за Суворовим починалося зі стройової стійки: «щоб вони мали сміливий військовий вигляд, голови вниз не опускали: стояли прямо і завжди груди вперед, черево в себе, коліна витягали і носики нарізно, а підбори зімкнуті, <...> дивилися бадьоро і ставно». Головне завдання стройової підготовки, вважав Суворов, це «підготувати солдатів до злагоджених дій в бою. Для цього він вимагав постійного повторення екзерціції, щоб «вивчене не забували» [1].

Тоді ж, у середині XVIII століття, Фрідріх II король Пруссії ввів у своїх військах так званий «печатний крок» (його ще називають «пруським кроком» або «гусячим кроком»), який тоді через схиляння перед Пруссією та її армією однією з перших перейняла російська армія. Цей крок зберігався і в армії Радянського Союзу, а зараз залишається в Росії. Він використовувався у якості парадного церемоніального кроку військовослужбовцями на військових парадах в СРСР і ще в деяких країнах.

Будь-яка соціальна дія за визначенням має за мету задовольнити потреби та інтереси соціального суб'єкта дії. У нашому випадку стройового навчання метою військового керівництва (суб'єкта дії) є підготувати воїнів до переможних стройових дій у бойових умовах. Тому таке навчання і називали «стройовою підготовкою». Але минув час, змінилася армія: з'явилися нові роди військ, таких як армійська авіація, танкові війська, ракетні війська та інше, де взагалі не здійснюється бойове пересування строєм. Тай і піхотинці вже давно не йдуть строєм у бойових умовах. Тобто реально відпала потреба у стройовому навчанні воїнів для досягнення ними перемоги у бою.

Тут буде доречним згадати, що у армії Ізраїлю, яка брала участь у п'яти війнах, і які всі закінчилися її перемогою, існує мінімальна увага до стройової підготовки – в Ізраїлі вона практично відсутня.

«Наша армія не для парадів, а для війни», – кажуть в Ізраїлі, тому там не витрачають часу на стройове навчання, а витрачають його на те, щоб навчити солдат воювати [2].

У зв'язку з цим виникає природне питання: для задоволення якої потреби в сучасних умовах здійснюється така соціальна дія як марширування? Можливо, якоюсь мірою це є данина військових їх давньої традиції. З іншого боку, психологи зазначають значний психологічний вплив марширування, та тих, хто його виконує. Так, Девід Льюїс, якого називають «батьком нейромаркетингу», вважає, що в нашому мозку глибоко вкоренилося правило: «Дивись, що роблять інші люди, і повторюй за ними». Воно сходить до вродженої потреби прийняття іншими людьми: «...нам потрібно, щоб нас вважали своїми». Використання цього правила знижує рівень стресу і тривожності, підвищує апетит споживання і змушує нас приймати більш ризиковані рішення, оскільки ми відчуваємо себе в безпеці. Воно позбавляє нас власної думки, змушує вважати, що ми не несемо особисту відповідальність за свої дії, надає впевненість в тому, що ми чинимо правильно.

Це також одна з причин, вказує Льюїс, за якими – хоча більше двох століть пройшло з тих пір, коли солдати маршем йшли в бій, – військові все ще дуже багато часу і зусиль втрачають на те, щоб навчити новобранців марширувати в ногу. Він відносить марширування до синхронних культурних ритуалів і, наводячи результати психологічних досліджень у Стенфордському університеті, цитує їх: «Виявилось, що фізична синхронність, що виникає, коли кілька людей виконують рухи одночасно, породжує позитивні емоції, що ослаблюють кордони між особистістю і групою. Вона сприяє відчуттю колективізму, що дозволяє групам зберігати згуртованість» [3].

Відомий американський психолог Роберт Чалдіні, у книзі «Психологія погодження», коментуючи психологічні експерименти своїх колег, пише: «Марширування в унісон – цікавий метод в тому плані, що він до сих пір використовується у військовій підготовці, хоча його цінність як тактики на поле бою давним-давно звелася до нуля. У двох своїх експериментах Вілтермут демонструє одну переконливу причину для продовження його використання. Після спільного марширування ті, кого випробували, з більшою ймовірністю коряться вимогам людини, з якою разом марширували, завдати шкоди членам зовнішньої групи. І так відбувається не тільки тоді, коли таку вимогу висуває особа, що має владу, але і коли це робить рівний з ними» [4].

Висновки психологів підтвердили й фахівці з еволюційної антропології Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі Деніел

Фесслер і Колін Холбрук. Вони надрукували у *Biology Letters* результати своїх досліджень, з яких виявилось, що крок в ногу надає потужний психологічний вплив на тих, що марширує. Він підвищує впевненість в собі, підігріває кураж, підсилює агресивність тому, що ті, хто йдуть в ногу, починають применшувати силу і небезпеку противника. Через те така синхронізація може також підвищити мотивацію до агресії, оскільки, коли інтереси конфліктують, «синхронізовані» індивіди частіше атакують, якщо ворог вважається ними менш грізним. Автори пишуть: «Враховуючи поширеність інституціоналізованої синхронізації в найрізноманітніших контекстах, таких як спортивні змагання та поліцейські формування, ця тривожна можливість заслуговує на більш детальний аналіз» [5].

На завершення розгляду психологічного аспекту впливу марширування нагадаємо про те, що Генеральна Прокуратура Республіки Казахстан у 2017 році виявила у виправних закладах країни системне використання стройової підготовки і довготривалого марширування для тортур ув'язнених [6].

Список бібліографічних посилань

1. Рогулин Н. Г. «Полковое учреждение» А. В. Суворова и пехотные инструкции екатерининского времени. СПб. : Изд. Д. Буланин, 2005. 248 с.
2. Паршин К. Цахал – армия для войны, а не для парадов // ТСН : сайт. URL: https://ru.tsn.ua/blogi/themes/o_voine/cahal-armiya-dlya-voyny-a-ne-dlya-paradov-564036.html (дата звернення: 12.03.2019).
3. Льюис Д. Нейромаркетинг в действии: как проникнуть в мозг покупателя / пер. с англ. М. Мацковская. М. : Манн, Иванов и Фербер, 2015. 330 с.
4. Чалдини Р. Психология согласия. М. : Эксмо, 2016. 410 с.
5. Fessler D., Holbrook C. Marching into battle synchronized walking diminishes the conceptualized formidability of an antagonist in men. *Biology Letters*. 2014. Vol. 10, Iss. 8. DOI: <https://doi.org/10.1098/rsbl.2014.0592>.
6. Смайыл М. Запретить осужденным ходьбу маршем предложила Генпрокуратура РК // Tengrinews : сайт. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/zapretit-osujdenным-hodbu-marshem-predlozila-genprokuratura-312863/ (дата звернення: 12.03.2019).

Одержано 16.03.2019

Рассмотрены маршировка и строевая подготовка, показана их история. Приведены мнения современных психологов о психологическом влиянии маршировки на людей.

Ключевые слова: маршировка, строевая подготовка, социальное действие, история, психологическое влияние.

УДК 159.9

Олександр Володимирович ТИМЧЕНКО,

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
екстремальної та кризової психології
Національного університету цивільного захисту України;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8733-8076>;

Віталій Євгенович ХРИСТЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
екстремальної та кризової психології
Національного університету цивільного захисту України;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4570-2394>

ЗАКОРДОННІ ТРАДИЦІЇ ЦЕРЕМОНІЇ ПОХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Розглянуто традиції проведення траурних церемоній поховання загиблих військовослужбовців в країнах НАТО, наведено основні типи військових вшанувань: почесний ескорт, почесний караул до труни, траурний мітинг (громадянська панахида).

Ключові слова: траурна церемонія, поховання, військовослужбовець.

Боротьба за сфери впливу, ідеї, а також прагнення відстоювати право бути собою і чинити опір чужому впливу, властиві людським співтовариствам з моменту їх виникнення. Саме тому воїн і солдат – фігури сакральні з найдавніших часів. Ці захоплення і схилення перед воїнами інтуїтивні: адже солдат відкидає егоїзм і страх перед смертю заради сім'ї, племені, народу; жертвує собою заради інших. Не дивно, що військові поховання у багатьох культурах сильно відрізняються від загальноприйнятих похоронних звичаїв і супроводжуються особливими ритуальними практиками, покликаними підкреслити повагу живих до покійного, пам'ять про його заслуги. Спалення на похоронному багатті, оплакування, поховання в обладунках і зі зброєю в руках, похоронні процесії і народні прощання – все це ті способи, якими в різні часи і в різних частинах світу люди прощалися з тими, хто оберігав їх від зовнішніх загроз.

З відходом язичництва зникають і якісні відмінності між воїном і тим, хто не брав в руки зброю. Бог єдиний для всіх – як і смерть. Однак воєн не стає менше – тисячолітня історія людства багата військовою доблестю, яка не раз рятувала свою землю від загарбників. Неможливість виділити похорон воїнів релігійно спонукала до зовсім інших практик поваги і пам'яті.

Сукупність цих практик, виточених історією, зараз правовим чином систематизована у відданні військових почестей загиблим захисникам своєї землі.

Що таке військові почесні? Військові почесні – це данина поваги покійному з боку військовослужбовців, древній символ пам'яті і спадковості братів по зброї.

На даний момент практично у всіх збройних силах країн НАТО виділяються такі основні типи військових почестей: почесний ескорт до місця поховання або кремації, почесна варта біля труни, військовий оркестр (барабанщик або сурмач), спеціально виділені для проведення поховання військовослужбовці.

Почесний ескорт

Ескорт здійснює спеціально виділений на військові поховання підрозділ, розмір якого варіюється в залежності від звання і обставин смерті покійного, а також від вислуги років. Зазвичай, солдати ескорту несуть прапор країни з траурною стрічкою. Якщо ескорт за чисельністю більше відділення (взвод і вище), він крім прапора країни несе ще й бойовий прапор частини. Один з військових несе перед процесією портрет покійного, а також отримані ним за час служби нагороди. Члени ескорту, які не зайняті несенням труни, йдуть з вінками. За процесією на деякому віддаленні йде почесна варта. Коли виносять труну, ескорт віддає військову честь покійному.

Почесна варта до труни

Почесна варта, зазвичай, має траурні пов'язки та знаходиться зі зброєю «на плече». У Британії, згідно зі стародавньою традицією, зброя тримається навпаки, тобто прикладом до гори. Біля труни можуть бути присутніми так звані почесні вартові – представники військових відомств та/або громадських організацій.

Траурний мітинг (громадянська панахида)

Починається після прибуття почесного ескорту і до опускання труни в землю. Після закінчення панахиди нагороди покійного передаються родичам на зберігання або передаються державі. Потім грає військовий оркестр, прапори при цьому приспускаються. Відділення з числа почесного ескорту дає триразовий залп холостими зарядами. У виняткових випадках за наказом командування замість залпу з автоматів або карабінів може проводитися салют з артилерії¹.

¹Під час державних похорон у США з 1938 року застосовується проліт бойових літаків за схемою «Missing man» (букв. – відсутня людина): від чіткого строю літаків відділяється один і різко йде вгору. Такі військові почесні

У більшості країн НАТО військовий представник, після закінчення жалобної промови, згортає прапор і передає його на зберігання родичам загиблого. Наприклад, у США прапор згинають декілька разів, і кожне згинання має своє значення.

Перший згин прапора – це символ життя. **Другий** – символ віри у вічне життя. **Третій** – робиться в честь і в пам'ять про ветеранів, які віддали частину свого життя захисту країни і збереження миру в усьому світі. **Четвертий** згин відображає підпорядкування американських громадян волі Бога, в якого вони вірять і до кого звертаються під час спокою і під час війни, щоб просити Його святого лідерства. У **п'ятий** раз прапор згортають в честь країни. **Шостий** згин прапора символізує служіння всім серцем Вітчизни, відданість прапору США, республіці і єдиної нації перед Богом, неподільної, вільної і справедливої. **Сьомий** – данина честі армії, тому що армія захищає честь прапора і країни від ворогів – внутрішніх і зовнішніх.

Восьмий – данина пам'яті тим, хто пішов долиною смертної тіні, щоб душі їх побачили світ, і в честь Матері, до якої йде душа. У **дев'ятий** раз прапор згортають в честь жінок, їх віри, любові, відданості і посвяти, які зробили могутньою цю країну. **Десятий** згин – на честь батьків, які віддали синів і дочок своїх на захист Вітчизни. **Одинадцятий** згин – символізує печатку Царя Давида і Царя Соломона і прославляє в їхніх очах Бога Авраама, Ісаака та Якова. **Дванадцятий** згин – для громадян християн – символ вічності на славу Бога Отця, Сина і Святого Духа.

Коли американський прапор повністю згорнуто, зірки на трикутнику нагадують кожному громадянину країни головний девіз нації – «Ми віримо в Бога» [1].

Вважаємо, що сьогодні вкрай потрібно переглянути діючу в нашій країні систему церемонії поховання загиблих воїнів. Адже існуюча дотепер радянська традиція не залишає в душі кожного з учасників церемонії поховання віри в те, що воїн загинув не даремно, що країна пам'ятатиме його подвиг та завжди буде опікуватися його близькими та рідними.

Список бібліографічних посилань

1. United States Army's Combined Arms Support Command. URL: <https://quartermaster.army.mil> (дата звернення: 21.03.2019).

Одержано 23.03.2019

виявляються лише військовослужбовцям і верховному головнокомандуючому. Крім того, в США використовуються саме гарматні передки, а не лафети для похорону генералів і великих державних діячів (прим. автор.).

Рассмотрены традиции проведения траурных церемоний захоронения погибших военнослужащих в странах НАТО, приведены основные типы воинских почестей: почетный эскорт, почетный караул у гроба, траурный митинг (гражданская панихида).

Ключевые слова: траурная церемония, погребение, военнослужащий.

УДК 378

Валентина Олександрівна ТЮРІНА,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4287-8965>;

Ірина Олексіївна ДАНЧЕНКО,

доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування»
та соціально-гуманітарних дисциплін
Харківського національного технічного університету
сільського господарства імені Петра Василенка

СОЦІАЛЬНІ ВІДХИЛЕННЯ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ТА ЇХ ПРОФІЛАКТИКА

Визначено поняття «соціальне відхилення», «соціально-профілактична робота», «психолого-педагогічна профілактика».

Ключові слова: девіантна поведінка, соціальне відхилення, профілактика.

Однією з актуальних проблем, що стоять перед сучасними закладами вищої освіти України, можна віднести профілактику та корекцію поведінкових девіацій у студентів (курсантів), яким притаманні усі проблеми сучасної молоді. Правильна побудова виховної роботи щодо профілактики та корекції поведінкових відхилень у студентській молоді, передбачає визначення умов та факторів, що сприяють формуванню цих девіацій поведінки.

Девіантну поведінку О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, А. Й. Капська визначають як систему дій і вчинків людей, соціальних груп, що суперечить соціальним нормам психічного здоров'я, моралі, культури, права або визнаним у суспільстві стандартам і шаблонам поведінки. Психологічні аспекти проблеми девіантної поведінки розглядали у своїх працях Г. М. Андрєєва, С. А. Белічева, О. В. Змановська, Л. П. Колчина, І. А. Невський, В. М. Оржеховська та інші.

Але питання, що пов'язані з профілактикою девіантної поведінки у студентської молоді, залишаються недостатньо вивченими.

Вельми суттєві зміни, що відбуваються у суспільстві та призводять до ломки або трансформації соціальної структури, ведуть за собою зміни статусу великих груп населення та перетворюють їх соціалізацію на неефективну у нових умовах. У зв'язку з цим виникає поняття «соціальне відхилення», яке означає відступ від існуючих соціальних норм, їх порушення.

В. М. Кудрявцев вважав, що поняття «соціальне відхилення» і «девіантність» мають на увазі одне й те саме – відступ від вимог норми [1].

Соціальні відхилення є порушенням суспільних зв'язків, що склалися, дезорганізуючим фактором суспільного життя. У сфері індивідуальної поведінки вони уявляють собою вчинки конкретних людей, що є забороненими нормами права, моралі, правами співжиття.

Соціальне відхилення – це завжди порушення тих чи інших соціальних норм, тобто відхилення завжди є нормативно визначеними.

Під механізмом девіантної поведінки розуміють взаємодію всіх тих внутрішніх і зовнішніх факторів, явищ, процесів, що детермінують виникнення цілей, мотивів і рішучість зробити антигромадський вчинок, сприяють йому, роблять його практично здійсненним.

Будь-яка ситуація спричиняє той чи інший вчинок, лише заломлюючись, відбиваючись у психіці суб'єкта. Жодна ситуація не може викликати девіантної поведінки без взаємодії з певними властивостями особистості.

Специфічні риси механізмів девіантної поведінки в основному стосуються співвідношення трьох основних факторів: особистості, середовища, організму.

Соціально-профілактична робота щодо попередження девіантної поведінки, у широкому розумінні слова, має на меті виявлення, усунення і нейтралізацію причин й умов, що викликають різного роду негативні явища: злочини, інші правопорушення, пияцтво, алкоголізм, наркоманію тощо. Вона являє собою систему соціально-політичних, організаційних, правових та виховних заходів, які здійснює держава для того, щоб усунути вказані вище причини, сприяти формуванню правомірної, високоморальної поведінки громадян.

Соціально-профілактична робота може бути ефективною тільки тоді, створені умови, необхідні для цього, а саме: по-перше, сформовані чіткі уявлення про природу девіації, її причини; по-друге, у наявності є відповідна матеріально-технічна та організаційна база.

Мета соціальної профілактики – не допустити відхилення від соціальної норми, попередити його.

Профілактика девіантної поведінки студентів (курсантів) призвана запобігти перетворенню їх на жертву несприятливих умов соціалізації, яка у будь-якому суспільстві (в тому числі й у навчальному закладі) відбувається за різних умов. Реальними жертвами несприятливої соціалізації можна вважати підлітків та юнаків з пограничними, суміжними станами і з акцентуаціями характеру; дітей мігрантів з країни в країну, з регіону в регіон, з села у місто й з міста у село; дітей, які народилися у сім'ях з низьким економічним, моральним, освітнім рівнями; метисів і представників інонаціональних груп у місцях компактного проживання іншого етносу.

Дуже часто первинний дефект, відхилення від норми або якась об'єктивна життєва обставина викликають вторинну зміну у розвитку людини, ведуть до перебудови життєвих позицій, формують неадекватне або ущербне ставлення до світу й до себе.

Психолого-педагогічна профілактика – це система попереджувальних заходів, пов'язаних з усуненням зовнішніх причин, факторів та умов, що спричиняють ті чи інші недоліки у розвитку підлітків та юнаків.

Одним з способів профілактики девіантної поведінки є корекційне виховання. Під корекційним вихованням розуміють створення умов для пристосування для життя у соціумі, подолання чи зменшення недоліків або дефектів розвитку окремих категорій людей у спеціально створених для цього умовах [2].

В основі корекційного виховання лежить принцип психологічної корекції.

Психолого-педагогічна корекція – це сукупність спеціальних психолого-педагогічних впливів на особистість педагогічно занедбаної дитини (підлітка, юнака) з метою її відновлення у якості суб'єкта спілкування, діяльності, самосвідомості.

Ефективна педагогічна корекційна робота з профілактики девіантної поведінки здійснюється з урахуванням основних елементів конкретної психологічної ситуації. Ефективність і результативність психолого-педагогічної корекційної роботи значною мірою визначається реалізацією під час корекційних заходів основних корекційних принципів: єдності корекції і діагностики, нормативності розвитку, корекції «зверху вниз», корекції «знизу вверху», системності розвитку психічної діяльності й діяльнісного принципу корекції.

Крім того, реальне здійснення соціально-профілактичних заходів обмежується, по-перше, часом проведення заходу і змістом інформації про об'єкт профілактики; по-друге, фізичними, соціальними і психологічними можливостями щодо усунення причин й умов, що

сприяють девіацій; по-третє, правовими і моральними межами допустимого втручання в особисте життя.

Список бібліографічних посилань

1. Кудрявцев В. Н. Социальные отклонения. М., 1989. 95 с.
2. Мудрик А. В. Социальная педагогика. М., 2000. 200 с.

Одержано 27.03.2019

Определены понятия «социальное отклонение», «социально-профилактическая работа», «психолого-педагогическая профилактика».

Ключевые слова: *девиантное поведение, социальное отклонение, профилактика.*

УДК 371.132:371.125

Олена Іванівна ФЕДОРЕНКО,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4948-9524>

ВАНДАЛІЗМ ЯК ПРОЯВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ

Розглянуто особливості вандалізму як прояву девіантної поведінки дітей і підлітків. Охарактеризовано образ підлітка-вандала у суспільній свідомості.

Ключові слова: *вандалізм, підлітки, девіантна поведінка.*

У межах соціально-психологічних та соціологічних досліджень вандалізм трактується дуже широко: від засмічування території до погромів магазинів та інших приміщень. Сучасний тлумачний психологічний словник трактує вандалізм як одну з форм руйнівної поведінки людини, бездумне знищення культурних і матеріальних цінностей.

Складність у трактуванні поняття «вандалізм» визначається відмінностями в індивідуальних, групових, соціальних нормах у розумінні деструктивності руйнівної поведінки для суспільства.

Вандалізм трактують як переважно чоловічий феномен. Більшість актів вандалізму здійснюється молодими людьми у віці до 25 років. Пік вандалізму припадає на підлітковий вік. Вандалізм займає суттєве місце в структурі кримінальної активності підлітків 13–17 років.

За даними соціальних досліджень, образ підлітка-вандала у суспільній свідомості виглядає так:

- примітивна істота з відхиленнями в розумовому і психічному розвитку;

- має низький соціальний статус у сім'ї (або школі).

Які реальні соціально-психологічні характеристики підлітка-вандала?

- дослідження не виявили кореляції між схильністю до вандалізму та належністю до певного соціального прошарку;

- рівень інтелектуального розвитку вандалів майже такий, як і в інших підлітків, однак вони, як правило, є слабовстигаючими в школі;

- більшість злісних вандалів знаходяться в гострій кризовій ситуації.

Розглянемо основні підходи до класифікації типів вандалізму.

Безцільність, бездумність, немотивованість, на перший погляд, руйнівної поведінки людини зумовили в межах соціально-психологічних досліджень процес вивчення мотивів вандалізму. На основі домінуючого мотиву окреслились різні класифікації вандалізму.

Класифікація англійського дослідника С. Коєна.

1. Вандалізм як нажива. Основна мета такого вандалізму – отримання матеріального прибутку. Є дуже поширеним у часи, коли країна знаходиться у стані економічної кризи, коли відбувається розшарування населення на дуже багатих та дуже бідних. Профілактика – підвищення соціально-економічного рівня життя громадян.

2. Тактичний вандалізм. Руйнування матеріальних і духовних цінностей використовується як тактичний засіб для досягнення інших стратегічних цілей (наприклад, щоб не допустити зниження цін, знищуються партії відповідних товарів).

3. Ідеологічний вандалізм має місце тоді, коли руйнівник переслідує соціальні чи політичні цілі, а об'єкт руйнації має яскраво виражений символічний зміст (наприклад, масове руйнування церков, соборів або пам'ятників, які мають ідеологічне наповнення).

4. Вандалізм як помста, що відбувається у відповідь на реальну чи вигадану образу, приниження.

5. Вандалізм як гра, що розглядається вандалом як можливість підняти власний статус у групі підлітків, однолітків за рахунок демонстрації сміливості, сили у різноманітних ситуаціях руйнації.

6. Злісний вандалізм – мотивований почуттями ворожості, неприязні, заздрощів до інших людей та отримання задоволення від завдання шкоди [1].

Інша класифікація вандалізму Д. Кантера розглядає домінування інших мотивів руйнування. З попередньою класифікацією

перегукуються два типи: вандалізм як помста і як нажива. Крім них додається ще п'ять типів:

1. Вандалізм як вияв гніву. Руйнівні дії мотивуються почуттями образи, нездатності досягнути чогось, можуть бути спробою подолати процес, як негативна копінг-стратегія.

2. Вандалізм як вияв процесу нудьги. Супроводжується бажанням розважитись, пережити нові гострі враження, пов'язані з заборобою і небезпекою.

3. Вандалізм як вияв дослідницького інстинкту. Метою руйнування є цікавість, бажання побачити, як працює механізм, система, як будуть реагувати дорослі. Переважає у дитячому віці.

4. Вандалізм як естетичне переживання. Руйнування може супроводжуватись різними візуальними та звуковими образами, що в свою чергу може викликати позитивні переживання.

5. Вандалізм як екзистенціальне дослідження. Як засіб дослідження можливостей власного впливу на оточення, суспільство, засіб самоствердження, привернення уваги (наприклад, вчинок Герострата, що спалив храм задля власної слави).

Однією з розповсюджених форм девіантної поведінки і вандалізму є *графіті*. Термін «графіті» в перекладі з італійської означає «нашкрябаний; проводити лінії, писати каракулі». Спочатку термін використовувався науковцями історіографії у контексті стародавніх написів на культових спорудах (київські графіті XI–XII ст., давньоросійські графіті).

Сучасне розуміння терміну «графіті» означає будь-який недозволений напис, знак, зроблений будь-яким способом на об'єктах суспільної і приватної власності. Натепер графіті вважається однією з найбільш поширених форм вандалізму, що завдає значних фінансових і матеріальних збитків в усіх країнах [1].

Графіті належить проміжне місце між допустимими суспільством ритуальними руйнаціями в певних місцях і ситуаціях (карнавали, ярмарки, свята) і тими видами поведінки, яка є проявом девіантної, – вандалізмом. Порівняно з іншими різновидами вандалізму і насильницькими злочинами, графіті – це дрібні, незначні, відносно безпечні прояви девіантної поведінки. Проте дрібні форми агресії, до яких відноситься графіті, отримуючи процес підкріплення, може мотивувати більш складні девіації. Отже, графіті виражає деструктивні, руйнівні імпульси людської природи і сприяє засвоєнню агресивних зразків поведінки. Це є негативною стороною графіті.

Позитивна сторона графіті, на думку деяких психологів, полягає у позитивних соціальних функціях, які останні виконують. Настінні

малюнки і написи – різновид комунікації, що не має суспільних обмежень у зв'язку з анонімністю. Тому це ефективний спосіб вираження прихованих особистісних установок, конфліктів і проблем.

Дослідження мотивації авторів графіті поодинокі і безсистемні. *Мотиви* можна об'єднати у такі групи:

1. *Утвердження особистісної чи групової ідентичності*, мотивація залишити повідомлення про своє існування, виразити власні уподобання. За даними досліджень. Такі графіті пронизані позитивними почуттями: радості, гордості.

2. *Протест проти соціальних та культурних норм*. Такі графіті дають можливість людині виразити свою асоціальність на трьох рівнях: поведінковому, вербальному і лінгвістичному. Є характерними для представлення неформальних молодіжних об'єднань.

3. *Злісні реакції*, що адресовані конкретним людям, політичним, етнічним, соціальним групам, їх лідерам, субкультурам, соціальним інститутам тощо.

4. *Мотиви творчості*. Є характерними для авторів графіті, стиль малюнків яких не вписується в існуючі живописні стилі і школи, тому вони розмальовують стіни будівель, паркани тощо.

5. *Сексуальні мотиви*, що відображають потреби, побажання авторів графіті. Пізнання сексуальності є важливим мотивом дитячих графіті.

6. *Розважальні мотиви*. Характерні для окремої категорії графіті, виконання яких змотивоване самим процесом малювання як своєрідною розвагою.

Таким чином, графіті є однією з форм прояву вандалізму, яка вимагає профілактичної роботи з боку соціальних інститутів: сім'ї, закладів освіти, засобів масової інформації, громадських організацій. Проте, слід підкреслити, що ця проблема є актуальною для майже всіх країн світу і поки не знайдено ефективні способи її розв'язання.

Список бібліографічних посилань

1. Пихтіна Н. П. Профілактика негативних проявів у поведінці дітей : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 376 с.

Одержано 26.03.2019

Рассмотрены особенности вандализма как проявления девиантного поведения детей и подростков. Охарактеризован образ подростка-вандала в общественном сознании.

Ключевые слова: вандализм, подростки, девиантное поведение.

УДК 159.9

Інеса Володимирівна ЧОРНА,

студентка факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Наталія Володимирівна АЛЕКСЕЄНКО,

викладач кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ

Розглянуто поняття девіантної поведінки підлітків у її соціальному та психологічному аспектах, з'ясовано основні причини виникнення цього явища.

Ключові слова: підлітки, девіація, норма, дезадаптація.

Проблема соціальної адаптації й дезадаптації підлітків – труднощі у засвоєнні та пристосуванні до норм соціального життя або труднощі в дозволі тих норм, що є соціально небезпечними, несуть у собі загрозу для життя й здоров'я дитини. Це насамперед проблеми, пов'язані з неадекватною та девіантною поведінкою, дезадаптацією дітей і підлітків у соціальному середовищі – «важкі» діти (некеровані, педагогічно занедбані, які поведуться зухвало, агресивно); дурна компанія, кримінальний контакт, причетність до кримінальних обставин, перебування на обліку в міліції; вживання дітьми алкоголю, наркотиків; дезадаптація до нового середовища (у новому класі, школі, дитячому колективі); дезадаптація до норм соціального життя в колективі і, як наслідок, до самотності, дефіциту спілкування [3].

Мета даної роботи: розглянути поняття девіантної поведінки в соціальному та психологічному аспектах, з'ясувати причини виникнення.

Дослідженню різних аспектів девіантної поведінки, чинників її виникнення присвячені праці багатьох вітчизняних науковців, таких як: О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Г. Кеплан, В. Оржеховська, Н. Перешейна, В. Співак, С. Харченко, М. Фіцула та ін.

Незважаючи на те, що темі девіантної поведінки присвячено чималу кількість робіт науковців, єдиного загально прийнятого визначення терміна «девіантна поведінка» немає. Це пов'язано з тим, що на думку одних вчених, говорячи про девіантну поведінку, мова має йти про всі відхилення від схвалюваних суспільством соціальних норм, на думку других наголос варто ставити лише на різних видах соціальної патології, а треті вважають, що девіантною поведінкою є

порушення правових норм. Такі розбіжності у поглядах пояснюються сферою наукової діяльності тих чи інших дослідників, адже термін «девіантна поведінка» зустрічається не лише у педагогічній, але ще й у медичній, психологічній та юридичній науках. У медичній літературі девіантна поведінка трактується як відхилення від загальноприйнятих в даному суспільстві міжособистісних відносин: дій, вчинків, висловлювань, які здійснюються як у стані психічного здоров'я, так і в різних формах нервово-психічної патології. В психологічній літературі девіантною поведінкою називають поведінку, яка відхиляється від соціально-психологічних та моральних норм, або виявляється в їх порушенні та нанесенні шкоди суспільному добробуту, оточенню або власне собі [1, с. 255].

Проте, незважаючи на певні розбіжності у визначеннях, головним критерієм девіацій вважають порушення норм, прийнятих у суспільстві. Відомо, що кожному суспільству притаманна своя система цінностей та норм, які містять вимоги до поведінки та громадські обов'язки членів цього суспільства. Нам відомо, що норми являють собою ідеальні зразки (шаблони), рекомендації (що люди повинні говорити, думати, відчувати і робити в конкретних ситуаціях). Деякі норми прописані в законах та правилах, інші – існують у вигляді традицій, вірувань чи сімейних, професійних, суспільних регламентацій [5, с. 7].

Говорячи про дітей та підлітків, відхилення від норми умовно можна поділити на чотири групи: фізичні (пов'язані зі здоров'ям дитини, що виявляються медичними показниками); психічні (пов'язані із розумовим розвитком дитини, її психічними недоліками – затримкою психічного розвитку, розумовою відсталістю, олігофренією тощо); педагогічні (характеризуються відставанням від навчально-виховних стандартів, наприклад, діти, що не отримали загальної середньої освіти); соціальні (пов'язані з поняттям соціальної норми – універсальної чи часткової; наприклад, діти-сироти, важковиховувані тощо) [6, с. 149].

Л. Міщик та З. Білоусова [4, с. 108] називають такі типові риси «важкого підлітка»:

1) відставання в інтелектуальній сфері, нерозвиненість чи особлива вибірковість сприйняття й оцінки довкілля, недосконалі розумові процеси, нерозвинуте мовлення;

2) негативні риси характеру, безвідповідальність, лінь, шкідливі звички, часто байдужість, жорстокість до інших людей, тварин, природи тощо;

3) підвищена конфліктність у стосунках з товаришами по навчанню, батьками, вчителями;

4) підвищений інтерес до заборонених, не відповідних віку, розваг на тлі відсутності інтересу до соціально корисних видів діяльності;

5) афективність, відсутність бажання і вмінь стримувати себе в момент сильного збудження;

6) активізація механізмів психологічного захисту, що впливають на трактування підлітком поведінки як нормальної, формування нечесності, агресивності;

7) вибір негативних способів самоствердження через девіантну поведінку тощо.

За таких умов форми девіантної поведінки підлітка мають властиві для його віку особливості. Так, зокрема, алкоголізація підлітка відбувається через прагнення зменшити характерний для нього стан тривоги і водночас – позбавитися надмірного самоконтролю і сором'язливості. Важливу роль відіграють також прагнення до експериментування і особливо – норми підліткової субкультури, за якими алкоголь традиційно вважається однією з ознак мужності і дорослості, а також негативний приклад батьків.

Наркотизація підлітка, як і пияцтво, пов'язана з психічним експериментуванням, пошуком нових, незвичайних відчуттів і переживань, цікавістю, наслідуванням старших, впливом групи однолітків, а іноді й обманом з боку поширювачів наркотичних речовин, коли першу дозу нав'язують під виглядом певного напою чи сигарети, що зрештою невідворотно веде до звикання та кримінальної поведінки.

Суїцидальна поведінка підлітка часто є криком про допомогу в разі негараздів у взаємодії підлітків з оточенням, неможливістю самостійно розв'язати проблеми (недарма суїцидальні спроби підлітки найчастіше здійснюють вдома, ввечері чи вдень, коли хтось може втрутитися).

Бродяжництво підлітків часто є наслідком несприятливих умов виховання в сім'ї, часто гіперопіки та авторитарного тиску, іноді діти втікають із дому через прагнення дистанціюватися від власної соціально неблагополучної сім'ї, особливо за наявності відповідних «вуличних» традицій у спільноті однолітків.

Протиправна і злочинна поведінка підлітків часто пов'язана з їх недостатньо розвинутими правовою свідомістю, мотивуютьними структурами особистості, емотивністю поведінки, імпульсивність та конформізмом тощо [2, с. 18].

Висновок. Девіантна поведінка завдає шкоди як самій людині, так і оточенню, суспільству загалом. Це явище виявляється у відхиленні від соціально-психологічних та моральних норм, або в їх порушенні та нанесенні шкоди суспільному добробуту, оточенню або власне собі. Девіантні підлітки мають «особливий» набір риси. Наприклад, підвищена конфліктність, ефективність, інтелектуальні відставання та інше, що є причиною поведінки відхиленої від норми: вживання

алкогольних та наркотичних речовин, протиправна та злочинна діяльність, суїцидальна поведінка та інше.

Список бібліографічних посилань

1. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. А. Й. Капської. Київ : Центр учб. літ., 2009. 488 с.
2. Психология ранней юности: учеб. /под ред. И. С. Кона. М. : Посвящение, 1989. 255 с.
3. Макаренко О. М., Андрейчева А. О. Поняття девіантної поведінки в соціальному та психологічному аспектах. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2015. Т. 125. С. 61–64.
4. Соціально-психологічні та педагогічні проблеми дезадаптації дітей і підлітків / за ред. Л. І. Міщик, З. Г. Білоусової. Запоріжжя : ЗДУ, 2003. 108 с.
5. Духовні проблеми дітей України : монографія / за ред. Ж. В. Петрочко. Київ : Калита, 2005. 108 с.
6. Соціальна педагогіка. Курс лекцій / за ред. Н. А. Сейко. Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. 260 с.

Одержано 25.03.2019

Рассмотрено понятие девиантного поведения подростков в его социальном и психологическом аспектах, установлены основные причины возникновения этого явления.

Ключевые слова: подростки, девиация, норма, дезадаптация.

УДК 316.614-029:3:378.091.8

Тетяна Леонідівна ШЕПЕЛЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Криворізького факультету

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8915-8383>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Здійснено теоретичний аналіз проблеми соціалізації особистості у контексті освітнього процесу, розкрито сутність поняття «соціалізація», охарактеризовано соціально-психологічний аспект соціалізації студентів у навчальному процесі вищої школи.

Ключові слова: соціалізація, освітній процес, взаємодія, взаємовідносини, соціально-психологічна соціалізація.

Нестабільність сучасного соціального розвитку суспільства, пов'язаного з появою таких негативних явищ як безробіття, невинизначеність, деідеологізація, порушення моральних орієнтирів виявила непідготовленість значної частини студентської молоді до сприйняття суттєвих змін в суспільній системі цінностей, що потребує переосмислення функціонування особистості в нових соціальних умовах. У зв'язку цим підвищується роль і відповідальність вищої школи, освітній процес у якій повинен стати формуючим чинником соціалізації особистості студента.

У наукових дослідженнях чітко прослідковується два концептуально різних підходи до феномена соціалізації, в основу яких покладено принцип взаємодії особистості і суспільства. На цій основі виділяють суб'єкт-об'єктний і суб'єкт-суб'єктний підходи. Суб'єкт-об'єктний підхід соціалізації визначається як складний і багатограний процес «входження індивіда в соціальне середовище», «засвоєння ним соціальних впливів», «прилучення його до системи соціальних зв'язків» [2, с. 274–278]; «вільне та активне включення індивіда в соціальне середовище, в якому створені умови для його самореалізації і самоутвердження» [5, с. 10–11].

Суб'єкт-суб'єктний підхід ґрунтується на розумінні соціалізації як двостороннього процесу, в якому життєвий шлях людини – це шлях «самовибудовування, самовизначення в системі життєвих (соціальних) відношень, шлях самоактуалізації в процесі діяльнійсної взаємодії зі світом» [3, с. 29], «це розвиток людини, становлення її особистості як активного й свідомого суб'єкта людської історії» [5, с. 158]. Суб'єкт-суб'єктний підхід до процесу соціалізації фокусується на контенті «активного перетворення і застосування у нових соціальних ситуаціях засвоєних соціальних ролей, норм, цінностей, способів соціального самовизначення» [4, с. 158].

На основі теоретичного узагальнення соціалізацію особистості розглядаємо як двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її включення в систему соціальних відносин шляхом засвоєння та активного самостійного відтворення соціально досвіду і цих відносин, у ході яких відбувається становлення унікальної неповторної особистості як соціального індивіда.

Якщо виходити з того, що соціалізація за своїм змістом є процесом становлення особистості, то це становлення, перш за все, відбувається в сфері діяльності, домінуючим видом якої у вищій школі виступає навчально-пізнавальна діяльність, в якій здійснюється

засвоєння студентами соціального досвіду, перетворення його у власні цінності, відбувається взаємовплив учасників у процесі спільної діяльності, на основі чого складається міжособистісна взаємодія. У процесі міжособистісної взаємодії формуються міжособистісні відносини, які як безпосередній або опосередкований зв'язок індивіда з іншими людьми, являють собою специфічну для людини, як суб'єкта практики, властивість, що пов'язана з соціально-психологічним рівнем соціалізації.

За характеристикою С. Л. Рубінштейна, «... людина – це люди в їх взаємовідносинах одне з іншим. Серце людини все зіткане з його людських відносин до інших людей; те, чого вона варта, цілком визначається тим, до яких людських відносин людина прагне, які відносини до людей, до іншої людини вона здатна встановлювати» [5, с. 263].

У цьому контексті соціалізацію необхідно розглядати у зв'язку з формуванням особистості в процесі взаємодії та взаємовпливу соціальних груп, колективів і особистості. Реальною групою, яка існує в певній системі суспільних відносин, і є для студента важливим соціальним інститутом, члени якої взаємопов'язані спільними цінностями, спільною навчально-професійною діяльністю, взаємозалежні у способі життя, виступає колектив студентської академічної групи, в якому проходить процес соціалізації особистості. Після входження у групу особистість соціалізується (через соціальну групу суспільні явища впливають на особистість): вона набуває досвіду міжособистісних відносин; відбувається зміна поглядів, звичок, поведінки; формуються її соціально значущі якості. Наявні в групі соціально значимі цінності, виступають одним з регуляторів поведінки особистості, оскільки вона забезпечує включення студентів у широкий соціальний контекст – через групу відбувається презентація загальнолюдських і суспільних цінностей.

Проте, сприйняття групових соціалізуючих впливів визначається не механічною орієнтацією студента на соціум, а специфікою вияву індивідуальних особливостей. Як зауважував С. Л. Рубінштейн, « усі впливи – це причини другого порядку, сама можливість тих чи інших впливів залежить від внутрішніх умов » [1, с. 94]. В силу цього об'єктивна включеність студента в систему групових міжособистісних відносин завжди відзначається своєю суб'єктивністю. Студент не просто пристосовується до чужої думки, а виробляє свою позицію, що сприяє формуванню таких соціально-психологічних якостей особистості як критичність, незалежність дій і суджень, здатність розрізняти і координувати різні точки зору. Тобто «індивід змінюється в процесі взаємодії з об'єктивними умовами його життєдіяльності, але

змінюється як даний індивід, у характерний для нього бік, типовим для нього способом» [1, с. 202].

Таким чином, соціалізація являє собою складний соціально-психологічний феномен, який одночасно є процесом і результатом становлення, розвитку та самозміни особистості у діяльності та взаємодії з іншими людьми під час засвоєння соціального досвіду протягом усього життя. Індивід у освітньому процесі вищої школи, засвоюючи соціальний досвід, перетворює його у власні цінності й орієнтації, стає впливовим соціалізуючим чинником розвитку особистості студента.

Список бібліографічних посилань

1. Альбуханова-Славская К. А. О субъекте психической деятельности // Методологические проблемы психологии. М. : Наука, 1973. 288 с.
2. Андреева Г. М. Социальная психология. М. : Аспект Пресс, 1998. 278 с.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М. : Смысл, 2010. 511 с.
4. Практикум по социальной психологии / под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. М. : Педагогика-Пресс, 1997. 440 с.
5. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. М. : Педагогика, 1973. 350 с.
6. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. А. Й. Капської. Київ : Центр учб. літ., 2003. 256 с.

Одержано 17.03.2019

Осуществлен теоретический анализ проблемы социализации личности, в контексте образовательного процесса раскрыта сущность понятия «социализация», охарактеризован социально-психологический аспект социализации в учебном процессе высшей школы.
Ключевые слова: социализация, образовательный процесс, взаимодействие, взаимоотношения, социально-психологическая социализация.

СЕКЦІЯ 3 ЗАКОН

УДК 159.9

Анна Олександрівна АГУРЕЄВА,

студентка 4 курсу факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Яна Сергіївна ПОНОМАРЕНКО,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ЗДАТНІСТЬ ДО ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ФАКТОРИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ЯК НЕОБХІДНІ УМОВИ ЯКІСНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Надано психологічну характеристику здатності до прогнозування та прийняття рішень у професійній діяльності поліції. Емпірично досліджено особливості взаємозв'язку здатності до прогнозування та прийняття рішень у поліцейських з різним рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності.

Ключові слова: прогнозування, прийняття рішень, інноваційна діяльність, поліцейські.

В сучасних умовах суспільно-економічних і політичних трансформацій, входження України до європейського освітнього простору, а також реформування правоохоронної системи нашої держави, вимагають особливої уваги щодо вирішення проблеми якості підготовки майбутніх поліцейських.

Серед основних вимог, які висуваються до майбутніх працівників поліції, особливої актуальності набуває проблема формування здатності до прогнозування з факторами прийняття рішень в умовах діяльності, які характеризуються інноваційністю. Суспільство потребує від системи підготовки поліцейських нових, більше інноваційних підходів та методів навчання, які будуть здатні забезпечити всі професійні завдання правоохоронної системи.

Готовність до інноваційної діяльності правоохоронця є показником його здатності нетрадиційно вирішувати різного роду проблеми та готовності прийняти швидко рішення в будь-якій ситуації, та є запорукою успішності його як професіонала.

Антиципація (від лат. – *anticipatio*) – об'єктивне випереджаюче відображення вчинків, подій, безвідносно до суб'єкту, і цілепокладання як випереджаюче відображення, включене в діяльність суб'єкта. Теоретичну базу дослідження антиципації склали положення і погляди вітчизняних психологів: П. Анохіна, А. Брушлинського, Б. Ломова, Е. Сергієнко, Є. Суркова та інші [1, с. 33].

М. Краєва реалізуючи системний підхід в дослідженні прогностичних здібностей, виділяє в їх змісті емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти. На думку дослідниці, прогностичні здібності проходять в своєму розвитку три рівні: I рівень – прогноз на підставі відносини, переживання; II рівень – прогноз на підставі пізнання; III – прогноз зворотного зв'язку, регуляції діяльності. Авторка розглядає прогностичні здібності як загальні і одночасно професійні новоутворення особистості [2].

С. Забегаліна та А. Чигарькова в дослідженні здатності до прогнозування у військовослужбовців, дійшли висновку, що на результат прогнозування, зокрема, імовірнісного прогнозування, в екстремальних умовах впливають інтелект, інтуїція, рефлексія, властивості нервових процесів (сила, рухливість, врівноваженість), дії противника і товаришів. Авторки говорять, що результат прогнозування впливає на реакції антиципації і власні дії. В якості складових здатності до прогнозування, дослідниці виділяють, систему знань, умінь і навичок – як результат минулого досвіду, особливості мислення та психофізіологічні особливості, найважливішими з яких є властивості нервової системи [3, с. 100].

Щодо питання процесу прийняття рішення, можемо сказати, що психологічно, даний феномен включає сприйняття, пам'ять, мислення, уявлення, уяву, волю і мову. Однак проблема прийняття рішень привертає увагу не тільки психологів, а й представників інших наук – філософії, соціології, політології, педагогіки. Основоположником психологічної теорії прийняття рішень вважається ізраїльсько-американський психолог Д. Канеман. Основним об'єктом досліджень якого став механізм прийняття індивідуумом рішення в умовах невизначеності [4, с. 84].

Т. Індіна розглядає прийняття рішень як контрольований процес і вважає, що прийняття рішень може бути проаналізоване і як процес, і як результат, і як різновидність процесу вибору або вирішення завдання [5].

Для емпіричного дослідження нами було використано наступні психодіагностичні методики: «Психологічна готовність до інноваційної діяльності» В. Є. Ключко, О. М. Краснорядцевої; опитувальник «Здатність до прогнозування» Л. А. Рєгуш; «Мельбурнський опитувальник

прийняття рішень» Т. В. Корнілової; опитувальник «Особисті фактори прийняття рішень» Т. В. Корнілової. Досліджуваними виступили слухачі курсів первинної професійної підготовки поліцейських. Групи були сформовані з різним рівнем (низький, середній та високий) психологічної готовності до інноваційної діяльності. Першу групу слухачів (з високим рівнем) склали 28 досліджуваних, у другу групу слухачів (з низьким рівнем) увійшло 24 досліджуваних, 32 респонденти з середнім рівнем показника були виключені із подальшого дослідження.

Результати дослідження взаємозв'язків у слухачів з високим рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності. З підвищенням властивості продуктивно мислити, змінювати рішення при невідповідних умовах збільшується здатність здійснювати вірні оцінки, приймати і реалізовувати правильні рішення в ситуаціях невизначеності; та знижується готовність до самоконтролю дій при явній неповноті орієнтирів, уміння здійснювати вірні оцінки, приймати і реалізовувати правильні рішення, покладатися на свій потенціал з підвищенням у слухачів аналітичних розумових здібностей та уміння висунення обґрунтованих, надійних, підтверджених гіпотез та аргументів.

Результати дослідження взаємозв'язків у слухачів з низьким рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності. Для вибірки досліджуваних властиве підвищення уміння фокусувати свідомість на психічних процесах, явищах, чуттєвих образах дійсності, зі збільшенням схильності діяти спрямовано на цілком певну мету; зменшується готовність обдумувати свої рішення і діяти при можливо повній орієнтації в ситуації при збільшенні вміння ефективно застосовувати наукові методи аналізу, діагностувати проблему та визначати альтернативне рішення.

На наш погляд, з метою вдосконалення професійної підготовки поліцейських, доцільно використовувати такі теоретичні і практичні моделі навчання, які сприяють розвитку прогностичних здібностей та факторів прийняття рішень поліцейськими. Для успішної реалізації цього завдання необхідною умовою є включення в процес підготовки інноваційних методів навчання, які забезпечать інтеграції різних компонентів прогностичних здібностей та факторів успішного прийняття рішень в екстремальних ситуаціях.

Список бібліографічних посилань

1. Ломов Б. Ф., Сурков Е. Н. Антиципация в структуре деятельности. *Психологический журнал*. 1980. Т. 1, № 6. С. 162–165.
2. Краева М.Ю. Динамика прогностических способностей у студентов-психологов в образовательном процессе вуза : дис. ... канд. психол. наук. Астрахань, 1999. 205 с.

3. Забегалина С. В., Чигарькова А. В. Способность к прогнозированию у военнослужащих при различных уровнях адаптивности и локуса контроля. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2015. № 1 (60). С. 99–103.

4. Канеман Д. Принятие решений в неопределенности. Правила и предубеждения. Харьков : Гуманит. центр, 2005. 632 с.

5. Индина Т. А., Миросанова В. И. Регуляторные и личностные основы принятия решений. СПб. ; М. : Нестор-История, 2011. 282 с.

Одержано 12.03.2019

Предоставлена психологическая характеристика способности к прогнозированию и принятию решений в профессиональной деятельности полиции. Эмпирически исследованы особенности взаимосвязи способности к прогнозированию и принятию решений полицейских с разным уровнем психологической готовности к инновационной деятельности.

Ключевые слова: прогнозирование, принятие решений, инновационная деятельность, полицейские.

УДК 159.9

Оксана Олександрівна БАБЕНКО,

головний судовий експерт Полтавського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ХАРАКТЕРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИ СЛІДЧОГО ТА ЇХ ВПЛИВ НА СПРИЙМАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Висвітлюється дослідження, за допомогою характерологічного опитувальника Леонгарда – Шмішека, діагностики типу акцентуації особистості слідчого в сучасних умовах. Визначено тенденцію із найбільш вираженою схильністю до акцентуації та найменш вираженою схильністю до акцентуацій особистості слідчого. Встановлено основні напрямки розробки навчальних програм для слідчих.

Ключові слова: слідчий, акцентуації, особистість слідчого, акцентуації особистості, навчання.

В рамках проведеного дисертаційного дослідження на тему «Особливості психологічного впливу слідчого на особистість підозрюваного в процесі слідчих дій», додатково було проведено психодіагностичне дослідження особистості слідчого.

Під час допиту в процесі досудового розслідування, відбувається діалогове спілкування (в основному) слідчого та особи що допитується. Звісно, є важливим розуміти, насамперед, індивідуально-психологічні особливості допитуваної особи, щоб мати змогу створити для неї комфортні умови для відвертого спілкування, і в подальшому, для включеності та зацікавленості у процес реконструкції подій, що мали місце раніше. Однак, не варто і забувати про індивідуально-психологічні особливості слідчого, як особи, яка проводить допит.

Нами попередньо встановлено, що більшість опитуваних осіб, що працюють слідчими, вбачають суть психологічного впливу на особу у методах нав'язування власної думки, задля досягнення власної мети, тобто в рамках не рекомендованих його норм, під час проведення слідчих дій. Уявлення про суть психологічного впливу, його мети та специфіки обмежується рамками закону. У зв'язку з тим, що у законодавстві не зазначено чітких меж можливості застосування психологічного впливу (в окремих випадках психологічний вплив може здійснюватися лише спеціалістами [1]), слідчі, офіційно, не застосовують (або не розуміють, що застосовують) прийоми психологічного впливу, які можуть бути рекомендовані у практиці проведення допиту (переконання, рефлексія, метод прикладу (наслідування), тощо).

Варто зазначити, що застосування рекомендованих методів психологічного впливу на особу під час допиту, потребують окремих навичок.

Тому, метою нашого дослідження характерологічних особливостей осіб, що працюють у слідчих підрозділах, стало визначення найбільш прийнятних методів навчання та засвоєння матеріалу слідчими, щодо застосування прийомів психологічного впливу на практиці.

Для визначення характерологічних особливостей у слідчих, був застосований опитувальник Леонгарда Шмішека, задля діагностики акцентуації особистості, що складається із 88 тверджень [2]. У дослідженні взяло участь 54 працівника слідчих відділів Полтавської області з різним стажем роботи та різного віку.

Результати дослідження були узагальнені та шляхом визначення середнього значення, було діагностовано досить значні показники за шкалою Гіпертимний тип акцентуації особистості, де середнє значення встановлено 16.

Серед 54 опитуваних слідчих, було діагностовано акцентуацію Гіпертимного типу у 24 % опитуваних осіб, тенденцію до акцентуації за даним типом були діагностовані у 46 % опитуваних слідчих і тільки у 29 % опитуваних осіб було діагностовано низькі значення за шкалою Гіпертимність.

Загальна характеристика Гіпертимного типу акцентуації за К. Леонгардом.

Сильною стороною таких людей є активність, витривалість, вміння викликати довіру, комунікабельність, винахідливість в нестандартних ситуаціях, готовність брати відповідальність на себе.

Точки найменшого спротиву: ситуації, в яких особа позбавлена можливості широких контактів і проявів ініціативи, самотність і монотонна робота, що потребує акуратності і ретельності, жорсткий дріб'язковий контроль, надмірна опіка.

В ситуаціях непокори (незгоди) поведінка керується гнівом. Їх агресивність направляється на зовнішнє середовище, на людей чи речі, які їх оточують. В більш серйозних випадках, їх протест завжди дієвий, агресія скоріш за все буде фізичною або матеріальною (пов'язаною з дією), а не вербальною. Втечі, протиправна поведінка в групі, алкоголізація, особливо в компанії, де надають перевагу бути лідерами [3].

Найменший рівень акцентуації особистості був діагностований за шкалою Тривожність. Середня кількість балів не перевищує 6. Таким чином, низький рівень тривожності (не більше 8 балів) є біполярним, оскільки з однієї сторони це може свідчити про високий рівень оптимізму, а у іншому випадку ознаку поверхневості емоційної та чутливої сфери у досліджуваних осіб [3].

Таким чином, було встановлено, що більшості опитуваних слідчих притаманно поверхнево, з легкістю, дивитися на складні речі, простіше переносити невдачі та не концентруватися на конкретних проблемах чи речах. З одного боку, це досить логічно та з плином часу, гіпертимність особистості стає ніби захисним механізмом у системі особистості слідчих, адже майже кожного дня, відповідно до специфіки професії, вони зіштовхуються із жорстокими злочинами та постійним невдоволенням суспільства. З іншої сторони, поверхневе сприймання дійсності може перейти не лише на професійне діяння, а і на особисте життя, точніше на руйнацію особистого життя слідчого (часті розлучення у сімей правоохоронців, самотність (неможливість вибрати партнера через легковажність поведінки), тощо).

Навчання гіпертимів може ускладнюватись через невмотивованість та несерйозність до викладеного матеріалу, тому варто планувати навчання в якості неформального тренінгу в якому інформаційний посыл буде йти через ігрову форму. Можливо, варто розробити програму в якій кожен учасник буде виконувати процес, у кому він буде головним (тобто, під час навчання задовольнити потребу у

лідерстві), адже відчуваючи власну важливість у процесі навчання, може змінитися і мотивація до засвоєння матеріалу.

Список бібліографічних посилань

1. Про затвердження порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу : наказ МОЗ України від 15.04.2008 № 199 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0577-08> (дата звернення: 17.03.2019).

2. Практическая психология. Методики и тесты / под ред. Д. Я. Райгородского. Самара, 1998. 672 с.

3. Алексеева Е. А., Выбойщик И. В., Паршукова Л. П. Акцентуация характера : учеб. пособие. Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2002. 47 с.

Одержано 21.03.2019

Освещается исследования, с помощью характерологического опросника Леонгарда – Шмишека, диагностики типа акцентуации личности следователя в современных условиях. Определена тенденция с наиболее выраженной склонностью к акцентуации и наименее выраженной склонностью к акцентуации личности следователя. Установлены основные направления разработки учебных программ для следователей.

Ключевые слова: следователь, акцентуации, личность следователя, акцентуации личности, обучение.

УДК 159.9

Олександр Маркович БАНДУРКА,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, академік Національної академії правових наук України;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0240-5517>

ЕТИКА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО У СПІЛКУВАННІ З НАСЕЛЕННЯМ

Розглянуто проблему спілкування у професійній діяльності поліцейського, проаналізовано специфічні особливості етики спілкування поліцейського з населенням.

Ключові слова: поліцейський, спілкування, етика, населення.

Людина, в якій би ролі вона не виступала, – чи то виконує посадові обов'язки, чи діє індивідуально, приватно, – не може обійтися без спілкування. Образно кажучи, все життя людини проходить у спілкуванні з іншими людьми. Мала дитина у спілкуванні з батьками

вчиться говорити й розуміти навколишній світ; учень від спілкування з учителем отримує знання, набуває професію; людина теж здобуває знання у спілкуванні з іншими людьми. Спілкування відбувається вдома, в колективі, в дорозі. Чіткого, єдиного визначення процесу спілкування у психології немає, його можна розуміти як взаємодію двох або більше людей, що полягає в обміні між ними інформацією пізнавального чи афектно-оціночного характеру. Спілкування може бути безпосереднім і за допомогою технічних засобів, у контакті і на відстані, словесним, спланованим і спонтанним, мовним і письмовим, передбачуваним, повторним, за допомогою жестів, знаків, символів і т. п. Залежно від ситуації (різноманітної, неповторної, екстремальної чи спокійної) обирається форма спілкування: партнерська, на рівних чи примусова, добровільна, владна, активна чи пасивна.

Для працівника поліції, який спілкується з різними людьми з метою зібрати інформацію про ту чи іншу подію, дуже важливим є вміння правильно побудувати бесіду, вміння ставити запитання і слухати відповіді.

Рекомендується дотримуватись певних правил, серед яких:

- ставлячи запитання, необхідно орієнтуватись на освітній рівень, вік, кругозір, звичний лексикон співрозмовника, дотримуватись чіткості і стислості;
- ставити конкретні запитання, на які співрозмовник вимушений буде давати такі ж конкретні відповіді, тобто бути конкретним;
- не допускати нейтральних відповідей типу «так», «ні», тобто не ставити запитань закритого характеру;
- логічно, послідовно, за змістом ставити запитання, щоб з'ясувати всі подробиці події;
- виявляти коректність і повагу до співрозмовника;
- демонструвати зацікавленість і увагу до його особи, виявляти активність і в той же час не боятись паузи, щоб зібратися з думками, оцінити почуте, зробити письмові нотатки, якщо бесіда фіксується;
- якщо можливо, готуватись до спілкування, продумати запитання, реакцію і проектувати процес спілкування.

В органах поліції є різнобічні зв'язки з оточенням, у якому вони діють. Це зв'язки правового, процесуального, організаційного, економічного, виховного, морального, психологічного і педагогічного характеру. В умовах розвитку суспільства ці зв'язки стають все більш різноманітними, складними і відповідальними, від їх розвитку залежить успішна діяльність органів поліції.

Одна з найважливіших функцій органів поліції – виховна, яка співпадає за своїм змістом із загальною профілактикою правопорушень.

Для успішного виконання такої роботи потрібні відповідні знання й уміння. Працівники поліції повинні впливати на недисциплінованих громадян, перш за все методами переконання. Але для цього необхідно, щоб кожен працівник умів правильно підійти до людини, розібратися в будь-якій ситуації, визначити ступінь винності громадянина, вмів відрізнити аморальні й дисциплінарні проступки від правопорушень і злочинів. Крім того, специфіка служби в органах поліції нерідко потребує напруги всіх фізичних і моральних сил, особливо в ситуаціях, пов'язаних із виконанням службово-оперативних завдань.

Працівники поліції, з огляду на свої професійні обов'язки, зустрічаються з найбільш запущеними у виховному відношенні людьми, яким не змогли дати необхідного морального загартування ні сім'я, ні школа, ні трудовий колектив. Робота з такими людьми потребує особливої майстерності, вміння впливати на людину, вселяти в неї впевненість, що вона може стати корисною нашому суспільству.

Для того, щоби проводити протидію правопорушенням серед населення, одним із напрямків якої є індивідуальна робота з конкретними носіями антигромадської моралі й асоціальних установок, працівникам поліції не обійтися без знання основ професійної поліцейської етики.

Спілкування працівника поліції з громадянами припускає ряд особливостей, оскільки таке спілкування може відбуватися в різноманітних ситуаціях. Від наслідків спілкування з населенням, так само, як із окремими громадянами, залежить оперативна обстановка на території обслуговування, інформованість поліції, довіра до неї. Все це передбачає знання і розуміння людей, їхньої психології, спроможність співчувати чужій біді і горю. Існує багато прийомів і методів розмови та спілкування з населенням. Найголовніше полягає в підході, у виборі форми спілкування.

Висока професійна культура, гуманність, вихованість повинні характеризувати сучасного працівника поліції. Його моральний образ, моральна культура – важливі чинники у виконанні службових завдань. Працівник поліції, образно кажучи, має бути повернутий обличчям до людей, бачити в кожному насамперед порядність і чесність, а не потенційних злочинців.

Діяльність працівника поліції потребує використання його професійних, спеціальних знань (ноу-хау) і вміння контактувати з людьми. Чим вище він піднімається по службових сходах, тим більше повинен брати до уваги орієнтацію на людей і тим вищою має бути майстерність його спілкування.

Для того, щоб відповідати цим вимогам, необхідно розвивати здібності й особисті риси, серед яких найбільш важливими є: гуманізм, інтелект, інформованість, впевненість у собі, чесність, відповідальність і здоровий глузд. Сума цих якостей дозволяє в роботі спиратися не тільки на владні повноваження, відповідно до посади, але й на неформальний авторитет, здатний зіграти більш важливу роль у роботі з людьми.

Робота працівників поліції у процесі виконання ними своїх функціональних обов'язків тісно пов'язана з конфліктними ситуаціями, проте, як би це не було важко, необхідно намагатися їх уникати. Конфлікт у сфері людських відносин являє собою сутички протилежних інтересів, думок, поглядів, позицій, що призводять до серйозних розбіжностей і гострих суперечок, з чого випливають ускладнення і боротьба.

Мистецтво поведінки працівників поліції повинно полягати в тому, щоб не створювати ґрунт для розвитку тих або інших протиріч, попереджати виникнення конфліктних ситуацій, а за неможливості зробити це – брати під контроль протікання конфлікту з тим, щоб звести до мінімуму негативні наслідки або повернути його в позитивний (конструктивний) напрям. Тому працівникам, як, утім, і будь-якому учаснику конфлікту, необхідно, виходячи зі своїх інтересів (діючи при цьому активно або пасивно, спільно чи індивідуально), вибрати відповідний стиль поведінки в конкретній конфліктній ситуації.

Уміння поводитися з людьми належним чином є одним із найважливіших чинників, що визначає шанси досягти успіху в службовій діяльності поліції.

Одержано 22.03.2019

Рассмотрена проблема общения в профессиональной деятельности полицейского, проанализированы специфические особенности этики общения полицейского с населением.

Ключевые слова: *полицейский, общение, этика, население.*

УДК 159.922

Вадим Іванович БАРКО,

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4962-0975>;

Вадим Вадимович БАРКО,

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3836-2627>;

Володимир Петрович ОСТАПОВИЧ,

кандидат юридичних наук,
завідувач лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9186-0801>

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена пошуку психологічних умов вдосконалення підготовки керівників підрозділів Національної поліції до здійснення ефективного управління персоналом. Показано, що в основі сучасних концепцій поліцейського менеджменту лежать ідеї проактивного підходу, покликаного забезпечити психологічну профілактику конфліктів, стресів, невдоволення працівників тощо. Психологічними умовами його здійснення є реалізація керівником гуманістичного підходу до працівників; організація командної роботи; мотивація роботи поліцейських.

Ключові слова: психологічні засади, управління персоналом, психопрофілактична робота, поліція, керівники, професійно-психологічний тренінг.

Успішність діяльності підрозділів поліції багато в чому залежить від професіоналізму їх менеджерів. Метою статті є розкриття психологічних чинників здійснення керівниками поліцейських підрозділів ефективної діяльності з управління персоналом.

Аналіз теорії і практики управління персоналом поліції показав, що цим питанням приділяли увагу багато вітчизняних і зарубіжних науковців (О. М. Бандурка, О. В. Землянська, С. І. Яковенко, Б. Г. Бовін, М. І. Мягких, В. Є. Петров, М. Свон, Р. Чарльз та інші). Моделі

поліцейського менеджменту, пройшли значний еволюційний шлях – від бюрократизованих, «реактивних», до сучасних гуманістичних ідей. Дослідники відзначають складність професійної правоохоронної діяльності, вказують на специфічні психологічні особливості, властиві менеджменту персоналом поліції, а саме: 1) опосередкованість операцій управління через наявність статутних відносин; 2) неалгоритмічний характер операцій; 3) жорстка детермінація операцій часовими параметрами, організаційними умовами; 4) значний обсяг та різноманітність оперативних задач і дій; 5) соціотехнічний характер управлінських дій; 6) висока психологічна напруженість діяльності; 7) залежність ефективності дій від індивідуально-психологічних якостей суб'єкта управління; 8) залежність результату діяльності від чинників, які перебувають поза межами регулюючого впливу [1–5]. Сучасним напрямом світового поліцейського менеджменту є проактивний підхід до управління персоналом, який виник на ґрунті досягнень суспільного та підприємницького менеджменту, увібрав у себе досягнення попередніх підходів. Він базується на ідеї завчасної профілактики, попередження проблем та негараздів усередині поліцейської організації і в зовнішньому середовищі за рахунок дотримання керівником психологічних умов: а) забезпечення гуманістичного особистісно-орієнтованого підходу до працівників поліції; б) організації ефективної командної роботи та лідерства в підрозділах; в) мотивації і роботи працівників поліції, їх особистісного розвитку [6].

Експериментальне дослідження, проведене упродовж 2017–2018 років, виявило значну кількість психологічних проблем в діяльності працівників Національної поліції. Подальше підвищення ефективності діяльності поліцейських вбачається у розробці системи психологічного забезпечення службової діяльності поліцейських, спрямованої на збільшення задоволення поліцейських професійною діяльністю, ефективну міжособистісну комунікацію, розвиток лідерського потенціалу, командну роботу, профілактику конфліктів і дистресів тощо. Визначено основні психологічні умови ефективного менеджменту, яких повинні дотримуватись керівники поліцейських підрозділів: забезпечення гуманістичного підходу до працівників поліції; організація ефективної командної роботи та лідерства; мотивація і стимулювання роботи персоналу поліції, особистісний розвиток працівників.

Перша умова – забезпечення гуманістичного підходу до працівника з боку керівництва. Це означає, що керівник, у різних ситуаціях службової діяльності, виявляє повагу до поліцейського як до особистості, довіряє йому, цінує накопичений поліцейським практичний і

життєвий досвід та знання. Такий підхід передбачає демократичний, колегіальний стиль управлінської діяльності керівника, делегування працівникові частки власних повноважень. Також, гуманістичний підхід означає, що керівник дотримується ідеї про існування прихованих можливостей особистості працівника, наявність у нього нереалізованого потенціалу, який з різних причин може бути заблокованим.

Друга умова – забезпечення командної роботи і лідерства у поліцейському підрозділі. Необхідною є взаємодія її членів завдяки обміну інформацією, використанню спільних ресурсів, взаємній координації зусиль і взаємному реагуванню з метою успішного виконання спільного завдання. Дослідження показують, що команді властиві такі специфічні ознаки: постійний персонал; чіткий розподіл ролей; присутність соціально цінних типів суспільних відносин; наявність усвідомленої і прийнятої усіма мети; позитивний емоційний фон членів команди; задоволення потреб особистості у значимості повазі; наявність лідера. Типові професійні групи працівників поліції, які об'єднують співробітників за функціональним принципом повинні діяти як команди. Власні дослідження показали, що для успішного формування і згуртування команди керівник повинен: визначити організаційну структуру команди, підібрати її склад, розподілити функції і обов'язки; призначити керівників і відповідальних за певні напрямки; своєчасно планувати, розподіляти і координувати роботу; чітко пояснювати цілі і завдання; долати перешкоди і уникати конфліктів; забезпечити активність команди силою авторитету і прикладу, зацікавити кожного члена команди, допомагати, підтримувати, показувати перспективу; залучати всіх до вирішення завдань [6].

Дослідження успішних команд поліцейських підрозділів дозволило виділити декілька психологічних принципів командної роботи, а саме: а) надання керівником зворотного зв'язку і прийняття його від інших членів команди, бажання і готовність членів команди допомагати один одному; б) сприйняття членами команди самих себе як одного цілого, успіх якого залежить від взаємодії; в) розвиток командної взаємозалежності, за якої кожному члену команди не лише можливо, а й потрібно покладатись на партнерів у здійсненні командної місії, г) командне лідерство керівника, який є зразком для інших членів команди, бере участь у командній роботі, його вплив на роботу команди дуже великий.

Третя умова – мотивація і стимулювання роботи персоналу поліції, особистісний розвиток працівників. Досвід показує, що в гуманістичній концепції проактивного управління основним методом мотивації і стимулювання поліцейських є заохочення.

З метою *особистісного розвитку* поліцейських менеджеру доцільно застосовувати технологію професійно-психологічного тренінгу. Такий тренінг розроблений групою авторів (під керівництвом В. І. Барко), його метою є розкриття перспектив особистісного і професійного розвитку поліцейських, виявлення особистісного потенціалу, здібностей і можливостей працівників, допомога поліцейським у плануванні життя і службової кар'єри. Тренінг ґрунтується на засадах гуманістичної психології, досвід його використання свідчить про інтерес з боку поліцейських і його ефективність.

Таким чином, досвід роботи поліцейських менеджерів розвинутих зарубіжних країн свідчить про зростаючу увагу до вивчення психологічних чинників ефективності роботи з персоналом поліції. В основі сучасних концепцій поліцейського управління лежать ідеї проактивного підходу, який покликаний забезпечити психологічну профілактику негараздів в поліцейській організації, попередження конфліктів, стресів, невдоволення працівників. Психологічними умовами здійснення проактивного управління персоналом є реалізація керівником гуманістичного підходу до працівників поліції; організація ефективної командної роботи та лідерства в поліцейських підрозділах; мотивація і стимулювання роботи працівників поліції, їх особистісного розвитку.

Список бібліографічних посилань

1. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід) : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2003. 448 с.
2. Мучински П. Психология, профессия, карьера. 7-е изд. СПб. : Питер, 2004. 539 с.
3. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. М. : Дело, 1992. 702 с.
4. Свон Р. Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России. СПб. : Алетейя, 2000. 296 с.
5. Чарльз М. Т. Современное состояние и перспективы профессиональной подготовки сотрудников полиции (милиции) США и России. СПб. : Алетейя, 2000. 268 с.
6. Barko V., Beck A., Tatarenko A. Developing Police Management Training in Post-Soviet Societies: Understanding the Context and setting the Agenda. *Police Quarterly*. 2002. Vol. 5, No. 4. P. 447–469. DOI: <https://doi.org/10.1177/109861102237690>.

Одержано 04.03.2019

Стаття посвящена поиску психологических условий совершенствования подготовки руководителей подразделений Национальной полиции к управлению персоналом. В основе современных концепций полицейского менеджмента положены идеи проактивного подхода,

призванного обеспечить психологическую профилактику стрессов, конфликтов, недовольств. Психологическими условиями его осуществления являются: реализация гуманистического подхода к личности, командной работы, мотивация и работы полицейских.

Ключевые слова: *психологические факторы, управление персоналом, психопрофилактическая работа, полиция, руководители, профессионально-психологический тренинг.*

УДК 366.632+378+351.74+347.943.1

Руслан Гельманович ВАЛЕЄВ,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки

факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8593-5515>;

Юрій Вікторович ГЕРАСИМЧУК,

заступник декана факультету підготовки

фахівців для підрозділів кримінальної поліції

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДО ТАКТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Автори на підставі досвіду впровадження віртуальних та реальних ділових ігор у професійній підготовці закордонних поліцейських впровадили їхні аналоги, зокрема, під час підготовки майбутніх поліцейських до тактичної комунікації. Пропонується перелік навичок, що повинні формуватися з використанням відповідного дидактичного прийому.

Ключові слова: *професійна підготовка поліцейських, тактична підготовка, ділові ігри, тактика поліцейського опитування.*

Українське громадянське суспільство пов'язує свої надії з євроінтеграційними реформами. Однією з перших та знакових реформ є розбудова Національної поліції – найбільш наближеного до населення правоохоронного органу. Це обумовлює значний інтерес до ходу та результатів цієї реформи з боку науковців та громадськості. Важливим аспектом поступового становлення Національної поліції є налагодження системи ефективної професійної підготовки персоналу, ключове місце в якій відіграє тактична підготовка. Проте особливості підготовки майбутніх поліцейських до тактичної комунікації

фактично залишаються поза увагою окремих досліджень. Ми ставимо за мету узагальнити відповідний досвід тактико-спеціальної підготовки у стінах Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, побудований з урахуванням досліджень закордонних фахівців.

У розвинутих країнах Заходу у професійну підготовку поліцейських активно запроваджуються так звані серйозні ігри (serious game), які представляють собою комп'ютерні середовища, які в режимі реального часу створюють ефекти присутності та імітують високо деталізовану віртуальну реальність, що відображає типові та екстремальні ситуації професійної поліцейської діяльності (сцени та сценарії правопорушень, переслідування, опитування, застосування зброї тощо). Відповідні комп'ютерні програми потребують значних фінансових, людських та часових витрат, тому, як правило, вони націлені на імітацію екстремальних ситуацій та застосування поліцейськими сили, спецзасобів та вогнепальної зброї (UOF – use of force), які важко реалізувати традиційними засобами навчання. Наприклад, Джудіт Андерсен (Judith P. Andersen) зі співавторами констатує, що тренінги UOF як правило, фокусуються на навиках стрільби, натомість не тренуються досвід прийняття рішень щодо застосування сили та відповідні тактичні дії [1]. Відповідно, дослідниця в експериментальній групі поліцейського спецназу запровадила використання експериментальною групою поліцейських високореалістичної комп'ютерної гри, в якій ним необхідно було приймати рішення про застосування зброї. Контрольна група поліцейських виконувала традиційні завдання. Поліцейські обох груп були оснащені спеціальним нагрудним поясом, який записував амбулаторні фізіологічні дані. Дослідники виявили ідентичність фізіологічних реакцій (прискорення пульсу, дихання тощо) в контрольній та експериментальній групі під час реальних критичних інцидентів та їх віртуальної імітації [1].

Аналогічні програмні продукти потребують нереальні для українських вишів фінансові витрати. Навіть у країнах з високо-розвинутою економікою запроваджуються інші методи тренування важливих тактичних навичок поліцейського. Нашу увагу привернув досвід впровадження у професійну підготовку поліцейських у Нідерландах технології ділових тренувальних ігор, узагальнений Merijn Bruijnes et al. [2]. Голландські дослідники сконцентрували увагу на тренуванні тактичних навичок здійснення поліцейськими опитування підозрюваних за умов недружнього характеру комунікації. Фахівці обґрунтовано зазначають, що відповідні поліцейські заходи часто «можуть бути неефективними, так як підозрювані часто не співпрацюють під

час опитування. Поліцейський, що проходить навчання, повинен взаємодіяти з підозрюваним таким чином, щоб змусити підозрюваних співпрацювати, щоб отримати від них інформацію» [2].

Дійсно, комунікація поліцейського з правопорушником досить часто відбувається з позицій взаємної конфронтації, небажання співпрацювати. Навіть коли поліцейські володіють знаннями про необхідність налагодження співпраці зі співрозмовником та про певні прийоми налагодження такої кооперації, ним необхідний практичний досвід. Вважаємо за необхідне формування та тренування наступник навичок комунікації: 1) ідентифікації позиції співрозмовника за вербальними та невербальними ознаками; 2) ідентифікації відношення співрозмовника за вербальними та невербальними ознаками; 3) вербального та невербального визначення та нівелювання власної позиції; 4) вербального та невербального визначення та нівелювання власного відношення; 5) вираження співчуття та розуміння; 6) запрошення до співпраці та/або визнання провини; 7) уміння слухати та коригувати хід розповіді; 8) навички помічати вербальні та невербальні ознаки обману, вивертів; 9) точного використання юридичної термінології та її спрощеного роз'яснювального тлумачення; 10) логічного аналізу отриманої інформації та виявлення протиріч; 11) формулювання чітких запитань; 12) використання різних тактик опитування. У пунктах 1–4 використовуючи терміни «позиція» та «відношення» ми спираймося на концепцію міжособистісних відношень Т. Лірі, зокрема *позиції* домінування та підкорення та *відношення* агресивності/ворожості чи дружелюбності/співробітництва.

М. Bruijnes зі співавторами реалізовувала технологію ділової гри за допомогою акторів та викладача, який в ролі «мета-агента» спостерігав за комунікацією поліцейського та спрямовував актора до тієї чи іншої гілки сценарію залежно від дій (слів) поліцейського. Така технологія потребує професійних акторів, які здатні природньо невербальним чином виражати свій емоційний стан, відношення до події та поліцейського тощо.

Наші спроби замінити професійних акторів викладацьким складом, волонтерами та іншими курсантами нажалі виявили певне нівелювання технології. Але навіть такий спрощений варіант придатний для первісного напрацювання вищезазначених навичок курсантами першого курсу, які як раз вивчають в межах дисципліни «Тактико-спеціальна підготовка» такі теми, як «Комунікація поліцейського» та «Здійснення опитування як превентивного поліцейського заходу».

Список бібліографічних посилань

1. Andersen J. P., Pitel M., Weerasinghe A., Papazoglou K. Highly realistic scenario based training simulates the psychophysiology of real world use of force encounters: implications for improved police officer performance. *Journal of law enforcement*. 2016. Vol. 5, No. 5.

2. Keeping up stories: design considerations for a police interview training game / M. Bruijnes, J. Kolkmeier, R. op den Akker, J. Linssen, M. Theune, D. Heylen // *Proceedings of the Social Believability in Games Workshop (SBG 2013)*. Centre for Telematics and Information Technology (CTIT), 2013. P. 14.

Одержано 08.03.2019

Авторы на основании опыта внедрения виртуальных и реальных деловых игр в профессиональной подготовке иностранных полицейских внедрили их аналоги, в частности, при подготовке будущих полицейских к тактической коммуникации. Предлагается перечень навыков, которые должны формироваться с использованием соответствующего дидактического приема.

Ключевые слова: профессиональная подготовка полицейских, тактическая подготовка, деловые игры, тактика полицейского опроса.

УДК 159(075)

Ігор Олександрович ВІДЕНЄЄВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології Харківської державної академії культури

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Аналізуються професійно значущі якості особистості працівника правоохоронних органів (комунікативні якості, особистісні особливості), наявність яких необхідна для професійної адаптації вимогам правоохоронної діяльності.

Ключові слова: професійно значущі якості особистості, адаптація, працівники правоохоронних органів.

Будь-яка адаптація являє собою процес побудови оптимальних співвідношень між організмом і середовищем. Психічна адаптація – процес встановлення оптимальної відповідності особистості і навколишнього середовища в ході здійснення властивої людині діяльності,

який дозволяє індивідууму задовольняти актуальні потреби і реалізовувати пов'язані з ними значні цілі (при збереженні психічного і фізичного здоров'я), забезпечуючи в той же час відповідність психічної діяльності людини, його поведінки вимогам середовища. Психологічна професійна адаптація – це процес становлення і збереження динамічної рівноваги в системі «суб'єкт праці – професійне середовище».

Специфіка професійної діяльності персоналу ОВС містить у собі постійно підвищений фактор ризику, напружене виконання завдань в умовах недостатньої, невизначеної інформації, дефіциту часу й високої відповідальності за результати праці. Для професій даного типу потрібен набір певних індивідуально-психологічних рис особистості, які допомагають адаптуватися до особливих умов діяльності.

Мета нашого дослідження є аналіз психологічних особливостей професійної адаптації працівників ОВС.

Об'єкт нашого дослідження – професійна адаптація співробітників правоохоронних органів. Предметом дослідження є індивідуально-психологічні особливості особистості як чинник професійного розвитку співробітників правоохоронних органів.

У процесі емпіричного дослідження використовувалися наступні психодіагностичні методики: «Адаптивність» (МЛО-АМ) А. Г. Маклакова, С. В. Чермяніна; тест-опитувальник Г. Айзенка (EP1); методика діагностики агресії Басса – Даркі; методика діагностики комунікативних установок В. В. Бойко; методика діагностики стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях К. Томаса; для діагностики системи Я-образів в міжособистісних відносинах використовувався тест Лірі; для визначення нервово психічної стійкості використовувалася методика «Прогноз». У дослідженні брали участь 163 співробітника ОВС зі стажем роботи три роки.

Дослідження адаптаційних здібностей співробітників правоохоронних органів дозволило виявити наступні результати. До групи високої і нормальної адаптації увійшли 47 % всіх обстежуваних. Особи цих груп досить легко адаптуються до нових умов діяльності, швидко входять в новий колектив, адекватно орієнтуються в ситуації, а також швидко виробляють стратегію своєї поведінки. До групи з задовільною адаптацією увійшли 34 % всіх обстежуваних. Більшість осіб цієї групи мають ознаки різних акцентуацій, які в звичних умовах частково компенсуються і проявляються при зміні діяльності. Внаслідок цього успіх адаптації залежить від зовнішніх умов. Також ці особи, як правило, мають невисоку емоційну стійкість, у них можливі прояви агресії, конфліктності, асоціальні зриви. Рекомендується постійний нагляд, а також проведення корекційних заходів.

До групи низької адаптації увійшли 19 % всіх обстежуваних. Особи цієї групи мають ознаки явних акцентуацій характеру, деякими ознаками психопатій. Психічний стан можна характеризувати як порубіжний. Можливі нервово-психічні зриви, асоціальні вчинки. Особи цієї групи вимагають спостереження психолога і лікаря (невропатолог, психіатр). 48 % всіх обстежуваних продемонстрували високий рівень нервово-психічної стійкості і поведінкової регуляції. Для них властиві висока адекватна самооцінка і реальне сприйняття дійсності. Середні показники за даною шкалою виявлені у 40 % обстежуваних. Низький рівень поведінкової регуляції, певна схильність до нервово-психічних зривів, відсутність адекватності самооцінки і реального сприйняття навколишнього світу притаманний 12 % всіх обстежуваних.

На основі емпіричного дослідження можна зробити висновок, що до детермінант соціально-психологічної адаптації відносяться: психоемоційна стійкість; моральна нормативність; комунікативність; екстравертованість; здатність до пристосування в ситуаціях взаємодії; неохочість до негативізму, дратівливості і уразливості; здатність до емпатії; зниження негативних комунікативних установок; зниження підозрілості; формування домінантності в системі організації міжособистісної взаємодії; зниження агресивності; неохочість як до тотального альтруїзму, так і до егоцентризму.

Крім того, професійна адаптація наближає реальний і очікуваний образи себе і зменшує внутрішній дисонанс в цій сфері, який може виникати через невідповідність або незадоволеність власними реальним і ідеальним Я-образами. Отже, розвиток соціально-психологічної адаптації на основі професійного досвіду сприяє гармонізації власних уявлень про себе, а тому і знижує ризик виникнення негативних психологічних станів з приводу невідповідності бачення свого реального і бажаного Я-образів.

Проведене нами теоретичне та емпіричне дослідження дозволило виявити кількісні і якісні показники адаптації, що дозволить підвищити ефективність діяльності психологічних служб підрозділів правоохоронних органів, а також впливати на успішність професійної діяльності співробітників правоохоронних органів [1, с. 98–103].

Список бібліографічних посилань

1. Віденєєв І. О., Перевозна Т. О., Харцій О. М. Особливості формування професійної адаптації співробітників правоохоронних органів. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 2. С. 98–103.

Одержано 09.03.2019

Анализируются профессионально значимые качества личности сотрудника правоохранительных органов (коммуникативные качества, личностные особенности), наличие которых необходимо для профессиональной адаптации к требованиям правоохранительной деятельности.

Ключевые слова: профессионально значимые качества личности, адаптация, сотрудники правоохранительных органов.

УДК 347.91(4/8).001.36

Оксана Василівна ВОЛОШИНА,

кандидат психологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник наукової лабораторії
з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ);
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4166-2847>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СЛІДЧОГО ТА ЇЇ КОМПОНЕНТИ

Визначається зміст поняття «організаційно-управлінська компетентність слідчого Національної поліції України». Охарактеризовані її основні компоненти.

Ключові слова: слідчий, організаційно-управлінська діяльність, організаційно-управлінська компетентність, компоненти.

Професійна діяльність слідчого насичена суттєвими інтелектуальними та моральними навантаженнями, що й пояснює значущість детермінант його становлення як професіонала. Окреслене стає можливим для реалізації лише в межах організації фахової освіти, зокрема, запровадження сучасних освітніх технологій, які засновані на компетентнісному і системному підходах.

Організаційна і управлінська діяльності однаково спрямовані на забезпечення найкращого виконання намічених планом завдань шляхом найбільш оптимального розподілу зусиль суб'єктів розслідування, використання ресурсів у просторі та часі, а також на впорядкування структури цієї системи. Але, якщо перша діяльність при цьому головним чином зводиться до організаційних дій і рішень, то управлінська діяльність в основному носить владний характер, використовуючи всі необхідні важелі процесуального підпорядкування і прийоми психологічного впливу.

Таким чином, організаційно-управлінська діяльність слідчого – планування та організація слідчих дій з досудового розслідування,

координація заходів щодо інших учасників кримінального процесу та управлінський вплив, забезпечується як загальними параметрами професіоналізму особистості, так і окремими організаційними та лідерськими здібностями слідчого, високим рівнем його самоорганізації, системою психічних властивостей і якостей, що характеризують емоційно-вольову стійкість суб'єкта розслідування та творчим підходом до вирішення різноманітних професійних завдань [1, 2]. Саме тому, генератором ефективної організаційно-управлінської діяльності слідчого є організаційно-управлінська компетентність, яка з одного боку складається із низки організаційних та управлінських компетенцій, а з іншого – виступає якісною особистісною характеристикою, до якої входять здібності та вміння самоорганізовуватись та організовувати інших людей для спільної діяльності, впливати на процеси цієї діяльності, приймати організаційні та управлінські рішення щодо досудового розслідування.

Відповідно, структура організаційно-управлінської компетентності слідчого, може бути представлена наступними компонентами:

1) *когнітивний*. На нашу думку, до нього відносяться знання про функції та рівні управління як процесу, етапи прийняття рішення, процеси групової динаміки та управління в різних типах груп, інструменти управління робочим часом, методи впливу на особистість у системі управління, управління конфліктами тощо;

2) *діяльнісний*. Діяльнісний компонент формується під час практичних занять, тренінгів, проходження практики і стажування, безпосередньої професійної діяльності на посаді слідчого тому, що базується на практичному досвіді виконання організаційних і управлінських знань і вмінь у всіх напрямках професійної діяльності слідчого. Він вимагає розвитку загальноуправлінських навичок і здатностей, умінь ефективно організувати спільну діяльність (інтелект, креативність, навченість, активність, саморегуляція та ін.);

3) *операціонально-технологічний*. У цьому компоненті виділяють такі вміння і навички, як організація управлінського циклу (планування, організація, координація, стимулювання, контроль); уміння приймати рішення; робота з інформацією; організація комунікацій; уміння і навички професійної етики;

4) *особистісний*. Сукупність важливих для організаційно-управлінської діяльності індивідуально-психологічних якостей і здатностей, провідними з яких є: емоційно-вольові (високий рівень розвитку волі, самоконтроль і самовладання в різних ситуаціях, емоційна врівноваженість, терпимість і толерантність до провокуючих стимулів; посидючість, наполегливість, цілеспрямованість, копіткість,

рішучість, сміливість; внутрішня організованість) якості; мобілізаційні (здатність до самоорганізації, саморегуляції, підтримки власного професійного інтересу до слідчої діяльності, емоційно-вольової регуляції власного психоемоційного стану; вирішувати професійні завдання в ситуаціях, що супроводжуються високим ступенем особистого ризику і небезпеки для життя) та психофізіологічні (здатність витримувати інтенсивне тривале психоемоційне навантаження без зниження продуктивності діяльності; до швидкодії в умовах дефіциту часу; до тривалого напруження сенсорних систем в умовах монотонії та зберігання активності та ін.) можливості;

5) *ціннісно-мотиваційний та рефлексивний* компоненти організаційно-управлінської компетентності слідчого спрямовані на усвідомлення цінності організаційно-управлінської компетентності для професійної діяльності слідчих та їх саморозвитку; здатність осмислювати, оцінювати, прогнозувати організаційно-управлінські аспекти діяльності та її результати [3].

Таким чином, ефективність процесу досудового розслідування залежить від сформованості організаційно-управлінської компетентності слідчого Національної поліції України, під якою ми розуміємо інтегративну характеристику особистості, що свідчить про його здатність і готовність виконувати організаційні та управлінські функції в межах слідчої діяльності. Перспективним напрямом дослідження може слугувати визначення детермінант формування організаційно-управлінської компетентності слідчого Національної поліції України в умовах конкретного напряму фахової підготовки та становлення професіонала-слідчого.

Список бібліографічних посилань

1. Психологія слідчої діяльності : навч. посіб. / В. Г. Андросюк, О. М. Корнєв, О. І. Кудерміна та ін. ; за заг. ред. Л. І. Казміренко. Київ : Правова єдність, 2009. 200 с.

2. Цільмак О. М. Психологічна структура слідчої діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2012. Вип. 2 (1). С. 330–337.

3. Андросюк В. Г. Ціннісні орієнтації особистості як критерій інформаційної компетентності слідчого Національної поліції України // The 6th International youth conference «Perspectives of science and education» (December 14, 2018) SLOVO/WORD. P. 465–475.

Одержано 25.02.2019

Определяется содержание понятия «организационно-управленческая компетентность следователя Национальной полиции Украины». Охарактеризованы ее основные компоненты.

Ключевые слова: *следователь, организационно-управленческая деятельность, организационно-управленческая компетентность, компоненты.*

УДК 159.9:343.91-058.56

Ольга Анатоліївна ГЕРАСИМЕНКО,

аспірант кафедри соціології та психології

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ЖІНОК, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Розглядаються адаптаційні можливості засудженої особи до позбавлення волі, що пов'язані з структурними компонентами особистості. Представлено результати аналізу уявлень про поняття ідентичності, що розглядається як складний інтегральний соціально-психологічний утвір, як категорія адаптаційного ресурсу особистості.

Ключові слова: *адаптація, ідентичність, особистісна ідентичність, соціальна ідентичність, адаптаційний ресурс.*

Умови, в яких знаходяться засуджені жінки, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, часто створюють стресову ситуацію (особливо для жінок, що засуджені вперше), а це актуалізує адаптаційні процеси. Тому психологу установи державної кримінально-виконавчої системи (ДКВС) виконання покарання необхідно здійснювати диференційований підхід до засуджених жінок, в якому би враховувалася роль найбільш суттєвих індивідуально-психологічних особливостей для активізації процесів адаптації та саморегуляції.

Наявні ж відомості про особистісні особливості жіночого спецконтингенту установ ДКВС фрагментарні, розрізнені, носять в основному констатуючий характер, досліджувані властивості не розглядаються з позиції їх адаптивного значення в умовах позбавлення волі.

Викликають інтерес результати дисертаційного дослідження С. Ф. Мусіна, який порівнював адаптаційні можливості засуджених чоловіків і жінок. У жінок виявилися нижчими, ніж у чоловіків показники більшості досліджених якостей особистості: рівень емоційної стійкості і вольового самоконтролю, засуджені жінки гірше переносять випробування і труднощі, швидше впадають у відчай, зневіру, і втрачають віру в себе, менш розсудливі, ніж чоловіки; жінки проявили найгірші результати за показниками сенс-життєвих орієнтацій; на

відміну від чоловіків вони сприймають своє життя менш повноцінним і результативним, і не вважають себе сильною особистістю, яка має свободу вибору [1].

Зіставлення отриманих результатів з даними інших дослідників, що описують психологічний портрет особистості, яка має високий адаптаційний потенціал, призводить до висновку, що рівень розвитку властивостей, що забезпечують адаптаційні можливості особистості у засуджених в цілому невисокий. При цьому жінки відрізняються від чоловіків ще більш низькими значеннями цих властивостей, що дозволило припустити, що забезпечення процесу особистісної адаптації у засуджених жінок має супроводжуватися більш вираженим психологічним захистом.

Узагальнення матеріалів досліджень особистісного адаптаційного ресурсу, представлених різними авторами, є підставою для виділення, як найбільш важливих, таких індивідуальних характеристик засуджених: духовний потенціал особистості, її сенс-життєві орієнтації, характерологічні особливості особистості (не тільки акцентуації характеру), властивості темпераменту, фізичне самопочуття, що відображає рівень фізіологічного забезпечення активності.

З нашої точки зору, видається, що найбільш істотною категорією особистісного адаптаційного ресурсу є ідентичність особистості засудженої людини. У вітчизняній і зарубіжній соціально-гуманітарної думки склалися певні традиції дослідження ідентичності як психологічного та соціального феномена. Так, можна говорити про існування особистісної ідентичності та ідентичності соціальної. Особистісна ідентичність розглядається як певний набір характеристик і надає людині властивість унікальності, соціальна є результатом ідентифікації особистості з соціальним середовищем. Виділені рівні знаходяться в динамічній взаємодії.

Соціальна та особистісна (персональна) ідентичності у структурі ідентичності займають особливе місце – є базовими видами ідентичності особистості [2–4]. Особливості особистісної (персональної) і соціальної ідентичності обумовлені особливим характером взаємодії внутрішніх психологічних детермінант, характеристиками емоційної сфери, самоставлення, семантичною структурою свідомості і зовнішніх умов, представлених соціальним становищем в системі освіти, статусом в групі, особливостями міжособистісних взаємодій.

З метою адаптації, пристосування до різних ситуацій ідентичність регулює поведінку людини, роблячи більш вираженим усвідомлення або соціальної, або особистісної ідентичності. Домінування у самосвідомості соціальної ідентичності тягне за собою перехід від

міжособистісної поведінки до міжгрупової. Основною рисою останньої є те, що вона контролюється сприйняттям себе і інших з позицій приналежності до соціальних категорій. Як тільки на перший план в «Я-концепції» виходить соціальна ідентифікація, особистість починає сприймати себе та інших членів своєї групи як тих, що мають спільні, типові характеристики, які і визначають групу як ціле. Збільшується рівень групового конформізму. Це веде до посилення сприйманої подібності всередині групи і сприйманого розходження між тими, хто відноситься до різних груп.

В цілому, в сучасній психології спостерігається відмова від жорсткого протиставлення соціальної та особистісної ідентичності, вказується на їх загальне соціальне походження, схожість механізмів формування та зміни.

Ідентичність розглядається нами як складний інтегральний соціально-психологічний утвір, вона відіграє велику роль у регуляції поведінки людини, зокрема засудженої жінки. Дослідження соціально-психологічних характеристик ідентичності особистості тісно пов'язано з вивченням взаємодії і взаємовпливу індивідуальних і соціально-психологічних характеристик в цілісній структурі особистості. Необхідність вивчення даної проблеми обумовлена наявністю протиріччя між пошуком особистісної (персональної) і соціальної ідентичності та недостатньою розробленістю програм адаптації та ресоціалізації на рівні виправних установ, які зачіпають самосвідомість засуджених. Як наслідок, вивчення соціально-психологічних характеристик ідентичності засуджених жінок має не тільки теоретичне, а й суто практичне значення, зокрема, для розробки програм толерантності, укріплення адаптаційного ресурсу, в цілому, ресоціалізації.

Список бібліографічних посилань

1. Мусин Ф. С. Индивидуально-психологические особенности адаптации осужденных женского и мужского пола к условиям лишения свободы : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Казань, 2006. 25 с.
2. Овсянецька Л. П. Соціальна ідентичність особистості у світлі психологічних теорій. *Актуальні проблеми психології*. 2006. Т. VIII, вип. 2. С. 206–211.
3. Пилат Н. Соціальна ідентичність особистості в контексті проблеми соціальної адаптації. *Психологічні студії Львівського університету*. 2004. № 2. С. 279–284.
4. Эриксон Э. Юность: кризис идентичности. М. : Педагогика, 1996. 276 с.

Одержано 31.03.2019

Рассматриваются адаптационные возможности лица, осужденного к лишению свободы, которые связаны со структурными компонентами личности. Представлены результаты анализа представлений о понятии идентичность, рассматриваемая как категория адаптационного ресурса личности.

Ключевые слова: адаптация, идентичность, личностная идентичность, социальная идентичность, адаптационный ресурс.

УДК 343.95

В'ячеслав В'ячеславович ГЛАДКИЙ,

аспірант Навчально-наукового інституту
права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2499-0937>

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ РИСИ ЗЛОЧИНЦЯ

Критично аналізуються особливості особистості злочинця та його морально-психологічних ознак. Автор, вказуючи на здатність психіки людини змінюватись, робить спробу оптимізувати методику дослідження структури морально-психологічних рис злочинця у залежності від різних юридично значимих етапів його буття.

Ключові слова: злочинець, моральні риси, особа, особистість, психологічні риси.

Особистість людини є однією з найбільш актуальних проблем кримінології та юридичної психології, в межах яких належне дослідження особистості дозволяє пояснювати девіантну та віктимну поведінку людини та груп людей, прогнозувати цю поведінку з метою розробки адекватних законних заходів профілактичного впливу на осередки порушення кримінально-правового законодавства. Зокрема, вказане сприяє вирішенню різних соціально-правових парадоксів, приміром, таких як поширення панування корупції в Україні з 2014 р., а також активна роль в поширенні корупції українського суспільства, котре на масових протестах 2013 р. широко виступало проти відповідного феномена [1, с. 124–126; 2, с. 4002]. При цьому слід частково погодитись з російським вченим П. П. Орловим, котрий наголошує на тому, що будь-яка особистість унікальна, відтак, «злочинне діяння, вчинене особою, є актом свідомої волі людської діяльності. Ця воля обумовлена соціальними ролями, сутністю й особливостями особи, що обирає конкретну форму своєї поведінки».

Зважаючи на це, вчений доходить думки, що особистість злочинця можна охарактеризувати як «певну модель, соціальний та психологічний портрет, котрий володіє специфічними рисами» [3, с. 124]. З приводу викладеного слід зробити наступні зауваження:

(1) хоча будь-яка особистість унікальна, її унікальність є умовною, адже є обмеженою стереотипними рисами людини. У цьому сенсі унікальність особистості – це результат комбінації життєвого досвіду особи, що був накладений на т. зв. «біологічний фундамент індивіда», який закладається в утробний та після утробний періоди існування індивіда й характеризується тими чи іншими особливостями психофізіологічного здоров'я індивіда. Між тим, слід мати на увазі, що життєвий досвід будь-якого індивіда корегується вказаним його «фундаментом», а сам цей досвід спроможний справляти безпосередній вплив на ті чи інші особливості психофізіологічного здоров'я індивіда;

(2) унікальність особистості не дозволяє автоматично дійти думки про те, що протиправні діяння, вчинювані індивідом є актами свідомої волі. Між тим, окреслена унікальність може свідчити про те, що ті чи інші злочини вчиняються різними індивідами як за однаковими чи схожими (тотожними), так і за різними мотивами та метою. Наприклад, два індивіди можуть надавати незаконні послуги з посередництва у корупційних відносинах, керуючись корисливим мотивом, однак, Особа 1 буде вчиняти відповідний злочинний акт для того, щоби підвищити власний авторитет і довіру до себе в певних бажаних для неї колах, а Особа 2 – з тим, щоби отримати оплату за посередницькі послуги;

(3) хоча злочинне діяння, вчинене особою, є актом свідомої волі людської діяльності, адже злочин може вчинити лише осудна особа [див., напр.: 4, с. 296–297], слід мати на увазі, що суспільно небезпечні діяння можуть вчинятись загалом поза межами свідомої волі індивіда.

З викладеного випливає, що належне дослідження особистості (загалом та особистості злочинця, зокрема) неможливе без критичного аналізу структури морально-психологічних ознак особистості. Вказане поясним тим, що вивчення означеної структури передбачає розкриття мотиваційної сфери та психологічних ознак особистості, а також її ціннісно-нормативних характеристик свідомості. У цьому контексті зауважимо, що концепт структури морально-психологічних ознак особистості злочинця вже активно розроблявся у радянський період становлення української кримінології [див., напр.: 5, с. 114, 115]. Схожі підходи до розуміння концептуального наповнення структури морально-психологічних рис злочинця мають місце також

і в сучасній українській кримінології [див., напр.: 6, с. 93; 7, с. 484, 485]. Приймаючи до уваги усталені підходи до розуміння означеної структури рис злочинця, можемо дійти думки, що вказані орієнтири пізнання особистості злочинця можуть належним чином сприяти не лише осмисленню девіантної особи, але й більш повно зрозуміти психологію злочинного світу, тенденції поширення злочинного світу на законослухняне суспільство та протидію цим процесам. Однак, використання з цією метою структури морально-психологічних ознак особистості злочинця не буде результативним, якщо не приймати до уваги гнучкість психіки особи (це стосується також і злочинців, незважаючи на те, що їх психіка, як правило, характеризується високим рівнем ригідності).

З огляду на вказане вбачається доцільність у проміжному (риси особистості на певному етапі) та загальному (рис злочинця на всіх етапах загалом) методах встановлення відповідних рис особистості злочинця. При цьому, зважаючи на те, що фахівці не завжди мають фактичну змогу дослідити вказану структуру рис на всіх етапах буття особистості, вважаємо, що означене дослідження змінюваності морально-психологічних рис злочинця повинно здійснюватися в межах наступних напрямків: (1) встановлення структури гіпотетичних морально-психологічних рис злочинця, що охоплює такі етапи змінюваності цих рис: (а) етап до вчинення злочину; (б) етап, що охоплено моментом виникнення кримінально-правових відносин з державою (момент вчинення злочину); (в) етап з моменту виникнення кримінально-правових відносин з державою до моменту «контакту» з правоохоронним органом; (2) встановлення структури морально-психологічних рис злочинця, що охоплює такі етапи змінюваності вказаних рис: (а) етап з моменту «контакту» особи із правоохоронним органом до моменту його викриття; (б) етап з моменту викриття злочинця до винесення обвинувального вироку; (в) етап перебування у стані караності; (г) постпенітенціарний етап.

Список бібліографічних посилань

1. Гладкий В. В. Сутність та значення феномену корупції. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 18. С. 124–132. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.2592077>.
2. Hladky V. The Manifestation of Corruption in Eastern Europe. *Path of Science*. 2018. Vol. 4, No. 1 (30). P. 4001–4012. DOI: <https://doi.org/10.22178/pos.30-5>.
3. Орлов П. П. Личность преступника совершающего преступления в сфере земельных отношений. *Закон и право*. 2018. № 8. С. 124–128. DOI: <https://doi.org/10.24411/2073-3313-2018-10118>.

4. Гладкий В. В. Критерії осудності суб'єкта корупційного злочину у світлі норм Кримінального кодексу України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 295–298. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1211541>.

5. Криминология : учеб. / под ред. В. И. Звирбуль, Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. М. : Юрид. лит., 1979. 304 с.

6. Бандурка І. О. Кримінологічна характеристика особистості неповнолітнього злочинця. *Наше право*. 2014. №6. С. 92–100.

7. Бойсан М. Я. Кримінологічна характеристика особистості неповнолітніх, що зловживають наркотичними засобами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 855 (12). С. 481–486.

Одержано 15.03.2019

Критически анализируются особенности личности преступника и его морально-психологических признаков. Автор, указывая на способность психики человека к изменению, пытается оптимизировать методику исследования структуры морально-психологических черт преступника в зависимости от различных юридически значимых этапов его бытия.

Ключевые слова: лицо, личность, нравственные черты, преступник, психологические черты.

УДК [159.9:343.83](477)

Максим Віталійович ГРИЩЕНКО,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, начальник відділення соціально-психологічної служби Державної установи «Хролівський виправний центр (№ 140)»

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ

Проведений аналіз досліджень показав, що можливість одновимірного опису феномена професійної самореалізації, зведення її до одного способу розуміння викликає утруднення, пов'язані з багатозначністю й суперечністю цього конструкта. У найзагальнішому вигляді самореалізація трактується як процес реалізації себе – здійснення самого себе в житті та повсякденній діяльності, пошук і затвердження свого особистісного шляху в цьому світі, своїх цінностей і сенсу свого існування в кожен даний момент часу. Успішність самореалізації залежить від дії зовнішніх та внутрішніх чинників

Ключові слова: професійна самореалізація, працівник установи ДКВСУ, внутрішні та зовнішні чинники самореалізації.

В умовах динамічних змін сучасних реалій життя суспільства, коли звичні ціннісні норми та стереотипи вже не можуть служити орієнтиром у житті, людина може реалізувати свій особистісний потенціал лише при умовах наявності особистісних ціннісно-смилових установок у відношенні до життя, власного досвіду, життєвим подіям та стратегіям власної поведінки. Сучасність пред'являє до людини, особливо працівнику установи державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВСУ), професійна діяльність якого протікає в умовах небезпеки для життя і здоров'я свого та інших громадян, підвищені вимоги до творчої активності, до вміння знаходити нові шляхи вирішення проблем в умовах, що змінюються, вміти по-іншому поглянути на них, шукати і знаходити нові форми роботи. Готовність розвиватися та відповідати очікуванням і вимогам суспільства й держави стає однією із базових умов, якою повинен володіти кожен працівник установи ДКВСУ.

Слід додати, що перебування на посаді працівника установи ДКВСУ, з одного боку, надає можливості для саморозвитку людини та реалізації творчого підходу до виконуваних посадових функцій, в поєднанні з певним положенням і статусними відмінностями. З іншого боку, характер даної діяльності пред'являє об'єктивні вимоги до працівника, які пов'язані з відомчими обмеженнями та значною мірою обмежують свободу самовираження. Тому дуже важливо виявити позитивні та негативні чинники професійної самореалізації працівника. Сучасні соціально-економічні, інформаційні та психологічні умови, в яких відбувається професійна самореалізація працівника установи ДКВСУ, загострюють ряд протиріч, вирішення яких вимагає від психологічної науки детального вивчення вищезазваної проблеми. Такі суперечності виникають між:

- потребою суспільства в працівниках, які успішно реалізують себе в існуючих сучасних умовах соціально-економічної ситуації розвитку держави та труднощами у професійному та особистому становленні;

- потребою науки в психологічному осмисленні умов самореалізації особистості працівника установи ДКВСУ, його психологічної підтримки та недостатньою розробленістю відповідних програм розвитку професійних якостей.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становили положення щодо професійної самореалізації як етапу професійного

розвитку в роботах Б. Ананьєва, Б. Ломова, В. Бодрова. Принцип суб'єкта діяльності і принцип активності вказують на рушійні сили професіоналізації особистості. Професійна самореалізація як мотив прямо або опосередковано згадується в найбільш відомих теоріях мотивації трудової діяльності (С. Рубінштейн, Д. Макгрегор, Ф. Герцберг та ін.). Розуміння В. Бодровим, Е. Клімовим, Е. Зеєром професійної самореалізації як критерію професіоналізму пояснює формування особливого типу особистості – професіонала. Проблеми життєвого та професійного шляху особистості присвячені дослідження як вітчизняних так і зарубіжних вчених (К. Абульханової-Славської, А. Адлера, Б. Ананьєва, Л. Анциферової, О. Бандурки, С. Бочарової, О. Євдокімової, І. Кона, Б. Ломова, К. Левіна, С. Максименка, І. Манохі, А. Маслоу, В. Панка, К. Роджерса, О. Землянської, Л. Перелігіної, Н. Афанасьєвої, С. Рубінштейна, Л. Сохань, О. Старовойтенко, В. Татенка, О. Тімченка, Т. Титаренко, В. Франкла, Е. Фромма та ін.).

Аналіз досліджень показав, що можливість одновимірного опису феномена професійної самореалізації, зведення її до одного способу розуміння викликає утруднення, пов'язані з багатозначністю й суперечністю цього конструкта. У найзагальнішому вигляді самореалізація трактується як процес реалізації себе – здійснення самого себе в житті та повсякденній діяльності, пошук і затвердження свого особливого шляху в цьому світі, своїх цінностей і сенсу свого існування в кожен даний момент часу. В основі самореалізації лежать потреби росту, розвитку і самовдосконалення.

У психологічній літературі традиційно розглядається зміст умов і чинників професійної діяльності, від яких залежить самореалізація фахівця. До них відносяться: професіоналізм і професійна компетентність (Є. І. Іванова, Є. А. Клімов, А. К. Маркова); індивідуально-особистісні особливості фахівця і пов'язані з ними процеси становлення професіонала (Б. Г. Ананьєв, О. М. Борисова, А. К. Маркова, Л. М. Мітіна); відношення фахівця до ситуації успіху-неуспіху в професійній діяльності (А. Маслоу, Г. Сельє, Х. Хеккаузен); внутрішні протиріччя, пов'язані з невідповідністю особистісно значущих для людини видів і способів роботи і очікувань від його діяльності представниками соціального оточення (Л. І. Анциферова, Ф. Е. Василюк, Л. І. Дементій, Е. С. Романова).

У роботах, що стосуються професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ, професійна самореалізація пов'язується з наявністю професійно важливих особистісних утворень працівника як чинників, що детермінують професійну самореалізацію (О. М. Бандурка, В. І. Барко, С. П. Бочарова, О. В. Землянська, П. В. Макаренко та ін.).

У загальнонауковому плані чинник визначається як рушійна сила будь-якого процесу, що визначає його характер або окремі його риси. Серед чинників, що детермінують різні аспекти праці, дослідниками називаються внутрішні фактори – мотиви, рівень домагань, самооцінка, здоров'я людини, психофізіологічні фактори, рівень розвитку пізнавальних здібностей, уявлення людини про професію, критерії оцінки людиною самої професії, професіоналізму в ній, а також критерії оцінки професіонала в собі; зовнішні фактори – соціально-професійна середовище, тип професійної організації, професія, вимоги суспільства до неї, соціально-економічні фактори, події і обставини.

Аналіз психологічних досліджень показав, що, незважаючи на існуючі теоретичні та експериментальні дослідження, виявлення психологічних детермінант професійної самореалізації працівника установи ДКВСУ, залишається актуальною проблемою, яка потребує подальшого вивчення та уточнення широкого кола термінів, оскільки наявні психологічні дослідження зачіпають лише окремі аспекти названої проблеми.

Список бібліографічних посилань

1. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Профессионализм и лидерство. Харьков : Титул, 2006. 578 с.
2. Грищенко М. В. Теоретичні проблеми самореалізації особистості ризиконебезпечних професій. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 13. С. 85–91.
3. Деркач А. А., Сайко Э. В. Самореализация – основание акмеологического развития : моногр. М. : МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2010. 224 с.
4. Maslow A. Motivation and personality. N.-Y., 1954.

Одержано 25.03.2019

Проведенный анализ исследований показал, что возможность одномоментного описания феномена профессиональной самореализации, сведение ее к одному способу понимания вызывает затруднения, связанные с многозначностью и противоречивостью этого конструкта. В самом общем виде самореализация трактуется как процесс реализации себя – самоосуществления в жизни и повседневной деятельности, поиск и утверждение своего личностного пути в этом мире, своих ценностей и смысла своего существования в каждый данный момент времени. Успешность самореализации зависит от действия внешних и внутренних факторов.

Ключевые слова: профессиональная самореализация, работник учреждения ГКИСУ, внутренние и внешние факторы самореализации.

УДК 159.92

Вікторія В'ячеславівна ДОЦЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7757-2793>;

Наталя Едуардівна МІЛОРАДОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0716-9736>

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕНЬ ПРО СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Висвітлено результати дослідження гендерних особливостей уявлень про сімейне життя у майбутніх правоохоронців які не мають досвіду подружнього життя. На основі аналізу діагностики рольових очікувань і домагань майбутніх правоохоронців розкрито сформований у них образ майбутньої дружини/чоловіка.

Ключові слова: майбутні правоохоронці, рольові очікування і домагання у шлюбі, сім'я, сфери життєдіяльності сім'ї, уявлення про сімейне життя.

За останні десятиріччя сильної трансформації зазнали уявлення молоді про сім'ю, її функції і ролі які повинні виконувати чоловіки і жінки в шлюбі. В недалекому минулому «нормальною» вважалася сім'я яка складалася з батька-годувальника, економічно і соціально залежної матері на плечах якої лежить виховання двох або більше дітей. Нові економічно-політичні умови розвитку суспільства підштовхують до відмови від цього стереотипу і перегляду традиційного розподілу сімейних функцій і ролей, оскільки існує помітний розрив між традиційними уявленнями про «чоловічі» і «жіночі» сімейні ролі і реальний розподіл обов'язків в родині. Разом з цим, багато молодих людей психологічно невідповідно до виконання функцій подружжя оскільки їх рольові очікування і уявлення про рольовому поведінку чоловіка/дружини неузгоджені та відірвані від реалій життя.

У кожної людини є певні уявлення щодо майбутнього сімейного життя, сформований певний образ сім'ї. В нашому дослідженні ми спробували виявити уявлення про сім'ю у дівчат та юнаків майбутніх правоохоронців, які ще не мають досвіду подружнього життя. Для цього ми використали опитувальник «Рольові очікування та домагання у

шлюбів», розроблений О. М. Волковою, який допоміг визначити уявлення майбутніх правоохоронців про значимість для сімейного життя єдності інтересів подружжя, інтимних стосунків, виконання батьківських обов'язків, врахування професійних інтересів як чоловіка так і дружини, реалізації господарчо-побутової функції сім'ї, моральної і емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнера. Крім цього, дана методика дала можливість з'ясувати бажаний для майбутніх правоохоронців розподіл ролей між чоловіком і дружиною при реалізації сімейних функцій які відображені у шкалах рольових очікувань та рольових домагань.

Дослідження було здійснено разом з курсантом навчальної групи ФЗ-209 рядовим поліції Мальковою М. О. Вибірку дослідження склали 74 курсанта другого курсу навчання факультету № 3 ХНУВС, які не мають досвіду подружнього життя. Вони були розподілені на дві групи дослідження в залежності від статті: перша група дослідження – 30 курсантів-дівчат (41,0 %); друга група дослідження – 44 курсанти-юнаки (59,0 %).

Спочатку ми визначили чого чекають юнаки та дівчата від своїх майбутніх дружин/чоловіків (див. табл. 1). Так, дівчата орієнтовані на те, щоб їх майбутній чоловік мав серйозні професійні інтереси ($7,73 \pm 1,11$), активно вирішував господарчо-побутові питання ($6,89 \pm 1,44$), був емоційним лідером в родині, підтримував оптимальний психологічний клімат в сім'ї, підтримував дружину ($6,73 \pm 2,29$), був гарним батьком їхнім дітям ($6,47 \pm 1,98$) і мав привабливу зовнішність ($6,53 \pm 1,66$). Хлопці, статистично значимо ($p \leq 0,001$) більше, ніж дівчата ($6,73 \pm 2,29$), чекають від майбутньої дружини емоційної та моральної підтримки, створення психотерапевтичної атмосфери в сім'ї ($8,02 \pm 1,19$). Вони бажають, щоб дружина мала професію ($7,91 \pm 1,07$), активно вирішувала побутові питання ($7,36 \pm 1,43$), була гарною матір'ю для їх дітей ($6,70 \pm 1,55$) і мала привабливу зовнішність ($6,61 \pm 1,57$) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Гендерні особливості рольових очікувань майбутніх правоохоронців, ($x_{cp} \pm \sigma$)

Сфери сімейних цінностей	Очікування		t_{emp}	sig (p)
	дівчата	юнаки		
Господарчо-побутова	$6,89 \pm 1,44$	$7,36 \pm 1,43$	1,56	–
Батьківсько-виховна	$6,47 \pm 1,98$	$6,70 \pm 1,55$	0,58	–
Соціальна активність	$7,73 \pm 1,11$	$7,91 \pm 1,07$	0,68	–
Емоційно-психотерапевтична	$6,73 \pm 2,29$	$8,02 \pm 1,19$	3,17	0,001
Зовнішня привабливість	$6,53 \pm 2,66$	$6,61 \pm 1,57$	0,67	–

Можемо стверджувати, що очікування дівчат майбутніх правоохоронців відображають їх бажання мати чоловіка який буде працювати, вирішувати побутові проблеми сім'ї, емоційно підтримувати дружину, виховувати дітей і піклуватися про власний зовнішній вигляд. Юнаки бажають, щоб майбутня дружина надавала їм емоційно-моральну підтримку, вибудовувала професійну кар'єру, організувала побут сім'ї і мала гарні навички вирішення господарчо-побутових проблем, займалася вихованням дітей і була зовнішньо привабливою.

Далі ми визначили гендерні особливості домагань майбутніх правоохоронців, тобто установки юнаків і дівчат на власну активну участь в життєдіяльності сім'ї (див. табл. 2). Дівчата готові взяти на себе виконання батьківсько-виховних функцій сім'ї ($8,13 \pm 1,07$), прагнуть бути «психотерапевтом» сім'ї, надавати емоційно-моральну підтримку чоловіку ($7,83 \pm 1,44$), бажають активно приймати участь у веденні домашнього господарства ($7,50 \pm 1,41$), прагнуть піклуватися про власну привабливість, модно і красиво одягатися ($7,03 \pm 1,52$) і готові займатися професійною діяльністю, проте середній за шкалою соціальна активність посів останнє рейтингове місце ($6,97 \pm 1,67$).

Як видно з таблиці 2, хлопці статистично значимо ($p \leq 0,001$) більше, порівняно з дівчатами, прагнуть бути гарними батьками для своїх дітей і займатися їх вихованням ($9,30 \pm 1,11 > 8,13 \pm 1,07$). Також, хлопці статистично значимо ($p \leq 0,001$) більше, ніж дівчата, проявляють готовність вирішувати побутові проблеми родини і приймати активну участь у веденні домашнього господарства ($8,41 \pm 0,79 > 7,50 \pm 1,41$). Вони готові взяти на себе функції емоційного лідера і підтримувати оптимальний соціально-психологічний клімат сім'ї ($7,32 \pm 1,47$).

Таблиця 2

Гендерні особливості рольових домагань майбутніх правоохоронців, ($x_{cp} \pm \sigma$)

Сфери сімейних цінностей	Домагання		t_{emp}	sig (p)
	дівчата	юнаки		
Господарчо-побутова	$7,50 \pm 1,41$	$8,41 \pm 0,79$	3,55	0,001
Батьківсько-виховна	$8,13 \pm 1,07$	$9,30 \pm 1,11$	3,62	0,001
Соціальна активність	$6,97 \pm 1,67$	$6,91 \pm 1,36$	0,16	–
Емоційно-психотерапевтична	$7,83 \pm 1,44$	$7,32 \pm 1,47$	1,49	–
Зовнішня привабливість	$7,03 \pm 1,52$	$6,48 \pm 1,50$	1,56	–

Визначено, що хлопці мають певні професійні потреби та інтереси. Проте, показник їх соціальної активності не сильно виражений

(6,91±1,36) як і установка на власну привабливість і прагнення гарно виглядати (6,48±1,50).

Далі ми перевірили узгодженість рольових очікувань і домагань хлопців і дівчат (див. табл. 3). Між рольовими домаганнями юнаків і рольовими очікуваннями дівчат визначено найбільший показник узгодженості (2,83 бали) за шкалою батьківсько-виховної сфери життєдіяльності сім'ї, що свідчить про те, що хлопці більше готові до виховання дітей ніж того очікують від них дівчата (9,30±1,11>6,47±1,98). Діагностовано найменший показник узгодженості за шкалою соціальна активність (-0,82 бали), тобто дівчата більше очікують від хлопців виконання професійних обов'язків ніж хлопці проявляють готовність до професії (7,73±1,11>6,91±1,36).

Таблиця 3

**Гендерні особливості рольових установок
майбутніх правоохоронців ($\bar{x}_{cp} \pm \sigma$)**

Сфери сімейних цінностей	Домагання юнаків	Очікування дівчат	У	Домагання дівчат		Очікування юнаків	У
Господарчо-побутова	8,41±0,79	6,83±1,44	1,58	7,50±1,41		7,36±1,43	0,14
Батьківсько-виховна	9,30±1,11	6,47±1,98	2,83	8,13±1,07		6,70±1,55	1,43
Соціальна активність	6,91±1,36	7,73±1,11	-0,82	6,97±1,67		7,91±1,07	-0,94
Емоційно-психотерапевтична	7,32±1,47	6,73±2,29	0,59	7,83±1,44		8,02±1,19	-0,19
Зовнішня привабливість	6,48±1,50	6,53±1,66	-0,05	7,03±1,52		6,61±1,57	0,42

Примітка: У – узгодженість рольових очікувань і домагань

Визначено, що готовність хлопців вести домашнє господарство, надавати дружині емоційно-моральну підтримку і не перейматися зовнішнім виглядом узгоджуються з очікуваннями дівчат. Можемо стверджувати, що юнаки готові виховувати дітей, вести домашнє господарство, надавати емоційну підтримку дружині, професійно зростати і піклуватися про власний зовнішній вигляд. Тоді як дівчата чекають від них зацікавленості в професійній кар'єрі, активної участі

у веденні домашнього господарства, підтримці оптимального психологічного клімату в родині і незначній участі у вихованні дітей та піклуванні про власний зовнішній вигляд.

Як видно з таблиці 3, між рольовими домаганнями дівчат і рольовими очікуваннями юнаків діагностовано найбільший показник узгодженості за шкалою батьківсько-виховної сфери життєдіяльності (1,43 бали), тобто дівчата більше готові до виховання дітей, ніж того очікують від них хлопці ($8,13 \pm 1,07 > 6,70 \pm 1,55$). Проте, низький показник узгодженості ($-0,19$ бали) за шкалою емоційно-психотерапевтичної сфери життєдіяльності свідчить про те, що дівчата менше прагнуть бути «психотерапевтами» сім'ї, ніж того очікують від них хлопці ($7,83 \pm 1,44 < 8,02 \pm 1,19$). Також визначено низький показник узгодженості ($-0,94$ бали) за шкалою соціальної активності, такі дані свідчать про те, що дівчата не готові займатися власною кар'єрою, тоді як юнаки очікують від майбутньої дружини зацікавленості у професійній діяльності ($6,97 \pm 1,67 < 7,91 \pm 1,07$).

Таким чином, дівчата проявляють готовність виховувати дітей, надавати емоційно-моральну підтримку чоловіку, вести домашнє господарство і підтримувати власну привабливість. Найменше дівчата проявляють готовність до професійної діяльності. Тоді як, хлопці очікують від дівчат емоційно-моральної підтримки, серйозної зацікавленості у професійному рості, ведення домашнього господарства, виховання дітей і підтримки зовнішньої привабливості.

Психодіагностика майбутніх правоохоронців, які не мають досвіду подружнього життя, щодо їх рольових очікувань і домагань у шлюбі показала, що у сучасній молоді відбувається трансформація традиційних поглядів на сім'ю. Так, юнаки бажають не лише будувати кар'єру а й займатися вихованням дітей. Вони не цураються вести домашнє господарство і відповідати за психологічний клімат в сім'ї. У дівчат спостерігається прихильність до більш традиційних ролей жінки в сім'ї. Вони прагнуть виховувати дітей, виконувати побутово-господарчі функції та емоційно-морально підтримувати чоловіка.

Одержано 07.03.2019

Освещены результаты исследования гендерных особенностей представлений о семейной жизни у будущих правоохранителей, не имеющих опыта супружеской жизни. На основе анализа диагностики ролевых ожиданий и притязаний будущих правоохранителей раскрыто сформированный образ будущей жены/мужа.

Ключевые слова: *будущие правоохранители, ролевые ожидания и притязания в браке, семья, сферы жизнедеятельности семьи, представление о семейной жизни*

УДК 159.9

Ігор Володимирович КЛИМЕНКО,

заступник голови Національної поліції України;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3552-2277>

ПРОГНОСТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ

Прогностичну компетентність розглянуто як системну професійно-особистісну якість, що інтегрує прогностичні знання, вміння, досвід і особистісні особливості, що забезпечують ефективність прогностичної діяльності. Специфіка прогностичної компетентності поліцейських пояснюється особливостями їх службової діяльності, які часто полягають у невизначеності вихідних даних, значній кількості суб'єктивних факторів, унікальності багатьох подій і явищ, високій «ціні» помилкових рішень.

Ключові слова: прогностична компетентність, прогностична діяльність, поліцейські.

Прогнозування як метод наукового дослідження міцно утвердилося практично в усіх сферах людської діяльності. Знання про майбутнє хвилювало людину ще з давніх часів. Аналізуючи минуле і сьогодення, встановлюючи причинно-наслідкові зв'язки між подіями, люди навчилися будувати прогнози розвитку того чи іншого процесу або явища. У сучасному суспільстві вміння передбачати результати своєї роботи, вчасно коригувати і вдосконалювати методи і засоби досягнення мети є необхідною умовою успішності та конкурентоспроможності фахівця у будь-якій галузі. Особливо це актуально для такого специфічного виду діяльності, як поліціювання.

Прогнозування – це випереджальне відображення майбутнього, вид пізнавальної діяльності, спрямований на визначення тенденцій динаміки конкретного об'єкта або події на основі аналізу його стану в минулому і сьогоденні. Л. О. Регуш уточнює поняття «прогнозування», взявши за аксіому, що прогнозування є одним із видів людської діяльності [1, с. 17–18]. Знання про майбутнє є «основним продуктом» пізнавальної прогностичної діяльності, а її мета – отримання прогнозу. Як істотні ознаки прогнозування вчена виділяє: родову – пізнавальну діяльність та видову – знання про минуле; перетворення знань; результат діяльності – прогноз, тобто знання, що відбиває специфіку майбутнього, яке має імовірнісний характер.

К. В. Корнілова прогностичними компетенціями вважає види професійних компетенцій, що визначають вимоги до освоєння того чи іншого компонента змісту професійної підготовки до прогностичної діяльності [2, с. 12]. Прогностична компетентність, на її думку, є видом професійної компетентності, що виражається певною мірою у володінні знаннями, вміннями, досвідом у галузі прогнозування і здатністю застосування цього досвіду у професійній діяльності; сформованістю відповідних рефлексивних і ціннісних якостей. О. В. Макарова визначає прогностичну компетентність як системну професійно-особистісну якість, що інтегрує прогностичні знання, вміння, досвід і особистісні особливості, що забезпечують ефективність прогностичної діяльності [3, с. 11].

Система психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських дозволяє формувати у курсантів внутрішню готовність до складних умов діяльності працівників правоохоронних органів. Формування внутрішньої готовності до професійної діяльності реалізується більш успішно, якщо в процесі професійної підготовки, на заняттях створюються умови високої напруженості, великої різноманітності складних ситуацій, вводяться елементи небезпеки і ризику [4]. Внаслідок цього у майбутніх працівників поліції формуються професійно необхідні компетенції, з яких найбільш універсальними є: здатність до професійного зростання; професійна здатність до передбачення ходу подій, що сприяє формуванню адаптивної поведінки; психологічна готовність до екстремальної діяльності; критичне ставлення до власних переконань; знання правової основи діяльності поліції та вміння юридично правильно кваліфікувати факти й обставини; вміння використовувати нові технології, канали інформації і телекомунікації у вирішенні професійних завдань; вміння надавати першу допомогу особам, які постраждали від злочинів, адміністративних правопорушень і нещасних випадків [5].

Прогностична компетентність виступає однією з ключових характеристик для діяльності поліцейських на сучасному етапі реформування правоохоронної галузі. У практичному вигляді ми можемо її спостерігати у ситуаціях, коли значний професійний практичний досвід працівника трансформується у здатність до прогнозування тих чи інших подій.

До характеристик, що притаманні прогностичній компетенції, слід віднести: уяву, спостережливість, неординарність мислення, схильність до ризику, відповідальність, здатність до адекватної оцінки власної діяльності. Серед інших умінь треба відмітити вміння визначати причинно-наслідкові зв'язки, оптимально опрацьовувати інформацію, висувати гіпотези та планувати.

Отже, вивчення антиципації у професійній діяльності поліцейського, тобто здатності використовувати накопичений індивідуальний досвід для ймовірнісного прогнозування майбутньої ситуації з метою підготовки ефективних дій та оптимального опрацювання інформації, є однією з актуальних проблем сучасної юридичної психології. Характер імовірнісного прогнозування є міцно пов'язаним із професійною діяльністю суб'єкта – з його потребами, цілями, з його можливостями впливати на середовище і на своє становище в ньому, впливати на хід подій.

Це різновид компетентності як психологічний феномен має універсальне значення для всіх сторін діяльності людини та є одним із важливих механізмів регуляції та оптимізації поведінки, оскільки для індивіда є типовим відображення теперішнього, збереження минулого й активне оволодіння перспективою майбутнього [6].

Що стосується професійної діяльності поліції, то прогнозування і прогностична компетентність тут істотно різняться від інших сфер функціонування, що пояснюється специфікою дій, які полягають у невизначеності вихідних даних, величезній кількості суб'єктивних факторів, унікальності багатьох подій і явищ, що не дозволяють скласти за ними статистику, високій «ціні» помилкових рішень. Ось чому здатність і вміння прогнозувати під час вирішення завдань повсякденної професійної діяльності працівників правоохоронних органів є однією з найважливіших складових професійної компетентності випускника закладу вищої освіти МВС.

Загалом проведений аналіз дає можливість зробити висновок про необхідність високоякісного відбору форм, засобів, способів з метою здійснення технології формування прогностичної компетенції у процесі професійної підготовки.

Список бібліографічних посилань

1. Регуш Л. А. Психология прогнозирования: способность, ее развитие и диагностика. Киев : Высшая шк., 1997. 88 с.
2. Корнилова К. В. Формирование прогностической компетентности будущих специалистов дошкольного образовательного учреждения в вузе : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06. Магнитогорск, 2009. 25 с.
3. Макарова Е. В. Формирование прогностической компетентности студентов аграрных вузов : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. М., 2013. 24 с.
4. Бархаев Б. П., Караяни А. Г., Перевалов В. Ф., Сыромятников И. В. Психология и педагогика профессиональной деятельности офицера. М. : Воениздат, 2006. 488 с.
5. Клименко І. В. Психологічні засади професійної підготовки поліцейських: монографія. Харків : Фоліо, 2018. 424 с.

6. Батраченко І. Г. Психологія антиципації: монографія. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2009. 264 с.

Одержано 14.03.2019

Прогностическая компетентность рассмотрена как системное профессионально-личностное качество, интегрирующее прогностические знания, умения, опыт и личностные особенности, обеспечивающие эффективность прогностической деятельности. Специфика прогностической компетентности полицейских объясняется особенностями их служебной деятельности, которые часто заключаются в неопределенности исходных данных, значительном количестве субъективных факторов, уникальности многих событий и явлений, высокой «цене» ошибочных решений.

Ключевые слова: прогностическая компетентность, прогностическая деятельность, полицейские.

УДК 159.922:378.015.3-057.87

Олександра Олександрівна КОГУТ,

кандидат психологічних наук,
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблемних питань правоохоронної діяльності
Донецького юридичного інституту МВС України

СУЧАСНИЙ ПІДХІД В ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ПІДГОТОВКУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Висвітлено сучасний підхід щодо організації психологічного супроводу у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських.

Ключові слова: психологічний супровід, особистість, професійна спрямованість, курсант, студент.

Формування інформаційно-комунікативного суспільства в наш час актуалізує значущість цінностей самореалізації в соціальному житті особистості. Що в свою чергу сприяє трансформації цінностей професійного навчання. В аспекті цього соціалізація для осіб юнацького віку це пошук професійного самовизначення, визначення пріоритетних цінностей власного погляду на життєдіяльність та спрямування життєвих сил у свідомому напрямі, розвиток вміння

спілкуватися (взаємодіяти, адекватно сприймати інформацію, передавати іншим якісну інформацію), набуття нових професійних властивостей (професійних рис характеру й світогляду). Таким чином, осмислення питання діагностики та розвитку психологічних аспектів професійної спрямованості студентів та курсантів у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських нами розглядається в контексті самореалізації особистості в професії.

При цьому, звернемо увагу на думку сучасного філософа В. Ф. Капці, який розглядає світогляд студентської молоді в процесі демократизації національної вищої освіти. На його думку, опанувати інформаційно-культурними світоглядними уявленнями допомагають тренінгові практики, які створюють комунікативно-когнітивне навчальне середовище, що внутрішньо реформує заклади вищої освіти [1].

З огляду на вищеозначене, професіонал, перш за все, це самореалізована особистість, ефективність якої залежить від рівня її успішності та щасливості. Її особистий розвиток відіграє важливе значення в досягненні професійного успіху. Відомо, що неуспішна особистість самотверджується у суспільстві за рахунок приниження гідності інших, які (на її думку) перешкоджають її розвитку, тому творча співпраця та взаємоактивізація поступаються місцем таким негативним властивостям особистості як обезцінювання. Особистість з посереднім рівнем успішності вже досягнула певного рівня успіху, але до інших ставиться як до суперників, які не повинні бути кращими за неї, почуття етичного ставлення до інших й принципи ціннісно-комунікативної єдності ще не є втіленими, тому вороже ставиться до тих, хто має кращі результати праці. Успішна особистість впевнена у собі, має адекватний рівень притягань, вмотивована на самореалізацію власних здібностей, розвинуте почуття етики й допомагає іншим реалізуватися, її головною спрямованістю є: взаємоповага, взаємодія, взаємореалізація, взаємодоповнення, взаємозбагачення.

Звернемо увагу ще на одну особливість: досягнення успіху на етапі навчання у закладі вищої освіти поєднує два аспекти соціального розвитку особистості – діяльнісний та особистісний. Обидва підходи творчо поєднуються, адже не є можливим досягнення високих результатів праці, якщо особистість виконує свої обов'язки невмотивовано, без натхнення. Найглибшою та найдосконалішою мотивацією особистості є її інтерес до професії, який сприяє розширенню та поглибленню професійних знань, надає позитивної емоції, відчуття радості від процесу пізнання.

Ми свідомі того, що вищеозначений аспект дослідження є частиною процесу формування професіонала й має певну динаміку розвитку на кожному курсі навчання у закладах вищої освіти, що вже досліджено іншими науковцями [2]. Універсальна модель розвитку професіонала у закладі вищої освіти відображає певні етапи: вступ до закладів вищої освіти, формування суб'єкта навчально-професійної діяльності, готовність до виконання професійних обов'язків. Зважаючи на специфіку професії, студенти та курсанти повинні керуватися реалістичними поглядами на вибір даної професії та вміти критично оцінювати не тільки професійний, а й морально-особистісний бік власного розвитку.

Аналіз наукових досліджень засвідчує, що питанням професійного становлення особистості в процесі професійного навчання та діяльності приділяли увагу такі науковці, як Л. М. Карамушка, О. В. Винославська, І. Л. Федоришина, Ю. М. Чала та ін. Сучасні науковці в дослідженнях розвитку майбутнього фахівця у ЗВО виокремлюють різні напрями наукового аналізу: професійна самореалізація (Г. П. Дзвоник); професійне самозростання (В. В. Завірюха, Н. Г. Каньоса); професійна самосвідомість (В. Л. Зливков, Н. І. Мащенко); професійна адаптація (А. М. Глаус, В. О. Толочек, О. Р. Ткачишина, В. П. Казміренко); індивідуальний стиль навчання (Л. В. Музичко, М. О. Холодна); ідентифікація з групою, типи професійної ідентичності (Л. І. Підшивайлова, О. В. Кочкурова); професійно значущі характеристики особистісної зрілості (Н. М. Дідик); професійна комунікативна компетентність (Л. В. Пляка); професійна «Я-концепція» особистості (В. О. Швидкий); формування професійної індивідуальності студентів (О. П. Сергеевкова); професійна спрямованість студентів, як етап соціалізації особистості у суспільстві (Н. П. Побірченко) та ін. [2].

Значна кількість досліджень з розвитку майбутнього професіонала у закладі вищої освіти в аспекті особистісного підходу, надає нам можливість визначити й об'єктивно оцінювати «зону найближчого розвитку» студентів та курсантів у закладі вищої освіти, керувати цим процесом. Ми свідомі того, що психологічними освітянськими вимогами до суб'єкта професійного навчання є: орієнтація на неперервне самовдосконалення, на розвиток гуманістичних світоглядних цінностей, що сприятимуть розвитку професіонала як особистості, як активного суб'єкта власної життєдіяльності, що здійснює акт самореалізації (М. Й. Боришевський) [2]. М. О. Ананьєв звертає увагу на те, що соціокультурна нестабільність викликає в людей тривожність, причину якої пояснює відсутністю загальносуспільних світоглядних орієнтацій та поведінкових шаблонів і схем [2].

Слід зазначити, що науковці (М. О. Ананьєв, М. Й. Боришевський, Г. К. Радчук та ін.) змінюють пошук нових поведінкових моделей від соціоцентризму до антропоцентризму [2]. За сучасними освітніми нормами, студент закладів вищої освіти повинен оволодіти не готовими знаннями, уміннями, навичками, а культурою суб'єктного мислення.

Означені дослідницькі аспекти дозволяють розробити програми з дослідження та розвитку професійної спрямованості студентів, визначити перспективи професійної самореалізації, можливість оцінити критерії адекватності власної поведінки, а психологам – сформулювати уявлення про організацію психологічного супроводу для розвитку професійної спрямованості курсантів й студентів у закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських.

Список бібліографічних посилань

1. Капіца В. Ф. Національна світоглядна культура : у 2 кн. Кривий Ріг : Центр, 2012. Кн. 2. 566 с.
2. Когут О. О. Теоретичні та емпіричні засади розвитку стресостійкості співробітників правоохоронних органів : наук.-практ. посіб. Кривий Ріг : Донецьк. юрид. ін-т МВС України, 2017. 166 с.
3. Когут О. О. Психологічні особливості розвитку професійної спрямованості студентів-програмістів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2014. 276 с.
4. Когут О. О. Діагностика та розвиток психологічних аспектів професійної спрямованості студентів та курсантів у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських. Кривий Ріг : Донецьк. юрид. ін-т МВС України, 2019. 240 с.

Одержано 18.03.019

Отражен современный подход относительно организации психологического сопровождения в заведениях высшего образования со специфическими условиями обучения, которые осуществляют подготовку полицейских.

Ключевые слова: *психологическое сопровождение, личность, профессиональная направленность, курсант, студент.*

УДК [159.9:355/351.74]:616.89

Олександр Сергійович КОЛЕСНІЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
начальник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного
супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України
Національної академії Національної гвардії України (м. Харків);
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6406-1935>

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ БОЙОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТРАВМАТИЗАЦІЇ ПРАВООХОРОНЦІВ (НА ПРИКЛАДІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ)

Розроблено та обґрунтовано структурно-функціональну модель бойової психологічної травми правохоронців, яка передбачає взаємодію трьох елементів: вплив бойової ситуації на особистість військовослужбовця; несприятливі умови виконання службово-бойових завдань у бойових умовах; віктимні умови. Доведено, що рівні травматичності бойового досвіду (низький, середній, високий), по суті, є етапами адаптації до дії бойових стрес-факторів (очікування; пікові переживання; адаптація і нова оцінка вихідних даних ситуації участі у бойових діях і себе в ній), які утворюють виток спіралі.

Ключові слова: бойова психологічна травми, правохоронець, адаптація, стрес-фактор, бойові умови.

Розроблена модель бойової психологічної травми військовослужбовців Національної гвардії України передбачає взаємодію трьох елементів, які об'єднуються поняттям «соціальна ситуація розвитку особистості військовослужбовця».

Перший елемент – вплив бойової ситуації на особистість військовослужбовця. До суттєвих характеристик цього елементу слід віднести виділений раніше поділ стрес-факторів на такі «несприятливі соціальні умови виконання службово-бойових завдань», які містять широкий перелік характеристик ситуацій взаємодії – від негативного ставлення українського суспільства до іміджу чи певних дій НГУ, військовослужбовців НГУ; від негативного ставлення цивільного населення на тимчасово-окупованих територіях до військовослужбовців та військового керівництва, безпосереднього командира тощо.

Цей вплив є найширшим і містить найбільшу кількість варіацій стрес-факторів такого типу, як «несприятливі умови виконання службово-бойових завдань у бойових умовах», які містять у собі специфічні характеристики дій у бойових умовах – обстріли, вибухи, обмеженість доступних ресурсів, можливості вільно задовольняти потреби.

Попри те, що військовослужбовець із самого початку служби потенційно готується до ймовірності виконувати службово-бойові завдання у бойових умовах, однак, у мирний час, у цивільному житті набуття такого досвіду у повному обсягу є неможливим. За всіх наявних засобів моделювання неможливо зімітувати у повному обсязі потенційну загрозу для життя. Крім потенційної загрози для життя стресовість цих характеристик полягає також у «традиційних характеристиках» – новизні ситуації, відповідальності за дії, обмеженості часу для прийняття рішень, гучних звуків, фрустрації потреб тощо.

Третій вплив – «віктивні умови» передбачає безпосереднє переживання загрози життю, істотну ймовірність загибелі – це ситуації потрапляння у полон, в оточення, безпосереднє спостереження загибелі товариша, цивільних осіб тощо. Цей фактор має значно більшу вагу як фактор розвитку ПТСР, однак і їх дія не обов'язково веде до розвитку ПТСР.

Емпіричним шляхом було визначено, що у військовослужбовців НГУ збільшення травматичності бойового досвіду пов'язане з його набуттям. Однак набуття досвіду веде до певної адаптації до дії стрес-факторів. У результаті виділені рівні травматичності бойового досвіду, по суті, виявилися етапами адаптації до дії бойових стрес-факторів. Так, низький рівень травматичності бойового досвіду передбачає першу зустріч з бойовими стресорами, оцінку своїх можливостей і перспектив подальшого розвитку ситуації, а також формує очікування щодо розвитку ситуації. Середній рівень травматичності набутого бойового досвіду, по суті, є піковим, який перевіряє дійсну глибину розвитку характеристик особистості військовослужбовця, які забезпечують його стійкість до бойової психологічної травми. Високий рівень травматичності набутого бойового досвіду свідчить про адаптацію до дії стрес-факторів, яка веде до переоцінки вихідних характеристик ситуації і себе в ній, про перехід до нової соціальної ситуації розвитку.

Таким чином позначені точки розвитку адаптації до дії бойових стрес-факторів («1» – очікування, «2» – пікові переживання, «3» – адаптація і нова оцінка вихідних даних ситуації участі у бойових діях і себе в ній) мають утворювати виток спіралі. При цьому для низхідного типу новий виток цієї спіралі мав би бути виходом із травматичності

ситуації, а для висхідного – кожен наступний виток має призводити до скорочення відстані між негативними очікуваннями до пікових негативних переживань та негативної оцінки свого «Я» – наближення до ПТСР як зосередженості свідомості на негативності ситуації, неможливості вийти з неї, продовжити лінію життя. Модель бойової психологічної травматизації військовослужбовців НГУ має форму спіралі, що дозволяє реалізувати метафору, що «закручування в ситуацію» спричиняє розвиток ПТСР. Військовослужбовці низхідного типу мали б адаптуватися до дії бойових стрес-факторів і не сприймати ситуацію участі у бойових діях як травматичну, однак, крім того, що існує значна варіативність бойових стрес-факторів і обмежені можливості звикнути до дії віктимних стрес-факторів, «нормальним» розвитком ситуації адаптації до дії бойових стрес-факторів є вихід із неї зі збереженням досвіду. Проте такого виходу не відбувається, оскільки військовослужбовці не за власною волею вимушені їхати в чергове відрядження до зони бойових дій. Тобто замість спіралі військовослужбовці фактично замикаються у коло переживання дії бойових стрес-факторів, що потенційно може призвести до виснаження ресурсів військовослужбовця і переходу військовослужбовців низхідного типу у висхідний з перспективою розвитку ПТСР.

У наведеній моделі зроблено припущення і практика діяльності психологічної служби НГУ засвідчує, що за допомогою заходів активної профілактики, спрямованими на формування стійкості до бойової психологічної травматизації можливим є перехід висхідного типу у низхідний або принаймні, утримання висхідного типу від переходу до ПТСР. Зазначимо, що заходи профілактики передбачають активні дії психологічної служби від моменту здійснення професійного психологічного відбору, професійної психологічної підготовки, до надання першої психологічної допомоги, реалізації заходів декомпресії та психологічної і фізичної реабілітації.

Припустимо, що точками переходу від низхідного типу у висхідний і від висхідного типу у низхідний, це процес поступового набуття розвитку: «1» – очікування розвитку ситуації, виходячи із наявних ресурсів та «3» – адаптація і нова оцінка вихідних характеристик ситуації і себе в ній. Зафіксувати моменти такого переходу від низхідного типу у висхідний тип мають заходи періодичного моніторингу стану військовослужбовців. Вважатимемо, що якщо дія стрес-факторів стає значно інтенсивнішою, то точками переходу низхідного у висхідний стає «2» – пікове переживання відповідно до традиційного визначення дистресу як такого, що значно переважає можливості

людини і зазвичай є неочікуваним. Проте військовослужбовці із низхідним типом, навіть за значної травматизації (ГСР), мають гарні перспективи відновлення.

Таким чином, у цьому дослідженні емпіричним шляхом розроблена диференціація бойових стрес-факторів, визначені точки проходження адаптації до дії бойових стрес-факторів (*очікування – пікове переживання – адаптація*), визначені полюси реалізації стійкості до бойової психологічної травматизації (висхідний та низхідний типи), частина її елементів залишається евристично побудованою і потребує подальшого вивчення. До таких елементів передусім слід віднести точки переходу від низхідного типу у висхідний тип і навпаки.

Одержано 11.04.019

Разработана и обоснована структурно-функциональную модель боевой психологической травматизации правоохранителей, которая предусматривает взаимодействие трех элементов: влияние боевой ситуации на личность военнослужащего; неблагоприятные условия выполнения служебно-боевых задач в боевых условиях; виктимные условия. Доказано, что уровни травматичности боевого опыта (низкий, средний, высокий), по сути, являются этапами адаптации к действию боевых стресс-факторов (ожидание; пиковые переживания; адаптация и новая оценка исходных данных ситуации участия в боевых действиях и себя в ней), которые образуют виток спирали.

Ключевые слова: боевая психологическая травматизации, милиционер, адаптация, стресс-фактор, боевые условия.

УДК 159.99

Оксана Миколаївна ЛУПАНЕЦЬ,

практичний психолог,

старший лаборант лабораторії вікової психофізіології

Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

ДО ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТИВНОЇ ВІРИ ОСОБИСТОСТІ ДО ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ

В даній статті надається оглядова інформація що до потреби у детальному дослідженні впливу віри особистості на взаємовідносини в тандемі «людина–право». Робота, зі своїм новим поглядом на ситуацію, буде цікава широкому колу читачів: психологам, юристам, поліцейським, простим людям та ін. Ідея достатньо нова та перспективна

як в плані досліджень, так і в плані надання допомоги людям та державі в подальшому.

Ключові слова: віра, втрата, психологія, людина, особистість, право, область психологічної науки, позитивне сприйняття, юридична, правова, актуальність, сучасне суспільство, правовідносини, правосвідомість, суб'єктивне сприйняття, формування взаємовідносин, психологічні тести, теорії.

Вступ. Відсутність віри і позитивного сприйняття правових інститутів людиною бере початок з давніх давен і існує дотепер. Проблема впливу феномена віри особистості на негативне формування взаємовідносин з правовими структурами, а також необхідність у подоланні стійкої втрати віри, є недостатньо дослідженою областю психологічної науки. Враховуючи, що регулятором усіх людських відносин у суспільстві є право, це робить проблему психологічно-суб'єктивного відторгнення та стійкої втрати віри особистості до правових структур дуже актуальною не тільки в нашій, але і у будь-якій іншій правовій державі.

Виходячи з вище сказаного, **метою даної статті** є спроба вкати на загальну потребу у детальному дослідженні важливості впливу на якість взаємовідносин між особистістю та правовими структурами такого психологічно-суб'єктивного чинника, як віра людини саме до правових інститутів.

Результати, обговорення та висновки. Віра особистості є домінуючим суб'єктивним фактором у формуванні позитивних або негативних взаємовідносин загалом, та у відношенні до юридичних і правових систем зокрема. Існує не одна теорія і пропозиції розгляду віри: американський психолог і психотерапевт Е. Еріксон розглядав віру, як фундаментальну психологічну передумову усього життя; прихильники інтелектуальних теорій (В. Вундт, Дж.-С. Мілль, Ф. Брентано, Г.-В.-Ф. Гегель та ін.) – як феномен інтелекту; прихильники емоційної теорії (В. Джемс, П. Соколов, Д. Юм та ін.) розглядали віру як почуття. В психології, як у науці в цілому, так і в окремих її галузях, дослідження взаємовідносин між особистістю і правом вивчається в основному у таких її аспектах: юридична психологія – вивчення тих закономірностей людської психіки, котрі, так чи інакше, пов'язані з участю людей у правовідносинах [1, с. 1]; правова психологія – зокрема говорить про розвиток структурних компонентів правосвідомості та демонструє загальносуспільне ставлення до права [2, с. 99].

В практичній взаємодії психології та інститутів права використовується цілий комплекс психологічних методів, як описових, так і

експериментальних; психодіагностичних тестів особистості та міжособистісних відносин, таких як «Шкала нервово-психічного напруження» [3, с. 194], «Тест опису поведінки К. Томаса» [3, с. 238] тощо. Дії психології у співпраці з правом, вже охоплюють багато напрямків психологічних досліджень і використовують різні методи психологічного впливу на індивідуум, що в не в малій мірі полегшує роботу працівників правових установ. Наприклад, в багатьох моментах роботи таких професій як юрист, слідчий, прокурор, поліцейський, адвокат та т. д., для досягнення поставлених цілей, потрібно володіти навичками і вмінням викликати довіру, вміти налагодити психологічний контакт з суб'єктом. Як завоювати довіру вчить як психологія загальна, так і психологія особистості, та юридична і правова психологія. Але у даній статті йдеться мова про ту фундаментальну віру, яка за багато років вже вкоренилася у свідомості (і підсвідомості), і формує у людей стійкий негативний образ і відношення до правових інститутів.

При тих складних умовах соціальної ситуації що склалася на даний момент, коли морально-етичні норми поведінки стали розмиті, – вирішення проблеми відсутності віри та позитивного ставлення особистості до органів права є дуже складною задачею. Але основна ідея як раз і полягає у тому, щоб за допомогою психологічного дослідження спробувати віднайти шляхи вирішення зазначеної у даній роботі проблеми. Розширення та розвиток досліджень у цьому напрямку, і практичне застосування результатів у житті **в подальшій перспективі** можуть дати можливість позитивно вплинути не тільки на якість психологічного стану людини, відчуття захищеності, а і на правосвідомість, соціально-правову активність та інші аспекти її життя.

Висновок. Отже, проблема впливу феномена віри особистості на негативне формування взаємовідносин з правовими структурами, а також подолання стійкої втрати віри до правових інститутів є дуже актуальною для сучасного суспільства, та недостатньо вивченою областю психологічної науки, і потребує подальшого глибокого дослідження.

Список бібліографічних посилань

1. Бедь В. В. Юридична психологія. 2-ге вид. допов., перероб. Київ, 2004. 298 с.
2. Калиновський Ю. Ю. Структура правосвідомості: філософсько-правова рефлексія. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого*. 2010. № 5. С. 92–100.

З. Истратова О. Н., Эксакусто Т. В. Психодиагностика: коллекция лучших тестов. 8-е изд. Ростов н/Д., 2011. 375 с.

Одержано 24.03.2019

В данной статье предоставлена обзорная информация касательно потребности в детальном исследовании влияния веры личности на взаимоотношения в тандеме «человек–право». Работа, со своим новым взглядом на ситуацию, будет интересна широкому кругу читателей: психологам, юристам, полицейским, простым людям. Идея достаточно новая и перспективная как в плане исследований, так и в плане оказания помощи людям и государству в дальнейшем.

Ключевые слова: вера, потеря, психология, человек, личность, право, область науки, позитивное восприятие, юридическая, правовая, актуальность, современное общество, правоотношения. Правосознание, субъективное восприятие, формирование взаимоотношений, психологические тесты, теории.

УДК 159.9

Валентина Валеріївна МОСКОВЧЕНКО,

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1669-7503>

КЛАСИФІКАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ

Наведено огляд класифікації неповнолітніх правопорушників та особливостей їх специфічних психологічних рис, які складаються у комплекс несприятливих індивідуально-психологічних характеристик та обумовлюють протиправну поведінку цих підлітків

Ключові слова: підлітки, неповнолітні правопорушники, девіантна поведінка, делінквентна поведінка.

Питання поділу, класифікації неповнолітніх правопорушників досліджувало багато вчених. Г. Бочкарьова ділить правопорушників на окремі типи, залежно від їх суб'єктивного ставлення до здійснюваного правопорушення, на «безконфліктних» і «циніків». Кожний з цих типів рідко проявляється в «чистому вигляді», проте педагог, встановивши домінуюче ставлення підлітка до своєї поведінки, отримує можливість здійснювати більш доцільний психологічний вплив, добиватися виховного ефекту шляхом перебудови системи установок, ціннісних орієнтацій.

Пропонуючи свою класифікацію неповнолітніх правопорушників, Г. Потанін використовує як головний критерій з одного боку, зміст, а з іншого – ступінь вираження (стабільності) їх моральної спрямованості. Він виділяє шість груп правопорушників: особливо стабільний позитивний характер спрямованості особистості, стабільний позитивний, нестабільний позитивний, нестабільний негативний, стабільний негативний, особливо стабільний негативний характер спрямованості особистості [1].

А. Селецький і С. Татарухін пропонують типологію правопорушників, в основі якої лежать їх моральні особливості, мотивація скоєних ними правопорушень, що дозволяє певною мірою прогнозувати зміст і методику профілактичних заходів. Першу групу становлять правопорушники, які повністю не усвідомлюють суспільної небезпеки вчиненого, недооцінюють наслідки таких дій і можливості покарання. Другу – ті, які повністю усвідомлюють суспільну небезпечність допущеного і можливу міру покарання. Найменшу групу становлять підлітки зі стійкими антигромадськими поглядами і звичками. При альтернативі вибору вчинку свідомо віддають перевагу негативізму в поведінці [2].

Дослідники М. Алемаскін, М. Буянов, К. Ігошев, М. Кондратьєв, А. Лічко вважають, що делінквентна поведінка неповнолітніх обумовлена соціально-психологічними причинами, у тому числі характером мікросередовища, груповими взаємин, недоліками виховання і т. п. [3].

Дослідження, яке проводив Е. Р. Чернобродов, підтвердило, що до мінування деформованих потреб над просоціальними інтересами і установками породжує відмирання самозаборон, тобто «негативного мотиву» (за Є. П. Ільїним), що гальмує спонукання, пов'язані з порушенням законів і моральних норм поведінки, а також з небезпечкою для життя і здоров'я.

Цибулько В.О. в своєму дослідженні виявив, що делінквентні підлітки емоційно байдужі, грубі у ставленні до близьких їм людей, мають схильність до ризику і створення конфліктних ситуацій, розгальмовані, егоїстичні й марнославні, характеризуються надмірною претензійністю. Найчастіше це єдина дитина в сім'ї. В одних ситуаціях у них спостерігається підвищене прагнення до самостійності, нетерпимість до опіки, в інших же вони виявляють вражаючу безпомічність, страх і тривогу. Серед них є й такі, для яких характерна спрямованість на спілкування. Ця потреба виявляється у прагненні весь вільний час проводити серед однолітків. У таких правопорушників відхилення від норм поведінки зумовлюється нестійкістю

останньої і, як правило, залежить від ситуації, від впливу колективу школи, педагогів, батьків, неформальної групи. У них іноді з'являється бажання виправити свою поведінку. Вони недооцінюють невідворотність покарання, що полегшує прийняття рішення щодо вчинення правопорушення.

Дослідники М. Алемаскін, М. Буянов, К. Ігошев, М. Кондратьєв, А. Лічко вважають, що делінквентна поведінка неповнолітніх обумовлена соціально-психологічними причинами, у тому числі характером мікросередовища, групових взаємин, недоліками виховання тощо [4].

В роботах Є. В. Макушкіна, В. Я. Гіндікіна, Н. А. Фелінської автори визнають як причину протиправної поведінки особистісні девіації, які виникають під дією соціально-психологічних факторів і біологічних, що формують асоціальні особистісні порушення.

У роботах А. Ратінова вказуються такі характеристики неповнолітнього, що сприяють проявам делінквентності у поведінці: емоційна нестійкість, конфліктність, агресивність, схильність до ризику тощо. У своїх роботах Р. М. Ліндер та Дж. Ф. Джонсон вбачають причину протиправної поведінки в алкоголізмі батьків, неблагополуччі в родині, неправильному вихованні тощо [5].

Як бачимо, протиправна поведінка серед підлітків дуже часто розглядається як соціальне явище, як результат впливу негативних соціальних факторів. Безперечно, можна відмітити соціальні причини поширення девіантної поведінки підлітків. Закономірності соціально-психологічних, соціально-економічних впливів на психіку людини, в тому числі і підлітків, були відмічені ще в кінці XIX ст. Г. Тардом. Але, девіантну поведінку неповнолітнього не завжди можна пов'язувати з «революційними змінами» або економічними потрясіннями, ідеологічною кризою чи кризою в відносинах між його батьками тощо. Є ще ряд особливостей, котрі в своїй сукупності детермінують протиправну поведінку підлітків. Серед таких особливостей слід виділити вікові закономірності становлення та розвитку особистості підлітка, особистісні характеристики, наявність акцентуацій тощо.

Г. Міньковський вирішальним фактором протиправної поведінки неповнолітніх вважає моральну позицію, ціннісні орієнтації особистості. З морально-психологічних властивостей особистості він виділяє такі, як егоцентризм, неповага до почуттів і переживань інших людей, переконаність у допустимості насильницьких засобів у реалізації своїх бажань, і вирішенні конфлікту, позиція самовиправдання тощо. Показано, що за ступенем вираженості та характером

особистісних деформацій виділяють три групи неповнолітніх делінквентів (які регулярно скоюють правопорушення; ситуативні, що діють в залежності від обставин; випадкові, які переступили закон тільки одного разу).

Л. С. Славина вивчаючи недисциплінованих школярів з порушеннями в афективно-мотиваційної сфері особистості і з неправильним ставленням до школи, зазначала, що слід брати до уваги самотність особистості підлітка, його досягнення в інших сферах, інакше його самооцінка буде відрізнятися однобічністю.

А. І. Долгована прикладі підлітків виділяє насильницький і корисливий типи деформації особистості. При насильницькому типі має місце прагнення до самоствердження, бажання представити себе сильною, справедливою, чуйною натурою, завжди готовою прийти на допомогу. Однак уявлення про справедливість у таких осіб спотворені, їх мораль по суті є мораллю злочинця. Для них типовими є груповий егоїзм, тісна прихильність до неформальної групи, жорстокість, культ сили, переконаність у правильності своєї поведінки. Для корисливого типу більш характерний не груповий, а індивідуальний егоїзм. У його представників більш дефектними є ціннісні орієнтації, вони повністю усвідомлюють протиправний характер своїх дій. Таких підлітків відрізняють скритність, аморальність, наявність корисливих установок, більш глибока соціальна занедбаність. На практиці здебільшого доводиться мати справу з комбінаціями зазначених типів [5].

Отже, делінквентним підліткам притаманні специфічні психологічні риси, які складаються у комплекс несприятливих індивідуально-психологічних характеристик та обумовлюють протиправну поведінку цих підлітків.

Список бібліографічних посилань

1. Московченко В. В. Психологічні особливості життєздатності неповнолітніх засуджених чоловічої статі : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2017. 214 с.
2. Пономарева В. В. Клиническая характеристика социальной фобии у подростков при наличии опасного донозологического партерна употребления психоактивных веществ. *Факторы риска девиантного поведения подростков*. 2012. № 2. С. 55–59.
3. Попов В. А., Кондратьева О. Ю. Изменение мотивационно-ценностных ориентаций учащейся молодежи. *Социс*. 1999. № 6. С. 96–99.
4. Макушина О. П. Психология зависимости : учеб. пособие. Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2007. 79 с.
5. Зімовін О. І., Заїка Є. В. Стимуляція та врівноваження рефлексивних проявів особистості // *Особистість, суспільство, закон: психологічні*

проблеми та шляхи їх розв'язання : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (м. Харків, 30 берез. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 36–38.

Одержано 01.04.2019

Приведен обзор классификации несовершеннолетних правонарушителей и особенностей их специфических психологических черт, которые складываются в комплекс неблагоприятных индивидуально-психологических характеристик и обуславливают противоправное поведение этих подростков.

Ключевые слова: подростки, несовершеннолетние правонарушители, девиантное поведение, делинквентное поведение.

УДК 159.9

Сабріна Ельшад кизи МУСТАФАЄВА,

студентка 4 курсу кафедри соціології та психології
факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Яна Сергіївна ПОНОМАРЕНКО,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКАХ З ФАКТОРАМИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У СИТУАЦІЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Охарактеризовано явища психологічної готовності до інноваційної діяльності та прийняття рішень в ситуації невизначеності у розрізі професійної діяльності поліцейських. Емпірично виявили і дослідили взаємозв'язки складових психологічної готовності до інноваційної діяльності та факторів прийняття рішень в ситуації невизначеності у поліцейських.

Ключові слова: психологічна готовність, інноваційна діяльність, прийняття рішень, невизначеність, поліцейський.

Інноваційні трансформації українського суспільства на сучасному етапі його розвитку є об'єктивною необхідністю. Характерною їх ознакою є оновлення, активне впровадження нових моделей інноваційного розвитку, спрямованих на підвищення якості та конкурентоспроможності всіх галузей суспільства. Розбудова нового суспільства та

зміни в країні пов'язані з базовими підходами, умовами та пріоритетами в політичній, суспільній, економічній сферах, що об'єктивно зумовлюють необхідність підвищення здатності до інновацій у правоохоронній сфері: від керівних до виконавчих ланок. Інновації у галузі охорони правопорядку відображають складний і довготривалий процес, на який впливає багато чинників. Сконцентрованість уваги вчених на проблемах управління інноваційними процесами не завжди дає змогу розпізнати більш складну та вагому проблему здійснення інновацій – психологічну готовність до інноваційної діяльності у поліцейських. Здатність виважено приймати рішення і толерантність до невизначеності є одним із ключових факторів, що пов'язані із готовністю до інновацій і реформування професійної діяльності правоохоронців.

Процес входження людини в ментальний простір нового середовища або культури розглядається в контексті постійного розв'язання протиріччя між способом життя і образом світу, який виступає джерелом розвитку людини як складної, відкритої, психологічної системи, що здатна до саморозвитку [1, с. 11].

Цей контекст стає особливо важливим, коли мова йде про психологічні перебудови, які відчуває людина, яка залишається в так званому «закритому середовищі», тобто середовищі з досить жорстким (обмежувальним) регламентом (військовому, пенітенціарному, в деяких випадках освітньому тощо) (О. М. Писарев, І. С. Худякова, Л. А. Рассудова, К. М. Курсакова, Ю. В. Клочко та ін.) [2, с. 7].

Т. В. Корнілова зазначає, що у психологічній регуляції прийняття інтелектуальних рішень, тобто таких, в яких на провідні рівні виходить саме мислення, не всі особистісні фактори можуть розглядатися в якості предикторів здійснюваних людиною виборів. Прийняття рішень як вибір в умовах невизначеності передбачає ключовими саме ті процеси особистісної саморегуляції, які відображають інтегративні латентні змінні, що групують навколо себе не випадково пов'язані вимірювані особистісні змінні [3, с. 20].

Розуміння толерантності до невизначеності апелює як до суб'єктивної невпевненості поліцейського, так і до прийняття людиною нового, невідомого, суперечливого, неясного. Відомо, що співробітники спеціальних формувань при виконанні службових обов'язків часто потрапляють в ситуації ризику. Невід'ємною частиною такого роду ситуацій, крім загрози благополуччю, є складність здійснення підбору стратегії поведінки і прийняття управлінських рішень суб'єктом діяльності, через невизначеність результату. Тому щоб зрозуміти наскільки вміло і спокійно співробітники будуть

діяти в кризових ситуаціях з неоднозначними перспективами, необхідно визначити, як впливає ситуація невизначеності на професіонала. Виходячи з цього дослідження толерантності і інтолерантності до невизначеності поліцейських є професійно важливим.

Метою нашого дослідження є виявлення взаємозв'язків складових психологічної готовності до інноваційної діяльності та факторів прийняття рішень в ситуації невизначеності у поліцейських. В якості досліджуваних виступили 84 слухачі курсів первинної професійної підготовки поліцейських. Для математико-статистичної обробки було використано кластерний аналіз за методом k-середніх та коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

Нами були використані наступні психодіагностичні методики дослідження: «Новий опитувальник для виміру толерантності до невизначеності» Т. В. Корнілової, методика «Психологічна готовність до інноваційної діяльності» В. Є. Клочко, О. М. Краснорядцевої, «Мельбурнський опитувальник прийняття рішень» Т. В. Корнілової, опитувальник «Особисті фактори прийняття рішень» Т. В. Корнілової.

Результати кластерного аналізу. Із застосуванням Нового опитувальника для виміру толерантності до невизначеності Т. В. Корнілової та за допомогою кластерного аналізу за методом k-середніх були сформовані групи з різним рівнем (низький, середній та високий) толерантності до невизначеності. Першу групу слухачів (з високим рівнем) склали 34 досліджуваних, у другу групу слухачів (з низьким рівнем) увійшло 22 досліджуваних. 28 респонденти з середнім рівнем показника були виключені із подальшого дослідження.

Результати досліджень взаємозв'язків психологічної готовності до інноваційної діяльності та факторів прийняття рішень в ситуації невизначеності у слухачів з високим рівнем толерантності до невизначеності. У ситуації невизначеності толерантним особам у готовності до змін можуть перешкоджати стратегії поведінки «уникнення» і «зверхпильності». Тобто, схильність все проконтролювати на етапі прийняття рішення та ухиляння від відповідальності будуть сприяті тому, що людина не буде готовою до змін.

Результати досліджень взаємозв'язків психологічної готовності до інноваційної діяльності та факторів прийняття рішень в ситуації невизначеності у слухачів з низьким рівнем толерантності до невизначеності. У ситуації невизначеності інтолерантним особам пильність буде заважати проявляти ініціативу, а зверхпильні слухачі навпаки будуть дуже ініціативними. У цьому зв'язку можна побачити потенціал небезпеки, адже інтолерантні особи у ситуації невизначе-

ності не схильні до ефективних дій, а отже їх здатність до зверхпильності і ініціативи може погіршити розвиток ситуації. Перевагу інноваційній діяльності вони здатні надати якщо відмовляться від стратегії уникнення у вирішенні проблемних ситуацій.

Результати досліджень взаємозв'язків показників психологічної готовності до інноваційної діяльності та особистісними факторами прийняття рішень в ситуації невизначеності у слухачів з високим рівнем толерантності до невизначеності. Для слухачів із високим рівнем толерантності до невизначеності характерними є раціональність як особистісний фактор прийняття рішень, який пов'язаний з ініціативністю: це означає, що чим більш зважено особа із високою терпимістю до невизначеності підходить до прийняття рішення, чим більш зважено розглядає всі аргументи за і проти, тим більш ініціативною вона буде у впровадженні змін.

Результати досліджень взаємозв'язків показників психологічної готовності до інноваційної діяльності та особистісних факторів прийняття рішень в ситуації невизначеності у слухачів з низьким рівнем толерантності до невизначеності. Показники осіб із низькою толерантністю до невизначеності не виявили взаємозв'язків між психологічною готовністю до інноваційної діяльності та особистісними факторами прийняття рішень в ситуації невизначеності. Це означає що особистісні фактори прийняття рішень, які ми обрали для вимірювання у нашому дослідженні не пов'язані із схильністю до впровадження інноваційної діяльності у слухачів із низькою толерантністю до невизначеності.

Отже, готовність до інноваційної діяльності в сучасних умовах – найважливіша якість сучасного поліцейського, без наявності якої неможливо досягти високого рівня професійної майстерності.

Список бібліографічних посилань

1. Ключко В. Е., Галажинский Э. В., Краснорядцева О. М., Лукьянов О. В. Системная антропологическая психология: понятийный аппарат. *Сибирский психологический журнал*. 2015. № 56. С. 9–21.
2. Ключко В. Е., Ключко Ю. В. Человек: открытая система в закрытой среде. *Сибирский психологический журнал*. 2015. № 57. С. 6–16.
3. Корнилова Т. В. Толерантность к неопределенности и эмоциональный интеллект при принятии решений в условиях подсказки. *Психология*. 2014. № 4. С. 20–36.

Одержано 13.03.2019

Охарактеризовано феномены психологической готовности к инновационной деятельности и принятия решений в ситуации неопределенности в разрезе профессиональной деятельности полицейских.

Эмпирически выявлены и исследованы взаимосвязи составляющих психологической готовности к инновационной деятельности и факторов принятия решений в ситуации неопределенности у полицейских.

Ключевые слова: психологическая готовность, инновационная деятельность, принятие решений, неопределенность, полицейский.

УДК 34.01

Віталій Олегович НАЙДА,

курсант 3 курсу факультету № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3072-7326>

Науковий керівник: Юлія Василівна ЗАБОЛОТНА,

кандидат юридичних наук,

викладач кафедри криміналістики та судової експертології

Харківського національного університету внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ ПОЛІЦІЇ В СИСТЕМІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Окреслено питання забезпечення виховного впливу поліції у школах. Проаналізовано наявні проблеми у цій сфері, напрямки забезпечення виховного впливу. У дослідженні визначено можливі його організаційні форми. Загострено питання необхідності подальших наукових розробок в обраній темі.

Ключові слова: виховний вплив поліції у системі шкільної освіти, напрямки виховного впливу, організаційні форми виховного впливу.

Нині у дітей існує уявлення про поліцейського як про сувору особу, яка може тільки покарати або заарештувати їх. До того ж у родинному колі дуже часто батьки у суспільних негараздах звинувачують поліцію, скаржитися на її байдужість, корумпованість, тому у дітей поступово виховується негативне ставлення до поліції, що при недостатньому рівні правової освіти призводить до скоєння нею правопорушень. Тому ми розуміємо, наскільки важливо вкласти в дитину первинні правові цінності та знання, виробити довіру до поліцейських шляхом проведення спільних занять, заходів, конкурсів, тобто вироблення дієвого механізму взаємодії поліції з дітьми.

Правова освіта і виховання покликані розвивати почуття відповідальності українських школярів, вміння вирішувати життєві проблеми, з якими хлопці та дівчата зіткнулися після закінчення школи. Якщо

діти будуть знати свої права і обов'язки, то вони будуть поважати права і обов'язки інших людей та докладати зусиль для їх захисту.

Тому навчальний вплив поліції повинен пронизувати вітчизняну систему освіти, переважно шкільну. Проте не достатньо лише час від часу проводити поодинокі бесіди. Необхідні масштабні проекти із залученням школярів, вчителів, адміністрацій шкіл, громадських організацій, міжнародних партнерів.

Дітям треба донести необхідні правові знання, сформувати правову культуру в формі гри: провести командні інтелектуальні змагання, естафети, тренінги із застосуванням малювання, фільмів, квестів.

Саме тому, на нашу думку, виховний вплив поліції у системі шкільної освіти має бути спрямований на:

- виховання неповнолітніх в дусі патріотизму та дотримання загальноприйнятих норм і правил поведінки;
- залучення учнів до вивчення основ права і чинного законодавства;
- пропаганда правил безпеки життєдіяльності серед дітей і підлітків;

- пропаганда здорового способу життя;
- залучення підлітків до допомоги поліцейським у превентивній сфері;

- пропаганда правових знань серед інших учнів, своїх батьків, а також місцевого населення;

- виховання почуття чесності, справедливості, принциповості, вимогливості до себе і оточуючих;

- профілактика шкідливих звичок у підлітків;

- отримання учнями необхідного мінімуму знань з основ діючого законодавства;

- формування позитивного ставлення школярів та їх батьків до правоохоронних органів, виховання правової свідомості, створення передумов для подальшої діяльності особистості в системі правоохоронних органів або у будь-яких інших пов'язаних з нею сферах(громадські організації, сфера медицини, правової освіти тощо);

- залучення дітей в практичну діяльність із допомоги поліції у профілактиці правопорушень;

- розвиток умінь і знань, необхідних для захисту прав і свобод.

Зазначені напрямки можуть бути втілені у таких організаційних формах:

- вивчення історії поліції та інших правоохоронних органів; матеріалів про героїзм і мужність;

- організація бесід і зустрічей з працівниками поліції і ветеранами правоохоронних органів;

- вивчення правових норм, правил поведінки, правил дорожнього руху і інших основних правових актів, що регламентують поведінку дітей і підлітків;
- проведення тематичних зборів, змагань, ігор, конкурсів, правових програм, що закріплюють знання з правових питань;
- здійснення правової пропаганди;
- залучення підлітків до допомоги поліцейським у превентивній сфері, організація спільних заходів;
- організація і проведення конкурсів на поліцейську тематику (з малювання, конкурсів есе, віршів, спортивних свят);
- навчально-оздоровчі табори.

Таким чином, шкільна сфера є дуже важливою у формуванні особистості законослухняного громадянина. Саме тому Національна поліція має постійно взаємодіяти із школами для забезпечення ефективного виховного впливу на школярів, їх батьків формування високого рівня їх правової культури та законослухняної поведінки. Зазначена сфера заслуговує подальших ґрунтовних наукових досліджень, проведення конференцій та круглих столів з представниками громади на цю тему.

Одержано 21.03.2019

Рассмотрен вопрос обеспечения воспитательного воздействия полиции в школах. Проанализированы существующие проблемы в этой сфере, направления обеспечения воспитательного воздействия. В исследовании определены возможные его организационные формы. Актуализируется вопрос о необходимости дальнейших научных разработок в данной теме.

Ключевые слова: воспитательное воздействие полиции в системе школьного образования, направления воспитательного воздействия, организационные формы воспитательного воздействия.

УДК 343.01

Андрій Миколайович ПАДАЛКА,

кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри фінансових розслідувань Національного
університету державної фіскальної служби України (м. Ірпінь)

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Досліджується проблема розробки криміналістичної характеристики, як основоположного елементу методики розслідування організованої злочинності у сфері оподаткування.

Ключові слова: криміналістична характеристика, організована злочинність, методика розслідування, проблема криміналістичної характеристики організованої злочинності, організована злочинність у сфері оподаткування.

Наукові методики розслідування податкових злочинів, вчинених організованими злочинними групами, злочинними організаціями, спільнотою можливо розробити лише на базі виявлених і вивчених криміналістичних рис зазначених злочинів, тобто криміналістичної характеристики. Поки ж українськими вченими-криміналістами не розроблена вичерпна характеристика організованої злочинності в цілому, в тому числі податкових злочинів, скоєних організованими злочинними утвореннями. Зокрема розробка теоретичних основ криміналістичної характеристики злочинів, скоєних організованими групами, злочинними організаціями, спільнотою як окремої криміналістичної теорії відноситься до числа актуальних і перспективних проблем науки криміналістики.

Дослідження економічних злочинів, скоєних організованою групою, дозволяє визначити і охарактеризувати закономірності, пов'язані зі специфікою формування кримінальних колективів в структурі легальної господарської, фінансової діяльності, фіктивного підприємництва; функціонування організованих груп, злочинних організацій, спільнот і їх кримінальної діяльності; корупційних зв'язків з державними службовцями органів влади та управління як по горизонталі, так і по вертикалі, що забезпечують безпеку формування, функціонування організованих злочинних утворень і вчинення ними злочинів у сфері оподаткування, легалізацію злочинних доходів. Вважаємо, що вивчення зазначеної криміналістично значимої інформації –

необхідна умова для побудови криміналістичної характеристики податкових злочинів, скоєних організованими злочинними утвореннями. Безсумнівно, розробка криміналістичної характеристики зазначених злочинів відноситься до числа складних проблем криміналістики. Для вирішення зазначеної проблеми потрібні нові ідеї, нетрадиційні підходи. У зв'язку з цим слід дослідити визначенні криміналістичної характеристики організованої злочинної діяльності.

Вирішення проблеми формування теорії криміналістичних характеристик, її понятійного апарату має дещо дискусійне явище, що призводить до змішування різних понять, нечіткості структури даної наукової категорії. Зокрема, не безперечна точка зору А. Ф. Облакова, який розглядає криміналістичну характеристику злочину, як модель кримінальної ситуації і супутніх йому обставин [2, с. 52].

Р. С. Белкін вважає, що криміналістична характеристика не виправдовує свого призначення, так як за її значенням можна визначити тільки опис способу вчинення будь-якого виду злочину. З огляду на це він робить висновок, що слід відмовитися від поняття «криміналістична характеристика злочину» і замінити його криміналістичним описом злочину та його обставин, що підлягають доказуванню з детальними криміналістичними коментарями [1, с. 165].

Криміналістична характеристика злочинів у науковому аспекті є теоретичною категорією криміналістики. Вона містить систему даних про загальні ознаки виду злочину, типові дії в обстановці, способи їх вчинення, механізм їх здійснення, інші обставини, що мають значення для розслідування. Основне призначення криміналістичної характеристики злочинів полягає в реалізації її даних в практичній діяльності розслідування. Її інформаційну базу становить послідовне накопичення даних, отриманих в результаті узагальнення судової і слідчої практики щодо відповідного виду (роду) злочинів.

По матеріалам практики, організатори злочинної діяльності в сфері оподаткування, як правило, розробляють складні, приховані технології економічних злочинів, які охоплюють декілька складів злочинних діянь. Особливістю організованої злочинної діяльності груп, злочинних організацій, спільнот корисливо-господарської спрямованості є вчинення ними сукупності злочинних діянь. Наприклад, організована злочинна група з метою привласнення бюджетних коштів та їх подальшої легалізації створює ряд фіктивних фірм, тобто здійснює декілька злочинних діянь, передбачених ст. 205 КК «Фіктивне підприємництво», ст. 191 КК «Привласнення майна», ст. 209 КК «Легалізація грошових коштів, одержаних злочинним шляхом» [3]. Нерідко економічні організовані злочини є базовими,

а у податковій сфері – допоміжними, і навпаки. У зв'язку з цим актуальною для теорії методики розслідування є проблема розробки видових і комплексних методик розслідування податкових злочинів, скоєних ОЗГ.

Досліджуючи проблему криміналістичної характеристики організованої злочинності у сфері оподаткування, ми погоджуємося з науковими дослідженнями Г. А. Матусовського, який обґрунтовано стверджує, що характеристика самої групи, злочинної організації, членів такої групи відноситься до найважливіших елементів криміналістичної характеристики. У характеристиці організованої злочинної діяльності він виділяє організаційну структуру, стійкість функціонування, особистісну типологію членів організованої злочинної групи, обстановку і умови, предмет злочинного посягання, способи дії організованої злочинної групи, сліди злочину, додаткові ознаки організованої злочинної групи.

На наш погляд, перш за все в криміналістичній характеристиці організованої злочинної групи у сфері оподаткування необхідно, виділити:

- види (рівні) організованої злочинності;
- способи формування (створення) організованої групи;
- організаційні і інші принципи, що забезпечують функціонування даного виду злочину;
- форми корупційних зв'язків з державними службовцями владних і управлінських органів, що забезпечують безпеку формування, функціонування організованого злочинного угруповання і розвитку організованої злочинної діяльності, приховування її слідів, легалізацію злочинних доходів;
- особливості особистісних властивостей і рольових функцій членів організованої злочинної групи [4, с. 79].

Запропонована нами система становить основу криміналістичної характеристики суб'єктів організованої злочинної діяльності. Закономірною метою будь-якого організованого злочинного діяння завжди є злочинний бізнес з метою незаконного збагачення і легалізації злочинних доходів в легальну економіку. У зв'язку з цим криміналістична характеристика податкових злочинів, скоєних організованими злочинними утвореннями, повинна включати елементи даного виду злочинів, що утворюють її структуру: відомості про типові технології злочинів, скоєних ОЗГ в сфері економіки, предмет злочинного посягання, обстановку вчинення злочинів даного виду, способи легалізації злочинних доходів, сліди і інші наслідки податкових злочинів, скоєних організованими злочинними групами.

Викладене дозволяє представити криміналістичну характеристику злочинів, що вчиняються організованими злочинними утвореннями у сфері оподаткування, як систему даних, одержуваних в результаті узагальнення слідчої і судової практики, про види організованих злочинних утворень, типові способи їх формування та принципи функціонування, види і форми корупційних зв'язків; про особливості особистісних властивостей і рольових функцій членів організованої групи; про типові ознаки зазначених злочинів, що містяться (або відображених) у вигляді специфічних матеріальних і ідеальних слідів в способах податкових злочинів, в умовах і обстановці, в яких діяли члени організованого злочинного утворення, здійснювали легалізацію злочинних доходів, знання і використання яких необхідно для виявлення, розкриття, розслідування і запобігання зазначених злочинів.

Список бібліографічних посилань

1. Белкин Р. С., Аверьянова Т. В., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика : учеб. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2005. 992 с.
2. Облаков А. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации: учеб. пособие. Хабаровск : Хабаровск. высш. шк. МВД СССР, 1985. 87 с.
3. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 27.03.2019).
4. Падалка А. М. Проблема криміналістичної характеристики організованої злочинності у сфері оподаткування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 6, т. 4. С. 177–181.

Одержано 01.04.2019

Исследуется проблема разработки криминалистической характеристики, как основополагающего элемента методики расследования организованной преступности в сфере налогообложения.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, организованная преступность, методика расследования, проблема криминалистической характеристики организованной преступности, организованная преступность в сфере налогообложения.

УДК 159.9.075:316.624.3

Олексій Михайлович СКЛЯРОВ,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4156-3080>

ОСОБЛИВОСТІ ВІРИ В ПАРАНОРМАЛЬНЕ У ЗАСУДЖЕНИХ ЧОЛОВІКІВ

Представлені результати дослідження віри в паранормальне, як певного виду долаючої поведінки засуджених чоловіків, які відбувають покарання першим та не першим строками. Були виявлені окремі статистично значущі відмінності між засудженими, які відбувають покарання першим та не першим строком.

Ключові слова: долаюча поведінка, копінг, віра в паранормальне, засуджені чоловіки.

Є різні погляди на те, чим виступає в різних аспектах віра в паранормальне. Наприклад І. Р. Абітов, вбачає віру в паранормальне, як характеристику світогляду людини [1]. Як вважає М. Ю. Строгальщикова, то віра в марновірство має захисну функцію, яка вражається у подоланні тривожності [2]. Ю. В. Саєнко у свої дослідженнях наголошує, що у марновірстві проявляються страхи і тривожність людини [3].

Основними причинами використання забобонів і магії, є соціально-психологічні: страх, занепокоєння, невпевненість, бажання передбачити наслідки своїх дій. Віра в якісь непізнані, але реально існуючі сили, приховані зв'язки явищ допомагає людині знайти упевненість в собі і завтрашньому дні, в результатах своїх дій.

Для проведення даного дослідження була обрана методика «Шкала віри в паранормальне» Дж. Тобасіка, в адаптації Д. С. Григор'єва, яка складається з 7 шкал. Для обробки даних використовувалася t критерій Ст'юдента для незалежних вибірок.

У даному дослідженні прийняли участь 20 осіб, які відбувають покарання не першим строком в державній установі «Олексіївська виправна колонія (№ 25)» та 20 засуджених, які відбувають покарання першим строком в державній установі «Холодногірська виправна колонія (№ 18)».

Нами були досліджені особливості віри в паранормальне, як певного виду долаючої поведінки, за допомогою методики «Шкала віри в паранормальне» Дж. Тобасіка, в адаптації Д. С. Григор'єва, результати чого наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники віри в паранормальне у засуджених чоловіків ($M \pm m$)

Групи Шкали	Засуджені, які відбувають по- карання не пер- шим строком	Засуджені, які відбувають по- карання пер- шим строком	t	p
Традиційна ре- лігійна віра	19,1 $\pm$ 1,5	14,1 $\pm$ 1,8	2,1	0,05
Псі-здібності	15,5 $\pm$ 1,6	10,6 $\pm$ 1,3	2,0	0,05
Чаклунство	16,5 $\pm$ 1,6	13,4 $\pm$ 1,9	1,2	–
Марновірство	10,3 $\pm$ 1,1	8,8 $\pm$ 0,9	1,1	–
Спіритизм	14,7 $\pm$ 1,7	12,1 $\pm$ 1,7	1,1	–
Екстраордина- рні форми життя	11,3 $\pm$ 1,1	9,1 $\pm$ 0,9	1,6	–
Передбачення	16,1 $\pm$ 1,6	13,1 $\pm$ 1,5	1,4	–

Можна зробити наступні висновки, що у засуджених, що відбувають покарання не першим строком достовірно більший рівень за шкалами традиційна релігійна віра та псі-здібності. Це говорить про те, що даній категорії засуджених більш властиве припадання до традиційної релігійної віри в Бога, диявола, існування раю, аду, віра в існування та безсмертя душі. На відміну від засуджених, що відбувають покарання першим строком їм більш притаманна релігійність. Стосовно шкали псі-здібності, то можна сказати про те, що засудженим, що відбувають покарання не першим строком, також властива віра у левітацію предметів, силу думки, та можливість читати думки, у містичні особливості розуму, що не є притаманним засудженим, що відбувають покарання першим строком.

Отже, ми бачимо, що засуджені, які опиняються вже не перший раз у місцях позбавлення волі, стають більш схильними у віру в надприродне, відходять від матеріалістичного бачення речей, що можливо є певним інструментом щодо адаптації у середовищі позбавлення волі та в свою чергу долаючою поведінкою, завдяки якій вони можуть краще справлятися із стресовими ситуаціями.

Список бібліографічних посилань

1. Абитов И. Р., Власова А. В. Суеверность и вера в паранормальное у лиц, страдающих невротическими расстройствами. *Актуальные проблемы дефектологии и клинической психологии: теория и практика*. 2017. Вып. 11. С. 276–281.

2. Строгальщикова М. Ю. Социально-психологические особенности феномена суеверия : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. М., 2012. 23 с.

3. Саенко Ю. В. Психологические аспекты изучения суеверий. *Вопросы психологии*. 2006. № 6. С. 85–97.

Одержано 17.03.2019

Представлены результаты исследования веры в паранормальное, как определенного вида преодолевающего поведения осужденных мужчин, отбывающих наказание первым и не первым сроками. Были обнаружены отдельные статистически значимые различия между осужденными, отбывающими наказание первым и не первым сроком.

Ключевые слова: преодолевая поведение, копинг, вера в паранормальное, осужденные мужчины.

УДК 159.9

Валерій Васильович СОКУРЕНКО,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
ректор Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8923-5639>

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ

Розглянуто основні соціальні та психологічні проблеми становлення Національної поліції України. Проаналізовано вимоги до сучасних працівників поліції та соціально-психологічні особливості їх професійної діяльності.

Ключові слова: поліцейський, Національна поліція України, соціальні та психологічні проблеми.

Цього року Національна поліція України відзначатиме четвертий рік свого існування. Шлях, подоланий за цей час, був нелегким і в контексті утворення правової бази функціонування поліції як державної інституції, і з точки зору соціальних перетворень.

Перш за все, відбувалися складні та найбільш масові в історії сучасної України кадрові ротації. Упродовж 2015–2017 років проводилось атестування поліцейських – глобальний процес, який суттєво змінив склад правоохоронців. Так, усього за два роки пройшли атестування 86 219 поліцейських. За його результатами стосовно 5 068 поліцейських було ухвалено висновок «займаній посаді не відповідає, підлягає переміщенню на нижчу посаду через службову невідповідність», стосовно

5 438 поліцейських – «займаній посаді не відповідає, підлягає звільненню зі служби в поліції через службову невідповідність». За висновками атестаційних комісій звільнено зі служби в поліції через службову невідповідність 4 687 працівників [1].

Відбулися істотне зменшення штатної чисельності атестованого складу органів поліції (до 110 000 осіб) і звільнення зі служби великої кількості осіб, які не змогли або не схотіли адаптуватися до нових складних умов діяльності, виявилися неспроможними переносити значні психоемоційні навантаження, мали несприятливі психологічні якості, нестійку або негативну професійну мотивацію або були неготовими до подолання труднощів. Усі ці структурні перетворення корінним чином зачепили тисячі доль і кар'єр як рядових працівників поліції, так і керівного складу. Далеко не всі фахівці виявилися здатними продовжувати працювати у нових умовах, з іншого боку, процеси адаптації нових поліцейських до професій діяльності також були непростими й болісними [1].

Разом із тим певні дії особового складу під час виконання службових обов'язків засвідчили, що багато хто з «нових» працівників психологічно не готовий виконувати поставлені завдання, такі особи губляться та допускаються серйозних помилок, що нерідко призводить не лише до їх поранень, але й до загибелі. Діяльність працівника патрульної поліції є пов'язаною зі стресами та негативними емоціями, характеризується високим ступенем ризику, потребує великої фізичної витривалості й підвищеної відповідальності за прийняття рішень і водночас супроводжується браком позитивної зворотної інформації про свою діяльність, невизначеністю посадового зростання та несприятливим соціально-психологічним кліматом у професійному колективі [3].

Збільшення кількості тяжких злочинів породжує і збільшення кількості випадків застосування працівниками табельної вогнепальної зброї як для захисту громадян, так і з метою власної безпеки в ситуаціях, що, по суті, є екстремальними. Працівникам часто доводиться діяти в умовах зі значними психічними та фізичними навантаженнями, конфліктним спілкуванням, в умовах невизначеності та дефіциту часу, необхідності швидкого прийняття правильних рішень [2, с. 272–275].

Працівник поліції сьогодні – переважно молода людина, яка має ті ж само потреби, що і його ровесники. Він потребує гідної грошової винагороди за свою працю, тим паче, що реалізація професійних обов'язків досить часто відбувається в екстремальних умовах і з ризиком для життя та здоров'я; його непокоять відсутність житла та

нечітко перспективи його отримання, нездатність створити належні матеріально-побутові умови для своєї сім'ї; його бентежить неможливість приділити увагу вихованню дітей через ненормований робочий день [4, с. 94].

Протягом 2017 р. за ініціативою керівництва Національної поліції України та Міністерства внутрішніх справ України в органах і підрозділах Національної поліції України організовано та проведено низку масштабних, комплексних опитувань, у яких взяло участь 91 633 (89 %) поліцейських. За результатами цих опитувань встановлено, що основними чинниками, які негативно впливають на мотивацію поліцейських та ефективність службової діяльності, є:

- недостатній розмір грошового утримання, що не дозволяє більшості поліцейських задовольнити свої основні потреби та потреби своєї родини (в середньому зазначили близько 70 %);

- некомплект посад у підрозділах і значна плінність кадрів, серед іншого керівників, через що значно підвищується службове навантаження на працюючих поліцейських (зазначають близько 60–70 % поліцейських);

- постійне (безпідставне) порушення режиму роботи (затримання на службі без явної необхідності, виклик на службу у вихідні дні та під час відпустки), що не дозволяє поліцейським відновлювати свої фізичні сили (відпочивати) та приділяти належну увагу сімейним обов'язкам (65 %);

- недоліки в організаційно-управлінській діяльності: велика кількість та значна тривалість нарад і засідань, які крадуть багато робочого часу; тривале очікування прийому у начальника для доповіді й узгодження потрібних документів (15–25 %), суб'єктивне ставлення керівників до оцінювання результатів службової діяльності та розподілу премій (20 %);

- недостатня професійна підготовка поліцейських, що є однією з основних причин їх неготовності професійно діяти в екстремальних ситуаціях (від 20 % до 40 %) тощо.

Високі вимоги до виконання правоохоронцями професійних обов'язків у сучасній Україні не підкріплюються належним рівнем правосвідомості та сформованості у громадян суспільної ідентичності, з їхнього боку не вистачає розуміння взаємозв'язку державного та родинного благополуччя [4, с. 99].

Соціально-психологічними особливостями професійної взаємодії працівників, як зазначає Л. С. Шелег, є такі: а) необхідність співпраці з кримінально зараженими елементами, несумлінними потерпілими й свідками – особами, які дають свідомо неправдиві

свідчення або відмовляються від давання показань; б) часте виникнення гостро конфліктних ситуацій, викликаних протистоянням суб'єктів правоохоронної діяльності та представників злочинного світу у зв'язку з різноспрямованістю їх цілей, проекція конфліктних взаємовідносин злочинця із законом на конкретну особу – працівника Національної поліції України; в) наявність ситуацій службової діяльності, що характеризуються перманентним балансом власних уявлень про справедливість і рівноправність і соціальними, політичними та правовими реаліями [4, с. 361].

У професійному середовищі Національної поліції України існує низка соціально-професійних суперечностей: між динамікою професійних завдань, вимогами до професії та внутрішньою неготовністю співробітників до здійснення професійної діяльності; між невизначеністю законодавчої та правоохоронної політики в державі й морально-ідеологічними установками суспільства та прагненням співробітника займати чітку й визначену позицію; між природною особистісною потребою в самореалізації та неможливістю її реального досягнення в умовах, що склалися. Можливо, система психологічного забезпечення професійної підготовки і є тією самою ланкою, що дозволить зробити професійний вибір майбутнього правоохоронця більш усвідомленим, а його професійний розвиток – більш гармонійним [1].

Список бібліографічних посилань

1. Клименко І. В. Психологічні засади професійної підготовки поліцейських : монографія. Харків : Фоліо, 2018. 424 с.
2. Корнев О. М. До питання формування психологічної компетентності працівників міліції до розв'язання екстремальних ситуацій службової діяльності // Психологічні технології в екстремальних видах діяльності : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 22–23 трав. 2008 р.). Донецьк : Донецьк. юрид. ін-т ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. С. 272–275.
3. Литвинова Г. О. Особливості функціонування емоційної сфери працівників ППСМ в умовах професійної діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2008. 23 с.
4. Шелег Л. С. Психосоматичний статус особистості працівника Національної поліції України : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.06. Київ, 2016. 430 с.

Одержано 10.03.2019

Рассмотрены основные социальные и психологические проблемы становления Национальной полиции Украины. Проанализированы требования к современным работникам полиции и социально-психологические особенности их профессиональной деятельности.

Ключевые слова: полицейский, Национальная полиция Украины, социальные и психологические проблемы.

УДК 159.9.3

Світлана Вячеславівна ХАРЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5149-7892>

НЕГАТИВНІ СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА РІВЕНЬ РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ, ТА МОЖЛИВА ПРОФІЛАКТИКА ЇХ ВИНИКНЕННЯ

Визначені соціальні чинники, які негативним чином впливають на рівень розвитку здібностей соціального інтелекту особистості поліцейського на різних етапах професійного становлення. Запропоновані заходи різного рівня з метою протидії негативним впливам на соціальний інтелект поліцейського.

Ключові слова: соціальний інтелект, здібності соціального інтелекту, особистість поліцейського, соціальні чинники.

Основою ефективної взаємодії поліцейського з населенням, представниками органів влади та місцевого самоврядування, правопорушниками, свідками, колегами тощо є розвинутий соціальний інтелект. Соціальний інтелект є сукупністю спеціальних здібностей, які забезпечують отримання та ефективну обробку максимуму інформації про поведінку людей, розуміння мовлення та засобів невербального спілкування, формулювання швидкого й обґрунтованого уявлення про суб'єктів спілкування, успішне прогнозування їх реакції в певних умовах тощо. Соціальний інтелект певною мірою є ресурсом протидії розгортання негативних процесів в особистості та поведінці працівників поліції, які виникають під впливом низки чинників професійної діяльності.

Соціальний інтелект суб'єкта ґрунтується на певних властивостях індивіда та постійно розвивається в межах специфічного соціокультурного простору, в якому існують формалізовані та невербалізовані норми поведінки та соціальної взаємодії. Здібності соціального інтелекту поліцейського формуються до початку фахової підготовки, змінюються в період фахової підготовки та в процесі професійної діяльності. Існує низка соціальних чинників, які негативно впливають на рівень розвитку здібностей соціального інтелекту поліцейського. Ці чинники існують що найменш на чотирьох рівнях:

суспільному, великих соціальних груп, референтних груп, особистості.

Серед соціальних чинників, які можуть негативно впливати на здібності майбутнього курсанту ЗВО зі специфічними умовами навчання, слід зазначити наступні:

- проживання в населеному пункті з малою або надвеликою (м. Київ) кількістю мешканців;
- неякісний рівень загальної освіти;
- обмежений доступ до якісної додаткової освіти;
- соціальна депривація;
- соціальна пасивність;
- невідповідні практики у вихованні (авторитарність позиції батьків, їх прагнення повністю контролювати активність дітей, нетерпимість та емоційна реактивність тощо);
- несприятливі соціальні умови в родині (наприклад, бідність, психічні хвороби), виховання поза родиною;
- надмірне використання електронних засобів зв'язку;
- надмірна увага до телевізійних ЗМІ;
- наявність психологічних залежностей (комп'ютерної, селфі тощо).

Профілактика зазначених негативних соціальних факторів перш за все може бути здійснена на рівні державної політики, яка має бути спрямованою на забезпечення рівних можливостей доступу дітей до якісної освіти, сприяння активному способу життя молоді, в тому числі й в соціальній сфері, популяризація різних форм мистецтва, особливо літератури та театру, формування читацької діяльності, заохочення сприятливих родинних стосунків та профілактики різних форм залежностей в суспільстві тощо. Необхідним є увага до розвитку здібностей соціального інтелекту в закладах освіти різного рівня, особливої уваги потребують діти, які не мають відповідного батьківського піклування.

На етапі фахової підготовки у ЗВО зі специфічними умовами навчання найбільший негативний вплив на соціальний інтелект курсантів мають, на нашу думку, наступні чинники:

- соціальна інертність;
- обмеження кола спілкування;
- надмірне спілкування в межах навчальної групи;
- жорстко регламентовані статутом відносини;
- недостатня увага до загальнокультурного розвитку;
- брак заходів з розвитку здібностей соціального інтелекту в навчальному та позанавчальному процесі;
- надмірне використання електронних засобів зв'язку.

Протидія на етапі фахової підготовки поліцейських негативним соціальним впливам на становлення соціального інтелекту особистості є найбільшою мірою завданням департаменту персоналу, організації освітньої та наукової діяльності МВС та працівників закладів вищої освіти (викладачів, психологів, офіцерів курсової ланки тощо). Наголосимо, що спонтанним, без створення необхідних педагогічних та психологічних умов, розвиток соціального інтелекту на етапі фахової підготовки не відбувається. Основними заходами розвитку здібностей соціального інтелекту курсантів в ЗВО зі специфічними умовами навчання є:

- практично зорієнтована навчально-професійна діяльність;
- розширення участі курсантів в діяльності молодіжних спілок;
- системні заходи з підвищення загальнокультурного рівня;
- формування культури користування електронними засобами зв'язку;
- профілактика формування психологічних та інших видів залежностей;
- заохочення та розвиток читацької діяльності;
- спеціальні заходи з розвитку здібностей соціального інтелекту, а саме, соціально-психологічних тренінгів, бібліо- та кінотренінгів.

Зазначимо, що найбільшої уваги потребують курсанти, які мешкали в селах та селищах, виховувалися поза родиною.

На етапі професійної діяльності у працівників поліції відбуваються негативні процеси в особистісному розвитку в цілому та безпосередньо в розвитку здібностей соціального інтелекту. Причина негативних процесів в особистості поліцейського, на нашу думку, полягає в змісті професійної діяльності, в непродуктивних стосунках, які складаються з колегами, керівництвом та представниками інших державних установ, надмірним тиском з боку представників ЗМІ та громадських активістів. Безпосередньо негативно на здібності соціального інтелекту поліцейського впливають:

- стереотипізації та «забюрократизація» професійних дій;
- перевтома, виснаження тощо внаслідок перевантаження та впливу ;
- процеси емоційного вигорання та професійної деформації;
- зниження мотивація саморозвитку та подальшого самовдосконалення.

Заходи профілактики негативних змін в здібностях соціального інтелекту поліцейських мають бути ініційовані Департаментом кадрового забезпечення МВС. Ці заходи умовно можна поділити на загальні та спеціальні. До першої групи належать заходи з психологічного

забезпечення професійної діяльності поліцейського. До другої – спеціальні методи з розвитку здібностей соціального інтелекту (соціально-психологічний тренінг, бібліо- та кілотренінг) та заходи з саморозвитку та самовдосконалення поліцейського.

Одержано 22.03.2019

Определены социальные факторы, которые негативным образом влияют на уровень развития способностей социального интеллекта личности полицейского на разных этапах профессионального становления. Предложены меры разного уровня с целью противодействия негативным воздействиям на социальный интеллект полицейского.

Ключевые слова: *социальный интеллект, способности социального интеллекта, личность полицейского, социальные факторы.*

УДК 159.9

Лада Петрівна ЧЕПІГА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2519-5698>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СТАВЛЕННЯ ДО РОБОТИ І МОТИВАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ В ІНСПЕКТОРІВ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Показано взаємозв'язок професійної активності, психічної стійкості та емоційного ставлення до роботи і мотивації професійної діяльності у інспекторів патрульної поліції.

Ключові слова: *патрульна поліція, ставлення до роботи, мотивація професійної діяльності.*

Сьогодні основною функцією поліції є забезпечення справедливого та безпечного соціального оточення. Метою поліції є безпека та зниження кількості випадків громадських зворушень; зниження рівня злочинності та тяжкості злочинів; сприяння здійсненню правосуддя таким чином, щоб підтримувати довіру населення до закону. Поліцейські патрульної служби повинні мати необхідну професійну підготовку, бути дисциплінованими та пильними, діяти рішуче, сміливо і наполегливо, мати високі моральні якості.

Однак, результати діяльності інспекторів патрульної поліції залежать не тільки від рівня розвитку їх професійних якостей, але й від

їх ставлення до своєї праці. А. Я. Кібанов розглядає ставлення до праці як сукупність реальних мотивів трудової діяльності особистості, таких, як орієнтації на заробіток, на відносини з колегами по роботі, на суспільну значимість праці, її зміст, досягнення визнання серед знайомих або певного соціального статусу тощо [1].

Для вивчення взаємозв'язку ставлення до роботи і мотиваційних джерел у інспекторів патрульної поліції було використано «Опитувальник поведінки і переживань, пов'язаних з роботою» (AVEM) та «Опитувальник мотиваційних джерел» (Дж. Барбутто, Р. Скол, в адаптації О. В. Сидоренко). У дослідженні прийняли участь 30 інспекторів патрульної поліції.

Дослідження ставлення до роботи інспекторів патрульної поліції показало, що інспектори патрульної поліції в цілому мають високі професійні домагання, готові до енергетичних витрат, прагнуть до досконалості при виконанні завдань. Вони також високо здатні розробляти ефективні стратегії подолання проблемних ситуацій, відчують соціальну підтримку і вважають себе успішними в професійній діяльності.

Дослідження взаємозв'язку ставлення до роботи і мотиваційних джерел у інспекторів патрульної поліції показало наступне. Сам зміст роботи не мотивує інспекторів патрульної поліції до професійних досягнень. Професійні домагання інспекторів патрульної поліції мотивовані матеріальним підкріпленням діяльності (таким, як заробітна плата, премії тощо), прагненням отримати схвалення з боку керівництва, перспективами просування по службі, внутрішньою мотивацією особистих досягнень і подолання виклику.

При цьому інспектори патрульної поліції, які мотивовані до роботи в першу чергу матеріальною винагородою, не здатні зберігати дистанцію між роботою та особистим життям, що може сприяти швидкому професійному вигоранню. Інспектори патрульної поліції, мотивовані до роботи матеріальним підкріпленням або прагненням отримати схвалення з боку керівництва, готові легко відступати при зіткненні з труднощами. Вони не відчують себе успішними в професійній діяльності і не відчують підтримки з боку сім'ї та суспільства.

Інспектори патрульної поліції, у яких виражена внутрішня мотивація особистих досягнень і подолання виклику, готові докладати максимум зусиль при виконанні професійної діяльності.

Інспекторам патрульної поліції, які здатні привласнити цілі професійної діяльності, характерні високі професійні домагання та прагнення до досконалості при виконанні професійної діяльності. Їм також властиві активні стратегії подолання складних ситуацій, вони не

відступають при зіткненні з труднощами, відчувають себе успішними в професійній діяльності і відчувають підтримку з боку сім'ї та суспільства.

Таким чином, мотивація професійної діяльності суттєво впливає на якість виконання інспекторами патрульної поліції свої обов'язків.

Список бібліографічних посилань

1. Кибанов А. Я. Управление персоналом организации : учеб. 4-е изд., доп. и перераб. М. : Инфра-М, 2010. 695 с.

Одержано 05.03.2019

Показана взаємозв'язь професійної активності, психическої устойчивости, емоціонального отношения к работе и мотивации профессиональной деятельности у инспекторов патрульной полиции.

Ключевые слова: патрульная полиция, отношение к работе, мотивация профессиональной деятельности.

УДК 159.923:316.62

Дмитро Володимирович ШВЕЦЬ,

кандидат педагогічних наук, перший проректор
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1999-9956>

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНИХ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ У КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Одним із провідних завдань психологічної служби закладу вищої освіти є розробка психотехнологій, які дозволять розвивати адекватні проблемній ситуації копінг-стратегії поведінки курсантів через розуміння та визначення потенційних стресорів і створення резерву особистісних і середовищних ресурсів, необхідних для успішності особистісного зростання, благополуччя та досягнення службових цілей.

Ключові слова: копінг-стратегії, психологічна служба, заклад вищої освіти, психотехнології, поліціювання.

Працівник поліції щодня стикається з цілою низкою стресогенних ситуацій, у зв'язку з чим зростає навантаження на механізми, що дозволяють вирішувати проблемні ситуації, передбачати їх появу та знімати психічне напруження, яке виникає в результаті впливу різних стресорів. Професійна діяльність поліцейських часто відбувається в екстремальних умовах – в умовах підвищеної небезпеки – та

характеризується негативним впливом цілої низки несприятливих, дискомфортних і загрозливих факторів, які за певних обставин не лише провокують розвиток нервово-психічних розладів, але і сприяють загрозі життю.

Таким чином, ефективність службової діяльності поліцейського досягається не тільки професійними знаннями, вміннями та навичками, а й особливістю проявів копінг-поведінки. Питання психологічної адаптації працівників поліції до стресу посідають одне з провідних місць у царині юридичної психології, оскільки від ефективності їх вирішення безпосередньо залежить ефективність діяльності правоохоронців. Оцінювання та формування конструктивної копінг-поведінки належить до пріоритетних завдань психологічного супроводу правоохоронної діяльності [5, с. 131].

Проблема опанування важкими життєвими ситуаціями почала активно розроблятися у психології у ХХ ст. У зарубіжній психології вивченням різних аспектів копінг-поведінки займалися Н. Хаан, Р. Лазарус і С. Фолкман, Р. Моуз та ін. Так, наприклад, Н. Хаан трактує опанування як специфічний *его*-механізм, до якого людина вдається з метою позбавлення від внутрішньої напруги. Р. Моуз визначає «*coping*» у термінах рис особистості – як відносно постійну схильність відповідати на стресові події певним чином. Р. Лазарус і С. Фолкман вважають, що «*coping*» має розумітися як динамічний процес, специфіка якого визначається не лише ситуацією, але і стадією розвитку конфлікту, зіткнення суб'єкта із зовнішнім світом. Поняття «копінг-поведінка» розглядали також такі вчені, як Л. Анциферова, В. Бодров, Р. Грановська, А. Лібін, А. Лібіна, С. Нартова-Бочавер, І. Нікольська Н. Водопьянова та ін. [3; 4].

Проблему стресу та копінг-поведінки в професійній діяльності працівників поліції досить добре висвітлено в сучасній літературі (А. Шихова, Є. Пономаренко, В. Солдатов, І. Лебєдєв, М. Калашникова, В. Рибніков, Л. Вассерман, П. Кога, Є. Молчанова та ін.). Зараз в Україні проблеми копінг-поведінки у професійній діяльності досліджують О. Склень, О. Самара, З. Сивогракова, М. Кожанова, Я. Плужник, І. Корнієнко, Л. Колесніченко, А. Якимчук, Г. Чухраєва, В. Доценко, М. Дідух, А. Колчигіна, А. Левенець та ін.

У літературі, присвяченій психологічним факторам, які впливають на ефективність подолання стресу, найчастіше розглядаються специфічні когнітивні тенденції, що визначають особливості сприйняття, інтерпретації й оцінювання стресової ситуації і, відповідно, вибір стратегії поведінки. Найчастіше аналізуються психологічні конструкти, описані в межах різних шкіл когнітивно-поведінкового

напрямку. Фактично йдеться про здатність і готовність особистості до адекватного оцінювання проблемних (стресових) ситуацій і конструктивного реагування на них [1]. Сьогодні єдиного уявлення про зміст цього поняття немає. У літературі зустрічаються як широкі, так і окремі звужені його трактування, які можна систематизувати таким чином: копінг-компетентність як синонім стресостійкості, копінг-компетентність як специфічна характеристика, що відбиває вміння точно відображати істотні ознаки проблемної ситуації й вибирати адекватний спосіб поведінки [7, с. 74].

Роль стресових і психотравмуючих ситуацій, як і способів реагування на них у формуванні та розвитку порушень психологічного здоров'я особистості аж до невротичних і психосоматичних розладів вивчалася різними авторами (Р. Лазарус, В. Мясищев та ін.). Останнім часом широкого розповсюдження набула антиципаційна концепція неврозогенеза В. Менделевича [6]. Суть її полягає в розгляді формування невротичних розладів у нерозривному зв'язку з антиципаційними процесами на різних рівнях (психологічному та психофізіологічному). Виникнення неврозу бачиться як результат нездатності особи передбачати перебіг подій і власну поведінку під впливом фруструючих ситуацій, що обумовлено антиципаційною неспроможністю. Потрапляючи в непрогнозовану, несприятливу й витиснену в зв'язку з цим із «ситуаційного сценарію» життєву колізію, людина потрапляє в цейтнот для застосування копінг-поведінки. Важливу роль у виникненні та перебігу невротичних і психосоматичних розладів відіграють психотравмуюча ситуація та особистісні особливості людини. Так, Л. Анциферова підкреслює важливе адаптивне значення антиципууючого опанування, завдяки чому здійснюється передбачення виникнення важкої ситуації, формується психологічна готовність до зустрічі з такою подією або шукаються шляхи її запобігання [3].

У цілому копінг-стратегії поведінки можуть сприяти або перешкоджати успішності подолання стресів, а також впливати на збереження здоров'я суб'єкта. Тому необхідно спрямувати зусилля, перш за все психологів, на вивчення й оптимізацію копінг-ресурсів майбутніх поліцейських, які проявляються у визнанні суб'єктом своєї ролі у виникненні проблеми й відповідальності за її рішення, у здатності ефективно долати стресові ситуації, сприяючи збереженню як психічного, так і фізичного здоров'я.

Одним із провідних завдань психологічної служби ЗВО є розробка психотехнологій, які дозволять розвинути адекватні проблемній ситуації копінг-стратегії поведінки через розуміння й визначення потенційного стресору та створення резерву особистісних і середовищних

ресурсів, необхідних для успішності копінг-поведінки, особистісного зростання, благополуччя й досягнення поставлених позитивних цілей.

Сучасна практика поліціювання висуває високі вимоги до адаптивних ресурсів поліцейського. Особливо затребуваними стають такі його якості, як комунікативна та професійна компетентність, емоційна й поведінкова гнучкість, стресостійкість і адаптаційний потенціал, готовність мобільно й оперативно вбудовуватися в систему нових соціальних зв'язків та соціокультурних відносин. Відповідно актуалізується проблема формування вказаних характеристик у процесі професійної підготовки. Провідну роль тут може відіграти система психологічного забезпечення вказаного процесу.

Список бібліографічних посилань

1. Абабков В. А., Перре М. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии. СПб. : Речь, 2004. 166 с.
2. Акименко А. К. Взаимосвязь стратегий совладающего поведения и социально-психологических характеристик личности. *Известия Саратовского университета. Серия: Акмеология образования. Психология развития*. 2016. Т. 5, вып. 2 (18). С. 151–157.
3. Анциферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях. Переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита. *Психологический журнал*. 1994. № 1. С. 309–333.
4. Водопьянова Н. Е. Психодиагностика стресса. СПб. : Питер, 2009. 336 с.
5. Дідух М. М. Стан розвитку компонентів конструктивної копінг-поведінки у працівників органів внутрішніх справ. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 26. С. 129–143.
6. Менделевич В. Д. Антиципационные механизмы неврозогенеза. *Психологический журнал*. 1996. № 4. С. 107–115.
7. Трифонова Е. А. Адаптационный потенциал личности и психосоматический риск: проблема копинг-компетентности. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2013. №155. С. 78–79.

Одержано 08.03.2019

Одной из ведущих задач психологической службы заведения высшего образования является разработка психотехнологий, которые позволят развивать адекватные проблемной ситуации копинг-стратегии поведения курсантов через понимание и определение потенциальных стрессоров и создание резерва личностных и средовых ресурсов, необходимых для успешного личностного роста, благополучия и достижения служебных целей.

Ключевые слова: копинг-стратегии, психологическая служба, заведение высшего образования, психотехнологии, деятельность полиции.

УДК 159.59.343.

Лариса Олександрівна ШЕВЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6117-9134>

ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСІЇ ЖІНОК-ЗЛОЧИННИЦЬ

Розглянуто особливості особистісної рефлексії жінок-злочинниць, які вчинили корисливі та насильницькі злочини. Високорозвинена рефлексивність притаманна чверті вибірки жінок, які вчинили корисливі злочини, вони частіше схильні, на відміну від жінок, які скоїли насильницькі злочини, до ситуативної рефлексії. Натомість у групі жінок, що вчинили насильницькі злочини, частіше проявляється низький рівень рефлексивності. Виявлено, що середній рівень розвитку рефлексивності однаково виражений у більшості злочинниць вибірки.

Ключові слова: рефлексивність, жінки-злочинниці, ситуативна рефлексія, ретроспективна рефлексія.

У сучасній психології недостатня розробленість тематики особистісної рефлексії не дає можливість всебічно оцінити організацію та прояви цього феномена. Науковці вивчають рефлексію як процес, значущий для саморегуляції (А. Карпов), як здатність до самопізнання та спроможності побудови власної особистості (Л. Божович, В. Драгунова, Д. Фельдштейн), як активне мобілізуюче відношення до себе та умов своєї життєдіяльності (Д. Леонтьев, Т. Комар). В. Слободчиков та Е. Ісаєв відмічають, що рефлексивна свідомість виступає межею, яка відділяє людину від тварин. Завдяки рефлексії у людини виникає внутрішнє життя і з'являється здатність керувати своїми станами і потягами – свобода вибору. Людина стає суб'єктом – господарем, керівником, автором свого життя [1], тож в різних життєвих ситуаціях обирає ту чи іншу поведінку. Кримінальна поведінка жінок детермінована різними чинниками, зокрема психологічними, серед котрих рефлексія може розглядається як найважливіша регулятивна складова особистості злочинниць, яка дозволяє їм свідомо вибудовувати свою діяльність. Слушною є думка А. Карпова, який вбачає специфічний характер рефлексії по відношенню до інших видів психічних процесів, наголошує на її особливу, комплексну і синтетичну природу, особливий статус та місце в структурі психічних процесів [2, с. 87].

Метою нашого дослідження стало вивчення особливостей рефлексії жінок злочинниць, які вчинили корисливі та насильницькі

злочини. Всього в дослідженні приймали участь 287 жінок, у віці 21–49 років, які перебувають у закладі мінімального рівня безпеки, оскільки вважаються вперше засудженими. Перша група (n₁ – 182 особи) складалася жінок, які скоїли корисливі злочини, друга група (n₂ – 105 осіб) включала жінок, які скоїли насильницькі злочини.

За результатами дослідження (методика діагностики рівня розвитку рефлексивності А. Карпова, проєктивний метод – твір, бесіда) виявлено, що існують розбіжності показників рефлексивності між групами (див. табл. 1).

Таблиця 1

Показники рівнів рефлексивності жінок-злочинниць (%)

№	Рівні рефлексивності	Група 1	Група 2		p
1	Високий рівень	24,6	7,8	4,1	0,001
2	Середній рівень	63,2	68,5	0,47	–
3	Низький рівень	12,1	23,7	2,47	0,01

Високорозвинена рефлексивність виявлена у чверті вибірки жінок, які вчинили корисливі злочини проти 7,8 % отриманих у вибірці жінок, що вчинили насильницькі злочини.

Ця група злочинниць є найбільш схильною до ситуативної рефлексії, завдяки котрій жінки здатні забезпечити безпосередній самоконтроль своєї поведінки в актуальній ситуації, здатні співвідносити свої дії з ситуацією і їх координації відповідно до умов, що змінюються. Тож не випадково шахрайства, крадіжки та інші корисливі діяння рідко бувають поодинокими епізодами в злочинній діяльності жінок. Як зауважує А. Карпов, поведінковими проявами і характеристиками цього виду рефлексії є, зокрема, час обмірковування суб'єктом своєї поточної діяльності; то, наскільки часто він вдається до аналізу того, що відбувається; ступінь розгорнення процесів прийняття рішення; схильність до самоаналізу в конкретних життєвих ситуаціях [3, с. 47].

Низький рівень рефлексивності достовірно частіше проявляється у вибірці жінок, що вчинили насильницькі злочини. Вони застрягають на негативних споминах минулого, повертаються до передумов і причин вчиненого злочину, аналізують зміст минулої поведінки, допущені помилки. Втім, жінки, які скоїли вбивства, і тепер не бачать виходу із ситуації тривалого сімейного насильства, яке передувало злочину. Їх рефлексія має дещо ретроспективний характер, оскільки виражається, зокрема, в тому, як часто і доволі довго

вони аналізують і оцінюють події, що відбулися. Чи схильні вони взагалі аналізувати минуле і себе в ньому, адже за вироком суду вони «усвідомили провину та розкаялися у скоєному злочину», а насправді?

Середній рівень розвитку рефлексивності однаково притаманний обом групам досліджуваних злочинниць. Можна вважати, що означений рівень є очікуваним, оскільки вперше засуджені жінки зберегли соціальні та родинні зв'язки, водночас мають орієнтацію на майбутнє після звільнення з колонії та ураховують негативний життєвий досвід.

Рефлексія є складною психічною реальністю, завдяки котрої відбувається осмислення людиною власної поведінки, власних дій, свого життєвого досвіду, саморегуляція тощо. Вперше засуджені жінки-злочинниці мають низький рівень кримінального зараження, тому більшість з них здатні адекватно оцінити себе та свою злочинну діяльність та визначити перспективи власного розвитку. Високорозвинена рефлексивність є характерною для чверті вибірки жінок, які вчинили корисливі злочини, вони частіше схильні, на відміну від жінок, які скоїли насильницькі злочини, до ситуативної рефлексії. Натомість у групі жінок, що вчинили насильницькі злочини, частіше проявляється низький рівень рефлексивності, який може вважатися свідченням їх руйнівної життєвої позиції.

Список бібліографічних посилань

1. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Введение в психологию субъективности : учеб. пособие. Изд. 3-е, доп. М. : Школа-Пресс, 2015. 352 с.
2. Карпов А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности. М. : Ин-т психологии РАН, 2004. 226 с.
3. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики. *Психологический журнал*. 2003. № 5. С. 45–57.

Одержано 16.03.2019

Рассмотрены особенности личностной рефлексии женщин-преступниц, совершивших корыстные и насильственные преступления. Высокоразвитая рефлексивность выявлена у четверти выборки женщин, совершивших корыстные преступления, они чаще склонны, в отличие от женщин, совершивших насильственные преступления, к ситуативной рефлексии. В группе женщин, совершивших насильственные преступления, чаще проявляется низкий уровень рефлексивности. Выявлено, что средний уровень развития рефлексивности одинаково выражен у большинства общей выборки преступниц.

Ключевые слова: рефлексивность, женщины-преступницы, ситуативная рефлексия, ретроспективная рефлексия.

УДК [1599:351.741]

Ігор Володимирович ШЕЛКОШВЕЄВ,

старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3171-1078>;

Тор ДАМКАС,

керівник центру з підготовки миротворців

Норвезького поліцейського університетського коледжу (Норвегія)¹

МОЖЛИВІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ ПРИ РЕКРУТИНГІ КАНДИДАТІВ НА СЛУЖБУ В ПОЛІЦІЮ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Обґрунтовано доцільність використання компетентнісного підходу при доборі кандидатів на службу в поліцію превентивної діяльності, що обумовлено такими сутнісними характеристиками даного підходу, як: розгляд людини як особистості, яка володіє певними унікальними особистими потребами, мотивами, знаннями, поведінкою, що призводить до ефективного виконання професійних завдань в службовій діяльності.

Ключові слова: професійно важливі якості, компетентність, компетенція, соціальна компетенція, професійна комунікативна компетенція, комунікативна компетенція, професійний відбір, рекрутинг.

Компетентнісний підхід в управлінні персоналом для вітчизняної практики є досить новим, так само, як і поняття «компетенції», «компетентність». У науковій літературі традиційно використовувалася категорія «професійно важливі якості», як характеристика особливостей працівника, перш за все психофізіологічних, що сприяють його професійній успішності. Крім того, враховувалися якості працівника, які були небажаними або навіть протипоказані для конкретного виду професійної діяльності.

У професійної діяльності оцінка працівників й досі здійснюється на базі кваліфікаційного методу, заснованого на єдиних системах класифікації посад, що враховує традиційне поєднання знань, умінь і навичок.

При цьому слід зазначити, що до цих пір не сформовано єдині впорядковані каталоги вимог до даної категорії працівників. На

¹**Tor Damkas**, Chief Superintendent of the Peacekeeping Training Operation of Norwegian Police University College (Norway).

практиці ці вимоги формуються в залежності від специфіки організації, національних особливостей, суб'єктивної думки дослідників і розробників.

Компетентнісний підхід продиктований необхідністю формування принципово нових поколінь компетентних і особистісно розвинених професіоналів, які не чекатимуть вказівок і інструкцій, а вступають в професійну діяльність з вже сформованим потенціалом, прагненням до самореалізації. В основі професійної успішності поліцейського превентивної діяльності лежать його особистісні якості, що визначають найбільш важливі та принципові моменти всього змісту і спрямованості професійної діяльності.

Від професійних здібностей, компетентності, особистісних і ділових якостей співробітників багато в чому залежить престиж служби і формування позитивної думки, як в окремих підрозділах, так і про всю систему в цілому. Саме тому в даний час особливої актуальності і практичну значимість набуває професійний відбір кандидатів на службу.

Рекрутинг як технологія відбору передбачає оцінку кандидата, розвиток і формування у поліцейських професійно важливих якостей, а також компетенцій, необхідних для виконання службових завдань.

Професійна компетентність являє собою володіння сукупністю компетенцій, що включають особисте ставлення до предмету діяльності, а також здатність і готовність вирішувати проблеми і завдання, що виникають у професійній діяльності з використанням знань, життєвого досвіду, цінностей. Закономірно, що це складний, тривалий процес, котрий веде до професіоналізму фахівця і передбачає сукупність психофізіологічних, психічних і особистісних змін, що відбуваються в людині у процесі оволодіння і тривалого виконання діяльності, що забезпечує більш ефективний рівень вирішення складних професійних завдань.

Отже, становлення професійної компетентності співробітника поліції превентивної діяльності полягає в системній єдності психологічних, юридичних, педагогічних знань, досвіду, властивостей і особистісних якостей, що дозволяють ефективно здійснювати професійну діяльність і цілеспрямовано організовувати процеси професійного спілкування.

Професія поліцейського відноситься до типу професій «людина-людина», що передбачає оволодіння не тільки ключовими та базовими компетенціями. К ним ми відносим загальні компетенції людини, що необхідні для соціально продуктивної діяльності та вміння

в певній професійній галузі, а також і комунікативні компетенції, які дуже важні в становленні професіонала-правоохоронця.

Особистість працівника поліції це не лише уявлення його виключно як представника юридичної професії, який стоїть на стражі законності і порядку – це, насамперед, фахівець у якого є всі необхідні психологічні риси та компетенції, які демонструють його здатність ефективно виконувати покладені на нього професійні завдання. Така необхідна функція як превентивна, надасть поліцейському належні умови для виявлення індивідуумів з поведінкою, що відхиляється від загальноприйнятої та нормованої в суспільстві, допоможе визначити причини і умови відхилень, прискорить пошук шляхів і способів недопущення і запобігання розбіжностей у поведінці в цілому. Структура і зміст професійно важливих якостей працівника поліції визначаються умовами та вимогами професійної діяльності поліцейського. Специфіка превентивної діяльності правоохоронця визначається тим, що йому необхідно вступати у взаємодію з правопорушниками, що вже само по собі містить елементи негативного впливу на його власну особистість потребує від особистості працівника поліції неабияких знань, умінь, навичок та всебічну розвиненість, таких як саморегуляція, самоорганізація, емоційний та соціальний інтелект, грамотність, ерудованість, раціональність, комунікативна компетентність, психологічна стійкість, професійна готовність та психологічна надійність тощо [2, с. 106–109].

Одним із визначальних чинників ефективної роботи працівника поліції буде правильно сформована фахова комунікативна компетенція.

Комунікативна компетентність – це спроможність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, яка включає уміння розширювати (або звужувати) коло спілкування, розуміти партнера по спілкуванню, прогнозувати наслідки різноманітних комунікативних ситуацій. Професійна комунікативна компетентність – складне психологічне утворення, що формується на базі комунікативної компетентності людини в конкретній фаховій діяльності, що можна уявити у вигляді системи значимих для працівника відносин, умінь і навичок спілкування.

До комунікативної компетенції відносяться особистісні властивості, що дозволяють співробітнику успішно вирішувати комунікативні завдання (встановлювати і підтримувати психологічний контакт з різними категоріями громадян, вміння уважно слухати, дохідливо і зрозуміло пояснювати, структурувати і об'єктивно оцінювати отриману інформацію, здатність викликати прихильність до

себе людей); також необхідне знання соціальних норм, що дозволяють співробітнику орієнтуватися з ситуації комунікативної взаємодії, поведінкову здатність реалізації комунікативного плану [1, с. 11–12].

На наш погляд, при відборі кандидатів на службу у поліцію превентивної діяльності доцільно використовувати декілька інструментів оцінки. К таким методам можна віднести *-інтерв'ю*: за компетенціями; особистісне; виявлення комунікативних якостей кандидата, вмінь використовувати їх в професійній діяльності. *Професійні тести*: аналог методики МВО; кейс-методики, перевірка рекомендацій.

Сьогодні метод оцінки компетенцій сприймається багатьма фахівцями з відбору персоналу як напрямок, що являє собою лише черговий крок на шляху вдосконалення процедури оцінки комунікативних якостей особистості в рекрутингових технологіях, достатньо надійний і може використовуватися у практичній діяльності при відборі кандидатів на службу в поліцію.

Список бібліографічних посилань

1. Крашеніннікова Т. В. Комунікативна компетенція працівника Національної поліції : навч. посіб. Дніпро : Адверта, 2017. 107 с.
2. Посохова Я. С. Превентивна діяльність поліцейських: психологічні особливості здійснення // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. спец. фіз. підготовки ф-ту № 2. Харків : ХНУВС, 2018. 246 с.

Одержано 18.03.2019

Обоснована целесообразность использования компетентностного подхода при отборе кандидатов на службу в полицию превентивной деятельности, что обусловлено такими существенными характеристиками данного подхода, как: рассмотрение человека как личности, которая владеет определенными уникальными личностными потребностями, мотивами, знаниями, поведением, что дает возможность эффективно выполнять профессиональные задачи в служебной деятельности.

Ключевые слова: професійно важкі якості, компетентність, компетенція, соціальна компетенція, професійна комунікативна компетенція, комунікативна компетенція, професійний відбір, рекрутинг.

УДК 159.923.2

Олександр Юрійович ШЛОМІН,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3682-6387>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Наведено результати вивчення феномен самоздійснення працівників поліції. З'ясовано, що переважна більшість працівників поліції з досвідом роботи мають вищий за середній показник рівня загального професійного самоздійснення, мають усвідомлену потребу професійного вдосконалення, прагнуть особистісного та професійного розвитку. В курсантській групі найбільш представленим є загальний рівень професійного самоздійснення на середньому рівні, що свідчить про їх часткову обізнаність з майбутньою професійною діяльністю та наявність у них проекту свого професійного розвитку.

Ключові слова: самоздійснення, працівник поліції, професійне вдосконалення, особистісний розвиток.

Якісні зміни, які відбуваються у правоохоронній сфері країни, безпосередньо торкаються процесу реформування поліції, впливають як на зовнішню, так і внутрішню сутність діяльності працівників поліції. Суттєвого значення набувають питання професіоналізації поліцейських, тож, професійне самоздійснення працівників поліції може розглядатися як одна з умов ефективної діяльності та самовдосконалення в професії і його вивчення постає актуальним завданням. Особистісне самоздійснення визначається О. Кокуном як свідомий саморозвиток людини, в процесі якого розкриваються її потенційні можливості у різних життєвих сферах, результатом чого є постійне досягнення особистісно соціально значущих ефектів, формування власного «простору життя» [1, с. 293]. Як вважає Г. Дзвоник, самоздійснення особистості слід розглядати як свідомий саморозвиток людини, який досягаючи значущих результатів розкриває її потенційні можливості в особистісній, соціальній та життєвих сферах [2, с. 45]. Для вивчення складових професійного самоздійснення працівників поліції підрозділів превентивної діяльності було застосовано відповідний опитувальник О. Кокуна, який дозволяє вивчити загальний рівень професійного самоздійснення фахівця, а також визначити ступень вираженості окремих його складових. Результати

вивчення особливостей професійного самоздійснення працівників поліції підрозділів превентивної діяльності наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники особливостей професійного самоздійснення працівників поліції підрозділів превентивної діяльності на різних етапах професіогенезу (%)

Рівень професійного самоздійснення	Загальний		Внутрішньо-професійний		Зовнішньо-професійний	
	Група 1	Група 2	Група 1	Група 2	Група 1	Група 2
Низький	6					
Нижчий за середній	12					
Середній	72	10	78	14	18	26
Вищий за середній	10	86	22	72	62	66
Високий		4		14	20	8

За результатами дослідження виявилось, що переважна більшість працівників поліції з досвідом роботи – 86 %, мають *вищий за середній* показник рівня загального професійного самоздійснення, в групі досліджуваних курсантів відсоток з наявним рівнем загального професійного самоздійснення достовірно нижчий – 10 %. Отримані результати свідчать, що працівники поліції з досвідом роботи виконуючи різноманітні службові завдання, мають усвідомлену потребу професійного вдосконалення, прагнуть особистісного та професійного розвитку, намагаються зайняти місце у професійному співтоваристві, здатні ставити перед собою цілі щодо подальшого професійного самоздійснення. Не останню роль в цьому відіграє позитивна оцінка роботи підрозділів поліції превенції суспільством і пересічними громадянами.

В курсантській групі найбільш представленим є загальний рівень професійного самоздійснення на *середньому* рівні, його виявлено у 72 % респондентів проти 10 % в групі стажованих поліцейських. Показово, що тільки в групі курсантів діагностовано *низький* (6 %) та *нижчий за середній* (12 %) рівні загального професійного самоздійснення, натомість в групі стажованих поліцейських майже 4 % демонструють *високий* показник зазначеного загального рівня професійного самоздійснення. Як впливає з одержаних даних у дослідженні, курсанти частково обізнані з майбутньою професійною діяльністю, в тім, отримані результати свідчать про наявність у них

проекту свого професійного розвитку. Усвідомлюючи, що професійне середовище за умов реформування поліції стає все більш насиченим різноманітними відношеннями та більш динамічним, вони вважають, що професійне самоздійснення в обраній професії залежить від рівня професіоналізму, розвитку професійно важливих якостей та особистісного потенціалу, вдалого кар'єрного зростання. В групах досліджуваних зафіксовано достовірні розбіжності за показниками внутрішньо-професійного самоздійснення. Так, в групі курсантів цей показник виявився на *середньому* рівні у 78 % досліджуваних (проти 14 % отриманих в групі стажованих поліцейських) і свідчить про адекватну оцінку своєї професійної компетентності й наявну потребу курсантів у професійному навчанні і професійному вдосконаленні. У поліцейських з досвідом роботи показник внутрішньо-професійного самоздійснення виявився *вище за середній* рівень у 72 % досліджуваних (проти 22 % у курсантській групі), тож стажовані поліцейські в цілому задоволені своїми професійними здобутками та здатні ставити перед собою нові професійні цілі. Слушним є зауваження І. Болотнікової, що повнота самоздійснення залежить від здатності людини ставити такі цілі, які найбільш адекватні її внутрішній суті. Тому, чим зрозуміліше людині її покликання, тобто чим виразніше виражено самовизначення, тим імовірніше самоздійснення [3, с. 10]. В групах досліджуваних працівників поліції схожими виявилися показники зовнішньопрофесійного самоздійснення. У 62 % в групі курсантів та у 66 % в групі стажованих поліцейських цей показник на рівні *вище за середній*, що дозволяє вважати досліджуваних обох груп здатними досягати поставленої мети, творчо використовувати напрацювання колег та їх досвід у своїй професійній діяльності, планувати кар'єрне зростання та службове просування.

Список бібліографічних посилань

1. Гуляс І. А. Детермінанти самоздійснення особистості. *Психологічні перспективи*. 2011. Вип. 17. С. 83–92.
2. Кокун О. М. Загальні чинники професійного самоздійснення особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2016. Т. IX, вип. 9. С. 292–301.
3. Кокун О. М. Опитувальник професійного самоздійснення. *Практична психологія та соціальна робота*. 2014. № 7. С. 35–39.

Одержано 19.03.2019

Представлены результаты изучения феномена самоосуществления сотрудников полиции. Выяснено, что подавляющее большинство сотрудников полиции с опытом работы имеют показатель общего профессионального уровня самоосуществления выше среднего, у них выявлена осознанная потребность профессионального совершенствования, стремление к личностному и профессиональному

развитию. В курсантской группе наиболее представленным является средний показатель общего профессионального уровня самореализации, что свидетельствует об их частичном знакомстве с будущей профессиональной деятельностью и наличием у них проекта своего профессионального развития.

Ключевые слова: самореализации, работник полиции, профессиональное совершенствование, личностное развитие.

УДК 351.74:005.963.2-051

Тетяна Іванівна ЮРЧЕНКО-ШЕХОВЦОВА,

науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ);

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6541-3410>

РОЛЬ НАСТАВНИЦТВА У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗІ СТАЖЕМ СЛУЖБИ ДО ТРЬОХ РОКІВ

У відповідальних і напружених умовах сьогодення особливої уваги потребує проблема формування професійної правосвідомості поліцейських, зокрема поліцейських, стаж служби яких не перевищує трьох років. Процесу становлення професіонала, його адаптації до службової діяльності всебічно сприятиме допомога, що надається досвідченими членами колективу – колегами, керівниками підрозділів. Найбільше такої допомоги та підтримки потребує категорія поліцейських, які не мають певного досвіду роботи, адаптація яких до професії здійснюється під впливом професійного оточення та заходів правової соціалізації. Ефективність професіоналізації молодих поліцейських, формування адекватної правосвідомості забезпечується інститутом наставництва, який усуває прогалину між теорією і практикою, доповнюючи отримані під час навчання знання і навички практичним досвідом.

Ключові слова: професійна правосвідомість, наставництво, молоді працівники, професійна діяльність, формування правосвідомості.

Правова освіта і правове виховання традиційно виступають основними шляхами становлення професіонала-поліцейського, формування у нього адекватної правосвідомості, що забезпечується низкою апробованих та інноваційних методів і процедур. В переліку

ефективних технологій і прийомів індивідуальної роботи з вихованцями і молоддю науковці закономірно виокремлюють наставництво [1, с. 15].

Метою цього різновиду індивідуальної роботи є забезпечення оптимальної адаптації молодого працівника як фахівця до умов служби, цілеспрямоване формування та розвиток професійних та особистих якостей, необхідних для виконання поліцейських обов'язків. Основними завданнями наставництва є: допомога молодим працівникам в оволодінні професійними знаннями і необхідними практичними навичками для самореалізації в професійній діяльності; виховання у молодих працівників правосвідомості, осередком якої є служіння народу України, вірність Присязі, законність і дисциплінованість, висока відповідальність за виконання службового обов'язку, психологічна підготовленість тощо [2].

У пункті 15 розділу 3 наказу МВС України № 105 від 16.02.2016 «Про затвердження Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції» зазначено про закріплення наставника за поліцейським, якому надано дозвіл на проходження професійної підготовки за індивідуальним навчальним планом без відриву від служби. «За таким поліцейським закріплюється наставник з числа осіб керівного складу органу (закладу, установи) поліції, де він проходить службу, який контролює виконання ним завдань, організовує для нього індивідуальні практичні заняття з вогневої, фізичної та тактичної підготовки, які передбачені індивідуальним навчальним планом» [3].

Інакше кажучи, на теперішній час наставництво у лавах Національної поліції України нормативно передбачено виключно у вищезазначеному випадку. Однак, на наш розсуд, існує нагальна потреба в поширенні інституту наставництва на широкий загал освітніх і виховних заходів, стосовно молодих працівників поліції, з метою забезпечення їх оптимальної адаптації до умов служби, формування та розвитку професійних та особистих якостей, необхідних для виконання посадових обов'язків.

Низка сучасних досліджень свідчить про те, що молоді працівники правоохоронних органів зустрічаються з певними труднощами у професійній діяльності і труднощі ці переважно стосуються саме адаптації до умов професії, і, перш за все, – неповного опанування нормативно-правової бази та відсутності професійного досвіду.

Результати проведеного нами, в межах дисертації, опитування новобранців-поліцейських, стаж служби яких не перевищує трьох

років, статистично вагомо підтверджують продуктивність функціонування наставництва саме при адаптації молоді до умов професійної та службової діяльності.

Аналізуючи відповіді на запитання анкети щодо сприйняття права ми дійшли висновку, що поліцейські-новобранці мають недостатній базовий рівень знань у галузі права. Багато поліцейських, які не змогли визначитися з відповіддю на поставлені запитання.

До того ж вони самі визнають недостатність знань та вмінь для вирішення багатьох професійних питань. На запитання: «Як часто Ви відчуваєте брак знань у галузі права при вирішенні питань у службовій діяльності?» лише 4 % опитаних зазначили, що зовсім не відчувають, а решті (96 % опитаних) тою чи іншою мірою бракує правових знань.

Статистично значущою для молодих поліцейських ($\varphi^*=3,10$; $p=0,000$) встановлена відсутність можливості отримати юридичну консультацію, порівняно з досвідченими працівниками-правоохоронцями.

В рамках дослідження також було здійснено кореляційний аналіз особливостей взаємозв'язку характерологічних рис поліцейських (виявлених за опитувальником Р. Кеттела) та розвитку їх правосвідомості (за методикою Л. Ясюкової).

Серед поліцейських-новобранців виявлено зворотній зв'язок за фактором конформізм/самостійність Q2 ($r=-0,256$; $p<=0,05$). Тобто зростанню рівня правосвідомості сприяє дипломатичність, колективна робота, підтримка з боку професіоналів, неодноособове прийняття рішення.

Наведені дані математико-статистичного аналізу підтверджують необхідність і дієвість надання молодим поліцейським допомоги та підтримки з боку більш професійних та досвідчених працівників під час професійного становлення та адаптації до умов службової діяльності. Крім того, наявність у професійному оточенні людини (колеги, керівника) з певним практичним досвідом, яка виступає для недосвідченого працівника уважним і чуйним наставником, зможе його зорієнтувати у шуканні оптимальних засобів вирішення складних фахових питань, прийнятті ефективних управлінських рішень в складних правових ситуаціях сьогодення.

Список бібліографічних посилань

1. Лясковець О. В. Підвищення ефективності змісту напрямів правовиховної роботи з правоохоронцями у вимірі формування професійної правосвідомості та правової культури. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 8. С. 15–18.

2. Гушин Р. О. Роль наставництва у системі професійної підготовки молодого фахівця. *Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. курсантів та студентів, Харків, 17 трав. 2008 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Вид-во ХНУВС, 2008. С. 66–67. URL: <http://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/4.rar> (дата звернення: 14.03.2019).

3. Про затвердження Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції : наказ МВС України від 16.02.2016 № 105 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0576-16> (дата звернення: 15.03.2019).

Одержано 22.03.2019

В ответственных и напряженных условиях настоящего особого внимания требует проблема формирования профессионального правосознания полицейских, в том числе полицейских, стаж службы которых не превышает трех лет. Процессу становления профессионала, его адаптации к служебной деятельности всесторонне будет способствовать помощь, оказываемая опытными членами коллектива – коллегами, руководителями подразделений. Больше всего в такой помощи и поддержке нуждается категория полицейских, не имеющих достаточного опыта работы, адаптация которых к профессии осуществляется под влиянием профессионального окружения и мероприятий правовой социализации. Эффективность профессионализации молодых полицейских, формирование адекватного правосознания обеспечивается институтом наставничества, который устраняет пробел между теорией и практикой, дополняя полученные во время обучения знания и навыки практическим опытом.
Ключевые слова: профессиональное правосознание, наставничество, молодые сотрудники, профессиональная деятельность, формирование правосознания.

УДК 159.9:343.83

Марія Сергіївна ЯТЧУК,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ЗМІНИ РІВНЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В РЕЗУЛЬТАТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Виявлено зміни рівня емоційного вигорання працівників Державної кримінально-виконавчої служби України в результаті психологічного супроводження формування психологічної компетентності. Запропоновано формувати окремі критерії психологічної компетентності працівників Державної кримінально-виконавчої служби України.

Ключові слова: емоційне вигорання, психологічна компетентність, формування психологічної компетентності, психологічне супроводження, Державна кримінально-виконавча служба України.

У процесі професійної діяльності працівники Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України зазнають впливу низки екстремальних чинників. Специфіка службової діяльності призводить до розвитку емоційного вигорання, професійної деформації тощо. Варто відзначити, що розвиток емоційного вигорання працівників ДКВС України значною мірою залежить від їх психологічної компетентності. Саме психологічна компетентність відіграє важливу роль у профілактиці негативних емоційних станів пенітенціарних працівників. Нами розроблено програму психологічного супроводження формування психологічної компетентності працівників ДКВС України. Для оцінки ефективності формувального впливу на формування психологічної компетентності працівників ДКВС України було використано як критерій рівень емоційного вигорання.

Для перевірки ефективності програми психологічного супроводження формування психологічної компетентності працівників ДКВС України було організовано експериментальну та контрольну групи для участі у формувальному експерименті. Експериментальна і контрольна групи включають по 21 працівнику державної установи

«Ірпінський виправний центр (№ 132)». Рівень емоційного вигорання вивчався за методикою В. Бойко. Статистично значимі відмінності встановлено за t -критерієм Стьюдента.

Одержані результати свідчать, що показник симптому «загнаність у клітку» у працівників ДКВС України експериментальної групи знижується після формувального впливу. У констатуючому тестуванні симптом склався ($18,00 \pm 2,35$), а у контрольному – відповідав симптому, що перебуває у стадії становлення ($14,33 \pm 1,91$), виявлено статистично значимі відмінності ($t=2,20$; $p \leq 0,05$).

У працівників установ виконання покарань контрольної групи симптом «загнаність у клітку» не має статистично значимих відмінностей у констатуючому ($21,86 \pm 1,68$) та контрольному ($21,57 \pm 1,76$) тестуванні. Симптом «загнаність у клітку» склався.

Можна відзначити, що зміни симптому «загнаність у клітку», які відбулись в експериментальній групі зумовлені саме формувальним впливом.

Показник симптому «тривога і депресія» у працівників ДКВС України експериментальної групи знижується після формувального впливу. У констатуючому тестуванні симптом склався ($18,24 \pm 1,12$), а у контрольному – відповідав симптому, що перебуває у стадії становлення ($15,19 \pm 1,37$), виявлено статистично значимі відмінності ($t=2,10$; $p \leq 0,05$).

У працівників контрольної групи симптом «тривога і депресія» не має статистично значимих відмінностей у констатуючому ($5,95 \pm 0,22$) та контрольному ($6,71 \pm 0,84$) тестуванні. Симптом не склався.

Знову ж таки, зміни симптому «тривога і депресія», які відбулись лише в експериментальній групі, зумовлені формувальним впливом, а не якимось випадковим чинником.

Крім того, показник фази «напруження» у працівників експериментальної групи значно знижується після формувального впливу й досягає статистично значимих відмінностей ($t=3,60$; $p \leq 0,01$). У констатуючому тестуванні фаза «напруження» становила $67,29 \pm 1,01$, у контрольному тестуванні – $59,33 \pm 2,29$. Водночас у працівників контрольної групи фаза «напруження» не має статистично значимих відмінностей у констатуючому ($60,57 \pm 0,34$) та контрольному ($60,76 \pm 0,34$) тестуванні.

Отже, програма психологічного супроводження формування психологічної компетентності пенітенціарних працівників сприяє зниженню рівня емоційного вигорання. Зокрема, відбувається зниження показника фази «напруження» в експериментальній групі.

Крім того, показник фази «резистенція» у працівників установ виконання покарань експериментальної групи знижується після формувального впливу, проте не досягає статистично значимих відмінностей. У констатуючому тестуванні фаза «резистенція» становила $68,81 \pm 3,80$, у контрольному тестуванні – $63,10 \pm 4,45$. У працівників установ виконання покарань контрольної групи фаза «резистенція» не має статистично значимих відмінностей у констатуючому ($56,00 \pm 2,60$) та контрольному ($56,81 \pm 2,90$) тестуванні. Це пояснюється тим, що у працівників ДКВС України внаслідок формувального впливу знижується рівень емоційного вигорання.

Експериментально встановлено, що показник фази «виснаження» у працівників установ виконання покарань експериментальної групи не зазнає статистично істотних змін після формувального впливу, хоча показник дещо знижується. У констатуючому тестуванні фаза «виснаження» становила $64,67 \pm 1,82$, у контрольному тестуванні – $61,19 \pm 2,37$. Фаза «виснаження» не має статистично значимих відмінностей у констатуючому ($80,14 \pm 3,55$) та контрольному ($79,10 \pm 3,49$) тестуванні працівників установ виконання покарань контрольної групи.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що у працівників установ виконання покарань експериментальної групи у процесі формувального впливу знижується рівень емоційного вигорання та відбуваються такі зміни у синдромі емоційного вигорання:

- знижується показник симптому «загнаність у клітку» й переходить зі стадії складеного симптому в стадію становлення симптому;
- знижується показник симптому «тривога і депресія»;
- знижується показник фази «напруження».

Одержані результати вказують на необхідність розроблення та впровадження тренінгів спрямованих на формування окремих кри-терії психологічної компетентності працівників ДКВС України.

Одержано 20.03.2019

Выявлены изменения уровня эмоционального выгорания работников Государственной уголовно-исполнительной службы Украины в результате психологического сопровождения формирования психологической компетентности. Предложено формировать отдельные критерии психологической компетентности работников Государственной уголовно-исполнительной службы Украины.

Ключевые слова: эмоциональное выгорание, психологическая компетентность, формирование психологической компетентности, психологическое сопровождение, Государственная уголовно-исполнительная служба Украины.

Наукове видання

ОСОБИСТІСТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ЗАКОН

Тези доповідей учасників
міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої пам'яті професора С. П. Бочарової

(25 квітня 2019 р., м. Харків, Україна)

Українською та російською мовами

Відповідальні за випуск: *О. О. Євдокімова, А. А. Шиліна, П. О. Білоус,
Н. О. Волошина*

Коригування списків бібліографічних посилань: *С. С. Тарасова,
П. О. Білоус*

Комп'ютерне верстання: *А. О. Зозуля*
Дизайн обкладинки: *І. Є. Єсіна*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 18,43. Обл.-вид. арк. 17,25.
Тираж 25 пр. Зам. № 2019-11.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідectво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.